

नेपाल कानून पत्रिका

ने
का
प

भाग-६०

२०७५ पुस

अङ्क-९

२
०
७
५

स
प

अ
ङ्क
क

९

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२००७२८, ४२००७२९, ४२००७५० Ext.२५११ (सम्पादन), २१११ (छापाखाना), २१३१ (बिक्री)

फ्याक्स: ४२००७४९, पो.व.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, admin@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

सम्पादन तथा प्रकाशन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
मुख्य रजिस्ट्रार श्री राजनप्रसाद भट्टराई, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
रजिस्ट्रार श्री महेन्द्रनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
अधिवक्ता श्री खम्मबहादुर खाती, महासचिव, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री खगेन्द्रप्रसाद अधिकारी, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन-	सदस्य
प्रा.डा.विजय सिंह सिजापति, डिन, त्रिभूवन विश्वविद्यालय, कानून संकाय	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भद्रकाली पोखरेल, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री रामप्रसाद पौडेल

सम्पादन तथा प्रकाशन शाखामा कार्यरत् कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री निलकण्ठ बराल
शाखा अधिकृत श्री मन्दिरा शाही
शाखा अधिकृत श्री देवीकुमारी चौधरी
कम्प्युटर अधिकृत श्री बिक्रम प्रधान
ना.सु. श्री अर्जुनबाबु सापकोटा
सि.क. श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमल्सिना

भाषाविद् : श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखामा कार्यरत् कर्मचारी
डि.श्री नरबहादुर खत्री

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजायनर श्री रसना बज्राचार्य
सिनियर बुकबाइन्डर श्री रमेश बासुकला
सिनियर बुकबाइन्डर श्री विद्यानन्द पोखरेल
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी

प्रकाशित सङ्ख्या : २५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७५... .., नि.नं., पृष्ठ ...
..... साल महिना

उदाहरणार्थ : नेकाप, २०७५, पुस, नि.नं.१००८४, पृष्ठ १६०९

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन, २०७५, १ वा २, पृष्ठ ...
..... साल महिना

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७५, पुस – १, पृष्ठ १

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाऽविशतु गच्छतु वा यथेष्टं ।
अद्यैव वा मरणं मस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥८४॥

- भर्तृहरि नीतिशतकम्

अर्थः निन्दा गरुन् वा प्रशंसा, लक्ष्मी आउन् वा जाउन्,
आजै मर्नुपरोस् वा कालान्तरमा,
यी कुनै कुराको कत्ति पनि चिन्ता नराखी
न्यायिक मार्गमा लाग्नेहरू कहिल्यै विचलित हुँदैनन् ।

सर्वोच्च अदालतको वेभसाइट

www.supremecourt.gov.np

मा गई दायॉतर्फ प्रकाशनहरू मा किलक गरी २०६५ सालदेखिका
नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन मा
समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।
साथै, नेपाल कानून पत्रिका मा प्रकाशित भएका फैसलाहरू (२०१५
सालदेखि हालसम्म) हेर्न, पढ्न तथा सुरक्षित गर्न www.nkp.gov.np मा
जानुहोला ।

खोज्ने तरिका

सर्वप्रथम www.nkp.gov.np लगइन गरेपश्चात् गृहपृष्ठमा देखिने शब्दबाट फैसला खोज्नुहोस
भन्ने स्थानमा कुनै शब्द नेपाली युनिकोड फन्टमा टाइप गरी खोज्न सक्नुहुन्छ । वेभसाइटको दोस्रो
शीर्षकमा रहेको वृहत् खोजमा गई विभिन्न किसिमले फैसला खोज्न सकिनेछ । त्यस अतिरिक्त
नेकाप प्रत्येक वर्ष र हाम्रो बारेमा समेत हेर्न सक्नुहुनेछ ।

मूल्य रु.४०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	१००८४ बृहत् पूर्ण उत्प्रेषण / परमादेश	गणेश पञ्जियार विरुद्ध न्याय परिषद्, न्याय परिषद्को सचिवालय, सर्वोच्च अदालत, रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ स्वच्छ सुनुवाइसम्बन्धी अवधारणाको विषयवस्तु व्यापक हुने भए पनि यस अवधारणाको सारतत्त्व भनेको मुद्दाका सबै पक्षलाई मुद्दाको प्रत्येक प्रक्रियामा स्वच्छता, शुद्धता र समानता कायम गर्नु हो । कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाको पालना एवं न्यायका मान्य सिद्धान्त तथा अदालतका पूर्व नजिरको अनुशरण पनि स्वच्छ सुनुवाइभित्र पर्ने विषय हो, जसअनुसार कुनै पनि न्यायिक वा अर्ध न्यायिक निकायले आफ्नो काम कारबाहीमा प्रक्रियागत शुद्धता र एकरूपता अपनाउनु पर्ने । 	१६०९
२.	१००८५ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	धरमबहादुर लामिछानेसमेत विरुद्ध भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ सम्मानपूर्वक गुणस्तरीय जीवनयापन गरी बाँच्नको लागि अर्थोपार्जन गर्ने माध्यम र स्तरीय वातावरण दुवैको उत्तिकै महत्त्वपूर्ण स्थान छ । स्वच्छ र स्तरीय वातावरण जीवजन्तु र वनस्पतिलाई नभई नहुने तत्त्व हो र यसको अर्को कुनै विकल्प छैन । स्तरीय वातावरणको उपलब्धता नभएको अवस्थामा सो क्षेत्र बसोबासयोग्य हुन सक्दैन र त्यहाँ बसेर निवेदकले प्रचलन गराउन माग गरेको पेसा तथा रोजगारीको हक उपभोग गर्ने अवस्थासमेत नहुने । 	१६१५
३.	१००८६ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता खगेन्द्र सुवेदीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ वर्तमान पुस्ताको एउटा प्रमुख जिम्मेवारी अन्तरवंशीय समन्यायको सिद्धान्तअनुसार आफूले भोगेको वा प्राप्त गरेको सबै किसिमको प्राकृतिक, सांस्कृतिक सम्पदा, वन जङ्गल, हावापानी, वातावरण एवं जैविक विविधतालाई भावी पुस्ताको लागि सुनिश्चित गर्नु पनि हो । प्राकृतिक रूपमा प्राप्त गरेको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, पर्यावरणीय महत्त्व भएको फेवाताल भावी पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्ने जिम्मेवारी वर्तमान पुस्ताको नै हुने । 	१६२६

8.	१००८७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता भगवती पहारीसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> प्रदूषणयुक्त वातावरणमा बस्नुपर्दा व्यक्तिको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने कुरा अवश्यम्भावी हुने हुनाले प्रदूषणविहीन वातावरणमा बस्न पाउने कुरा बाँच्न पाउने अधिकारसँग अभिन्न रूपमा जोडिएको हुन्छ । यसको प्रत्याभूतिको लागि वातावरण शुद्ध हुनै पर्छ र वातावरणको शुद्धताको लागि वनजङ्गल, तालतलैया, पोखरी, खोला, शुद्ध हावापानी, पर्यावरणीय सन्तुलन जस्ता कुराहरू आवश्यक हुने भएकाले यसको संरक्षण हुन आवश्यक देखिन्छ । नागरिकको हितको संरक्षकको हैसियतले र <i>Parents Patriae</i> को सिद्धान्तले पनि सर्वसाधारणको हकहितको संरक्षण गर्ने दायित्व राज्यको हुने कुरा निर्विवाद देखिने । 	१६४६
५.	१००८८ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध शिवपुजन यादव अहिरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तउपर लगाएको अभियोग शंकारहित तवरबाट पुष्टि गर्न आवश्यक प्रमाणको संकलन एवं प्रस्तुतीकरण गर्ने जिम्मेवारी वादी पक्षमा निहित रहेको हुन्छ । अनुमान र शंकाको भरमा कर्तव्य ज्यान जस्तो कसुर अपराधमा कसैलाई दोषी ठहराउन मिल्दैन । अनुसन्धान तहकिकातबाट यही व्यक्ति अपराधी हो भनी पहिचान भई निज विरुद्ध संकलित सबुद प्रमाणहरूलाई अदालतसमक्ष प्रस्तुत गरी अदालतबाट त्यस्ता प्रमाणहरू परीक्षण भएपश्चात् शंकारहित तवरले कसुर पुष्टि हुने अवस्थामा मात्र त्यस्तो व्यक्तिलाई कसुरदार घोषित गरी सजाय गर्न मिल्ने । 	१६६४
६.	१००८९ संयुक्त उत्प्रेषण	यज्ञप्रसाद पाण्डेय विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> सुनुवाइको सिद्धान्तको सुनिश्चितताको लागि मूलतः तीन पक्षहरूमा ध्यान दिनु पर्दछः कुनै व्यक्तिको विरुद्धमा निर्णयमा पुगनुपूर्व सो व्यक्तिलाई सो कारबाहीको जानकारी दिनु पर्ने हुन्छ, सोको जानकारी दिएपश्चात् सो व्यक्तिलाई आफ्नो हकमा बनाइ राख्ने मौका दिनुपर्दछ र त्यसपश्चात् मात्र निर्णयकर्ताले आधार र कारणसहित निर्णयमा पुगनु पर्ने हुन्छ । यसरी दुवै पक्षलाई सुनुवाइको मौका दिई निर्णयमा पुग्दा न्याय 	१६७०

			सम्पादन प्रक्रियामा स्वच्छता र निष्पक्षता ल्याउँछ । यसबाट निर्णयकर्ताले स्वेच्छाचारी रूपले निर्णय गर्नबाट रोक लगाउने काम गर्दछ । सो सिद्धान्तलाई न्यायिक निकाय तथा प्रशासकीय निकाय दुवैले आफ्नो काम कारबाहीको क्रममा बाध्यात्मक रूपमा परिपालना गर्नुपर्ने हुन्छ । सो सिद्धान्तको पालना नगरी गरिएको निर्णय स्वच्छ र निष्पक्ष नभई स्वेच्छाचारी हुन जाने ।	
७.	१००९० संयुक्त मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार	नेपाल सरकार विरुद्ध मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनार	<ul style="list-style-type: none"> अपराधशास्त्रमा अभियुक्तउपर लिइएको अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर आधार, प्रमाणबाट पुष्टि भएमा मात्र कसुरको मात्रा, कसुरमा अभियुक्तको संलग्नतालयतका समग्र पक्षहरूको विश्लेषणपश्चात् अभियुक्तलाई सो कसुर गरेउपर मौजुद रहे भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मात्र सजाय गर्नुपर्ने मान्यता स्थापित छ जुन कानूनी शासनको मकसदसमेत हो । कुनै पनि अभियुक्तउपरको कसुर स्थापित भइसकेपश्चात सो कसुर गरेउपर रहेको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सजाय नगरी आफू खुसी सजाय निर्धारण गर्नु मान्य न्यायका सिद्धान्तविपरीतसमेत हुन जाने । 	१६७७
८.	१००९१ संयुक्त उत्प्रेषण	Robert Ian Penner (रोबर्ट यन पेनर) विरुद्ध अध्यागमन विभाग, कालीकास्थान, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> नेपालको संविधानको धारा १७ को उपधारा (२) को खण्ड (क) मा “प्रत्येक नागरिकलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । यसबाट नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त हक अधिकार विशेषतः नेपाली नागरिकलाई मात्र प्रदान हुने देखिन्छ । यसरी नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक उल्लङ्घन भयो भनी विदेशी नागरिकले दाबी लिई त्यसको उपचार खोज्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । निवेदक क्यानेडियन नागरिक भएकोले संविधानको उक्त प्रावधानअनुसार विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक निजले दाबी गर्न पाउने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिम संविधानमा व्यवस्था भएअनुसार उक्त संवैधानिक हक प्रचलन गराई माग्न सक्ने नदेखिने । 	१६८१

९.	१००९२ संयुक्त उत्प्रेषण	रेखाकुमारी साह विरुद्ध उच्च अदालत जनकपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ जिल्ला अदालतले अन्तिम निर्णय नसुनाउँदै अ.बं. १७ नं. बमोजिम परेको निवेदनको आधारमा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले सुरु मुद्दा हेर्ने अदालतको न्याय सम्पादनको काममा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने गरी आदेश गर्दा सुरु जिल्ला अदालतको अन्तिम निर्णय गर्न पाउने क्षेत्राधिकारमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्न जाने। 	१६८८
१०.	१००९३ संयुक्त बन्दी प्रत्यक्षीकरण	नितेश राज नायक विरुद्ध राजस्व अनुसन्धान विभाग, हरिहर भवन, ललितपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ प्रतिवादीका नाममा म्याद सूचना पठाउनुको उद्देश्य निज विरुद्ध चलेको मुद्दामा प्रतिवादको अवसर प्रदान गर्नु हो। यो न्यायिक कामकारबाहीको कुनै औपचारिकता मात्र नभएकोले जसको नाउँमा म्याद सूचना तामेल गरिन्छ यथार्थमा उसले जानकारी पाउन सक्ने गरी वास्तविक बसोबास रहेको स्थानमा रीतपूर्वक म्याद तामेल भएको मिसिलबाट पुष्टि हुनुपर्छ। गलत वतन उल्लेख गरी तामेल भएको म्याद सूचनाबाट प्रतिवादको अवसर प्रदान गरेको भन्न नमिल्ने। 	१६९३
११.	१००९४ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	सुमित्रादेवी साहसमेत विरुद्ध हिरालाल प्रसाद यादवसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अदालतले कार्यविधिको कानूनको प्रयोग गर्दा अधिकतम रूपमा सार्वजनिक साथसाथै व्यक्तिको हितमा सरलीकरण कसरी हुन्छ भन्ने कुराको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने हुन्छ। मुद्दाको कारबाहीको क्रममा कार्यविधि कानूनलाई कम मूल्याङ्कन गरी सारवान् कानूनलाई मात्र हेरी मुद्दाको कारबाही किनारा गर्दा अपूर्ण एवं अपूरो हुन जाने। 	१६९८
१२.	१००९५ संयुक्त लिखत दर्ता बदर दर्ता	राधा राउत अहिर विरुद्ध ललिता कुमारीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ विभिन्न किसिमका हक हस्तान्तरणहरू मध्ये दान बकस गरी कुनै सम्पत्ति हक हस्तान्तरण गरिएको छ भने सो दान बकससम्बन्धी विषयमा मुलुकी ऐन, दान बकसको महल आकर्षित हुने हुँदा हदम्यादको सम्बन्धमा दान बकसको महलमा उल्लिखित २ वर्षको हदम्याद आकर्षण हुने। 	१७०४

१३.	१००९६ संयुक्त उत्प्रेषण	सुशील शाही विरुद्ध नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० बमोजिम अख्तियारप्राप्त अधिकारीले सजाय पाउने व्यक्तिलाई, निजलाई हुन लागेको सजायको बारेमा जानकारी गराई उचित सुनुवाइको मौका प्रदान गर्नुपर्ने र त्यस्तो सफाइको मौका प्रदान गर्दा प्राप्त भएको सफाइलाई गम्भीरतापूर्वक मनन गर्नुपर्ने भएकोले सो प्रक्रिया पूरा नगरी सजाय गर्नु कानूनको मान्य सिद्धान्तविपरीत हुन जाने । 	१७१०
१४.	१००९७ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध कमल घर्ती मगरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ संकलित वस्तुगत प्रमाणहरू, बुझिएका व्यक्तिहरूको भनाइ र वारदातको परिस्थितिजन्य प्रमाणहरू एक आपसमा बाझिएमा र आफैँमा शंकास्पद देखिएमा त्यस्ता प्रमाणहरूका आधारमा कसैलाई दोषी ठहर गर्नु फौजदारी न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन जाने । 	१७१८
१५.	१००९८ संयुक्त ठगी	पुष्पबहादुर कार्कीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ ठगीको वारदात स्थापित हुन अर्काको हकको सम्पत्ति लिने खाने उद्देश्यले धोका गफलत परिपञ्च गरेको देखिनु पर्ने हुन्छ । ठगी अपराधको मूलभूत तत्त्व आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको सम्पत्ति लिने दिने दिलाउने नियतले ललाई फकाई गरी विश्वासमा पार्ने, जाल परिपञ्चमा पार्ने, धोका गफलतमा पार्ने आदि जुनसुकै वा कुनै तत्त्व अन्तर्निहित हुन सक्दछ । कुनै पनि किसिमको धोकाजन्य व्यवहार गरेर अर्काको हकको चल अचल सम्पत्ति लिने खाने नियत राखेको प्रमाणित हुन्छ भने त्यो कार्य ठगीको कसुरअन्तर्गत पर्ने । 	१७२८
१६.	१००९९ संयुक्त जग्गा खिचोला	कुश मगर विरुद्ध अशोककुमार ठाकुर	<ul style="list-style-type: none"> ■ स्वामित्वको प्रश्न र भोगाधिकारको प्रश्न एकै नभई अलग-अलग विषय हुन् । कुनै पनि वस्तुमाथिको भोग वस्तुको वास्तविक स्वामीबाहेक अन्य व्यक्तिको विरुद्धमा लागू हुन्छ । अर्थात् स्वामित्व भएको व्यक्तिबाहेक अरुले भोगाधिकारलाई चुनौती दिन नसक्ने । 	१७४३

१७.	१०१०० संयुक्त कुटपिट अङ्गभङ्ग	रामलाल चमारसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको ६ नं. मा दामासाहीले सजाय गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको पनि देखिँदैन । जब कानूनले दामासाहीले सजाय हुन्छ भनी स्पष्ट नगरेको अवस्थामा प्रस्तुत वारदातको घटनाक्रम, प्रतिवादीहरूको संख्या तथा पीडितउपर परेको घा खतसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रतिवादीहरूलाई जनही सजाय गर्दा नै फौजदारी न्यायको उद्देश्य तथा कुटपिटको महलको ६ नं. को कानूनी व्यवस्थाको मक्सद पूरा हुने । 	१७४८
१८.	१०१०१ संयुक्त अंशचलन	नेपी मिजारसमेत विरुद्ध काली मिजारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> अंशजस्तो नैसर्गिक हकमा अंशियारले पाउनु पर्ने सम्पत्ति नपाएसम्म वा विधिवत् अंश हक नछोडेसम्म अंश छुट्याई लिन पाउने हुँदा सानातिना प्राविधिक कारण देखाई अंशहक भएको सम्पत्तिमा अंशियारलाई सो हकबाट वञ्चित गर्नु न्यायोचित नहुने । 	१७५७
१९.	१०१०२ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	सान्त्वना सुवेदीसमेत विरुद्ध सहरी विकास मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> क्षतिपूर्ति कसले कहिले पाउने भन्नेबारेमा आयोजनाले पारेको प्रभावको आधारमा क्षतिपूर्ति पाउने व्यक्तिहरूको वर्गीकरण हुन सक्छ । उदाहरणको लागि घरबास नै गुमाउने वा सम्पूर्ण सम्पत्ति गुमाउनेहरू क्षतिपूर्ति पाउने प्राथमिकतामा पर्न सक्छन् भने न्यूनतम गुमाउने वा आयोजनाबाट लाभान्वित हुनेहरू प्राथमिकतामा पछि पर्न सक्छन् । त्यस्तै स्थिति सांकेतिक रूपमा क्षतिपूर्ति पाउने अवस्था रहेकाहरूको पनि हुन सक्छ । यसबारेमा सरकारले निर्णय गर्न नपाउने भन्ने हुँदैन र अदालतले त्यसो गर्न पाउँदैन भनेको पनि छैन । सम्पूर्ण आधार र कार्यप्रणाली न्यायपूर्ण हुनुपर्छ भन्नेसम्म यस अदालतको दृष्टिकोण हो । जनताहरू अन्यायमा परेको वा सम्बन्धित निकायले कानूनबमोजिमको दायित्व पूरा नगरेको कारण उपचार विहीनताको स्थिति बनेको टुलुटुलु हेरेर बस्न अदालतले कदापि नसक्ने । 	१७६६

३०.	१०१०३ संयुक्त सवारी ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध प्रदिप खत्री	<ul style="list-style-type: none"> कुनै पनि वारदातमा यदि परिणामको पूर्वज्ञान हुँदाहुँदै पनि जोखिम उठाउने तत्परता देखिएको छ भने लापरवाही भएको मान्न पनि सकिन्छ । तर परिणामको इच्छा नभएको, सावधानी अवलम्बन गर्न खोज्दाखोज्दै पनि अनिच्छित परिणाम आएको अवस्थामा लापरवाही गरेको भनी बढी सजाय गर्न मनासिब हुने नदेखिने । 	१७७६
३१.	१०१०४ संयुक्त बन्दी प्रत्यक्षीकरण	मंगल सिंह लिम्बूसमेत विरुद्ध त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालय, गौचर, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> भन्सार कार्यालयले अदालतलाई भएसरेको अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने भन्ने कानूनी व्यवस्थाको अर्थ मनासिब आधार र कानूनविना कसैलाई पनि पक्राउ गर्ने र थुनामा राखी अनुसन्धान गर्न पाउने भन्ने कदापि होइन । आरोपित व्यक्तिले कुनै प्रमाण लोप वा नास गर्न सक्ने अवस्थाको विद्यमानता भएको स्थितिमा वा कानूनले थुनामै राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेमा मात्र थुनामा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा थुनामा राख्नु अन्तिम विकल्पको रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने । 	१७८३
३२.	१०१०५ संयुक्त बन्दी प्रत्यक्षीकरण	दीपक कार्की विरुद्ध काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालत, धुलिखेल, काभ्रेसमेत	<ul style="list-style-type: none"> तायदाती फाराम हेर्दा तामेली म्याद भनी उल्लेख गरेको पनि नदेखिने र मिसिलमा तामेली म्यादसमेत नरहनुले अदालतको काम कारबाही र विश्वसनीयतामा नै प्रश्न चिह्न खडा हुने र न्यायिक जनआस्थामा नकारात्मक असर पर्न जाने हुन्छ । अर्कातिर सुनुवाइको मौका, व्यक्तिको प्राकृतिक न्यायको अधिकार, मौलिक अधिकार तथा Due Process of law को सम्मानसँग जोडिएको महत्त्वपूर्ण अधिकारको प्रयोग र संरक्षणमा समेत असर पर्न जाने देखिन्छ । यसतर्फ अदालत सदैव सचेत रहनुपर्छ । अदालतका काम कारबाही जो सुकैले पनि परीक्षण गर्न सक्ने गरी वस्तुनिष्ठ तवरबाट सम्पादन हुनुपर्छ भन्ने कुरामा दुईमत हुन नसक्ने । 	१७९०

३३.	१०१०६ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	विजयबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध मालपोत कार्यालय कलंकी, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ कानूनबमोजिम एउटा उद्देश्यको लागि रोक्का भइरहेकोमा पहिले रहेको रोक्काअनुसारको कार्य समाप्त भई नसकेको क्रम असुली वा मिनाहा नभई कारबाहीको सिलसिला समाप्त भई नसकेको अवस्थामा सोही जग्गा अन्य प्रयोजनको लागि दोहोरो रूपले रोक्का राख्न मिल्ने देखिँदैन । विधिवत् रूपबाट पहिलो क्रमको कार्य सम्पन्न भइसकेको र फुकुवा भइसकेको अवस्थामा दोस्रो कार्यको सिलसिलामा कानूनबमोजिम रोक्का रहेको हुनुपर्ने हुन्छ । एउटै धितो पहिलो क्रमको सिलसिलामा कानूनबमोजिम फुकुवा नभई दोहोरो रोक्का रहन सक्ने अवस्था नदेखिने । 	१७९७
३४.	१०१०७ संयुक्त हक कायम	सन्तलाल रजक विरुद्ध पदमादेवी थपलिया	<ul style="list-style-type: none"> ■ जग्गामा हकको मूल स्रोत भनेको जग्गाको दर्ता सेस्ता नै हुँदा नापीको समयमा जग्गावालाले भराएको फिल्डबुकको सेस्ता कागज जसमा जग्गाको चारकिल्ला, क्षेत्रफल र जग्गाधनीको नाम थर वतन उल्लेख भई तयार भएको हुन्छ । फिल्डबुकको त्यो सेस्ता कागजले जग्गाको स्वामित्वको निर्धारण गरी त्यसैको आधारमा तयार हुने जग्गाधनी दर्ताको प्रमाणपुर्जाले जग्गाको हक निश्चित गरेको हुन्छ । त्यसैले जग्गाको हकको मूल स्रोत भनेकै जग्गाधनीको फिल्डबुकको आधारमा तयार भएको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा हुने । 	१८०२

यी सारसङ्क्षेप ने.का.प. प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १००८४

सर्वोच्च अदालत, बृहत् पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल

आदेश मिति : २०७५।६।१८

०७१-WF-०००६

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : धनुषा जिल्ला, बल्हा कठाल गा.वि.स.
वडा नं.६ घर भई बाजुरा जिल्ला अदालतको
जिल्ला न्यायाधीश पदबाट पदमुक्त गरिएका
गणेश पञ्जियार

विरुद्ध

विपक्षी : न्याय परिषद्, न्याय परिषद्को सचिवालय,
सर्वोच्च अदालत, रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत

- स्वच्छ सुनुवाइसम्बन्धी अवधारणाको विषयवस्तु व्यापक हुने भए पनि यस अवधारणाको सारतत्त्व भनेको मुद्दाका सबै पक्षलाई मुद्दाको प्रत्येक प्रक्रियामा स्वच्छता, शुद्धता र समानता कायम गर्नु हो । कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाको पालना एवं न्यायका मान्य सिद्धान्त तथा अदालतका पूर्व नजिरको अनुशरण पनि स्वच्छ सुनुवाइभित्र पर्ने विषय हो, जसअनुसार कुनै पनि न्यायिक वा

अर्ध न्यायिक निकायले आफ्नो काम कारबाहीमा प्रक्रियागत शुद्धता र एकरूपता अपनाउनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट भएको निर्णयउपर परेको पुनरावलोकनको निवेदनको सुनुवाइ सो फैसला गर्ने न्यायाधीशको संख्याभन्दा बढी संख्या रहेको इजलासबाट हुने गरेको पूर्व अभ्यास एवं न्यायिक परम्परा रही आएको र सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम २(घ) ले पूर्ण इजलासमा तीन जनाभन्दा बढी न्यायाधीश रहन सक्ने गरी कानूनी मार्ग प्रशस्त गरेको अवस्थामा निवेदकले अरुले पाएसरहको सुनुवाइको समान मौका पाएको भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिने ।

(प्रकरण नं.९)

- आफूलाई न्यायाधीश पदबाट अवकाश दिने गरी भएको निर्णय बदर गरी पूर्ववत् सेवामा बहाल रहन पाउँ भनी निवेदकले दायर गरेको रिट निवेदन खारेज हुने गरी यस अदालतको तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट भएको आदेश पुनरावलोकन नहुने भनी समानस्तरको ३ सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट भएको आदेश स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्त, प्रक्रियागत समानता र एकरूपता तथा न्यायिक सुशासनअनुकूल नभई त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर हुने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेव यादव, श्री उपेन्द्र केशरी न्यौपाने, श्री खगेन्द्रप्रसाद अधिकारी

विपक्षीका तर्फबाट : नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल र सहन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९

आदेश

प्र.न्या.श्री ओमप्रकाश मिश्र : तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

म निवेदक नवलपरासी जिल्ला अदालतमा कार्यरत रहँदा वादी सावित्रीदेवी, प्रतिवादी रमौतीदेवी भएको अपुताली जग्गा हटक मुद्दाको फैसलालाई लिएर गठित एक सदस्यीय जाँचबुझ समिति गठन भएको थियो। उक्त समितिले फैसलामा न्यायिक ज्ञान, सीप, सद्विवेक प्रयोग नगरेको, कार्य सम्पादन क्षमताको अभाव रहेको भन्ने आधार देखाई दिइएको प्रतिवेदनको आधारमा न्याय परिषद्को मिति २०६२।१०।२३ गतेको सिफारिसअनुसार सर्वोच्च अदालतको मिति २०६२।१२।१६ को निर्णय पत्रले पदमुक्त गरेको थियो। उक्त कारबाही त्रुटिपूर्ण रहेको हुँदा बदर गरिपाउँ भनी विभिन्न आधारहरू उल्लेख गरी म निवेदकले रिट निवेदन दिएकोमा जटिल संवैधानिक प्रश्नको निर्णय हुनुपर्ने देखिएको भनी पूर्ण इजालससमक्ष पेस भएको थियो। सम्मानित अदालतको तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट मिति २०६६।१२।२६ गते बहुमतबाट रिट निवेदन खारेज हुने ठहरी आदेश भएको थियो।

न्याय परिषद् ऐन, २०४७ को दफा ४(क) मा तोकिएको कार्यक्षमताको आधारबाहेक भिन्न आधार देखाई एकैचोटी पदमुक्त गरेको न्याय परिषद्को

निर्णयमा प्रत्यक्ष कानूनी त्रुटि रहेको छ। यसका साथै यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत पूर्ण इजलासबाट फैसला भएको हुँदा पुनरावलोकन गरी हेरिपाउँ भनी पुनरावलोकन हुनपर्ने कानूनी आधार र प्रतिपादित सिद्धान्तहरूसमेत उल्लेख गरी निवेदन दिएको थिएँ। मेरो रिट निवेदन तीन जना माननीय न्यायाधीशज्यू रहेको पूर्ण इजलासबाट फैसला भएको र त्यस्तो फैसलाको पुनरावलोकन सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट निर्णय भएकोभन्दा बढी न्यायाधीशबाट हेर्ने न्यायिक प्रचलन भएअनुसार ५ जना माननीय न्यायाधीशको इजलासबाट निर्णय हुनुपर्नेमा त्यसविपरीत समान संख्याका अर्थात् तीन सदस्यीय माननीय न्यायाधीशज्यू रहेको पूर्ण इजलासबाट सुनुवाइ भई निस्सा नहुने गरी मिति २०६८।११।१९ गते आदेश भएको छ। मेरो निवेदनको सुनुवाइ सम्मानित अदालतबाटै स्थापित मान्यता एवं सिद्धान्तको विपरीत भएको र उक्त कार्यबाट मेरो नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१), १२(३), १८(१), २४(९) तथा १०७(४) द्वारा प्रत्याभूत मौलिक हक हनन् भएको हुँदा सो हक प्रचलन गराउने अन्य वैकल्पिक मार्ग नभएको हुँदा सम्मानित अदालतसमक्ष यो रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु।

सम्मानित अदालतबाट स्थापित सिद्धान्तअनुसार ३ जना माननीय न्यायाधीशको पूर्ण इजलासबाट भएको निर्णयलाई ५ जना माननीय न्यायाधीशज्यूको इजलासबाट पुनरावलोकनको सुनुवाइ हुनुपर्नेमा ३ जना माननीय न्यायाधीशहरूबाट भएको सुनुवाइ सम्मानित अदालतबाटै स्थापित मान्यता एवम् सिद्धान्तको विपरीत छ। यसरी उक्त आदेश सामान्य न्यायिक प्रक्रिया र प्रचलनविपरीत भएको हुँदा पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी मैले दिएको निवेदनमा सुनुवाइ भएको भन्न मिल्दैन। यसबाट मैले दिएको पुनरावलोकनको निवेदनमा सुनुवाइ हुनुपर्ने अवस्थालाई इन्कार गर्न सक्ने अवस्था रहेको

छैन । मेरो निवेदन प्रत्यर्थी रजिस्ट्रारले पाँच जना माननीय न्यायाधीशको इजलासमा पेस गर्ने गरी पेसी व्यवस्थापन गर्नु गराउनु पर्नेमा सो नगरी स्वच्छ सुनुवाइ विना भएको निर्णयादेश त्रुटिपूर्ण रहेको छ । अदालतको त्रुटिले पक्षको हक नजाने कुरा सम्मानित अदालतबाट ने.का.प. २०२९, पृष्ठ ३१०, नि.नं. ६९९, ने.का.प. २०४६, पृष्ठ ४०३, नि.नं. ३७९३, ने.का.प. २०२८, पृष्ठ २२९, नि.नं. ६१८ समेतका स्थापित सिद्धान्तको रोहमा समेत प्रस्ट रहेको छ ।

अतः ३ जना माननीय न्यायाधीशज्यूहरूको पूर्ण इजलासबाट भएको आदेशउपर परेको पुनरावलोकनको निवेदनमा स्वच्छ सुनुवाइविना समान संख्याका न्यायाधीश भएको इजलासबाट निस्सा प्रदान नहुने गरी भएको आदेश कानूनसम्मत नहुनुको साथै सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजिर एवम् कानूनी सिद्धान्तविपरीत रहेकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मिति २०६८।२।१० मा दिएको पु.नि.नं. ०६७-RV-०४०४ को पुनरावलोकनको निवेदन ५ जना माननीय न्यायाधीशको पूर्ण इजलासमा पेस गरी सुनुवाइ गर्नु भनी विपक्षीको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरी निवेदकको हक प्रचलन गरिपाउँ भन्ने बेहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम किन आदेश जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी नं. १, २, ३ बाहेकका अन्य विपक्षीहरूलाई रिट निवेदनको १(एक) प्रति नक्कल साथै राखी सूचना दिई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश ।

निवेदकलाई जिल्ला न्यायाधीश पदबाट न्याय परिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को सिफारिसअनुसार मिति २०६२।१२।६ को निर्णयपत्रले मिति २०६२।१२।३ देखि लागू हुने गरी

पद मुक्त गर्ने गरेको कारबाहीअनुरूप सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूबाट भएको निर्णयको जानकारी पत्रमा यस अदालतको आन्तरिक तथा जिल्ला प्रशासन शाखाको तत्कालीन उपरजिस्ट्रारले हस्ताक्षरसम्म गरी निवेदकलाई उक्त निर्णयको जानकारीसम्म दिएको हो । उक्त कार्यालयले निवेदकको के कस्तो मौलिक हक अधिकार हनन् भएको हो सो कुरा निवेदकले कहींकतै उल्लेख नगरेको र निवेदकको पद बरखास्तीमा यस शाखाको कुनै भूमिका नभएको हुनाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सर्वोच्च अदालत आन्तरिक तथा जिल्ला प्रशासन शाखाको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

निवेदक न्याय परिषद्को सिफारिसअनुसार बर्खास्त हुनु भएको र सो सिफारिसउपर परेको रिट निवेदन सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट खारेज भइसकेको विषयमा पुनः न्याय परिषद् सचिवलाई विपक्षी बनाई दिएको प्रस्तुत निवेदन नेपालको अन्तरिम संविधान र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तविपरीत छ । सर्वोच्च अदालत नियमावलीबमोजिम इजलास तोक्ने कार्य सर्वोच्च अदालतको आन्तरिक काम कारबाहीभित्रको विषय हुँदा सोही विषयलाई लिएर परेको रिट निवेदन औचित्यहीन रहेकोले खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत न्याय परिषद् सचिवको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

निवेदकलाई जिल्ला न्यायाधीश पदबाट न्याय परिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को सिफारिसअनुसार पदमुक्त गर्ने गरी निर्णय भएको छ । सो कुराको वैधानिकता निवेदकले यसअघि नै दायर गरेको रिट निवेदनमा परीक्षण भइसकेको छ । कुन मुद्दा कतिजना माननीय न्यायाधीशको इजलासमा पेस गर्नुपर्ने भन्ने सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूको एकल विशेषाधिकार हो । यस्तो विशेषाधिकारको विषयमा रिट निवेदन दायर गर्नु औचित्यहीन, कानूनविपरीत र विधिशास्त्रीय मान्यताको समेत प्रतिकूल छ । निवेदकले

सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूको इजलास गठन गर्ने कार्यलाई प्रश्न उठाउन नसकेको अवस्थामा पेसी सूचीका लागि पेस गर्ने रजिस्ट्रारलाई मात्र विपक्षी बनाउनुको औचित्य छैन। प्रधानन्यायाधीशले गरेको इजलास गठनसम्बन्धी निर्णय एवम् काम कारबाही न्यायिक पुनरावलोकनको विषय नहुने हुनाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत यस अदालतका रजिस्ट्रारको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान्वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेव यादव, श्री उपेन्द्र केशरी न्यौपाने, श्री खगेन्द्रप्रसाद अधिकारीले निवेदकलाई जिल्ला न्यायाधीशको पदबाट अवकाश दिएको निर्णय बदर गरिपाउँ भनी दिएको निवेदन खारेज गर्ने गरी ३ संसदीय पूर्ण इजलासबाट भएको निर्णय पुनरावलोकनका लागि दिएको निवेदनलाई समान संख्याको पूर्ण इजलासबाट हेर्न मिल्दैन। पूर्ण इजलासबाट फैसला भएका समान अवस्थाका अन्य पुनरावलोकन निवेदनहरू फैसला गर्ने माननीय न्यायाधीशको भन्दा बढी संख्याको पूर्ण इजलासबाट सुनुवाइ हुने अदालती अभ्यास रहेको छ। अदालतबाट स्थापित यस्तो न्यायिक अभ्यास र प्रक्रियाको पालना भएको हुनुपर्छ। उही विषयवस्तुमा अदालतको कारबाहीमा एकरूपता हुनु आवश्यक छ। निवेदकले दिएको निवेदन समान संख्याको न्यायाधीश सम्मिलित इजलासबाट सुनुवाइ भएको हुँदा उक्त निर्णय बदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो। विपक्षी तर्फबाट उपस्थित नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल र सहन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले निवेदकको पुनरावलोकनको निवेदन ३ संसदीय पूर्ण इजलासले हेरी निस्सा प्रदान नहुने आदेश भइसकेको छ। यसरी सर्वोच्च अदालतकै फैसला विरुद्ध रिट निवेदन दायर हुन सक्दैन। कुन मुद्दा कति संख्याको न्यायाधीश सम्मिलित इजलासमा पेस गर्ने

भन्ने प्रधानन्यायाधीशको विशेषाधिकार हो। फैसला अन्तिमताको सिद्धान्तअनुसार पनि निवेदकको रिट निवेदन लाग्न नसक्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

दुवैतर्फबाट प्रस्तुत भएको उपर्युक्तानुसारको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन, भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा जिल्ला न्यायाधीशको पदमा कार्यरत निवेदकलाई अवकाश दिने गरी न्याय परिषद् सचिवालयबाट भएको निर्णय बदर गरी सेवामा पुनर्वहाली गरिपाउँ भनी रिट निवेदकले यस अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदन तीनजना न्यायाधीश समावेश भएको पूर्ण इजलासबाट खारेज हुने गरी आदेश भएको थियो। उक्त भएको आदेश पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी निवेदकले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम दिएको पुनरावलोकनको निवेदनमा पहिले आदेश गर्ने न्यायाधीशको संख्याभन्दा बढी न्यायाधीशबाट सुनुवाइ हुनुपर्नेमा समान संख्या अर्थात् तीनजना न्यायाधीश समावेश भएको पूर्ण इजलासबाट सुनुवाइ भई मिति २०६८।११।१९ मा निस्सा प्रदान नहुने भनी आदेश भएको हुँदा उक्त आदेश बदर गरी पाँच सदस्यीय इजलासबाट रिट निवेदकको पुनरावलोकनको निवेदन सुनुवाइ गर्नु भनी परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको निवेदन माग दाबी रहेको देखियो।

३. निवेदकलाई जिल्ला न्यायाधीशको पदबाट हटाउने गरी न्याय परिषद् सचिवालयको निर्णय बदर गरी सेवामा पुनर्वहाली गरिपाउँ भनी निवेदकले दायर गरेको ०६६-WF-००११ को उत्प्रेषणको निवेदन यस अदालतको तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट मिति २०६६।१२।२६ मा खारेज हुने ठहरी आदेश भएको देखिन्छ। उक्त फैसला पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी निवेदकले दिएको ०६७-RV-०४०४

को पुनरावलोकनको निवेदन तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासमा पेस भई मिति २०६८।११।१९ मा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान नहुने गरी आदेश भएको देखियो। आफूले दायर गरेको रिट निवेदनउपर तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट निर्णय भएकोमा सो निर्णयउपरको पुनरावलोकनको सुनुवाइ तीनभन्दा बढी न्यायाधीश समावेश भएको इजलासबाट हुनुपर्नेमा पुनरावलोकनको सुनुवाइ तीन सदस्यीय इजलासबाट भएको हुँदा उक्त निर्णय त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने नै रिट निवेदकको मुख्य कथन रहेको छ।

४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(४) मा सर्वोच्च अदालतले कानूनद्वारा तोकिएका अवस्था र सर्तमा आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरावलोकन गर्न सक्नेछ। यसरी पुनरावलोकन गर्दा पहिला फैसला गर्दाका न्यायाधीशबाहेक अन्य न्यायाधीशले गर्नेछन् भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको देखिन्छ। न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ मा सर्वोच्च अदालतको फैसला वा अन्तिम आदेश पुनरावलोकन सम्बन्धमा देहायबमोजिमको कानूनी व्यवस्था रहेको छ:-

दफा ११ पुनरावलोकन:- (१) सर्वोच्च अदालतले आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेश देहायको अवस्थामा पुनरावलोकन गर्न सक्ने छ:-

- (१) मुद्दामा भएको इन्साफमा तात्त्विक असर पर्ने किसिमको प्रमाण रहेको तथ्य मुद्दा किनारा भएपछि मात्र सम्बन्धित पक्षलाई थाहा भएको देखिएमा,
- (२) सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजिर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय भएको देखिएमा,

५. यसरी सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसला वा अन्तिम आदेशमा माथि उल्लिखित अवस्था रहेको देखिएमा सर्वोच्च अदालतले पुनरावलोकन गरी

हेर्न सक्ने संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यसैगरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६ मा पुनरावलोकनको निवेदन सुनुवाइ गर्ने इजलासको गठन सम्बन्धमा व्यवस्था भएको देखिन्छ। उक्त नियम ६(१) मा कुनै मुद्दाको निर्णयउपर पुनरावलोकन गरिपाउँ भन्ने निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) को प्रश्न उठाइएको रहेछ भने त्यस्तो निवेदन पहिले निर्णय गर्ने न्यायाधीशहरू बाहेकका अन्य न्यायाधीश भएको एक न्यायाधीशको इजलास वा संयुक्त इजलासमा र खण्ड (ख) को प्रश्न उठाइएको रहेछ भने पहिले निर्णय गर्ने न्यायाधीशबाहेकका अन्य न्यायाधीशहरूको पूर्ण इजलासमा पेस गरिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाबाट ऐनको दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (क) को प्रश्न उठाइएको निवेदन पहिले फैसला गर्ने समान संख्याको न्यायाधीशको इजलासबाट हेरिन सक्ने भए तापनि सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजिर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय भएको भनी परेको पुनरावलोकन निवेदन पूर्ण इजलासबाटै हेरिनुपर्ने अनिवार्य कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो। सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम २(घ) मा पूर्ण इजलास भन्नाले तीन वा सोभन्दा बढी न्यायाधीशहरू रहेको इजलास सम्झनु पर्छ भनी परिभाषित गरिएको सन्दर्भमा पूर्ण इजलासमा कम्तीमा तीनजना न्यायाधीश समावेश रहने र सोभन्दा बढी संख्याको पूर्ण इजलास पनि गठन हुन सक्ने कुरालाई नियमावलीले रोक लगाएको पाइँदैन। माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको सापेक्षतामा हेर्दा दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) को अवस्था विद्यमान रहेको भनी दायर हुन आएका पूर्ण इजलासको फैसलाउपरका पुनरावलोकन निवेदनअधि फैसला गर्ने न्यायाधीशभन्दा बढि संख्या रहेको न्यायाधीश सम्मिलित पूर्ण इजलासबाट हेरिनु न्याय एवं कानूनको

दृष्टिकोणबाट उपयुक्त र वाञ्छनीय देखिन्छ ।

६. यसै सन्दर्भमा पूर्ण इजलासबाट भएका फैसला पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी यस अदालतमा निवेदन दर्ता भएको कृष्णप्रसाद जयसवाल विरुद्ध उमादेवी जयसवाल भएको ०६७-RV-०१०९ को निर्णय दर्ता बदर मुद्दामा समानस्तरको पूर्ण इजलासबाट भएको फैसला पुनरावलोकन गर्ने वा नगर्ने भन्ने सम्बन्धमा यस इजलासले हेर्न उपयुक्त नहुने हुँदा बढी न्यायाधीशको इजलाससमक्ष पेस गर्नु भनी आदेश देखिन्छ । त्यस्तै राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग विरुद्ध विनोद फुयालसमेत भएको ०६६-RV-०४३९ को उत्प्रेषण मुद्दामा विशेष इजलासबाट आदेश भएको देखिँदा तीनजनाभन्दा बढी न्यायाधीशको इजलाससमक्ष पेस गर्नु भनी आदेश भई दुवै मुद्दाहरू पाँचजना न्यायाधीशको पूर्ण इजलासमा पेस भई मिति २०७३।१।२२ मा निस्सा प्रदान नहुने आदेश भएको देखिन्छ । यसैगरी तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट फैसला भएको आन्तरिक राजस्व कार्यालयसमेत विरुद्ध मोहनलक्ष्मी मारके भएको उत्प्रेषण परमादेशको निवेदनउपर परेको ०६६-RV-०४९२ को पुनरावलोकन निवेदनमा पनि तीन जनाभन्दा बढी संख्या रहेको पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भन्ने आदेशानुसार पाँचजना न्यायाधीश रहेको पूर्ण इजलासमा पेस भई मिति २०७१।८।२६ मा पुनरावलोकन नहुने गरी आदेश भएको देखियो ।

७. उल्लिखित मुद्दाहरूमा यस अदालतले अपनाएको पूर्व अभ्यासलाई हेर्दा तीनजना न्यायाधीश रहेको पूर्ण इजलासको फैसलाउपरको पुनरावलोकन निवेदन समानस्तरको इजलासले नहेरी तीन जनाभन्दा बढी संख्या रहेको पूर्ण इजलाससमक्ष प्रेषित गरिएको र पाँचजना न्यायाधीशको इजलासले त्यसलाई उपर्युक्त नै मानी मुद्दा हेरिएको देखिन्छ । तर तीनजना न्यायाधीश सम्मिलित पूर्ण इजलासबाट भएको फैसला न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम

पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी रिट निवेदकले निवेदन दिएकोमा समान संख्याका न्यायाधीश सम्मिलित पूर्ण इजलासबाट सुनुवाइ भई निस्सा नहुने गरी आदेश भएको देखिँदा समान अवस्थाको विषयवस्तुमा आफूले गरी आएको पूर्वअभ्यास र सिद्धान्तअनुकूल काम कारबाही भएको देखिन आएन ।

८. वस्तुतः स्वच्छ सुनुवाइको हकलाई हाप्रा संविधानले समेत मौलिक हकको रूपमा महत्त्व दिएको हक हो । स्वच्छ सुनुवाइसम्बन्धी अवधारणाको विषयवस्तु व्यापक हुने भए पनि यस अवधारणाको सारतत्त्व भनेको मुद्दाका सबै पक्षलाई मुद्दाको प्रत्येक प्रक्रियामा स्वच्छता, शुद्धता र समानता कायम गर्नु हो । कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाको पालना एवं न्यायका मान्य सिद्धान्त तथा अदालतका पूर्व नजिरको अनुशरण पनि स्वच्छ सुनुवाइभित्र पर्ने विषय हो, जसअनुसार कुनै पनि न्यायिक वा अर्ध न्यायिक निकायले आफ्नो काम कारबाहीमा प्रक्रियागत शुद्धता र एकरूपता अपनाउनु पर्छ । त्यस्तै मुद्दा सुनुवाइको क्रममा अदालतले स्थापित गरेको मान्यता, सिद्धान्त एवं प्रक्रियाको पालना गर्नु पनि उत्तिकै जरुरी हुन्छ । अदालतमा मुद्दाको सुनुवाइ प्रक्रियामा स्वच्छता एवं एकरूपता कायम गर्न नसकिएमा न्याय व्यवस्थाप्रति सर्वसाधारणको दृष्टिकोण सकारात्मक रहन नसक्ने हुन्छ । यस्ता प्रकारका कार्यबाट न्यायिक अनुशासन कायम नरही स्वेच्छाचारिता बढ्ने खतरा रहन्छ । यस दृष्टिकोणबाट हेर्दा कुनै पनि न्यायिक वा अर्ध न्यायिक निकायमा मुद्दा सुनुवाइको सन्दर्भमा प्रक्रियागत स्वच्छता र एकरूपता अपनाउन नपर्ने छुट प्राप्त हुन्छ भनी मान्न मिल्दैन ।

९. प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा हेर्दा तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट भएको निर्णयउपर परेको पुनरावलोकनको निवेदनको सुनुवाइ सो फैसला गर्ने न्यायाधीशको संख्याभन्दा बढी संख्या रहेको इजलासबाट हुने गरेको पूर्वअभ्यास एवं न्यायिक

परम्परा रही आएको र सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम २(घ) ले पूर्ण इजलासमा तीन जनाभन्दा बढी न्यायाधीश रहन सक्ने गरी कानूनी मार्ग प्रशस्त गरेको अवस्थामा यी रिट निवेदकले अरूले पाए सरहको सुनुवाइको समान मौका पाएको भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन । समान अवस्थाका अन्य मुद्दाका पक्षले पाएको सुविधा यी रिट निवेदकको हकमा प्राप्त भएको नदेखिएको अवस्थामा संविधानले प्रदान गरेको समानताको मौलिक हकको समेत उल्लङ्घन भएको मान्नु पर्ने हुन आयो । यसरी यी रिट निवेदकको पुनरावलोकनको निवेदन पहिले निर्णय गर्ने समान संख्या रहेको अर्थात् तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट सुनुवाइ भएको देखिएकाले उक्त सुनुवाइको प्रक्रियालाई यस अदालतले अपनाएको न्यायिक अभ्यास, न्यायिक अनुशासन, न्यायिक सुशासन र समानताको सिद्धान्तको दृष्टिकोणबाट समेत उचित रहेको भनी मान्न मिलेन ।

१०. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट आफूलाई न्यायाधीश पदबाट अवकाश दिने गरी भएको निर्णय बदर गरी पूर्ववत् सेवामा बहाल रहन पाउँ भनी निवेदकले दायर गरेको रिट निवेदन खारेज हुने गरी यस अदालतको तीन सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट मिति २०६६।१२।२६ मा भएको आदेश पुनरावलोकन नहुने भनी समानस्तरको ३ सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट मिति २०६८।११।१९ मा भएको आदेश स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्त, प्रक्रियागत समानता र एकरूपता तथा न्यायिक सुशासनअनुकूल नभई त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर हुने ठहर्छ । अब यस अदालतको आदेश पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी निवेदकले दिएको निवेदन पुनरावलोकन हुने नहुने भनी सुनुवाइको लागि पाँचजना न्यायाधीश संलग्न इजलाससमक्ष पेस गर्नु भनी यस अदालतको रजिस्ट्रारको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको कार्यान्वयनका लागि प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको

लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

न्या. दीपककुमार कार्की

न्या. केदारप्रसाद चालिसे

न्या. अनिलकुमार सिन्हा

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत

न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत: सुरेशराज खनाल

इति संवत् २०७५ साल असोज १८ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १००८५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
आदेश मिति : २०७५।१।१६
०७२-WO-०१२७

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : कास्की जिल्ला पोखरा उ.म.न.पा. वडा नं.

६ बस्ने धरमबहादुर लामिछानेसमेत

विरूद्ध

विपक्षी : भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- सम्मानपूर्वक गुणस्तरीय जीवनयापन गरी बाँच्नको लागि अर्थोपार्जन गर्ने माध्यम र स्तरीय वातावरण दुवैको उत्तिकै महत्त्वपूर्ण स्थान छ । स्वच्छ र स्तरीय वातावरण जीवजन्तु र वनस्पतिलाई नभई नहुने तत्त्व हो र यसको अर्को कुनै विकल्प छैन । स्तरीय वातावरणको उपलब्धता नभएको अवस्थामा सो क्षेत्र बसोबासयोग्य हुन सक्दैन र त्यहाँ बसेर निवेदकले प्रचलन गराउन माग गरेको पेसा तथा रोजगारीको हक उपभोग गर्ने अवस्थासमेत नहुने ।

(प्रकरण नं. ७ र ९)

- सञ्चालन नै नभएको आयोजनाको सम्बन्धमा भएको निर्णयबाट रोजगारीमा असर परेको र रोजगारीको हक उल्लङ्घन भएको मान्न सकिँदैन । विकास दीर्घकालीन नभएको अवस्थामा त्यसबाट वातावरणीय सन्तुलन बिग्रिने हुँदा विकासको नाममा वातावरणमा नकारात्मक असर पर्ने गरी दीर्घकालीन विकास (Sustainable Development) सँग सम्झौता गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. १०)

- संविधान अथवा कानूनले प्रत्याभूत गरेका हरेक हक अधिकारको आ-आफ्नै विशिष्ट महत्त्व र उद्देश्य हुन्छन् । कुनै एउटा अधिकारले अर्कोलाई निष्प्रयोजित वा निष्क्रिय बनाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ११)

- रिट निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तुसँग निवेदकहरूको सार्थक सम्बन्ध र तात्त्विक सरोकार रहेको नदेखिने ।

(प्रकरण नं. १२)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री सन्तोषकुमार महतो

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, विद्वान् अधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद गौतम

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०४८, चैत्र, नि.नं.४४३०

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

आदेश

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर भई पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

रिट निवेदनको बेहोरा

हामी निवेदकहरू नेपाली नागरिक भएका र हामीलगायत सबै नेपालीलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(घ) ले पेसा रोजगार व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रता दिएको छ । राज्यको दायित्वभित्र पर्ने आर्थिक विकासको कार्यले गति नलिएसम्म र देशको स्रोत साधन एवम् अवसरलाई अधिकतम हदसम्म सदुपयोग नगरेसम्म राज्यले पनि जनताको पेसा रोजगार एवम् आर्थिक विकासको अवसर सिर्जना गर्न सक्दैन । यस्तो अवसर सिर्जना नभएमा संविधानको उपर्युक्त मौलिक हकको अवधारणालाई व्यवहारमा उतार्न सकिँदैन । यसको लागि देशमा विकास कार्यहरूले गति लिन आवश्यक हुन्छ । विकास कार्यले गति लिएमा रोजगारीको अवसरहरू पनि सिर्जना हुने र यसबाट आफ्नै देशमा काम गरी जीवन धान्न सकिने वातावरणसमेत तयार हुने हुँदा दैनिक रूपमा हजारौंको संख्यामा युवाहरू विदेश जानबाट पनि रोक्न

सकिन्छ । हामी निवेदकहरू विदेश नगई स्वदेशमा नै केही गर्ने उद्देश्यले कसेका छौं ।

विपक्षीमध्येका भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३(ख) बमोजिम पोखराको बसुन्धरा पार्कदेखि शान्ति स्तूपा (कोदी) सम्मको करिब १.३ कि.मि. पोखरा केबलकार परियोजना पहिचान गरी निर्माण, सञ्चालन तथा हस्तान्तरण (BOT) तरिकाबाट कार्यान्वयन गर्ने निर्णय भएको थियो । सो कार्यको लागि ऐ. ऐनको दफा ४ अनुसार मिति २०६९।११।१० मा मनसायपत्र आह्वान गर्ने सूचना प्रकाशन भएअनुसार विभिन्न कम्पनीहरूबाट मनसायपत्र पेस भएकोमा सोलाई मूल्याङ्कन गरी ३ वटा कम्पनी छनौट गरी परियोजना कार्यान्वयनको प्रस्ताव पेस गर्न सन् २०१३ जनवरी १६ मा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन भएको र निजहरूबाट पेस भएका प्रस्तावहरूको मूल्याङ्कनको आधारमा परियोजना निर्माण गर्न प्रत्यर्थी मनकामना दर्शन प्रा.लि. छनौट भएको रहेछ । यसरी निर्माण हुन लागेको परियोजनाबाट त्यस क्षेत्रको विकास र समृद्धिमा टेवा पुग्ने तथा हामी स्थानीयले रोजगारी पाउने भई जीवनस्तरमा सुधार हुने अपेक्षा लिएका थियौं ।

निजी लगानीसम्बन्धी ऐनको दफा ४, ५ र ६ बमोजिमको कार्यहरू वैधानिक रूपमा सम्पन्न भएको तथ्य हामी निवेदकले पनि सार्वजनिक रूपमा जानकारी पाइसकेको अवस्थामा पोखराको बसुन्धरा पार्कदेखि शान्ति स्तूपासम्मका लागि निर्माण गरिने केबलकारको निर्माण कार्य चाँडै सम्पन्न भई हामी निवेदकजस्ता विभिन्न सर्वसाधारण व्यक्ति मात्र नभई सम्पूर्ण नेपाली तथा विदेशी पर्यटकहरूले समेत विभिन्न सुविधाहरू उपयोग गर्न पाउनु भन्ने आशामा हामी केन्द्रित रहेका थियौं । शारीरिक रूपमा चुनौती सामना गरिरहेका केही अशक्त नेपालीहरूले पनि उक्त पूर्वाधार सम्पन्न भएपश्चात् शान्तिस्तूपाको यात्रा गर्ने र भगवान बुद्धको पूजा र ध्यान गर्ने सपना साकार हुन लागेको

भनी खुशी जताएका थिए । तर विभिन्न बहानामा पटकपटक हस्तक्षेप भई केबलकार निर्माण कार्यमा कठिनाई र ढिलाई भइरहेको अवस्थामा छ । अर्कोतर्फ अधिकारक्षेत्र नै नरहेको विषयमा समेत प्रत्यर्थीमध्येका सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०७२।०४।१८ को बैठकले केबलकार निर्माणसम्बन्धी कार्यमा प्रतिकूल असर हुने गरी प्रत्यर्थीमध्येका भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई निर्देशनसमेत दिने गरी निर्णय गरिएको भन्ने तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिले मिति २०७२।४।२२ को निर्देशनबाट समेत विपक्षी मन्त्रालयलाई निर्देशन दिइएको भन्ने सञ्चार माध्यमबाट जानकारी हुन आएको छ ।

यसरी पोखरा केबलकार निर्माण सम्बन्धमा प्रत्यर्थीमध्येका भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले २०६२ सालमा नै निर्णय गरी निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३, ४, ५, ६ तथा ऐ. ऐनको नियमावली, २०६४ को नियम ६, ७, ९, १०, १२, १३, १५, १७, २०, २१ समेतको सम्पूर्ण कार्यहरू पूरा भइसकेको भन्ने बुझिन आएको अवस्थामा अब समझदारीपत्र सम्पन्न गरी निर्माणकार्य सुरु हुने अवस्थामा केबलकार निर्माणसम्बन्धी कार्यमा गैरजिम्मेवार, गैरकानूनी क्षेत्राधिकारविहीन तथा स्वार्थयुक्त कामकारबाहीबाट अवरोध हुन गई हामी निवेदक जस्ता स्थानीय जनसमुदाय मात्र नभई सम्पूर्ण पोखराबासी, नेपाली नागरिक तथा स्वदेशी तथा विदेशी पर्यटक एवं शारीरिक रूपमा अशक्त भई चुनौती भोगिरहेका कतिपय सर्वसाधारणले समेत सर्वसुलभ सेवा सुविधाबाट वञ्चित हुनुको साथै आर्थिक उपलब्धता, उन्नति, रोजगारीको अवसर जस्ता विभिन्न क्षेत्रमा समेत प्रत्यक्ष असर पर्ने अवस्था भएको छ । केबलकार परियोजनालाई जसरी भएपनि प्रभावित तुल्याउने, निर्माण सुरु गर्न नदिने उद्देश्य राखी विभिन्न तथ्य तथा आत्मगत विचार एवं आरोपका साथ यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रभित्र प्रवेश गरी

संवत् २०७० सालको रिट नं. ०६९-WO-१४३४, ०७०-WO-००८१ संवत् २०७१ सालको रिट नं. ०७१-WO-००५२ को रिट निवेदनहरू दिएकोमा मिति २०७१।१०।११ को आदेशबाट सबै रिट खारेज गरिएको अवस्था छ। यसरी सर्वोच्च अदालतले पोखरा केबलकार निर्माण सम्बन्धमा हालसम्म प्रत्यर्थी भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयसमेतबाट गरिएका काम कारबाहीलाई वैधानिक रूपमा मान्यता प्रदान गरिएको मान्नु पर्दछ। सर्वोच्च अदालतको निष्कर्षलाई प्रभावित पार्न केही व्यक्तिहरूको स्वार्थमा लागी पुनः यो परियोजनालाई प्रभावित तुल्याउने प्रयत्न भइरहेकोले विपक्षीहरूको उक्त कार्यबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(३)(च), १८ र १९ ले प्रदान गरेको हामी निवेदकहरूको मौलिक अधिकार हनन हुन जाने देखिन्छ।

तसर्थ पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ अन्तर्गत रही निर्माण गर्न लागिएको पोखराको फेवाताल छेउको बसुन्धरा पार्कदेखि शान्ति स्तुपा (कोदी) सम्मको करिब १.३ कि.मि. पोखरा केबलकार परियोजना निर्माण तथा आयोजना कार्यान्वयन गर्ने कार्यमा गैरकानूनी रूपमा हस्तक्षेप गर्ने गरी प्रत्यर्थीमध्येका सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०७२।४।१८ को निर्णय, तत्सम्बन्धी मिति २०७२।४।१९ को पत्रलगायत अन्य पत्राचार निर्देशन आदि र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिको मिति २०७२।४।२२ को निर्देशनलगायत उक्त पूर्वाधार संरचना निर्माण गर्ने कार्यमा अवरोध गर्ने प्रकृतिका हाल देखिएका र पछि मुद्दाको रोहमा खुल्न आएका विपक्षीहरूका निर्णय, निर्देशन, पत्राचार, आदेश आदिसमेत सम्पूर्ण कार्य विद्यमान संविधान तथा कानूनसमेतको विपरीत भएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त परियोजना निर्माण सम्बन्धमा लिखित अलिखित कुनै पनि प्रकारले हस्तक्षेप तथा रोक

नलगाउनु, लगाउन नदिनु, आयोजनाको कार्यलाई सुचारु रूपमा सञ्चालन गर्ने सकारात्मक वातावरण तयार गरी त्यसलाई निरन्तरता दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रिट निवेदन।

यस अदालतबाट जारी भएको कारण देखाउ आदेश

यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार कारण भए यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु। साथै अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा दुवै पक्ष राखी छलफल गराई आदेश हुन उपयुक्त देखिएकोले छलफलको लागि विपक्षीहरूको नाममा सूचना दिई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश।

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ

यस मन्त्रालय तथा अन्तर्गतका निकायको कार्य क्षेत्र जैविक विविधताको संरक्षण, वातावरण तथा पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गर्ने विषयसँग सम्बन्धित भएको र त्यसैअनुरूपका कार्य सम्पादन भइरहेको छ। कुनै पनि पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा त्यससँग सम्बन्धित कुनै पनि काम कारबाहीलाई रोकावट गर्ने गरी यस मन्त्रालयबाट कुनै पनि निर्देशन नदिइएको हुँदा यस मन्त्रालयको के कस्तो काम वा निर्णयबाट निवेदकसमेतको सार्वजनिक हित सरोकार निहित विषयमा के कस्तो संवैधानिक र कानूनी हक अधिकार हनन भएको हो ? रिट निवेदनमा खुलाउन नसकेको हुँदा यस मन्त्रालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ।

विज्ञान तथा प्रविधि वातावरण मन्त्रालयको लिखित जवाफ

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले रानीवन

क्षेत्रलाई मिति २०६८।४।११ मा प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण र संवर्द्धन एवं अनुसन्धान र पर्यटन प्रवर्द्धनसमेत गर्ने उद्देश्यले विश्वशान्ति जैविक विविधता उद्यान घोषणा गरिसकेको र हाल उद्यान निर्माण र सञ्चालनको कार्यसमेत भइरहेको अवस्थामा सो क्षेत्रलाई उद्यान प्रयोजनमा नै प्राथमिकताका साथ व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ । उक्त क्षेत्रको भौगोलिक संवेदनशीलता, फेवातालको सौन्दर्य सुरक्षा र जैविक विविधताको संरक्षण र कमलो भू-भागलाई पहिरो जानबाट जोगाउन आवश्यक हुन्छ । सो क्षेत्रलाई यसपूर्व मन्त्रिपरिषद्ले निर्णय गरेबमोजिम उद्यानकै लागि मात्र प्रयोग गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । साथै यस मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारसँग निवेदकले दाबी लिएको विषय सम्बन्धित नभएकोले तथा यस मन्त्रालयले गरेको कुन काम वा निर्णयबाट निवेदकको हक हनन भयो भन्ने नखुलेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको लिखित जवाफ

पोखरा केबलकार परियोजनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा अवरोध पुऱ्याउने उद्देश्यले यस मन्त्रालयबाट कुनै पनि काम कारबाही नभएको हुँदा रिट निवेदकले यस मन्त्रालयलाई विना कारण, प्रमाण र आधार विपक्षी बनाई रिट दायर गर्नुभएको छ । निवेदकलाई प्रचलित संविधान र कानूनले दिएको हक अधिकार हनन् हुने गरी यस मन्त्रालयले कुनै काम नगरेको हुँदा यस मन्त्रालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिको लिखित जवाफ

निवेदनमा उल्लिखित निर्माण हुन लागेको केबलकारको सम्बन्धमा पोखराको फेवाताल,

रानीवनको सौन्दर्यता तथा सो वरपरको सीमसार क्षेत्रको अस्तित्व बचाउन तथा फेवाताल वरपरको जग्गाको अतिक्रमण हुने काम रोक्न तथा सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने भनी सार्वजनिक लेखा समिति र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिबाट भएको निर्णय र सो निर्णयअनुसार गरेको काम कारबाही कानूनसम्मत भएको र त्यसले निवेदकको हकमा असर नपरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

सार्वजनिक लेखा समितिको लिखित जवाफ

निवेदनमा उल्लिखित निर्माण हुन लागेको केबलकारको सम्बन्धमा पोखराको फेवाताल, रानीवनको सौन्दर्यता तथा सो वरपरको सीमसार क्षेत्रको अस्तित्व बचाउन तथा फेवाताल वरपरको जग्गाको अतिक्रमण हुने काम रोक्न तथा सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने भनी सार्वजनिक लेखा समिति र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिबाट भएको निर्णय र सो निर्णयअनुसार गरेको काम कारबाही कानूनसम्मत भएको र त्यसले निवेदकको हकमा असर नपरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको लिखित जवाफ

यस मन्त्रालयको के कुन कामबाट निवेदकको हक हनन भयो भन्ने रिट निवेदनमा नखुलेको तथा यस मन्त्रालयले त्यस्तो कुनै कामसमेत नगरेको हुँदा यस मन्त्रालयको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

मनकामना दर्शन प्रा.लि.को लिखित जवाफ

रिट निवेदकले चासो व्यक्त गरेको कुराहरूलाई नेपाल सरकारले सम्बोधन गरी पूर्वाधार संरचनाको

निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १३ अनुसार सम्झौता गरी दफा १९ अनुसार अनुमतिपत्र प्रदान गरी आयोजना सञ्चालन भएमा पोखराको प्राकृतिक सौन्दर्यतामा थप वृद्धि भई पर्यटक संख्या बढी पोखराको विकास, सम्वृद्धि र हितमा हुने र सोअनुसार काम गर्न कम्पनी सधैं तत्पर रहेको तथा परियोजना सञ्चालनको काममा ढिलासुस्ती तथा अवरोध यस कम्पनीको कारणले नभएको हुँदा यस कम्पनीको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

उद्योग मन्त्रालयको लिखित जवाफ

निवेदकहरू पोखराको बसुन्धरा पार्कदेखि शान्ति स्तुपासम्म केबलकार निर्माण आयोजनाको प्रबन्धक वा प्रस्तावक नभई सो क्षेत्रको सर्वसाधारण जनता मात्र भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया निजहरूलाई प्राप्त हुन सक्दैन । केबलकार निर्माणको कामसँग यस मन्त्रालयले कुनै सरोकार नराख्ने तथा यस मन्त्रालयको कुनै कामबाट निवेदकहरूको हक हनन भएको भन्ने रिट निवेदनमा नदेखिँदा यस मन्त्रालयको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ

यस कार्यालयको के कुन कामबाट निवेदकको संविधान प्रदत्त हक हनन हुन गएको हो ? सो सम्बन्धमा रिट निवेदनमा नखुलेको तथा यस कार्यालयले निवेदकको हक हनन हुने कुनै कामसमेत नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागज अध्ययन गरियो ।

निवेदकहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सन्तोषकुमार महतोले पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ अन्तर्गत पूर्वाधार संरचनाको कार्य सर्वसाधारणको निमित्त हुने भएकोले त्यस्तो निर्माण कार्यका सम्बन्धमा भए गरेको कार्य सार्वजनिक हक तथा सरोकारको विषयभित्र पर्ने हुन्छ । रिट निवेदक सुशीला भट्टराईसमेत विरूद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको संवत् २०७० सालको रिट नं. ०८१ को निवेदनमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०७१।१०।११ मा रिट निवेदन खारेज हुने आदेश भएबाट पर्यावरण, सम्पदा, संस्कृति इत्यादिको नाउँमा काल्पनिक प्रश्नहरू सृजना गरी विकासको कार्य अर्थात् केबलकार परियोजना रोक्न मिल्दैन । केबलकारको निर्माणले फेवाताल तथा रानीवनको संरक्षण, सौन्दर्यता, पर्यावरण इत्यादि विषयमा के कस्तो असर पर्छ वा पर्दैन भन्ने विषयको निर्णय पूर्वाधार संरचनाको निर्माण तथा सञ्चालनमा निजी लगानीसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ६(२)(ड)(छ), दफा ७(१)(ग), दफा ११(१)(घ), दफा १२(१), दफा ४१ अनुसार मात्र हुन सक्ने हो । सार्वजनिक लेखा समिति र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिले केबलकार परियोजना नै बन्द गर्ने गरी गरेको निर्णय तथा दिएको निर्देशनलाई सरकारलाई व्यवस्थापिका संसद्प्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउने उद्देश्यबाट गरिएको भन्न मिल्दैन । प्रत्यर्थीमध्येका सार्वजनिक लेखा समितिले मिति २०७२।४।१८ मा गरेको निर्णय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिले मिति २०७२।४।२२ मा दिएको निर्देशन अधिकार क्षेत्रविहीन रहेकोले त्यसबाट पेसा तथा रोजगार गर्न पाउने संविधान प्रदत्त निवेदकहरूको हकमा असर परेकोले सो निर्णय तथा त्यसबमोजिम भएको निर्देशनलागायतका पत्राचारसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी केबलकार निर्माणको कार्य छिटो गर्नु गराउनु, निर्माण कार्यमा कुनै

हस्तक्षेप नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशसमेत जारी होस् भनी बहस प्रस्तुत गरी सोही बेहोराको बहसनोट पनि पेस गर्नुभयो।

विपक्षी नेपाल सरकार भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयसमेतको सरकारी कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले एउटा कम्पनीले आफ्नो व्यापारिक उद्देश्य प्राप्तिको लागि कुनै आयोजना बनाउँदै छ भने सो आयोजना बनाउने वा नबनाउने विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय हुन सक्दैन। निजी कम्पनीहरू स्थापना हुँदा सोबाट प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा केही मानिसहरूले फाइदा लिने अवस्था भएपनि सो कार्य जसरी पनि हुनै पर्ने भन्ने विषयलाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद मान्न मिल्दैन। एउटा निजी कम्पनीको विषयवस्तु समेटिएको रिट निवेदनमा निवेदकहरूको सार्थक सम्बन्ध हुन सक्दैन। संसदीय समितिहरूको निर्णय बदर गर्न माग गर्ने हकद्वारा पनि निवेदकहरूलाई छैन भन्नेसमेत बेहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी मनकामना दर्शन प्रा.लि.को तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद गौतमले केबलकार परियोजनाको कार्य अघि बढ्न सक्छ सक्दैन भन्ने कुरा DPR भएपछि मात्र निचोडमा पुग्न सक्ने र नेपाल सरकारले पनि DPR तयार भएपछि मात्र परियोजनाको निर्माण गर्न उपयुक्त हुन्छ हुँदैन भन्ने कुराको टुङ्गोमा पुग्नेमा अपरिपक्व अवस्थामै अनुमान गरी परियोजनाको DPR तयार गर्ने कार्यलाई नै अवरुद्ध गरिएको छ। परियोजनाको DPR तयार नहुँदै संसद् अन्तर्गतका समितिहरूले परियोजनाको कार्य अघि बढाउन अवरोध हुने गरी नेपाल सरकार एवं मन्त्रालयको नाउँमा निर्देशन दिने कार्य आफैँमा गैरकानूनी र अधिकारक्षेत्र विहीनसमेत रहेको छ। रिट निवेदकहरूले प्रवर्द्धक कम्पनी मनकामना दर्शन प्रा. लि.लाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने अवस्था नै नभएकोले

पोखरा केबलकार परियोजनाको DPR बनाउने कार्यअघि बढ्ने गरी उपयुक्त आदेश जारी होस् भनी बहस प्रस्तुत गरी सोही बेहोराको बहसनोट पेस गर्नुभयो।

उपर्युक्तबमोजिमको बहस सुनी मिसिलको समग्र तथ्यसमेतलाई मध्यनजर गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः निम्नानुसारका प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखियोः-

- (१) प्रस्तुत रिट निवेदनमा समावेश भएको विषयवस्तुको उठान गर्ने हकद्वारा यी निवेदकहरूलाई छ, छैन ?
- (२) निवेदकहरूले बदर गर्न माग गरेको व्यवस्थापिका संसद्को सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०७२।०४।१८ को निर्णय र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिको २०७२।०४।२२ को निर्णय कानूनसम्मत छ, छैन ?
- (३) निवेदकहरूको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

यसमा रिट निवेदकले पोखराको बसुन्धरा पार्कदेखि शान्ति स्तूपासम्मका लागि निर्माण गरिने केबलकार परियोजना निर्माण तथा आयोजना कार्यान्वयन गर्ने कार्यमा गैरकानूनी रूपमा हस्तक्षेप गर्ने गरी प्रत्यर्थीमध्येका सार्वजनिक लेखा समितिले मिति २०७२।०४।१८ मा निर्णय गरी मिति २०७२।०४।१९ को पत्रमार्फत दिएको निर्देशन र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिको मिति २०७२।४।२२ को निर्देशनलगायतको कार्यबाट अवरोध हुन गएकोले त्यसबाट हामी निवेदकहरूसमेतको पेसा तथा रोजगारीको अधिकार हनन् भएको हुँदा समितिको निर्णय निर्देशन एवम् सोसँग सम्बन्धित पत्राचारसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी आयोजनाको कार्यलाई सुचारु गर्ने वातावरण बनाउनु, बनाउन लगाउनु

भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशसमेत जारी होस् भनी निवेदन मागदाबी लिएकोमा बसुन्धरा पार्कमा केबलकार निर्माण गरी शान्ति स्तूपासम्म लैजाँदा फेवाताल नै कुरूप हुने, सो ठाउँको वातावरणमा गम्भीर नकारात्मक असर पर्ने र फेवाताल अतिक्रमण हुने हुँदा निवेदक मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुहुँदैन भन्ने नै विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको देखियो ।

२. अब निरूपण हुनुपर्ने पहिलो प्रश्नको सन्दर्भमा हेर्दा, प्रस्तुत रिट निवेदनमा नेपाल सरकार भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि.बीच भएको Memorandum Of Understanding बमोजिम पोखराको फेवाताल किनारमा रहेको बसुन्धरा पार्कदेखि शान्ति स्तूपासम्म केबलकार निर्माणको सम्बन्धमा व्यवस्थापिका संसद्को सार्वजनिक लेखा समिति र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिले दिएको निर्देशन बदर गरी सो ठाउँमा चाँडै केबलकार निर्माण गर्न वातावरण बनाउन माग गर्दै सार्वजनिक सरोकारको विवादको रूपमा प्रस्तुत निवेदन दायर भएको देखिन्छ । व्यवस्थापिका संसद्को अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिको मिति २०७२।४।२२ को बैठक र सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०७२।४।१८ को बैठकको निर्णयले बसुन्धरा पार्कको जग्गा केबलकार सञ्चालन गर्न २० वर्षका लागि लिजमा दिने निर्णय बदर गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने निर्णय गरेको भन्ने अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समिति र सार्वजनिक लेखा समितिको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि.बीच भएको Memorandum of Understanding अनुसार बसुन्धरा पार्कदेखि शान्ति स्तूपासम्म मनकामना दर्शन प्रा.लि.ले बनाउने भनिएको केबलकारको लागि बसुन्धरा पार्कको जग्गा उपलब्ध नगराउने निर्णयबाट निवेदकहरूको रोजगारीको हक र सम्पत्तिको हकमा

आघात परेको भन्ने आधार देखाई निवेदन दिएको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत रिट निवेदन सार्वजनिक सरोकारको विवादको रूपमा तत्कालीन अवस्थामा विद्यमान रहेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ अन्तर्गत दायर भएको देखिन्छ । अन्तरिम संविधानको उक्त धाराहरूमा भएको व्यवस्था हाल नेपालको संविधानको धारा ४६ र १३३(२) मा निरन्तरता प्रदान गरिएको छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार दायर हुने सार्वजनिक हक वा सरोकारको विषयमा कुनै निश्चित व्यक्ति वा समूहभन्दा धेरै व्यक्ति वा समूहको हक वा सरोकार समावेश रहेको देखिनु आवश्यक हुन्छ । यस्तो प्रकृतिको विवादमा यस अदालतले विवादसँग प्रत्यक्ष सरोकार रहेको व्यक्तिले मात्र अदालतमा प्रवेश गर्न पाउने भनी हकदैयाको परम्परागत अवधारणालाई फराकिलो बनाएको पनि छ । सार्वजनिक सरोकारको विवादमा हकदैयाको सम्बन्धमा अदालत उदार हुनुको मुख्य उद्देश्य समाजका असहाय, गरिब, असक्त वा चेतनाको कारणले आफ्नो अधिकारप्रति सचेत हुन नसकेका समुदायको न्यायमा पहुँच स्थापित होस् भन्ने नै हो । यसको अर्थ जस्तोसुकै विवाद जुनसुकै व्यक्तिले अदालतसमक्ष ल्याउने भन्ने होइन । यस अदालतबाट सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद अदालतसमक्ष ल्याउने व्यक्तिको सो विवादसँग सार्थक सम्बन्ध वा तात्त्विक सरोकार हुनुपर्ने भनी अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत (ने.का.प. २०४८, चैत्र महिना नि.नं. ४४३०) भएको रिट निवेदनमा सिद्धान्त कायम भई "जुन विवादलाई सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवाद भनेर यस अदालतमा निवेदनपत्र दिएको छ त्यो विवादको विषयवस्तुसँग निजको सार्थक सम्बन्ध (Meaningful Relation) वा तात्त्विक सरोकार (Substantial Interest) हुनैपर्छ, साथै विवादमा मुछिएको सार्वजनिक हक वा सरोकारसँग

सम्बन्धित जनसाधारणको प्रतिनिधित्व निजले सहि रूपमा गर्न सक्दछ भन्ने कुराको पनि निजले अदालतलाई विश्वास गराउन सक्नुपर्छ" भनी व्याख्या भएको देखिन्छ । सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादलाई केही व्यक्तिहरूले दुरुपयोग गरी कुनै खास व्यक्ति वा संस्थाको स्वार्थ सिद्धी गर्ने माध्यमको रूपमा प्रयोग गर्न नपाउन र अदालतको समय निरुद्देश्य रूपमा खेर नजाओस् भनी यस्ता विवादमा उपर्युक्त सीमा लगाइएको हो ।

४. निवेदकहरू मनकामना दर्शन प्रा.लि.को सञ्चालक, सेयरहोल्डर वा निर्माण हुने केबलकारमा लगानीकर्ता रहेको भनी रिट निवेदनबाट खुलेको छैन । केबलकार सञ्चालन नै नभएको साथै सोको निर्माणसम्बन्धी कार्य नै प्रारम्भ नभएको अवस्थामा निजहरूलाई त्यहाँ कार्यरत कर्मचारी पनि मान्न मिलेन । Environmental Impact Assesment (EIA) समेत नभएको, EIA पछि मात्र सञ्चालनमा आउने सम्भावना बोकेको केबलकार निर्माण भएर सञ्चालनमा आएपश्चात् निजहरूले रोजगारी प्राप्त गर्ने कुरा उल्लेख गरेपनि त्यसको निश्चितता कहिँबाट नदेखिएको अवस्थामा प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तुसँग निवेदकहरूको सार्थक सम्बन्ध वा तात्त्विक सरोकार रहेको देखिन आएन ।

५. दोस्रो प्रश्नको सन्दर्भमा हेर्दा, फेवातालको संरक्षण गर्न अधिग्रहण भएको जग्गा केबलकार सञ्चालन गर्न दिनु उद्देश्यविपरीत हुने, फेवाताल तथा रानीवनको सौन्दर्यता र उक्त क्षेत्रमा तथा तालको अस्तित्वमा नै असर पर्ने, सिमसार क्षेत्र वरपरको निश्चित दुरीसम्म कुनै संरचना निर्माण गर्न नहुने गरी तोकिएको मापदण्डविपरीत हुने तथा बसुन्धरा पार्कको जग्गा लिजमा दिने सम्झौता हुँदा सम्बन्धित मन्त्रालय र निकायहरूसँग पर्याप्त सम्बन्ध र सहकार्य नभएकोले उपर्युक्त कुरालाई दृष्टिगत गरी बसुन्धरा पार्कको जग्गा केबलकार सञ्चालन गर्न २० वर्षका लागि लिजमा

दिने निर्णय बदर गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने भनी निर्णय भएको सार्वजनिक लेखा समिति र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । यसका साथै फेवाताललगायत पोखरास्थित सरकारी जग्गाको अतिक्रमणलाई रोकी सरकारी जग्गाको संरक्षणका लागि ठोस कदम चाल्न सम्बन्धित मन्त्रालयलाई निर्देशन दिने निर्णय भएको उक्त समितिहरूको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको रहेछ । विधायिका संसद्भित्र रहेका समितिहरूलाई Mini Parliament (संसद्को सानो रूप) भनिन्छ । यसको खास उद्देश्य सरकारलाई संसद्प्रति उत्तरदायी गराउने हो र यसको लागि संसद्ले आफ्नो विभिन्न विषयगत समितिबाट सरकारको काम कारबाहीलाई निगरानी (Public Audit) गरी आवश्यक परेमा निर्देशनसमेत दिने गर्दछ । हाम्रो सन्दर्भमा पनि सरकारलाई व्यवस्थापिका संसद्प्रति उत्तरदायी र जवाफदेही बनाउन सरकारका तर्फबाट भए गरेका विकास निर्माणलगायत जुनसुकै कार्यको लागि व्यवस्थापकीय अनुगमन, निरीक्षण गरी वा त्यस्ता काम कारबाहीबारेमा सत्य तथ्य बुझी सार्वजनिक हित वा राष्ट्रिय हितमा त्यस्ता कार्यहरूबाट प्रतिकूल असर पुग्ने अवस्था भए नभएको कुराको मनन गरी सो विषयमा राय दिने, निर्देशन दिनेलगायतका काम व्यवस्थापिका संसद्को सम्बन्धित समितिबाट गरिने प्रावधान तत्कालीन अवस्थामा विद्यमान रहेको संविधानसभा (व्यवस्थापिका संसद् कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०७० को नियम ११० मा रहेको देखिन्छ । भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा श्रम समितिको क्षेत्राधिकारभित्र परेको देखिएकोले सो मन्त्रालयले मनकामना दर्शन प्रा. लि.सँग गरेको Memorandum of Understanding को सम्बन्धमा निर्देशन दिने क्षेत्राधिकार नियमावलीको नियम १० अनुसार रहेको देखिन आएकोले समितिको

सो निर्देशनलाई अन्यथा भन्न सक्ने अवस्था देखिएन।

६. प्रस्तुत निवेदनसँगै पेस भएको ०७१-WO-१०३४ को रिट निवेदनमा बसुन्धरा पार्कदेखि शान्ति स्तुपासम्म केबलकार सञ्चालन गर्न भनी भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि.बीच भएको Memorandum of Understanding बाट त्यसक्षेत्रको पर्यावरणमा नकारात्मक असर पर्ने भनी नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १६ समेतले प्रत्याभूत गरेको वातावरणसम्बन्धी हकको प्रचलन गराउन माग गरिएको छ। यसरी हेर्दा मिति २०७१।१२।१७ मा नेपाल सरकार भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि.बीच भएको Memorandum of Understanding अनुसारको काम गर्न गराउनको लागि आफ्नो पेसा तथा रोजगारको हक वा सरोकार प्रस्तुत रिटमा देखाइएको छ भने अर्को ०७१-WO-१०३४ को रिटमा निवेदकहरूले वातावरणीय हक वा सरोकारसमेतको विषयवस्तु उठाएको देखिन्छ।

७. मानिसले आफ्नो क्षमता, दक्षता, ज्ञान, सिप र रुचीअनुसार कुनै पेसा, व्यवसाय, रोजगार गरी आफ्नो र आफूमाथि आश्रित व्यक्तिको जीविकोपार्जन गर्नको लागि चाहिने अर्थोपार्जन गर्न पाउने कुरा पेसा वा रोजगारको हक वा सरोकारसँग सम्बन्धित रहन्छ। यसले मानिसको गुणस्तरीय जीवनयापन गर्ने चाहनालाई प्रत्यक्ष रूपमा बल पुऱ्याउँछ। विकासको क्रमसँगै परिवर्तन हुँदै गएको मानिसको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न अतिआवश्यक रहेको सम्पत्ति आर्जन यही अधिकारको प्रयोग गरेर सम्भव हुन्छ। वस्तुतः यसलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारको एउटा पक्षको रूपमा लिन सकिन्छ। त्यस्तै अन्तरनिर्भरताको सिद्धान्तअनुसार पृथ्वीमा रहेका जीवजन्तु र वनस्पति एकअर्कामाथि निर्भर रहेको र कुनै एउटाको अस्तित्व संकटमा पर्ने बित्तिकै त्यो अर्काको अस्तित्वको लागि चुनौती बन्ने गर्दछ। प्रकृतिले दिएको जल, माटो,

पानी, हावा, घाम जस्ता तत्वहरूको विद्यमानता र यिनीहरूको शुद्धताको स्तर पनि जीवजन्तु र वनस्पतिको अस्तित्वको लागि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण हुन्छ। प्राकृतिक रूपमा नै हाम्रा वरिपरि हुने यी जीवजन्तु र वनस्पति तथा माटो, हावा, पानी, घाम जस्ता तत्वहरूको समष्टिगत रूप नै वातावरण हो। यसमा परेको नकारात्मक असरले हाम्रो जीवन पनि संकटमा पर्ने भएकोले वातावरणीय अधिकारलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकारको अभिन्न अङ्गको रूपमा लिइन्छ। यसरी सम्मानपूर्वक गुणस्तरीय जीवनयापन गरी बाँच्नको लागि अर्थोपार्जन गर्ने माध्यम र स्तरीय वातावरण दुवैको उत्तिकै महत्त्वपूर्ण स्थान छ।

८. विभिन्न कलकारखाना, उद्योगको स्थापना, भौतिक पूर्वाधारको निर्माण, यातायातको साधनमा बढेत्तरीलगायत विकास निर्माणका कार्यहरूले प्रत्यक्ष रूपमा मानिसलाई आफ्नो क्षमता, ज्ञान, सिप र दक्षताअनुसार पेसा वा रोजगार गरी जीवन निर्वाह गर्न अवसर उपलब्ध गराउने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन। तर यो गुणस्तरीय जीवनयापन गर्न चाहिने एउटा पक्ष मात्र हो। स्तरीय वातावरण अर्को पक्ष हो। वातावरणीय सरोकार र पेसा तथा रोजगारको सरोकारको केन्द्रविन्दु मानिसको हित नै भए पनि कहिलेकाहीं यिनीहरूबीच द्वन्द्वको अवस्था आउन सक्छ। यसरी विकास र वातावरणबीचको द्वन्द्व देखिएको अवस्थामा कुन सरोकार वा हितलाई प्राथमिकता दिने भन्ने कुरा विशेष रूपमा विचारणीय बन्न पुग्दछ। यथार्थमा स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने व्यक्तिको अधिकार र पेसा तथा रोजगारीको अधिकार सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउनुपर्ने अधिकारकै दुइवटा महत्त्वपूर्ण पाटा हुन्। पेसा तथा रोजगारीको हक उपभोग गरी हुने अर्थोपार्जनले मानिसलाई विभिन्न विषयवस्तुको ज्ञान तथा काम गर्ने अवसरहरू प्रदान गर्दछ। सोही क्रममा मानिसले आफ्नो वरिपरि रहेका चिजहरूको महत्त्व थाहा पाउँदछ। जसले गर्दा मानिस वातावरणप्रति

पनि सचेत बन्दै जान्छ । यसैगरी प्राकृतिक सौन्दर्यता र स्वच्छ वातावरण भएको ठाउँ पर्यटकहरूको गन्तव्य स्थलगत हुने र यसबाट पर्यटनमा आधारित पेसा तथा रोजगारीको क्षेत्रमा वृद्धि हुने देखिन्छ । यसका अतिरिक्त स्वच्छ वातावरण पर्यटन व्यवसायबाहेकका अन्य पेसा तथा व्यवसायको लागि पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । यसरी हेर्दा स्वच्छ वातावरण पेसा तथा रोजगारको हकको निर्वाध रूपमा उपयोग गर्नको लागि पनि अपरिहार्य रहेको देखिन आउँछ ।

९. स्वच्छ र स्तरीय वातावरण जीवजन्तु र वनस्पतिलाई नभई नहुने तत्व हो र यसको अर्को कुनै विकल्प छैन । स्तरीय वातावरणको उपलब्धता नभएको अवस्थामा सो क्षेत्र बसोबासयोग्य हुन सक्दैन र त्यहाँ बसेर निवेदकले प्रचलन गराउन माग गरेको पेसा तथा रोजगारीको हक उपभोग गर्ने अवस्थासमेत हुँदैन । निवेदकहरूले माग गरेबमोजिम बसुन्धरा पार्कमा केबलकार निर्माण हुँदा त्यहाँ भएको फेवातालको अस्तित्व, ताललाई बासस्थान बनाई बसेका चरा, माछा, किरा, फट्याङ्ग्रा आदिको जीवन नै संकटमा पर्ने देखिन्छ । फेवाताललाई नै लक्षित गरी बनाउन लागेको केबलकार फेवाताल नै नरहेपछि यसको उपादेयता नै समाप्त हुन जान्छ । यसको नकारात्मक असर त्यहाँको वातावरणमा देखिनुका साथै पर्यटनमा आधारित पोखरालगायतका क्षेत्रका व्यक्तिहरूको पेसा तथा रोजगारीको हकसमेत कुण्ठित हुने देखिन्छ ।

१०. संविधानले उचित श्रमको हकको र संघीय कानूनबमोजिम रोजगारीको हकको सुनिश्चितता गरेको छ । संविधान प्रदत्त यी अधिकारहरूको प्रचलनार्थ निजी क्षेत्रको भूमिकालाई इन्कार गर्न सकिँदैन । यद्यपि निजी क्षेत्रले के कति रोजगारी दिएको वा उपलब्ध गराउनु पर्ने कानूनी दायित्व हो वा होइन छुट्टै प्रश्न रहेको छ । तर सञ्चालन नै नभएको आयोजनाको सम्बन्धमा भएको निर्णयबाट रोजगारीमा असर परेको र रोजगारीको हक उल्लङ्घन भएको मान्न सकिँदैन ।

विकास निर्माणको कार्यबाट रोजगारी प्राप्त हुने कुरामा दुइमत हुन सकिँदैन । त्यो विकास दीर्घकालीन नभएको अवस्थामा त्यसबाट वातावरणीय सन्तुलन बिग्रिने हुँदा विकासको नाममा वातावरणमा नकारात्मक असर पर्ने गरी दीर्घकालीन विकास (Sustainable Development) सँग सम्झौता गर्न सकिँदैन ।

११. वातावरण मानवले बनाएको होइन, तर मानवीय जीवनको लागि स्वच्छ र सन्तुलित वातावरण अति आवश्यक हुन्छ । यसले मानवसमेतको जीवनको अवधि कति लामो वा छोटो हुने भने कुरा निर्धारण गर्दछ । यसर्थ लामो, स्वस्थ र स्तरीय जीवनयापन गर्नु छ भने वातावरणीय स्तर बनाई राख्ने जिम्मेवारी पृथ्वीमा रहेको चेतनशील प्राणीको हैसियतले मानवको हुन्छ । संविधान अथवा कानूनले प्रत्याभूत गरेका हरेक हक अधिकारको आ-आफ्नै विशिष्ट महत्त्व र उद्देश्य हुन्छन् । कुनै एउटा अधिकारले अर्कोलाई निष्प्रयोजित वा निष्क्रिय बनाउन सक्दैन । निवेदकहरूले उठाएको पेसा तथा रोजगारीको हक बसुन्धरा पार्कमा केबलकार निर्माण भई सञ्चालन हुँदा मात्र प्रचलन हुने अन्य अवस्थामा निजहरू आफ्नो सो अधिकारको उपभोग गर्ने नपाउने अवस्थाको विद्यमानता देखिँदैन । निजहरूले देशभित्रै अन्य पेसा, रोजगार वा व्यवसाय गर्न पाउने पर्याप्त विकल्प हुन सक्तछन् । तर वातावरण हास भएको र त्यहाँको जैविक विविधता नास भएको अवस्थामा त्यसको अर्को विकल्प देखिएको छैन । यी निवेदकहरू पर्यटनमा आधारित व्यवसाय वा सो क्षेत्रमा रोजगार गर्ने हो भने त्यो पोखरामा रहेको फेवाताललाई र यस वरिपरि रहेका प्राकृतिक स्रोत साधन, वनजंगल र ताल संरक्षण गर्ने क्रियाकलापमा आधारित रोजगारी वा व्यवसायको सञ्चालन हुन सक्ने सम्भावना अझै प्रबल हुन्छ । तर ताल नै नरहेको अवस्थामा वा सो क्षेत्रको वातावरणमा नकारात्मक प्रभाव पर्न गई त्यहाँ बस्न नसकिने अवस्था आउँछ । यसरी मानव जीवनलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्ने भौतिक

विकासलगायतका क्रियाकलापहरूको सुनिश्चितताको अपेक्षा गरी निवेदकहरूले दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन कुनै पनि दृष्टिकोणबाट जायज र औचित्यपूर्ण देखिएन।

१२. माथि विवेचना भएअनुसार प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तुसँग निवेदकहरूको सार्थक सम्बन्ध र तात्त्विक सरोकार रहेको नदेखिएको, व्यवस्थापिका संसद्को सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०७२।४।२२ को निर्णय कानूनले प्रदान गरेको अख्तियारीभित्र नै रहेको, बसुन्धरा पार्कमा केबलकार स्थापना हुँदा सो क्षेत्रको वातावरणमा गम्भीर नकारात्मक असर पर्ने, जैविक विविधता नास हुनुका साथै फेवातालको संरक्षणसमेत हुन नसक्ने देखिँदा त्यसबाट निवेदकलगायत अन्य व्यक्तिहरूको संविधान प्रदत्त हक हनन भएको मान्न मिलेन। बसुन्धरा पार्कमा केबलकार स्थापना हुनुपर्दछ भने निवेदकहरूको निवेदन मागदाबी र निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

१३. तसर्थ, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार यस अदालतको अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत: रामु शर्मा

इति संवत् २०७५ साल वैशाख १६ गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. १००८६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
आदेश मिति : २०७५।१।१६
०६७-WO-०६९४

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : तेहथुम जिल्ला सावाला गा.वि.स. वडा नं.
४ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा.
वडा नं. २९ बस्ने अधिवक्ता खगेन्द्र सुवेदीसमेत
विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को
कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- वर्तमान पुस्ताको एउटा प्रमुख जिम्मेवारी अन्तरवंशीय समन्यायको सिद्धान्तअनुसार आफूले भोगेको वा प्राप्त गरेको सबै किसिमको प्राकृतिक, सांस्कृतिक सम्पदा, वन जङ्गल, हावापानी, वातावरण एवं जैविक विविधतालाई भावी पुस्ताको लागि सुनिश्चित गर्नु पनि हो। प्राकृतिक रूपमा प्राप्त गरेको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, पर्यावरणीय महत्त्व भएको फेवाताल भावी पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्ने जिम्मेवारी वर्तमान पुस्ताको नै हुने।

(प्रकरण नं. १६)

- आफूले उपभोग गरिरहेको प्राकृतिक स्रोत साधनबाट वर्तमानको उचित पहुँच र आवश्यकता पूरा गर्दै भावी पुस्ताको लागि हस्तान्तरण गर्नको लागि त्यस्तो प्राकृतिक

स्रोत साधनमाथि हुने अनियन्त्रित दोहन रोक्नुका साथै प्राकृतिक रूपमा हुने क्षयीकरणलाई समेत नियन्त्रण गर्नु आवश्यक हुन्छ । त्यस्ता स्रोत साधनको संरक्षणको लागि गरिने कार्य पनि प्राकृतिक अवस्थामा नै त्यस्तो स्रोत साधनलाई बचाई राख्ने गरी गरेको हुनुपर्ने ।

- विकास निर्माणको कार्य आफैँमा नराम्रो होइन, तर प्रकृतिले दिएको अपार स्रोत साधनको अनियन्त्रित र जथाभावी अतिक्रमण वा दोहन गरी यसको अस्तित्व नै संकटमा पार्ने गरी भएको विकास यथार्थमा दिगो विकास (Sustainable Development) नभई क्षणिक हुन्छ । यसैले प्राकृतिक स्रोत साधन र विकासका बीच सन्तुलन कायम गरी प्रकृतिको कमभन्दा कम दोहन गर्ने र प्राकृतिक उपहारलाई भावी पुस्तासम्म हस्तान्तरण गर्नु नै दिगो विकास हुने ।

(प्रकरण नं. १७)

- सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकअन्तर्गत गुणस्तरीय जीवनयापनको लागि चाहिने सबै अवयवहरू जस्तै: वातावरणीय सन्तुलन, स्वच्छता र जैविक विविधतायुक्त पर्यावरणसमेतलाई समेटिएको हुने ।

(प्रकरण नं. २०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री राघवलाल बैद्य र श्री प्रकाशमणि शर्मा र विद्वान् अधिवक्ताहरू खगेन्द्र सुवेदी, श्री राजुप्रसाद चापागाई, श्री चुडामणि पौडेल, श्री सरोजनाथ प्याकुरेल र श्री हिराबहादुर कार्की

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६७, चैत, नि.नं.८५२१

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

आदेश

न्या.ओमप्रकाश मिश्र : तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम दायर भई पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

रिट निवेदनको बेहोरा

नेपालको कास्की जिल्लास्थित उत्तरमा पोखरा उपम.न.पा. वडानं. ६, सराङकोट गा.वि.स. वडा नं. ७, दक्षिण रानीवन पुम्दीभुम्दी गा.वि.स. वडा नं. १, पूर्वमा पोखरा उपम.न.पा. वडा नं. १७, १६, पश्चिममा सराङकोट गा.वि.स. वडा नं. ७ को बीचमा फैलिएको फेवाताल प्राकृतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, विद्युतीय, जलस्रोत, जलचर, जैविक विविधतायुक्त, प्राकृतिक सम्पदा हो । फेवातालको पानीबाट नेपाल सरकारले २०३० सालमा फेवा पावर हाउस निर्माण गरी १५०० किलोवाट बिजुली उत्पादन गरेको र उक्त बिजुली उत्पादनबाट पोखरामा पर्यटकीय होटल, सरकारी कार्यालय, स्थानीय जनता लाभान्वित भएका छन् भने सरकारले वर्षेनी बिजुली उत्पादनबाट महसुलसमेत प्राप्त गरेको छ । यस्तो बहुआयामिक महत्त्व भएको फेवातालको क्षेत्रफल प्राकृतिक र मानवीयलगायत विविध कारणले दिन प्रतिदिन घट्दै गइरहेको छ । विपक्षीहरूको मिलेमतोमा फेवातालको उत्तरतर्फ बाराही मन्दिर जाने बाटोदेखि खहरे खोलासम्म ताल किनारामा गोरेटो बाटो बनाउन चौडाई १३ फुट, लम्बाई लगभग २ कि.मि.को सडक बक्का कार्य भइरहेको र सडकपछाडिको जग्गामा होटल, लज निर्माण कार्य भइरहेको छ । तालको वरिपरि बसेको बस्तीको

फोहोरले ताल दुर्गन्धित भई तालको पानीबाट सिँचित सिँचाईमा समेत असर परी वातावरणीय असन्तुलन भई तालमा रहेको जलचर तथा मौसमी चराहरूमा प्रत्यक्ष असर परी पर्यटन व्यवसायसमेत खस्कंदै गएको छ। प्रथम Indian Survey देखि लिएर २०५८ सालको नापीको समयमा आइपुग्दा फेवातालको क्षेत्रफल ६० प्रतिशत पुरिइसकेको अवस्था छ। विभिन्न निकायहरूबाट फेवातालको बारेमा गरिएको अध्ययनहरूले आगामी १०० वर्षभित्रमा नै फेवाताल सम्पूर्ण रूपमा पुरिने निष्कर्षसमेत निकालेका छन्। १० वर्षको Sedimentation Rate लाई हेरी अध्ययन एवं विश्लेषण गरी तयार बनाइएको एक प्रतिवेदनमा प्रतिवर्ष १८०,००० cum सिल्टेसनका दरले १६ प्रतिशत ताल आगामी २४.३३ वर्षभित्र पुरिने उल्लेख गरिएको छ। २०५८ सालमा जि.वि.स. कास्कीको सक्रियता एवं सम्बन्धित विभिन्न निकायहरूको संलग्नतामा भएको सर्वेक्षणअनुसार फेवातालको क्षेत्रफल ४.२५ वर्ग कि.मि. र परिमिति १८.७० कि.मि. रहेको उल्लेख गरिएको छ। सोही प्रतिवेदनमा २०३८ सालमा फेवातालको क्षेत्रफल ५.८० वर्ग कि.मि. र २०१८ सालमा १०.३५ वर्ग कि.मि. रहेको देखिएको छ। यस तालको सन् १९५७, १९५८ को इन्डियन सर्वेमा रहेको क्षेत्रफल हाल घट्दै गई तालको आफ्नो मौलिकता गुमाई रहेको छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई मानव स्वास्थ्य र स्वच्छ वातावरणमा जीवनयापन गर्ने हक, धारा १७(३) मा नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो भाषालिपि, संस्कृति, सभ्यता, सम्पदाको संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने हक तथा धारा २३ मा धर्मसम्बन्धी हकको प्रत्याभूत गरिएको छ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १७(३) मा धार्मिक, सांस्कृतिक परम्परालाई बचाउन पाउने हक रहेको छ। प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ को दफा ३(क) समेतले प्राचीन

स्मारकको वर्गीकरण गरेको छ। त्यसैगरी वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ ले प्रदूषणको रोकथाम र नियन्त्रणको लागि कसैले पनि वातावरणमा प्रतिकूल गर्ने गरी वा जनस्वास्थ्यको लागि खतरा हुनसक्ने किसिमले प्रदूषण गर्न नहुने तथा मापदण्डविपरीत फोहर निष्कासन गर्न नहुने, कसैले यसको विपरीत कार्य गरेमा रोक लगाउन सक्ने, ऐ. ऐनको दफा ९ मा राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण गर्नु सबै निकायको कर्तव्य हुने र ऐ. ऐनको दफा १० तथा नियमावली, २०५४ ले वातावरण संरक्षणका दृष्टिले अति महत्त्वपूर्ण मानिने प्राकृतिक सम्पदा वा सौन्दर्यपरक, ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक महत्त्वका स्थानहरू भएको, नेपालभित्रको कुनै ठाउँलाई नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी वातावरण संरक्षण क्षेत्र कायम गर्नुपर्ने सरकारको दायित्व हुनेछ भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ४(क)(ख)(ग)(घ) मा संरक्षित जलाधार क्षेत्रमा तटबन्ध, बाँध बनाउने, वृक्षारोपण गर्ने, घाँस झारपात लगाउने, त्यसको स्याहार सम्भार गर्ने, पहिरो जानबाट बचाउने, पानी तथा वातावरणको स्वच्छता सन्तुलित रूपमा कायम गराई राख्नेलगायतका प्रविधिबाट जलाधार क्षेत्रको संरक्षणको व्यवस्था गरिएको छ। नगर विकास समिति ऐन, २०४५ को दफा ९ समेतले प्राकृतिक धार्मिक जस्ता सम्पदाको संरक्षण गर्ने जिम्मा पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिलाई सुम्पिएको छ। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २८(१)(ज) मा वन तथा वातावरण संरक्षण सम्बन्धमा स्थानीय निकायको कर्तव्यको व्यवस्था गरिएको छ। सोही ऐनको दफा ९६ मा नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकी नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका खोला, नाला, इनार, कुवा, पोखरी, तलाउ आदिको संरक्षण गरी सदुपयोग गर्ने, साथै ऐ. ऐनको दफा १८९(१)(२) ले जि.वि.स.को वन तथा वातावरणसम्बन्धी काम, कर्तव्य र अधिकारको प्रत्यायोजन गरेको छ भने

स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ५(५) ले प्रमुख जिल्ला अधिकारीको काम, कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरी जिल्लाभित्र रहेका नेपाल सरकारका सबै सम्पत्तिहरूको रेखदेख तथा सम्भार गर्ने गराउने काम तोकी फेवातालको संरक्षण गर्ने जिम्मा तोकिएको छ। त्यसैगरी जलस्रोत ऐन, २०४९ को दफा १९ मा जलस्रोतलाई प्रदूषित गर्न नहुने भनी उल्लेख गरेको छ। मालपोत ऐन, २०३४ ले सरकारी तथा सार्वजनिक जग्गाको परिभाषा गरी ताललाई सरकारी जग्गाको परिभाषाभित्र पारी ऐ. ऐनको दफा २४ मा सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाउँमा दर्ता गर्न वा आवाद गर्न नहुने भनी उल्लेख गरेको छ। पर्यटन ऐन, २०३५ ले पर्यटनको विकास गरी सर्वसाधारणको हित कायम राख्न यो ऐन जारी भएको भनी उल्लेख भएको छ।

यसरी विपक्षीहरू संविधान, कानूनतः फेवातालको संरक्षणको दायित्व बोकेका राज्यका निकायहरू भएको हुँदा उल्लिखित संविधान, ऐन, नियमावलीहरूमा भएको व्यवस्थाबमोजिम आफ्नो कर्तव्य र दायित्व निर्वाह गर्नुपर्नेमा विपक्षीहरूबाट तालको उचित संरक्षण र संवर्द्धन हुन सकेको छैन। नेपालको मात्रै नभएर अन्तर्राष्ट्रिय धार्मिक तथा सांस्कृतिक मान्यता प्राप्त बाराही मन्दिर र अन्य मन्दिरहरूको धार्मिक र सांस्कृतिक अस्तित्वलाई विपक्षीहरूका क्रियाकलापहरूले निरन्तर मास्टै गइरहेको छ। संविधानमा नै धर्म संस्कृतिको संरक्षणको हक प्रत्याभूति गरिरहेको अवस्थामा विपक्षीहरूबाट तालको किनारै किनार सडक बनाउने, तालको पानी लाभान्वित क्षेत्रमा बाटो घर निर्माण गर्ने जस्ता कार्य हुनु नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७, २३ विपरीत हो। विपक्षीहरूको काम कारबाहीबाट संविधान तथा कानूनविपरीत फेवाताललाई गम्भीर तथा अपूरणीय क्षति पुऱ्याएको, यस्तो विषय सार्वजनिक सरोकारको विषयभित्र परेको

र म निवेदकको समेत सार्थकसम्बन्ध रही मसमेतका नेपाली नागरिकको मौलिक हक हनन हुन गएकोले पोखराको फेवातालको अस्तित्व बचाई उक्त तालको संरक्षणको लागि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (२) बमोजिम निम्न लिखित आदेशहरू जारी गरिपाउँ -

- फेवाताललाई प्राकृतिक तथा मानवीय कारणहरूबाट पुरिन नदिई यसलाई बचाउनका लागि फेवातालको उत्तरमा सराङकोट डाँडा, दक्षिणमा पुम्दीभुम्दी गा.वि.स., पूर्वमा पोखरा उपम.न.पा. वडा नं. १७, ६, पश्चिममा सराङकोट गा.वि.स. वडा नं. ७ लाई चारकिल्ला तोकी प्रत्यर्थीहरूको नाममा भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ३,३(क) बमोजिम भू तथा जलाधार संरक्षण क्षेत्र र वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा १०, १०(१) बमोजिम वातावरणीय संरक्षण क्षेत्र घोषणा गरी तालको उचित र दिगो संरक्षण गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ,
- फेवातालको सुरुको Indian Survey (Draft १९५७/५८) बमोजिमको चारकिल्ला, क्षेत्रफल र हालको तालको क्षेत्रफलको नापनक्सा मापन गरी सुरुको तालको क्षेत्रफलको चारकिल्ला छुट्ट्याई पुरिएको भाग यकिन गरी पुरिएको भागको जग्गा व्यक्ति विशेषको नाममा जग्गाधनी प्रमाणपत्र बनेको भए मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ बमोजिम सो जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा बदर गरी तालको नाममा पुर्जा बनाई तालको सिमाङ्कन गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ,
- तालको बाराही मन्दिरदेखि उत्तर हुँदै किनारै किनार माटो, ढुंगा थुपारी निर्माणाधीन लगभग

- २ कि.मि. १३ फिट चौडाइको बाटोको निर्माण नगर्नु नगराउनु र उक्त बाटोको लागि थुपारिएको माटो यथाशीघ्र हटाउनु भनी उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ,
- तालको साबिक नक्साभित्र तालको जैविक विविधता, तालको जलचर, तालको पानीलाई मास्ने र प्रदूषण गर्ने जस्ता घर होटल बनाउन तथा तालको वातावरणविपरीत हुने गरी कुनै पनि किसिमका निर्माण कार्य नगर्नु तथा ढल हाल्न नदिनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ,
 - तालको उचित संरक्षण तथा संवर्द्धन गर्नका लागि तथा तालको जैविक विविधता कायम राख्न एवं तालको पर्यटकीय स्वरूप बचाउन तथा तालको लाभान्वित घेरा बचाउनका निमित्त तालको वरिपरि बस्ने स्थानीय जनताको प्रत्यक्ष सहभागितामा तालको किनारामा फूलबारी निर्माण गर्नु गर्न लगाउनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

यस अदालतबाट भएको कारण देखाउ आदेश

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा सूचना म्याद पठाउनु । साथै निर्माणाधीन बाटो कुनै बस्तीतर्फ नजाने र उक्त प्रस्तावित निर्माणाधीन बाटोले ताल प्रदूषण हुनाको साथै ताललाई नै बिगार्ने भन्ने जिकिर गरी उक्त क्षेत्र अध्ययनसम्बन्धी प्रतिवेदनसमेत उल्लेख गरेकोले हाल उक्त निर्माणाधीन कार्य स्थगित गर्नु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी

गरिदिएको छ । विपक्षीहरूले चाहेमा अन्तरिम आदेश रद्द गर्न निवेदन गर्न सक्ने बेहोरासमेत जानकारी गराई प्रस्तुत मुद्दालाई अग्राधिकार दिई पेस गर्नु ।

भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ

प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयका सम्बन्धमा भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको प्रत्यक्ष संलग्नता नरहेको र रिट निवेदकको हक अधिकारमा असर पर्ने गरी यस मन्त्रालयले कुनै पनि कार्य नगरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

नापी विभागको लिखित जवाफ

जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ लागू भएपश्चात् २०२१ सालबाट नाप नक्सा सुरु भएको र सोही ऐनबमोजिम नापजाँच भई फेवातालको क्षेत्रफल कायम भएको छ । साथै उक्त क्षेत्रमा उल्लिखित ऐनबमोजिम पुनः नापजाँच गराउने अवस्थामा साबिकको नक्सा स्वेस्तासमेतलाई आधार मानी नापजाँच हुने नै हुँदा सो अवस्थामा निवेदकको मागबमोजिम फेवातालको क्षेत्रफल यकिन हुने हुँदा निवेदकले उल्लेख गरेबमोजिम (Indian Survey Draft 1957/58) बमोजिमको तालको क्षेत्रफलबमोजिम पुनः नापजाँच गर्दा जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ लगायत प्रचलित ऐन नियमसङ्गत नहुने देखिन्छ । साथै यस विभागबाट भएको के कस्तो काम कारबाही वा निर्णयबाट रिट निवेदकको हक अधिकारमा आघात परेको हो ? सो सम्बन्धमा निवेदकले स्पष्ट खुलाउन नसकेको हुँदा यस विभागको संलग्नता नै नभएको विषयमा यस विभागसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ ।

डिभिजन कार्यालय कास्कीको निमित्त डिभिजन प्रमुख र पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिको

सदस्य सचिवको संयुक्त लिखित जवाफ

नगर विकास समिति ऐन, २०४५ (संशोधनसहित) को दफा ३.२ बमोजिम पोखरा उपत्यका नगर विकास योजना नेपाल सरकारबाट मिति २०३०।८।१५ मा स्वीकृत भएको छ । नगर विकासको लागि भू-उपयोग क्षेत्र निर्धारण गर्ने क्रममा पोखराको फेवाताल क्षेत्रलाई लेकसाइड संरक्षण क्षेत्र निर्धारण गरी तालनजिक रहेको हाल बसुन्धरा पार्क र कोमागाने पार्क रहेको जग्गा समयमा नै अधिग्रहण गरी हालसम्म सुरक्षित राखिएको छ । बाँकी रहेको अन्य क्षेत्रमा विभिन्न निर्माण कार्य निषेध गरी मापदण्ड निर्धारण भएको छ । बाराही चोकदेखि गैराको चौतारासम्म विभिन्न व्यक्तिको जग्गा रहेको, ताल पुरिँदै जाँदा वा पानीको सतह घट्दै जाँदा व्यक्तिले तालक्षेत्र अतिक्रमण गर्दैजाने सम्भावना देखिएकोले सर्वप्रथम तालको क्षेत्र संरक्षण गर्ने र तालको कारणले पोखरा घुम्न आउने पर्यटकको सजिलोको लागि पैदल मार्ग निर्माण गरी तालको सौन्दर्यकरण गर्ने उद्देश्य लिई असल नियतका साथ प्रक्रिया पूरा गरी आ.व. ०६५/६६ र आ.व. ०६६/६७ मा केही रकम विनियोजन गरी पैदल मार्ग निर्माण गरिएको हो । पूरै कार्य सकिएको पनि छैन । हाल निर्माण कार्य गरिएको पनि छैन । अन्यत्रबाट माटो ल्याइएको पनि होइन । तालको माटो झिकी बाटोतर्फ हालिएको मात्र हो । यस कार्यले ताललाई हालसम्म कुनै प्रकारको हानि नोक्सानी पुऱ्याएको छैन । पछिसम्म पैदल मार्गको कारणले तालको प्रदूषण, अतिक्रमण नहोस् भन्नेतर्फ समिति सजग छ । निवेदकले दाबी गरेको जस्तो ताल संरक्षणमा बेवास्ता गरेको नहुँदा प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ ।

वातावरण मन्त्रालयको लिखित जवाफ

वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा १० को उपदफा (१) बमोजिम वातावरण संरक्षण क्षेत्र कायम गर्नु अघि त्यस्तो क्षेत्र वातावरण संरक्षणका

दृष्टिकोणले अति महत्त्वपूर्ण मानिने प्राकृतिक सम्पदा वा सौन्दर्यपरक, दुर्लभ वन्यजन्तु, जैविक विविधता, वनस्पति, ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक महत्त्वका स्थलहरू भएको हुनुपर्ने र त्यस्तो क्षेत्रमा अतिक्रमण भई संरक्षण गर्नुपर्ने देखिएमा मात्र वातावरण संरक्षण क्षेत्र घोषणा गर्न सकिने व्यवस्था छ । निवेदकको दाबीमा उल्लिखित अवस्था विद्यमान नभई केवल काल्पनिक तर्कको आधारमा दाबी जिकिर गरिएको हुँदा विना वैज्ञानिक विश्लेषण जुनसुकै क्षेत्रलाई संरक्षण क्षेत्र घोषणा गर्दा प्रचलित कानूनको उद्देश्यमाथि प्रश्न चिह्न खडा हुन सक्ने एकातिर देखिन्छ भने अर्कातिर यदि उल्लिखित क्षेत्रलाई वातावरण संरक्षण क्षेत्र घोषणा गर्नुपर्ने अवस्था हो भने पनि वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा १०(१) मा उल्लिखित अवस्थाको वैज्ञानिक पुष्ट्याई आवश्यक हुँदा निवेदकको दाबीमा त्यस्तो केही उल्लेख भएको देखिएको छैन । निवेदकले उल्लिखित क्षेत्रमा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ तथा सोअन्तर्गत बनेको नियमको व्यवस्थाविपरीत कुनै विकास निर्माण कार्य भएको छ भन्न पनि नसक्नु भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ

यस मन्त्रालयबाट विगतमा फेवाताल जलाधार संरक्षण आयोजना सञ्चालन गरी फेवातालको जलाधार क्षेत्रमा वृक्षरोपण, माटो संरक्षण, पहिरो रोकथाम जस्ता कार्यहरू सञ्चालन गरिएको थियो । संरक्षणको जिम्मेवारी भए पनि कार्यक्रम र आवश्यकताअनुरूप बजेट विनियोजन हुन नसक्ने अवस्था र स्थानीय रूपमा जथाभावी निर्माण गरिने पूर्वाधार संरचनाको कारणबाट महत्त्वपूर्ण प्राकृतिक सम्पदा नासिने सम्भावना रहेको छ । फेवाताललाई जोगाई राख्नका लागि भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ३ ले दिएको अधिकारअन्तर्गत रही संरक्षित जलाधार क्षेत्र घोषणा गरी त्यस क्षेत्रमा

अनाधिकृत रूपमा निर्माण भएको संरचनाहरू हटाई फेवातालको प्राकृतिक स्वरूप कायम गर्नुपर्नेमा कुनै द्विविधा छैन । फेवातालको संरक्षण र संवर्द्धनका लागि तथा तालको जैविक विविधता कायम राख्दै तालको पर्यटकीय महत्त्व बचाउन तथा तालको लाभान्वित घेरा बचाउनका लागि सो ठाउँहरूमा निर्माण कार्य बन्द गरिनु पर्दछ । संरक्षित जलाधार क्षेत्र घोषित गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्थाअनुसार ऐतिहासिक, धार्मिक, जैविक विविधायुक्त सो जलाधार क्षेत्रको मनोरम दृश्य साथै पर्यटकीय दृष्टिकोणले पनि अति नै महत्त्व रहेकोले त्यस क्षेत्रको संरक्षणको लागि यो मन्त्रालय सचेत तथा तत्पर रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट जारी रहनु पर्ने होइन ।

राष्ट्रिय ताल संरक्षण विकास समितिको लिखित जवाफ

नेपाल सरकारबाट विकास समिति ऐन, २०१३ को प्रावधानअनुरूप राष्ट्रिय ताल संरक्षण विकास समिति २०६३ मा गठन भई २०६४ देखि औपचारिक रूपमा तालहरूको संरक्षण कार्यमा प्रत्यक्ष सहयोग गर्दै आएको छ । नेपालभित्रका तालहरूको सिमाङ्कन गर्न नापी विभागलाई आग्रहको लागि च.नं. ५१, मिति २०६४।९।१८ मार्फत मन्त्रालयमा पत्राचार गरिएको थियो । यस समितिको १७ औं बैठकले फेवाताल वरिपरि ६५ मिटर वफर जोन राख्ने निर्णय गरेको थियो । फेवातालको वरिपरि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरी पैदल मार्गको निर्माण गर्न लाग्दा यस समितिले च.नं. ९८, ९९, १००, १०१मा क्रमशः वातावरण विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र भौतिक, योजना तथा निर्माण मन्त्रालयलाई मिति २०६५।२।१९ मा पत्राचार गरेको थियो । केन्द्रीय नापी टोलीबाट पोखरा उपत्यकाभरिका ९ वटा तालहरूको सिमाङ्कन भएकोमा ताल संरक्षणको लागि वरिपरिका घरजग्गा रोक्का राख्ने भनिएका सबै

कित्ता जग्गा मापदण्डविपरीतका निर्माण कार्य तथा जग्गा जमिन बेचबिखनका गतिविधिहरू भइरहेको तथ्य थाहा पाउनासाथ यस समितिको पहलमा मिति २०६६।१०।७ मा पोखरामा स्थलगत अध्ययन भएको थियो । पोखराको फेवातालमा कर्ण शाक्यले निर्माण कार्य गरिरहेको भवन तथा घर टहराको निर्माण कार्य रोक्का गर्न च.नं. १५ मिति २०६७।५।२७ मा पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति, आवास तथा भौतिक योजना मन्त्रालय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय कास्की, पोखरा उपमहानगरपालिकालाई पत्राचार गरिएको थियो । यस निवेदनमा उल्लिखित पोखराको लेकसाइडमा अन्य निकायहरूबाट निर्माणाधीन रहेको फुटट्रयाक तथा अन्य कार्यहरूको बारेमा यस समितिलाई हालसम्म आधिकारिक जानकारी नभएको अवगत गराउन चाहन्छु । नेपालका तालहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय रामसार सूचीमा सूचीकृत गर्ने क्रममा यस समितिले पोखराको ९ वटै तालहरूलाई एकैसाथ लाने कार्य अन्तिम तयारी गरिरहेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मान्यतामा जान लागेका पोखराका तालहरूको वरिपरि कुनै पनि संरक्षणसँग सम्बन्धित कार्य सरोकारवाला निकायहरूलाई यस समितिसँग सहकार्य गरी मात्र गर्नका लागि परमादेश जारी गरिदिनु हुन अनुरोध छ । साथै यस समितिले सिमसार नीति, २०५९ मा उल्लिखित सबै कुराहरूको पालना गरेर आफ्ना कार्यक्रमहरूलाई अगाडि बढाएको छ । पोखराको फेवातालमा भइरहेको जल प्रदूषण, ढल बिसर्जन, सिल्टेसन जस्ता समस्याहरूको समाधान गर्न ठूलो प्राविधिक जनशक्ति तथा पुँजीको आवश्यकता पर्ने भएकोले सोतर्फ नेपाल सरकारले यस समितिलाई स्रोत उपलब्ध गराउने छ भन्ने अपेक्षा राख्दै फेवातालको उचित संरक्षण हुने कुरामा यस समिति विश्वस्त छ ।

मालपोत कार्यालय कास्कीको लिखित जवाफ

निवेदकले उल्लेख गरेबमोजिम फेवातालको

जग्गा अतिक्रमण गर्ने कार्य यस कार्यालयबाट भएको छैन। यस कार्यालयको काम तालका नाउँको जग्गाको स्वेस्ता बनाई सुरक्षित राख्ने बाहेक अन्य काम यस कार्यालयसँग सम्बन्धित नभएको र नापीबाट नापजाँच भई नेपाल सरकार फेवातालका नाउँको जग्गा स्वेस्ता यस कार्यालयमा सुरक्षित रहिरहेको छ। तालका नाउँको जग्गा कुनै व्यक्ति विशेषका नाउँमा दर्ता गर्ने कार्य यस कार्यालयबाट नभएको हुँदा निवेदकले यस कार्यालयलाई अनावश्यक दुःख दिने मनसायबाट दिएको झुठ्ठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ

स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने जनताको हक सुनिश्चिताको लागि प्रचलित कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्र रही विद्यमान कानूनको कार्यान्वयन गरी, गराई सामाजिक हकहितको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्ने कार्य भइरहेको र भविष्यमा समेत हुनेछ। सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाउँमा दर्ता वा आवाद गर्न गराउन नपाइने गरी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ मा व्यवस्था भएको छ। कोही, कसैले सोविपरीत गरी फेवातालको जग्गा आफ्नो नाउँमा दर्ता वा आवाद गराएमा ऐनको सोही प्रावधानका आधारमा बदर गरी सो गर्ने गराउनेलाई कानूनबमोजिम सजाय हुने नै हुँदा सोही प्रयोजनको लागि रिट निवेदनको विषयवस्तुमा प्रवेश गरी आदेश हुनुपर्ने होइन। निवेदकले यस कार्यालयको कुन काम, कारबाही वा निर्णयबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त हकमा के कसरी आघात परेको हो भन्ने सम्बन्धमा आफ्नो निवेदनमा कुनै कुरा उल्लेखसम्म पनि गर्न नसकेको अवस्थामा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ।

जिल्ला प्रशासन कार्यालय कास्कीको लिखित जवाफ

यस कार्यालयबाट फेवातालको अस्तित्वमा आँच आउने गरी तालको उत्तरतर्फ बाराही मन्दिर जाने बाटोदेखि खहरे खोलासम्म ताल किनारामा सडक खक्कासमेतका कुनै कार्य भए गरेको छैन। स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ ले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई तोकिएको कार्यबमोजिमका कार्यहरू यस कार्यालयबाट समय समयमा भएका छन्। तालमा भएको प्रदूषण हटाउने सम्बन्धमा यस कार्यालयबाट विभिन्न मितिमा आदेशसमेत जारी भए गरेको अवस्थामा समेत हुँदा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ।

क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र पोखराको लिखित जवाफ

फेवातालको संरक्षण संवर्द्धन गर्नको लागि क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय तल्लीन रहेको छ। तालको छेउबाट Foot Track निर्माण गर्ने कार्य जिल्ला विकास समिति, कास्की, पोखरा उपमहानगरपालिका कार्यालय, पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिसमेतबाट भएको छ। सबै निर्माण कार्य फेवातालको सौन्दर्यलाई अझै वृद्धि गर्नेतर्फ नै भएकोले यस कार्यालय पोखराका प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण गर्ने र वातावरण संरक्षणमा चिन्तित नै रहेको छ। ऐन कानूनले दिएको जिम्मेवारी, भूमिका यस कार्यालयबाट निर्वाह भइरहेको अवस्थामा क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयबाट भूमिका निर्वाह भएन भनी विपक्षीले लिएको निवेदन जिकिर खारेज गरिपाउँ।

नेपाल पर्यटन बोर्ड, क्षेत्रीय कार्यालय, कास्कीको लिखित जवाफ

नेपाल पर्यटन बोर्ड, नेपाल पर्यटन बोर्ड ऐन, २०५३ बाट स्थापना भई उक्त ऐन तथा नेपाल

पर्यटन बोर्ड नियमावली, २०५५ द्वारा संचालित संस्था हो । यस बोर्ड फेवातालको संरक्षण हुनुपर्छ भन्ने कुरामा प्रतिबद्ध छ । विपक्षीले माग गरेबमोजिम फेवातालको संरक्षण गर्न नेपाल सरकार वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, वातावरण मन्त्रालय तथा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ तथा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ बमोजिम जि.वि.स., उपमहानगरपालिका, गा.वि.स. तालुक निकाय भएकाले ती निकायबाट विपक्षीको माग पूरा हुने देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा यस बोर्डलाई पनि विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारण नहुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

यस अदालतबाट भएको आदेश

रिट निवेदनको प्रकरण ९(ख) मा उल्लेख भएको Indian Survey (Draft 1957/58) को फेवातालको चार किल्ला क्षेत्रफल र हालको तालको क्षेत्रफल नाप नक्सा मापन गरी सुरुको तालको क्षेत्रफलको चार किल्ला छुट्ट्याई पुरिएको भाग यकिन गरी पुरिएको भागको जग्गा व्यक्ति विशेषको नाममा जग्गाधनी प्रमाणपत्र जारी भएको भए मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ बमोजिम सो जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा बदर गरी तालको नाममा जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा बनाई तालको सीमाङ्कन गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गर्न माग गरिएको देखिन्छ । उक्त ताल नापी हुँदा के कस्तो चार किल्ला सीमाङ्कन गरी कति क्षेत्रफल कायम भएको हो ? सोभित्रको जग्गा पछि कुनै तरिकाले कसैको नाम दर्ता भएको छ, छैन ? भए कुन मितिमा कस कसको नाम दर्ता भएको छ र हाल तालको क्षेत्र कति कायम भएको छ भन्ने यकिन गरी फेवाताल जस्तो राष्ट्रिय गौरवको प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुनाले भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले मातहतको नापी तथा मालपोत विभाग एवं सम्बन्धित जिल्ला स्तरीय कार्यालयसँग समन्वय गरी

माथि उल्लिखित Indian Survey लाई सन्दर्भमा लिई उपर्युक्त प्रश्नहरूलाई सम्बोधन हुने गरी आधिकारिक विवरण संकलन गरी ३ महिनाभित्र प्रतिवेदनको रूपमा पेस गर्नु भनी लेखी पठाई सो प्रतिवेदनप्राप्त भएपछि इजलाससमक्ष प्रतिवेदन पेस गर्न उक्त मन्त्रालयका सचिवलाई उपस्थित हुन जानकारी दिई ०६७-WO-१२४१ को उत्प्रेषण परमादेशको निवेदनसमेत साथै राखी पेस गर्नु ।

यस अदालतको मिति २०७५/१२/२२ को आदेशानुसार भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट पेस भएको प्रतिवेदन मिसिल सामेल रहेको ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागज अध्ययन गरियो । निवेदकका तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री राघवलाल बैद्य र श्री प्रकाशमणि शर्मा र विद्वान् अधिवक्ताहरू खगेन्द्र सुवेदी, श्री राजुप्रसाद चापागाई, श्री चुडामणि पौडेल, श्री सरोजनाथ प्याकुरेल र श्री हिराबहादुर कार्कीले भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को (३) बमोजिम जलाधार संरक्षण क्षेत्र तोकी फेवाताल बचाउन दुविधा नरहेको भनी वन मन्त्रालयको लिखित जवाफमै रिट निवेदकको माग स्वीकार गरेको हुँदा सरकारबाट विभिन्न समयमा भएको प्रतिवेदनहरू मिति २०३०/८/१५ को पोखरा नगरयोजना, राष्ट्रिय योजना आयोगबाट तयार भएको फेवाताल निर्देशिका, २०५१, २०५८ को जि.वि.स.को सक्रियतामा भएको नापी, २०६४ सालको केन्द्रीय नापी, २०६९ को लामिछाने प्रतिवेदनसमेतले फेवाताल संरक्षण हुनुपर्ने भएबाट रिट निवेदकको मागबमोजिम पूर्व उत्तरमा सराङकोट (पो.उ.म.न.पा.१०), दक्षिण पुम्दीभुम्दी (पो.उ.म.न.पा.१०), पूर्व पोखरा उ.म.न.पा.वडा नं. १७, ६, पश्चिम सराङकोट (पो.उ.म.न.पा.१०) लाई सिमाना तोकी फेवाताल जलाधार संरक्षण क्षेत्र घोषित

हुनुपर्छ । India Survey १९५७-१९५८/१९५९ मा देखाइएको फेवातालको नक्सा प्राविधिकको सहयोगमा मापन गर्दा १०३५३७५.७१८ वर्ग मिटर (एक करोड तीन लाख त्रिपन्न हजार सात सय पन्ध्र वर्ग मिटर) अर्थात् २०३५१.६८५ रोपनी देखिएको छ । २०५८ सालमा जि.वि.स. कास्कीको सक्रियता एवं सम्बन्धित विभिन्न निकायहरूको संलग्नतामा भएको सर्वेक्षणअनुसार फेवातालको क्षेत्रफल ४.२५ वर्ग कि.मि. र परिमिति १८.७० कि.मि. उल्लेख गरिएको छ । सोही प्रतिवेदनमा २०३८ सालमा फेवातालको क्षेत्रफल ५.८० वर्ग कि.मि. र २०१८ सालमा १०.३५ वर्ग कि.मि. उल्लेख गरेको पाइन्छ । सम्मानित सर्वोच्च अदालतको मिति २०७१।१२।२२ को आदेशबमोजिम भूमिसुधार मन्त्रालयबाट तयार भई पेस भएको प्रतिवेदन, २०७२ मा फेवातालको क्षेत्रफल ५१,१७,५३० वर्ग मिटर जनिएको मान्य हुँदैन । नेपाल सरकारबाट मिति २०६८।११।१४ मा भएको निर्णयले गठित फेवाताल अतिक्रमण जग्गा छानबिन समितिले मिति २०६९।२।१४ मा नेपाल सरकारसमक्ष बुझाएको प्रतिवेदनमा फेवातालको सम्बन्धमा २०६४ सालको केन्द्रीय नापी टोलीद्वारा गरिएको ग्राण्ड सर्वेबाट पानीले ढाकेको भाग ९९५५-६-२-३ रोपनी, सिमसार क्षेत्र ५६२-१२-०-० रोपनी, खेती गरिएको भाग २१०१-०-१ रोपनी, पर्ती १६५-०-० रोपनी गरी जम्मा १२८७४-२-३-० रोपनी जनिएको छ । सोही प्रतिवेदनमा अनियमित दर्ता गरिएको १६९२-६-०-१ दर्ता खारेज गर्न सिफारिस गरिएको छ । उक्त प्रतिवेदनमा तालको क्षेत्रफल १६२१६-२-२-२ देखाउँदछ । तसर्थ, २०६९ सालको फेवाताल अतिक्रमण छानबिन समितिको प्रतिवेदनलाई तत्काल कार्यान्वयन गरी २०६४ सालको केन्द्रीय नापी प्रतिवेदन एवं २०५८ सालको कास्की जि.वि.स.को सक्रियतामा भएको तालको नाप नक्सामा देखिएको २०१८ सालको क्षेत्रफल १०.३५ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफलबमोजिम क्षेत्रफल कायम गरी

२०६९ सालको फेवाताल अतिक्रमित जग्गा छानबिन प्रतिवेदनमा व्यवस्था भएबमोजिम तालको जग्गाभित्र परेको व्यक्ति विशेषको जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१)(२) बमोजिम जग्गाधनीतर्फको लगत कट्टा गरी फेवातालको नाममा कायम गर्न भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ । फेवातालको किनारको Foot Track का नाममा बनाउन लागिएको सडक पोखरा उपत्यका नगर योजनाविपरीतको देखिँदा र उक्त सडक निर्माण गर्दा फेवाताल संरक्षणमा प्रत्यक्ष असर पर्ने जोखिमलाई मूल्याङ्कन नै नगरी निर्माणाधीन बाटोको औचित्य पुष्टि हुन नसकेको हुँदा र वातावरणीय अध्ययन मूल्याङ्कनबेगर निर्माण भएको देखिँदा उक्त बाटो बनाउने काम नगर्नु, नगराउनु, बाटोको लागि निर्माण गरिएको पर्खाल माटो हटाउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ । त्यसैगरी फेवातालमा ढल हालेको प्रत्यक्ष देखिँदा ढल नहाल्नु र ताल वरिपरि फूलबारी निर्माणमा स्थानीयलाई सहभागी गराउने योजना कार्यान्वयन गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गरी सोही बेहोराको बहसनोट पेस गर्नुभयो ।

विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले फेवाताल किनारमा बनेको पदमार्गबाट फेवातालको संरक्षण हुनुका साथै यसबाट तालको सुन्दरतामा वृद्धि भई पर्यटन प्रवर्द्धनमा समेत टेवा पुगेको हुँदा सो पदमार्ग बनाउने निर्णय बदर गर्नुपर्ने आवश्यकता छैन । नेपाल सरकार र यसका मातहतका निकायहरू ताल तलैया तथा यस्ता सिमसारहरूको संरक्षण वातावरण तथा पुरातात्विक महत्त्वका सम्पदाहरूको संरक्षण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा नै प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको र सोहीअनुसार कार्य पनि गर्दै आएका छन् । ताललाई सरकारी सम्पत्तिको रूपमा कानूनमा नै परिभाषित गरिएको र त्यस्तो सम्पत्ति कुनै पनि बेहोराले कसैको

नाममा हस्तान्तरण गर्न नमिल्ने कानूनी व्यवस्था विद्यमान रहेको परिप्रेक्ष्यमा यदि कसैले तालको जग्गा मिची आफ्नो नाममा दर्तासमेत गराएको रहेछ भने त्यो बदरयोग्य रहेको र त्यस्तो जग्गा सरकारले फिर्ता लिने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । फेवाताल, यस वरिपरि भएको वातावरण एवं जैविक विविधताको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न नेपाल सरकार र यस मातहतका निकायहरू अनवरत प्रयासरत रहेकोले त्यसतर्फ यस अदालतबाट हुने उपयुक्त आदेश स्वागतयोग्य नै हुन्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तबमोजिमको बहस सुनी मिसिलको समग्र तथ्यसमेतलाई मध्यनजर गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः निम्नानुसारका प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखियो:-

- (१) फेवातालको प्राकृतिक, जैविक, पर्यटकीय एवं पर्यावरणीय महत्त्व के कस्तो रहेको छ ?
- (२) फेवातालको क्षेत्रफल र प्राकृतिक स्वरूपमा कुनै अतिक्रमण भएको छ वा छैन ?
- (३) निवेदकको माग दाबीबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

निरूपण गरिनु पर्ने उपर्युक्त प्रश्नहरूको सम्बन्धमा प्रवेश गर्नुपूर्व निवेदकहरूले उठाएको विषयवस्तुलाई संक्षेपमा अवलोकन गरी हेर्दा, फेवातालको संरक्षण बोकेका विपक्षी निकायहरूले कानूनबमोजिमको आफ्नो दायित्व निर्वाह नगरेको कारणले सो तालको उचित संरक्षण र संवर्द्धन हुन नसकेको, धार्मिक र सांस्कृतिक महत्त्व रहेको बाराही मन्दिर र अन्य मन्दिरहरूको धार्मिक र सांस्कृतिक अस्तित्वलाई विपक्षीहरूका क्रियाकलापहरूले निरन्तर मास्दै गइरहेको, विपक्षीहरूबाट फेवातालको किनारै किनार सडक बनाउने, उक्त तालको पानी लाभान्वित क्षेत्रमा समेत बाटो तथा घरहरू निर्माण गर्ने कार्यसमेत

गरेकोले सो कार्यहरूबाट फेवाताललाई गम्भीर तथा अपूरणीय क्षति पुऱ्याएको हुँदा फेवातालको अस्तित्व बचाई उक्त तालको संरक्षणको लागि विपक्षीहरूको नाममा विभिन्न आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदन मागदाबी रहेको छ । निवेदकले भने जस्तो ताल मास्ने कार्य नगरेको साथै तालको किनारमा सडक बनाउने कार्यबाट तालको अतिक्रमण रोकिने हुँदा त्यसबाट ताललाई बचाउन सहयोग नै पुग्ने हुन्छ, तालको क्षेत्रमा घर निर्माण गर्ने कार्य गरेको नहुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी विपक्षी निकायहरूले लिखित जवाफ दिएको देखिन्छ ।

यसरी प्रस्तुत रिट निवेदन फेवाताल अतिक्रमण भई त्यसको अस्तित्व संकटमा परेको भन्ने विषयवस्तु उठाई दायर हुन आएको देखिएकोले फेवातालको वातावरणीय, पर्यटकीय, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक एवं पर्यावरणीय स्थान र महत्त्व के रहेछ ? सोतर्फ विचार गर्नुपर्ने भएको छ । रिट निवेदन र लिखित जवाफसमेतकामिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गर्दा फेवातालको सम्बन्धमा समय समयमा विभिन्न अध्ययन भई प्रतिवेदनहरूसमेत पेस भएको भन्ने देखिएको छ । ती सबै प्रतिवेदनहरूले समेत फेवाताल यथार्थमा पोखरा उपत्यकाको पर्यावरणीय, प्राकृतिक, पर्यटकीय निधिको रूपमा रहेको कुरालाई नै उजागर गरेको देखिन्छ । फेवातालको प्राकृतिक सौन्दर्य, यसको वातावरणीय भूमिका, यससँग सम्बन्धित धार्मिक गन्तव्यस्थलहरूका कारणबाट नै पोखरा उपत्यकाको ख्याति नेपालमा मात्र नभई विश्वस्तरमा नै उल्लेख्य बनेको कुरामा विवाद छैन । यसको दृश्यावलोकन गर्ने सर्वसाधारण जोसुकैले फेवातालको बहुआयामिक सौन्दर्य र महत्त्व अनुभूति गर्ने विषय हो । पोखरा उपत्यकाको पानीको असीम स्रोतको रूपमा अवस्थित यस तालमा असंख्य जलचर आस्रित रहेका छन् भने आन्तरिक र बाह्य पर्यटकहरू यस तालमा नौका शयन गर्न आउने हुँदा यो ताल

पर्यटकीय गन्तव्यको उत्कृष्ट नमूना पनि हो ।

२. फेवातालमा केबल पानीको भाग मात्र अवस्थित नभई यसको वरिपरि सिम, दलदल जमिनलगायतको ठूलो हिस्सासमेत रहेको हुँदा यो ताल सिमसार क्षेत्रको एउटा स्वरूप पनि हो । विश्वभर रहेका ताल तलैयालगायतका सिमसार क्षेत्रहरूलाई संरक्षण गर्ने उद्देश्यका साथ सन् १९७१ मा आएको Convention on Wetlands of International Importance especially as Waterfowl Habitat (Ramsar) को धारा १ मा सिमसार क्षेत्रलाई "Wetlands are areas of marsh, fen, Peat land or water whether natural or artificial, permanent or temporary, with water that is static or flowing, fresh, brackish or salt, including areas of marine water the depth of which at low tide does not exceed six meters." भनी परिभाषित गरेको छ । यसरी सिमसारलाई दलदल, धाप, प्राङ्गारिक माटो भएको जमिन वा पानीसहितको प्राकृतिक वा कृत्रिम, स्थायी वा अस्थायी, अलवण वा लवण, क्षारयुक्त र ६ मिटरभन्दा कम गहिराईको निम्न छालयुक्त समुद्रसहितको क्षेत्रको रूपमा परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

३. फेवातालको सम्बन्धमा गरिएका पूर्व अध्ययन प्रतिवेदनहरूमा फेवातालको क्षेत्रान्तर्गत जलक्षेत्र, दलदले सिमलगायत केही पर्ती जमिनसमेत रहेको देखाइएको हुँदा रामसार महासन्धिको उक्त परिभाषाअनुसार फेवाताल र यस वरिपरिको क्षेत्र सिमसार क्षेत्रान्तर्गत समेत पर्ने कुरामा पनि विवाद भएन । यस्ता सिमसारयुक्त तालहरूको वातावरणीय, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिकसमेतका बहुआयामिक महत्त्व रहेको हुन्छ । प्राकृतिक रूपमा बनेका वा मानव निर्मित तालहरू प्रत्यक्ष रूपमा त्यहाँ वरिपरि बसोबास गर्ने बासिन्दा, जलचर, स्थलचर, जीवजन्तुलगायतको जीवनको आधारको रूपमा

रहेको हुन्छ । ताल तलैयाबाट मानव मात्रले लाभ पाउने नभई यसबाट अन्य विभिन्न जीवजन्तु, चराचुरुङ्गी तथा वनस्पतिको जीवनचक्र चलिरहेको हुन्छ । त्यसकारण फेवाताललगायतका प्राकृतिक तालतलैयाहरूलाई केबल मानवको जीवनका लागि होइन, त्यस क्षेत्रमा आस्रित समग्र जीवजन्तु, वनस्पतिको अस्तित्वसँग सम्बन्धित पर्यावरणीय सन्तुलनको कडीको रूपमा बुझनुपर्ने देखिन्छ । फेवातालले पोखरा उपत्यकाको समग्र मानव, जीवजन्तु, वनस्पतिको जीवनचक्र र अस्तित्वलाई सन्तुलनमा राखी जैविक विविधता र प्राकृतिक सौन्दर्यका साथै पर्यावरण चक्रको एउटा जीवन्त अवयवका रूपमा भूमिका खेलेको कुरामा कुनै विवाद छैन ।

४. भौतिक हिसाबले सतही रूपमा हेर्दासमेत पोखरा उपत्यकामा अवस्थित फेवातालबाट त्यस वरिपरिको खेतियोग्य जमिनमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध भएको, सोही तालको पानीबाटै फेवा पावर हाउस निर्माण भई विद्युत् उत्पादन भएको भन्ने देखिँदा यस तालको प्राकृतिक, पर्यटकीय, वातावरणीय महत्त्व मात्रै नभई स्थानीय बासिन्दाको आर्थिक विकासको आधारको रूपमा समेत रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी फेवातालको पूर्वदक्षिणतर्फ बीचमा अवस्थित रहेको तालबाराही मन्दिर, सोही तालको दक्षिणतर्फको अग्लो डाँडामा रहेको बौद्ध स्तुपा, तालको उत्तरतर्फ रहेको विन्ध्यावासिनी मन्दिर र तालको उत्तरतर्फ माथिल्लो भू-भागमा अवस्थित सराङकोटलगायतका धार्मिक र पर्यटकीय गन्तव्यहरूसमेत यसै तालको सौन्दर्यसँग एकाकार भई वर्षेनी लाखौं पर्यटक र तीर्थयात्रीहरूको आकर्षण केन्द्र बनेका छन् ।

५. अन्नपूर्णा हिम श्रृङ्खलाको आकर्षणको रूपमा अवस्थित माछापुच्छ्रे हिमाललगायतको पोखरा उपत्यकाको प्राकृतिक सुन्दरतालाई फेवातालले आफ्नो सतहमा प्रतिबिम्बित गर्ने भएकोले यसको

अनुपम सुन्दरताको स्वादन गर्न हरेक व्यक्ति लालायित हुनु स्वाभाविक भएको छ । यस हिसाबले फेवातालको पर्यावरणीय, पर्यटकीय, सांस्कृतिक र धार्मिक महत्त्व सर्वथा उल्लेख्य रहेको देखिन्छ । फेवातालको किनारमा रहेको पोखरा शहरको मुख्य आकर्षण नै फेवाताललाई मानिन्छ । फेवातालको पानीमा देखिने माछापुच्छ्रे हिमालको प्रतिबिम्ब विश्वभरका पर्यटकलाई पोखरामा ल्याउने एउटा पर्यटन मिथकझैं सुविख्यात छ । यसैकारण वर्षेनी लाखौं पर्यटकहरू पोखराको भ्रमण गर्दछन् । यिनै पर्यटकहरूको पोखरा बसाई एवं भ्रमणलाई सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले पर्यटनमा आधारित विभिन्न व्यवसायबाट हजारौं मानिसहरूले रोजगारी प्राप्त गरेका छन् भने राज्यले समेत कर एवं विदेशी रकम आर्जनसमेत गरेको छ । फेवातालको मध्य भागमा रहेको बाराही मन्दिरसम्म जान आउनका लागि प्रयोग हुने डुङ्गा चलाउन कतिपय मानिसहरूले प्रत्यक्ष रूपमा रोजगारी प्राप्त गरेका छन् भने अप्रत्यक्ष रूपमा पनि उत्तिकै संख्यामा मानिसहरूले रोजगारी प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

६. फेवातालको अर्को मुख्य महत्त्व पर्यावरणीय सन्तुलन पनि रहेको देखिन्छ । **पर्यावरण ती सबै भौतिक, रासायनिक एवं जैविक कारकहरूको समष्टिगत इकाई हो जसले सबै जीवधारी वा पारिस्थितीय प्रणालीको बासिन्दालाई प्रभावित गर्दछ तथा उनीहरूको जीवनरूप र जीवनशैली निर्धारण गर्दछ ।** यो मानव जीवनलाई प्रभावित गर्ने सबै जैविक र अजैविक तत्त्व, तथ्य र घटनाहरूको समुच्चयबाट निर्मित इकाई हो । यो मानव जातिको वरिपरि चारैतिर रहन्छ र मानव जीवनको सबै घटना यसैभित्र सम्पादित हुन्छन् । मानिसले आफ्ना हरेक क्रियाकलापबाट पर्यावरणलाई प्रभावित गर्ने भएकोले पर्यावरण र जीवधारीका बीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहन्छ । मानव आफैँ पनि एक प्रकारको जीवधारी भएकोले मानवको अस्तित्व बचाई राख्न पर्यावरणको

एक अभिन्न अङ्गको रूपमा रहने तत्त्व पानी अति नै आवश्यक भएको तथ्यमा विवाद हुन सक्दैन ।

७. यसरी फेवाताल पोखरा उपत्यका एवं आसपासका क्षेत्रको लागि एउटा महत्त्वपूर्ण जलस्रोतको भण्डार मात्र नभई पर्यावरण सन्तुलन, पर्यटन, धर्म संस्कृतिसमेतको अजस्र निधि भएकोले यस्तो बहुआयामिक धरोहरमा हुने नकारात्मक असरबाट मानवलागत यस क्षेत्रकै समस्त जीवजन्तु एवं वनस्पतिको अस्तित्वमा पनि संकट उत्पन्न हुन सक्ने कुरालाई इन्कार गर्न सकिँदैन । यस्तै फेवातालको पानी कम भएमा वा ताल नै अतिक्रमित भई यसको अस्तित्व लोप हुने अवस्था आयो भने यसमा निर्भर हुने जैविक जीव र तिनका प्रजातिहरू लोप हुने वा स्थानान्तरण भई अन्त जाने हुँदा यसबाट मानव जीवनमा समेत नकारात्मक असर पर्न जाने कुरामा समेत द्विविधा छैन ।

८. प्रस्तुत रिट निवेदनको सुनुवाइको क्रममा उपस्थित हुनु भएका चराविज्ञ (Ornithologist) हेम सागर बरालले नेपालमा पाइने ८८४ प्रजातिका चरामध्ये ४६० प्रजातिका चरा फेवातालको आसपास पाइन्छ भनी आफ्नो अनुसन्धानको र विशेषज्ञताको निष्कर्ष पेस गर्नुभएको छ । निजको लामो समयको अनुसन्धानको निष्कर्षअनुसार CITES महासन्धिमा सूचीकृत भएका नेपालमा पाइने १६८ प्रजातिका चराहरूमध्ये ४० प्रजातिका चराहरू फेवातालको आसपासमा पाइन्छन् । यी मध्ये संकटमा परेका १५ प्रजातिका चरा फेवाताल वरिपरि नै छन् । यसरी हेर्दा **फेवातालमा निर्भर रहेका चराहरूको संख्या पनि अत्याधिक देखिएको र उक्त चराहरूको अस्तित्व फेवातालसँग गाँसिएको भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । चराबाहेक, फेवाताल जस्तो पानीको स्रोत रहेको क्षेत्रमा विभिन्न किरा, फट्याङ्ग्रा, माछालगायत अन्य जीवजन्तुसमेत आश्रित भई बाँचेका हुन्छन् । यी तमाम जीवजन्तु, किरा, फट्याङ्ग्राबाट पर्यावरणीय सन्तुलन कायम**

भइरहेको हुन्छ ।

९. यसका अतिरिक्त फेवातालले तल्लो क्षेत्रमा हुन सक्ने बाढीलाई नियन्त्रण गर्न एवं ताल भएको क्षेत्रको जमिनमुनिको पानीको मात्रालाई कम हुन नदिनसमेत महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । पोखरा नेपालमा नै सबैभन्दा बढी पानी पर्ने शहरको रूपमा पनि परिचित रहेको छ र यसो हुनुको मुख्य कारण पनि फेवातालको पानी वाष्पीकरण भई पानीको रूपमा वर्षा हुने प्रक्रिया नै हो भन्नेमा पनि विवाद हुन सक्दैन ।

१०. यसरी उपर्युक्त विवेचनाबाट फेवाताल पोखरा उपत्यकाको लागि मात्र नभई सिंगो नेपाल राष्ट्रको लागि नै अनुपम प्राकृतिक उपहार भएको र यस तालले पर्यावरण सन्तुलन, वातावरणीय, पर्यटकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक एवं धार्मिक दृष्टिकोणबाट समेत नेपाललाई विश्वभर चिनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको कुरामा विवाद देखिँदैन । त्यसैले यस तालको अस्तित्वलाई जोगाउने उद्देश्यका साथ यस अदालतमा दिइएको प्रस्तुत निवेदनको विषयवस्तुलाई विशेष महत्त्वका साथ मनन गर्नु वाञ्छनीय भएको छ ।

११. अब फेवातालको क्षेत्रफल अतिक्रमण भई यसको प्राकृतिक अस्तित्वमा कुनै प्रतिकूल असर देखा परेको छ, छैन भन्ने अर्को महत्त्वपूर्ण प्रश्नको विवेचना गर्नुपर्ने भई त्यसतर्फ विचार गर्दा कास्की जिल्लाको पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं. ६ र १७ गा.वि.स.हरू क्रमशः सराङकोट, कास्कीकोट, ढिकुरपोखरी, भदौरेतामागी, चापाकोट र पुम्दीभुम्दीसँग जोडिएर रहेको फेवाताल विगतमा बृहत् क्षेत्रफलमा फैलिएको भए पनि हाल आएर विविध कारणले खुम्चिँदै गएको विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरूले समेत देखाएका हुँदा तालको अतिक्रमण रोकी संरक्षण गर्न आदेश हुनुपर्ने भनी निवेदकहरूले माग गर्नुभएको छ । मिसिल संलग्न कागजातहरू हेर्दा उक्त तालको सबभन्दा पहिले इन्डियन सर्वेले नाप नक्सा गरेको र त्यसपछि

२०३३/३४ सालतिर भएको नापीले फेवातालको क्षेत्रफल ५१,१७,५३० वर्ग मिटर देखाएको पाइन्छ । त्यसैगरी २०६४ सालमा केन्द्रीय नापीले गरेको ग्राण्ड सर्वेमा फेवातालको पूर्वमा ड्यामसाइड, पश्चिममा मोरेबगर, उत्तरमा खपौदी-चंखपुरबीचको दम्किलो, दक्षिणमा चिसापानी-रानीवन चार किल्ला देखिएको छ । सो नापीबाट फेवातालको पानीले ढाकेको भाग ९९५५-६-२-३ रोपनी, सिमसार क्षेत्र ६५२-१२-०० रोपनी, खेती गरिएको भाग २१०१-०-०-१ रोपनी र पर्ती जग्गा १६५-०-०-० रोपनी गरी यस तालको जम्मा क्षेत्रफल १२८७४-२-३-० रहेको भन्ने देखिन्छ ।

१२. उपर्युक्त आँकडाअनुसार वि.सं. २०१८ सालदेखि विभिन्न समयमा नापी हुँदा फेवातालको क्षेत्रफल क्रमशः घटेको नै देखिन्छ । वि.सं. २०१८ सालको नेपाल भारत सहयोग मिसनको रिपोर्टअनुसार फेवातालको क्षेत्रफल १० वर्ग कि.मि. देखिएको छ भने वि.सं. २०३८ सालमा भएको नेपाल सरकार र संयुक्त राष्ट्र संघीय विकास कार्यक्रम (UNDP) को अध्ययन प्रतिवेदनअनुसार फेवातालको क्षेत्रफल ५.८ वर्ग कि.मि. रहेको देखिन्छ । त्यस्तै वि.सं.२०५२ सालको International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) को रिपोर्टअनुसार फेवातालको क्षेत्रफल ४.४९ वर्ग कि.मि. रहेको छ भने वि.सं. २०५८ सालको जिल्ला विकास समिति कास्कीको रिपोर्टअनुसार फेवातालको क्षेत्रफल ४.२५ वर्ग कि.मि. रहेको देखिन आउँछ । यसरी फेवातालको क्षेत्रफल वर्षेनी ८.७ हेक्टरका दरले संकुचन हुँदै गएको देखिन्छ । यसको गहिराई पनि तीव्रगतिमा कम हुँदै गएको भन्ने फेवातालको सम्बन्धमा भएको विभिन्न अध्ययनबाट देखिन्छ । **प्रकृतिको अनुपम उपहार स्वरूप नेपाल र नेपालीलाई प्राप्त सुन्दर प्राकृतिक निधि फेवाताल प्राकृतिक र मानवीय क्रियाकलापको कारणले नै**

क्रमशः साँघुरिँदै गएको भन्नेसमेत यस सम्बन्धमा भएका समय समयका अध्ययन प्रतिवेदनहरूको निष्कर्ष रहेको देखिन्छ । यसरी समयक्रम सँगसँगै फेवातालको क्षेत्रफल क्रमशः घट्दै जाँदा निकट भविष्यमा नै यसको अस्तित्व समाप्त हुने कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ ।

१३. यसरी फेवातालको प्राकृतिक स्वरूप र क्षेत्रफलमा दिनानुदिन देखा परेको संकुचनलाई समयमै नियन्त्रण नगर्ने हो भने यो सुन्दर प्राकृतिक उपहार हामीले भावी पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्न पाउने अवस्थामेत गुम्न जाने निश्चित हुन्छ । त्यसैले यस तालको अस्तित्व रक्षाका लागि राष्ट्रका सम्बन्धित निकायहरू समयमै सचेत र क्रियाशील हुनुपर्ने कुरामा समेत कुनै दुइमत हुन सक्दैन ।

१४. यस तालको संरक्षणका लागि समय समयमा भएका अध्ययन प्रतिवेदन र तिनले दिएका सुझावहरूसमेत हेर्दा यसको अस्तित्व रक्षाका लागि पर्याप्त सार्वजनिक चासो लिइएको र प्रयास भएको पनि देखिन्छ । मूलतः वि.सं. २०५२ सालमा राष्ट्रिय योजना आयोग र IUCN - The World Conservation Union को सहकार्यमा तयार भएको फेवाताल संरक्षण कार्ययोजना (Phewa Lake Conservation Action Plan) समेत तयार भएको देखिन्छ । तथापि यस कार्ययोजनाले फेवातालले ओगटेको क्षेत्रफल आधिकारिक रूपमा नतोकिएको र परिभाषित गरिएको नहुँदा यसको सीमा निर्धारण गर्नको लागि एउटा समिति गठन गर्न सुझावसम्म दिएको भन्ने देखिन्छ । विभिन्न समयमा भएको नापीले फेवातालको क्षेत्रफल नाप जाँच गरेको देखिए पनि आधिकारिक रूपमा यसको यकिन चार किल्ला भने तोकेको पाइँदैन । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६८।११।४ को निर्णयानुसार फेवातालको चार किल्ला निर्धारण गर्न र अतिक्रमित जग्गा कुन प्रक्रियाबाट फिर्ता गर्न सकिने हो भन्ने सम्बन्धमा सुझाव

तथा सिफारिस गर्ने उद्देश्यले विश्वप्रकाश लामिछानेको संयोजकत्वमा पाँच सदस्यीय समिति गठन भएको देखिन्छ । उक्त समितिले आफ्नो प्रतिवेदन पेस गर्दा सुझावमा तालको पूर्वमा ड्यामसाइड, पश्चिममा मोरेबगर, उत्तरमा खपौदी-चंखपुरबीचको दम्किलो, दक्षिणमा चिसापानी रानीवन चार किल्लाको रूपमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त समितिको प्रतिवेदनमा तालको पानीले ढाकेको भाग ९९५५-६-२-३ रोपनी, सिमसार क्षेत्र ६५२-१२-०० रोपनी, खेती गरिएको भाग २१०१-०-०-१ रोपनी र पर्ती जग्गा १६५-०-०-० रोपनी गरी फेवातालको जम्मा क्षेत्रफल १२८७४-२-३-० रोपनी रहेको भन्ने देखाएको पाइन्छ । सो प्रतिवेदन वि.सं. १९९० सालको तिरो भरो, वि.सं. २०३१ सालमा तालको बाँध फुटेको अवस्था, वि.सं. २०३३।३४ सालमा भएको नापी र वि.सं. २०६४ सालको केन्द्रीय नापी टोलीद्वारा गरिएको ग्राण्ड सर्वे आदि तथ्यलाई अध्ययन गरी तयार गरेको भन्ने उल्लेख भएको देखिएकोले सोही प्रतिवेदनअनुसार फेवातालको चार किल्ला र क्षेत्रफल कायम रहेको मान्नु नै तथ्यपरक र उपयुक्त हुन आउने देखिन्छ । तथापि यो क्षेत्रफलसमेत दिनानुदिन घट्दै गएको र यो क्रम नरोकिएको भन्ने माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणबाट देखिएको छ ।

१५. अब फेवातालको क्षेत्रफल संकुचन हुनुका कारणहरूको बारेमा पनि संक्षिप्त विवेचना गर्नुपर्ने हुँदा सोतर्फ विचार गर्दा फेवाताल पुरिनुको प्राकृतिक र मानवीय दुइवटै कारण रहेको देखिन्छ । फेवातालको जलको मुख्य स्रोत माथिल्लो भेगबाट बगेर आउने अधेर, खुर्के, खहरे, हर्पन, दुधपोखरीलगायतका खोलाहरू रहेका देखिन्छन् । तर यी खोलाहरूले वर्षायाममा पानी सँगसँगै बगाएर ल्याउने माटो, ढुङ्गालगायतले ताल क्रमशः पुरिँदै गएको साथै पोखरा सहरबाट निस्केका ढलहरू विना कुनै प्रशोधन सिधै सो तालमा मिसाइएकोले पनि ताल पुरिनुका साथै

प्रदूषितसमेत भएको भन्ने देखिन्छ । त्यसरी ताल पुरिएर बनेको सिल्ट (Silt) मा स्थानीय व्यक्तिहरूले अतिक्रमण गरी निजी रूपमा प्रयोग गरेको पनि पाइएको साथै यो प्रक्रिया निरन्तर चलिरहेको र यसमा कहिकतैबाट कुनै सार्थक हस्तक्षेप भएन भने भावी पुस्ताले फेवाताल देख्न नपाउने अवस्था अवश्यभावी देखिएको छ ।

१६. वर्तमान पुस्ताको एउटा प्रमुख जिम्मेवारी अन्तरवंशीय समन्यायको सिद्धान्त (Principle of Intergenerational Equity) अनुसार आफूले भोगेको वा प्राप्त गरेको सबै किसिमको प्राकृतिक, सांस्कृतिक सम्पदा, वन जङ्गल, हावापानी, वातावरण एवं जैविक विविधतालाई भावी पुस्ताको लागि सुनिश्चित गर्नु पनि हो । प्राकृतिक रूपमा प्राप्त गरेको माथि उल्लेख गरेअनुसारको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, पर्यावरणीय महत्त्व भएको फेवाताल भावी पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्ने जिम्मेवारी वर्तमान पुस्ताको नै हो । त्यस्तै कुनै एक ठाउँमा भएको वातावरणीय हासको प्रभाव त्यो ठाउँसम्म मात्र सीमित नभई अन्य क्षेत्रहरूलाई पनि यसले प्रभावित गरिरहेको हुन्छ । यसर्थ आफूलाई असर गर्ने यस्ता जुनसुकै घटनासँग संसारका जुनसुकै क्षेत्रमा रहेका मानिसहरूको सरोकार रहन्छ । समवंशीय समन्यायको सिद्धान्त (Principle of Intra-generational Equity) यस अवधारणाअनुसार समेत वातावरणीय न्यायलाई हेर्न आवश्यक छ । यस अवधारणाले विविधतामूलक समाजमा फरक वर्गको फरक आवश्यकता हुने हुँदा त्यस्तो फरक वर्गको समेत प्राकृतिक स्रोत तथा साधनहरूमा उचित पहुँच (Fair Access) र प्रयोगको अधिकारको पृष्ठपोषण गर्दछ ।

१७. आफूले उपभोग गरिरहेको प्राकृतिक स्रोत साधनबाट वर्तमानको उचित पहुँच र आवश्यकता पूरा गर्दै भावी पुस्ताको लागि हस्तान्तरण गर्नको लागि त्यस्तो प्राकृतिक स्रोत साधनमाथि हुने

अनियन्त्रित दोहन रोक्नुका साथै प्राकृतिक रूपमा हुने क्षयीकरणलाई समेत नियन्त्रण गर्नु आवश्यक हुन्छ । त्यस्ता स्रोत साधनको संरक्षणको लागि गरिने कार्य पनि प्राकृतिक अवस्थामा नै त्यस्तो स्रोत साधनलाई बचाई राख्ने गरी गरेको हुनुपर्दछ । विकास निर्माणको कार्य आफैँमा नराम्रो होइन, तर प्रकृतिले दिएको अपार स्रोत साधनको अनियन्त्रित र जथाभावी अतिक्रमण वा दोहन गरी यसको अस्तित्व नै संकटमा पार्ने गरी भएको विकास यथार्थमा दिगो विकास (Sustainable Development) नभई क्षणिक हुन्छ । यसैले प्राकृतिक स्रोत साधन र विकासका बीच सन्तुलन कायम गरी प्रकृतिको कमभन्दा कम दोहन गर्ने र प्राकृतिक उपहारलाई भावी पुस्तासम्म हस्तान्तरण गर्नु नै दिगो विकास हुन्छ ।

१८. सार्वजनिक न्यास सिद्धान्त (Public Trust Doctrine) अनुसार प्राकृतिक सम्पदाको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी राज्यको रहेको मानिन्छ र यसले नागरिकलाई राज्यको तर्फबाट हुने प्राकृतिक स्रोत र साधनको दुरुपयोग वा अनुचित व्यवस्थापन (Ineffective Management) मा प्रश्न उठाउने सशक्तता प्रदान गर्दछ । प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको दिगो प्रयोग गर्न पाउने हक अधिकारलाई Public Trust Doctrine ले समेत आत्मसात् गरेको हुन्छ । यस अदालतबाट अधिवक्ता नारायणप्रसाद देवकोटा विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको रिट निवेदन (ने. का.प. २०६७ चैत्र महिना नि.नं. ८५२९) मा “Public Trust Doctrine” अर्न्तगत “नेपालको प्राकृतिक स्रोतमा नेपाल सरकार Trustee सम्म मात्र हुने” भनी सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएकोले समेत सम्पूर्ण नागरिकको हक हुने यस्ता प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी राज्यको हुने कुरामा विवाद छैन ।

१९. फेवाताल प्रकृतिले दिएको बहुआयामिक

अनुपम उपहार भएकोले यसको लाभ भावी पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्नु राज्यको समेत दायित्व हुनेमा कुनै विवाद हुन सक्तैन । तर फेवातालको अस्तित्व नरहेमा वा ताल लोप भएमा मानवलागायत प्रत्येक प्राणीको जीवनचक्रमा नै प्रतिकूल प्रभाव पर्ने हुन्छ ।

२०. प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता हुँदाको अवस्थामा विद्यमान रहेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रत्येक व्यक्तिको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकलाई प्रत्याभूति गर्नुका साथै धारा १६(१) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्ने हक हुने छ भनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यस्तै धारा १७(३) ले नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक समुदायलाई आफ्नो सम्पदासमेतको संरक्षणको अधिकारको प्रत्याभूति गरेको पाइन्छ । अन्तरिम संविधानमा भएका उपर्युक्त व्यवस्थाहरूलाई वर्तमान नेपालको संविधानले पनि निरन्तरता प्रदान गरेको देखिन्छ । वर्तमान नेपालको संविधानको धारा १६ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार प्रत्याभूति गरेको छ भने धारा ३० ले प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकलाई सुनिश्चित गरेको छ । त्यस्तै धारा ३२(३) ले नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई सम्पदाको संवर्द्धन र संरक्षण गर्ने हकको प्रत्याभूति गरेको छ । संविधानमा उल्लिखित सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकअन्तर्गत गुणस्तरीय जीवनयापनको लागि चाहिने सबै अवयवहरू जस्तै: वातावरणीय सन्तुलन, स्वच्छता र जैविक विविधतायुक्त पर्यावरणसमेतलाई समेटिएको हुन्छ ।

२१. अर्कोतिर नेपालको संविधानको धारा ५१(छ)(१) मा राष्ट्रिय हितअनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्वयको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, संवर्द्धन र वातावरणअनुकूल दिगो रूपमा उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्रधिकार दिँदै प्राप्त

प्रतिफलहरूको न्यायोचित वितरण गर्ने तथा सोही धारा ५१(छ) को (५) मा जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छतासम्बन्धी चेतना बढाई औद्योगिक एवं भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पंक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन र दिगो उपयोग गर्ने नीति राज्यले लिने कुरासमेत उल्लेख भएको पाइन्छ । यसबाट प्राकृतिक स्रोत साधनलाई वर्तमानको आवश्यकताअनुसार प्रयोग गर्ने र भविष्यको पुस्ताको लागि समेत बचाई राख्ने र प्राकृतिक स्रोत साधनको अनुचित प्रयोगबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्नको लागि निरोधात्मक र पूर्वसावधानीका उपायहरू (Preventive and Precautionary Measure) अपनाउनेतर्फ राज्यको विशेष जिम्मेवारी रहेको देखिन्छ ।

२२. सिमसारको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले सन् १९७१ मा आएको Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat को नेपाल सन् १९८८।४।१७ मा पक्षराष्ट्र भइसकेको, साथै फेवातालसहित पोखरा उपत्यकाका ९ वटा ताल सन् २०१६-२-२ मा उक्त महासन्धिको सूचीमा समेत समावेश भइसकेको भन्ने देखिन्छ । सो महासन्धिको धारा ४(१) अनुसार पक्ष राष्ट्रले सिमसार क्षेत्रमा प्राकृतिक आरक्ष स्थापना गरी Waterfowl र सिमसार क्षेत्रको संरक्षण गर्न प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने, धारा ४(४) अनुसार उचित सिमसारमा Waterfowl को जनसंख्या बढाउन पक्ष राष्ट्रले प्रयास गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको हुँदा सिमसार क्षेत्रको संरक्षण गर्न र त्यसमा बस्ने जीवजन्तुहरूको संख्या बढाउने दायित्व पनि राज्यकै हुने देखिन्छ ।

२३. प्राकृतिक स्रोतहरूको दिगो, स्वच्छ एवं समन्यायिक प्रयोग गर्ने उद्देश्यसहित आएको Convention on Biological Diversity, १९९२ लाई नेपालले हस्ताक्षर गरी सन् १९९३

अनुमोदनसमेत गरिसकेको देखिन्छ। सो महासन्धिले समेत जैविक विविधता संरक्षण गर्न आवश्यक विशेष मापदण्ड अपनाई संरक्षित क्षेत्र वा क्षेत्रको प्रणाली स्थापना गर्नुपर्ने, संरक्षणको लागि आवश्यक निर्देशिका बनाउनु पर्ने, प्राकृतिक बासस्थान, Ecosystem समेतको संरक्षणको कार्यलाई प्रवर्द्धन गर्नुपर्नेलगायतको दायित्व पक्ष राष्ट्रलाई तोकेको पाइन्छ। उपर्युक्त अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूलाई नेपालले स्वीकार गरिसकेको स्थितिमा त्यस्ता सन्धिजनित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले व्यवस्था गरेको प्रावधानहरूलाई सम्मान गर्नु (Obligation to Respect), संरक्षण गर्नु (Obligation to Protect) र परिपालना (Obligation to Fulfill) गर्नुपर्ने दायित्व नेपाल सरकारको हुने कुरामा विवाद रहेन।

२४. माथि उल्लेख भएअनुसार फेवाताल जस्तो बहुआयामिक महत्त्व भएको प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्ने दायित्व राज्यको नै देखिन आउँछ। *Parens Patriae* सिद्धान्तले राज्यसत्तामाथि नागरिक, वातावरणसमेतको संरक्षण गर्ने दायित्व थोपारेको पाइन्छ। राज्यको संयन्त्रको रूपमा काम गर्ने स्थानीय, प्रदेश तथा संघीय सरकार र तत् मातहत क्रियाशील सरकारी निकायसमेत रहने भएकोले फेवातालको संरक्षण गर्ने प्रत्यक्ष जिम्मेवारीसमेत कानूनतः सरकारी निकायहरूको हो। तथापि त्यहाँका स्थानीय बासिन्दा र त्यहाँ भ्रमण गर्न आउने हरेक व्यक्तिले समेत यो सम्पदाबाट लाभ प्राप्त गर्ने हुँदा आफू जस्तै अरू व्यक्ति पनि त्यसबाट लाभान्वित होस् भन्ने कर्तव्यबोध हरेक व्यक्तिले गर्नुपर्दछ र यसको लागि राज्यले जनचेतना फैलाउनु आवश्यक हुन्छ। यस अर्थमा फेवाताललगायतका प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण गर्ने दायित्व राज्य एवं यसका विभिन्न निकाय तथा त्यसबाट लाभान्वित हुने

सम्पूर्ण व्यक्तिको हुने देखियो।

२५. अब निवेदकहरूको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने सन्दर्भमा विचार गर्दा, माथि उल्लेख भएबमोजिम सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, पर्यावरणीयलगायतको बहुआयामिक महत्त्व बोकेको फेवातालको आधिकारिक चार किल्ला तोकिएको भनी विपक्षीहरूको लिखित जवाफसमेत नभएको, फेवातालको क्षेत्रफल दिन प्रतिदिन घट्दै गइरहेको कुरा नेपाल सरकारका निकायहरूले समेत गरेको विभिन्न अध्ययनहरूबाट देखिएको, फेवातालको संरक्षणको हुन उपयुक्त आदेश जारी हुनुपर्ने भन्ने विपक्षीहरू मध्येकै सम्बद्ध निकायको लिखित जवाफबाट समेत देखिएको र फेवातालको संरक्षण गर्ने दायित्व मुख्यतः नेपाल सरकारको देखिएकोले फेवातालको संरक्षणको लागि र सो ठाउँको वातावरण एवं जैविक विविधता संरक्षणको लागि देहायबमोजिम गर्ने गराउने गरी विपक्षी निकायहरूको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छः-

- नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबमोजिम विश्वप्रकाश लामिछानेको अध्यक्षतामा फेवातालको अतिक्रमण भएको जग्गा छानबिन गर्न गठित समितिले फेवातालको विभिन्न समयमा भएका नापी तथा फेवातालसम्बन्धी अध्ययनहरूलाई समेत आधार बनाई मिति २०६९।२।३ मा बुझाएको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्ले आवश्यक निर्णयसमेत गरी यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ६ महिनाभित्र फेवातालको चार किल्ला कायम गर्नु गराउनु।
- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२) ले नेपाल सरकारको अधीनमा रहेको ताल, पोखरी तथा सोको डिल, नहर, कुलोसमेतलाई सरकारी जग्गाको रूपमा परिभाषित गरेको छ। फेवाताल नेपाल

सरकारको अधीनमा रहेकोमा विवाद छैन । मालपोत ऐनको उपर्युक्त परिभाषाअनुसार फेवाताल पनि सरकारी जग्गा भएको देखियो । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) ले सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता वा आवाद गर्न गराउन निषेध गरेको देखिन्छ । फेवाताल प्राकृतिक एवं मानवीय कारणले पुरिने क्रम (Siltation) जारी नै छ भन्ने कुरा माथि उल्लेख भएबमोजिम विभिन्न अध्ययनबाट देखिएको छ । तालको पुरिएको भाग जमिनमा परिणत भई विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा समेत दर्ता भएको फेवातालको अतिक्रमण भएको जग्गा छानबिन गर्न गठित समितिले पेस गरेको प्रतिवेदनबाट देखिएको छ । यसरी तालको भूभाग व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता भएको कार्य मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४(१) विपरीत हुने र सोही दफा २४ को उपदफा (२) ले सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता गरी आवाद गरेकोमा त्यस्तो दर्ता स्वतः बदर हुने व्यवस्था गरेको र मालपोत कार्यालय वा नेपाल सरकारले तोकेको अधिकारीलाई व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता रहेको सरकारी जग्गाको दर्ता लगत कट्टा गर्ने अधिकार दिएकोसमेत देखिँदा फेवा तालमा पुगेको र थप पुग्ने सक्ने क्षतिबाट ताल संरक्षण गर्न आवश्यक निरोधात्मक उपाय (Preventive Measure) तत्काल अवलम्बनका निमित्त साबिकमा फेवाताल पुरिएर बनेको के कति जमिन व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता भएको छ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले एक वर्षभित्र छानबिन गरी गराई त्यस्तो दर्ता बदर गरी तालको नाममा दर्ता

गर्ने गराउनेतर्फ भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय सिंहदरबार काठमाडौं, मालपोत कार्यालय कास्की, नापी विभाग मिनभवन काठमाडौंसमेतले समन्वय गरी आवश्यक निर्णय गर्नु गराउनु ।

- फेवातालको संरक्षणमा हुन सक्ने थप जोखिमहरू न्यूनीकरण गर्न अपनाउनु पर्ने पूर्वसावधानी (Precautionary Measure) अन्तर्गत विश्वप्रकाश लामिछानेको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको चारकिल्लाबाट कायम भएको तालको किनारा (Bank of Lake) बाट ६५ मिटरसम्मको भू-भागमा भवनलगायत तालको संरक्षणमा असर पर्ने कुनै भौतिक संरचना निर्माण गर्न नपाउने गरी संरक्षण क्षेत्र कायम गर्ने भनी कास्की जिल्ला परिषद्को मिति २०६४।३।१५ को तथा पोखरा उपत्यका नगर समितिको बोर्ड बैठकको मिति २०६४।४।२८ को निर्णय भएकोमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र ५ नं. प्रदेशको कार्यपालिकाबीच समन्वय कायम गरी अनाधिकृत रूपबाट निर्माण भएका त्यस्ता घर, होटललगायतका स्थायी वा अस्थायी संरचनाहरू ६ महिनाभित्रै हटाउने व्यवस्था गर्नु गराउनु ।
- यसै गरी फेवाताल संरक्षणको लागि थप जग्गाको आवश्यकता परे जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ तथा सम्बन्धित अन्य कानूनको रीत पुऱ्याई फेवातालको आसपासमा रहेको व्यक्तिगत जग्गासमेत आवश्यकताअनुसार अधिग्रहण गरी तालको दीर्घकालीन संरक्षण गर्न गराउन प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, राष्ट्रिय ताल विकास संरक्षण समिति, मालपोत कार्यालय कास्की, पोखरा

- उपत्यका नगर विकास समितिसमेतले समन्वय गरी आवश्यक निर्णय गर्नु गराउनु।
- फेवातालमा भएको पानी र सो ठाउँको पर्यावरणीय स्तर बनाई राख्न एवं तालको गरिमा बचाई राख्न आवश्यक देखिएकोले नेपालसरकारप्रधानमन्त्रीतथामन्त्रिपरिषद्ले भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ३(१) अनुसार फेवाताललाई संरक्षित जलाधार क्षेत्र घोषित गर्न गराउन आवश्यक निर्णय गर्नु गराउनु।
 - फेवातालको प्राकृतिक सुन्दरता, दुर्लभ वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण गर्न र यसको ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक महत्त्व जोगाई राख्न यसको वातावरणीयस्तरसमेत कायम गर्नुपर्ने देखिएकोले यस विषयमा विस्तृत अध्ययन गराई यस क्षेत्रलाई वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा १०(१) बमोजिम वातावरण संरक्षण क्षेत्र कायम गर्न गराउन भनी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले आवश्यक निर्णय गर्नु गराउनु।
 - फेवातालको जलको स्रोतका रूपमा रहेका हर्पन खोलालगायतका तालमा मिसिने अन्य खोलाहरूले वर्षायाममा पानी सँगसँगै बगाएर ल्याएको माटो, बालुवा, ढुङ्गा र पोखरा सहरबाट बगेर आउने ढललगायत सेती नहर, बुलौदी, फिर्के खोला र सतह ढलको आउटफलबाट आउने फोहरसमेतले ताल पुरिने क्रम जारी रहेको भन्ने देखिएको हुँदा राष्ट्रिय ताल विकास संरक्षण समिति, पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति, पोखरा महानगरपालिकाको कार्यालयसमेतले आपसमा समन्वय गरी यो आदेशप्राप्त भएको ३ वर्षभित्र फेवातालको जलको स्रोत रहेको हर्पनलगायतका खोलाहरूले पानी सँगसँगै बगाएर ल्याउने माटो, बालुवा, ढुङ्गा, झारपातहरू नियन्त्रण गर्न Check Dam निर्माण गरी पानी मात्र तालभित्र पस्ने व्यवस्था गर्नु। साथै पोखरा सहरबाट विसर्जित फोहर र ढल फेवातालभित्र प्रवेश गर्न नदिई ढल तथा फोहर प्रशोधन गरी प्रशोधित पानीसमेत तालको निकासविन्दूसम्म पुऱ्याई तालको स्वच्छता कायम गर्ने व्यवस्था मिलाउनु।
 - फेवाताल वरिपरि भएका जग्गाहरूमा कृषि कार्य गर्दा त्यसमा प्रयोग गरिने रासायनिक मल, विषादि इत्यादि फेवातालको पानीमा समेत मिसिन जाँदा पानी दूषित हुन गई जलचर, माछा एवं जीवजन्तुसमेतको जीवन संकटमा पर्ने हुनाले ताल वरिपरिका जमिनमा कृषि कार्य गर्दा रासायनिक मल एवं विषादिको प्रयोगमा अविलम्ब प्रतिबन्ध लगाई प्राकृतिक मलसम्म प्रयोग गर्न सचेतना फैलाउनेलगायतका कार्य गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले मातहतका निकायलाई यथाशीघ्र निर्देशन दिई त्यसको यथोचित तरिकाबाट (With due deliquence) अनुगमन गर्नु गराउनु।
 - फेवातालको जैविक विविधता, त्यसमा आश्रित जलचरको जीवनलाई संकटमा पार्ने गरी तालको पानीलाई प्रदूषण गर्ने, तालको प्राकृतिक क्षेत्रफल अतिक्रमण हुनेगरी आसपासमा घर तथा होटल निर्माण गर्न तथा तालको वातावरणलाई नकारात्मक रूपमा असर गर्ने कुनै पनि कार्य गर्न नपाउने गरी राष्ट्रिय ताल विकास संरक्षण समिति, पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति, पोखरा महानगरपालिकाको कार्यालयले आपसमा समन्वय गरी आवश्यक निर्णय गरी मापदण्ड

बनाई सोको कार्यान्वयन गर्नु गराउनु ।

- फेवातालको पानीमा फैलिएको जलकुम्भीले पानीको गुणमा हानि पुऱ्याउने, पानीमा अक्सिजनको कमी गराउने, यसबाट जलीय झारमा वृद्धि हुने र पानीको सतहमा परिवर्तन भई जलीय जैविक विविधतामा नकारात्क प्रभाव पार्ने हुनाले फेवातालको जलकुम्भी नियन्त्रण गर्न राष्ट्रिय ताल विकास संरक्षण समिति, पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति, पोखरा महानगरपालिकाको कार्यालयले आपसमा समन्वय गरी आवश्यक कार्य गर्नु गराउनु ।
- उल्लिखित कार्यहरूका अतिरिक्त फेवाताल संरक्षणको लागि विभिन्न समयमा भएका अध्ययन प्रतिवेदनमा दिइएका सुझावहरूको कार्यान्वयनका लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले आवश्यक निर्णय गरी तालको संरक्षणका लागि अन्य कार्यहरूसमेत गर्नु गराउनु ।

२६. प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार यस अदालतको अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत: रामु शर्मा र अनुपमा पन्त
इति संवत् २०७५ साल वैशाख १६ गते रोज १ शुभम् ।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १००८७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
आदेश मिति : २०७५।१।१६
०७१-WO-१०३४

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : कास्की जिल्ला पोखरा उपमहानगरपालिका
वडा नं. ६ बस्ने अधिवक्ता भगवती पहारीसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- **Eminent Domain** को अवधारणा र हाप्रो विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको आधारमा सार्वजनिक हितको लागि व्यक्तिको निजी सम्पत्ति उपयुक्त क्षतिपूर्ति दिएर राज्यले प्राप्त गर्न सक्ने देखिए पनि राज्यको अधिकारलाई प्रयोग गरी कुनै निजी कम्पनी वा व्यक्तिको व्यक्तिगत हितको लागि कुनै सार्वजनिक सम्पत्तिको प्रयोग गरिएको अवस्थामा यसलाई शक्तिको कपटपूर्ण प्रयोग (**Colorable Exercise of Power**) मानिने।

(प्रकरण नं. १३)

- संविधानमा प्रत्याभूत गरिएको मौलिक अधिकारहरू संविधानलाई राप्रो देखाउनको लागि नभई नागरिकको हितलाई संरक्षण गर्ने उद्देश्यले राखिएको हुँदा नागरिकले यसलाई सहजपूर्वक प्रयोग

गर्न पाउने वातावरण बनाई दिने दायित्व पनि राज्यको नै हुने ।

- प्रदूषणयुक्त वातावरणमा बस्नुपर्दा व्यक्तिको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने कुरा अवश्यम्भावी हुने हुनाले प्रदूषणविहीन वातावरणमा बस्न पाउने कुरा बाँच्न पाउने अधिकारसँग अभिन्न रूपमा जोडिएको हुन्छ । यसको प्रत्यभूतिको लागि वातावरण शुद्ध हुनै पर्छ र वातावरणको शुद्धताको लागि वनजङ्गल, तालतलैया, पोखरी, खोला, शुद्ध हावापानी, पर्यावरणीय सन्तुलन जस्ता कुराहरू आवश्यक हुने भएकाले यसको संरक्षण हुन आवश्यक देखिन्छ । नागरिकको हितको संरक्षकको हैसियतले र *Parens Patriae* को सिद्धान्तले पनि सर्वसाधारणको हकहितको संरक्षण गर्ने दायित्व राज्यको हुने कुरा निर्विवाद देखिने ।

(प्रकरण नं. १६)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री राघवलाल बैद्य र श्री प्रकाशमणि शर्मा तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री खगेन्द्र सुवेदी, श्री राजुप्रसाद चापागाई, श्री चुडामणि पौडेल र श्री भगवती पहारी

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, विद्वान् अधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद गौतम

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
- वन ऐन, २०४९
- जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४

आदेश

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर भई पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

रिट निवेदनको बेहोरा

गण्डकी अञ्चल कास्की जिल्ला पोखरा उ.म.न.पा. वडा नं. ६ वैदाम लेकसाइडमा रहेको बसुन्धरा पार्कबाट बौद्ध शान्ति स्तूपासम्म केबलकार सञ्चालन हुने तथा बसुन्धरा पार्कभित्र विकासका नाममा अन्य भौतिक संरचनाहरू निर्माण गर्ने गरी भौतिक पूर्वाधार तथा यातयात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि., जेभि डोप्लमायर सेइलिभान अष्ट्रिया र चितवन कोइ नेपाल (प्रा.) लि.ले बसुन्धरा पार्क २० वर्षका लागि उपयोग गर्न सम्झौता भएको भन्ने कान्तिपुर दैनिकको मिति २०७१।१२।१८ को पत्रिकामा प्रकाशन भएको फेवातालमाथि केबलकार शीर्षकको समाचार आएपछि हामी स्थानीयवासी तथा पर्यटनसँग आबद्ध विभिन्न संघसंस्थाहरूको ध्यान आकर्षण भएको छ । हामी सरोकारवाला संघसंस्थाका प्रतिनिधिहरू भेला भई मिति २०७१।१२।२१ मा बैठक बसी छलफल गर्दा उक्त बसुन्धरा पार्क क्षेत्रमा प्रस्तावित उक्त केबलकार परियोजना वातावरणीय हिसाबले सार्वजनिक हितविपरीत रहेको छ । उक्त परियोजना बसुन्धरा पार्क क्षेत्रबाट सञ्चालन गर्दा वातावरणमा समेत असर पर्ने हुँदा सो ठाउँबाट उक्त परियोजना सञ्चालन गर्न दिन नहुने गरी आवश्यक पहलका लागि नागरिक स्तरीय बसुन्धरा पार्क बचाउ समिति गठन गरी सम्बन्धित सरकारी कार्यालयहरूमा विभिन्न मितिमा उक्त परियोजना सञ्चालन गर्न नदिन आवश्यक पहलका लागि औपचारिक रूपमा पत्राचार गरेका थियौं । उक्त कार्य रोक्ने सम्बन्धमा हालसम्म

कुनै पहलकदमी नगरिएको बरु उल्टै मनकामना दर्शन प्रा.लि.ले कार्य अगाडि बढाउन यही आषाढ ११ गते माटोको परीक्षण गर्न सुरु गर्न थालेकोले म निवेदक अधिवक्ता भगवती पहारी बसुन्धरा पार्क बचाउ समितिको सचिवसमेत भएकोले न्यायका लागि बाध्य भई सम्मानित अदालतसमक्ष आएका छौं।

वातावरण र मानवजीवनबीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ। मानव जीवनयापन गर्न मात्र होइन कि मानवजीवनको अस्तित्वसमेतको लागि स्वच्छ र स्वस्थ वातावरण अपरिहार्य हुन्छ। मानिसलाई प्रकृतिबाट उपहारका रूपमा प्राप्त प्राकृतिक सम्पदाको प्रयोग वर्तमान पुस्ताको हितको लागि मात्र गर्ने नभई त्यसको सदुपयोग भावी पुस्ताले समेत गर्न पाउने अधिकार सुरक्षित राख्नु सरकारको संवैधानिक तथा कानूनी दायित्व हो। बसुन्धरा पार्क मिति २०३७।३।२८ का दिन तत्कालीन गण्डकी अञ्चलाधीशको अध्यक्षतामा बसेको बैठकले कास्की जिल्ला पोखरा उपमहानगरपालिकाको वडा नं.६ वैदामको पूर्व फिर्के खोला, पश्चिम हिमा गृह, उत्तर पिच सडक र दक्षिण फेवाताल यति ४ किल्लाभित्रको जग्गालाई फेवाबाँध क्षेत्रको विस्तृत पार्कको रूपमा सिँचाइ विभागअन्तर्गत राखी अधिग्रहण गर्ने र सिँचाइ विभाग, पर्यटन विभाग र नगरयोजनाको सहयोगमा त्यस क्षेत्रमा सुनियोजित ग्रिनबेल्ट पार्क बनाई पर्यटन विकासमा सहयोग पुर्याउने उद्देश्यले फेवातालको संरक्षण र पोखराको सुन्दरताको लागि मिति २०३८।७।४ को निर्णयअनुसार अधिग्रहण गरिएको जग्गा हो। बसुन्धरा पार्कलाई जग्गा अधिग्रहण गर्नुको उद्देश्य मुख्य रूपमा फेवातालको संरक्षण गर्न ग्रिनबेल्ट पार्क निर्माण गर्ने थियो। हाल त्यस पार्कको एकछेउमा बालबालिकाको लागि बालबगैचा रहेको छ भने देशी विदेशी पर्यटक तथा स्थानीयहरू उक्त पार्कमा स्वच्छ हावा लिई आनन्दसँग रमाइरहेका हुन्छन्। यी पार्कहरू अधिग्रहण गर्दाको उद्देश्यअनुसार

फेवातालको संरक्षणका आधार बनेका छन्। फेवाताल राष्ट्रिय मात्र हैन अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकीय तालको रूपमा परिचित भइसकेको छ। फेवातालका किनारामा यस्ता खालका निजी परियोजनाले ताल फोहोर तथा प्रदूषित हुने, भूक्षयका कारण ताल पुरिदै जाने र भविष्यमा ताल नै लोप हुनसक्छ। फेवातालकै संरक्षणका लागि भनी रानीवन भएको जग्गा अधिग्रहण गरिएको हो। फेवातालको सुन्दरताको लागि ग्रिनबेल्ट पार्क बनाउने अवधारणाका साथ अधिग्रहण गरिएको बसुन्धरापार्कको जग्गामा उद्देश्यभन्दा फरक फेवातालको किनारामा नै निर्माण गर्न लागेको केबलकार तथा अन्य भौतिक निर्माण कार्यले दीर्घकालीन असर पर्ने अवश्यम्भावी छ। फेवातालको किनाराबाट ६५ मिटरभित्र कुनै पनि निर्माण कार्य गर्न नपाउने मापदण्ड कायम छ। बसुन्धरा पार्कको अधिकांश भाग फेवातालको मापदण्डभित्र पर्दछ। यसकारण यो प्रस्तावित परियोजना मापदण्डविपरीत पनि रहेको छ।

फेवातालको पारीपट्टिको कास्की जिल्ला साबिक पुम्दीभुम्दी गा.वि.स. वडा नं.१ हाल पोखरा महानगरपालिका वडा नं. २५ मा रहेको रानीवन क्षेत्र पनि स्थानीय व्यक्तिहरूबाट अधिग्रहण गरिएको जग्गा हो। यो रानीवन पूर्वपश्चिम फैलिएको उत्तरतर्फ फेवातालतिर ढल्किएको ओसिलो माटो भएको जङ्गल हो। अधिग्रहणपछि सरकारी वनको रूपमा संरक्षण गरी घना वनमा विकसित हुँदै गयो। यस वनमा सुकेको पात टिप्न पनि अनुमति छैन। यसरी संरक्षण गरी राखिएको रानीवन अहिले हरियो घना जङ्गलको रूपमा छ। यस वनमा जैविक विविधता र प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण र संवर्द्धन गर्दै पर्यटनको विकासमा योगदान पुर्याउन वन वनस्पति वन्यजन्तु तथा प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय र बाह्य पर्यटनको विकासमा टेवा पुर्याउने जैविक विविधताको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने, स्थानीय र बाह्य पर्यटकहरूको प्राकृतिक र वातावरण मैत्री मनोरञ्जन

स्थलको विकास गर्ने उद्देश्यका साथ हाल यो वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय वनस्पति विभागअन्तर्गत शान्तिको प्रतिक विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यानको रूपमा संरक्षित रहेको छ। यसरी संरक्षण गरी राखिएको ठाउँमा केबलकारका लागि १.३ किलोमिटर दुरीमा ६ वटा टावरका फाउन्डेसनहरू बनाउँदा वर्षोदेखि संरक्षित जङ्गलका रूखहरू नै काट्नुपर्ने हुन्छ। कास्की जिल्लाकै सुन्दर वनको रूपमा रहेको रानीवनमा टप स्टेशनदेखि बटम स्टेशनसम्म केबलकार निर्माण गर्दा उक्त जङ्गलमा प्रति टावर २० वर्ग मिटर क्षेत्रमा टावर बनाउँदा वर्षोदेखि संरक्षित जङ्गल फडानी हुनेछ। रानीवन क्षेत्रमा सञ्चालित विश्वशान्ति जैविक विविधता उद्यान पश्चिमाञ्चलमा नै एकमात्र जैविक विविधता उद्यान हो। यस ठाउँमा हावा पानीको हिसावले स्वस्थानीय र परस्थानीय वनस्पति संरक्षणको लागि उपयुक्त रहेको क्षेत्र हो। यस क्षेत्रमा खास गरी औषधी गुण भएको विश्वमा नै दुर्लभ रूपमा रहेको सुनाखरीको लागि उपयुक्त वातावरण भएको ठाउँ हो। यो सुनाखरी परिवारको सम्पूर्ण विरूवा CITES मा सूचीकृत पनि छन्। यस्तो दुर्लभ वनस्पति पाइने ठाउँमा केबलकारको टावरको लागि बलिया फाउन्डेसन बनाउँदा प्रयोग हुने ढुङ्गा, गिटी, बालुवा, सिमेन्ट तथा फलाम जस्ता निर्माण सामग्रीहरू तथा त्यसको ढुवानी गर्दा ती दुर्लभ वनस्पति नष्टसमेत हुन जान्छ।

फेवाताललाई विश्व सम्पदासूचीमा सूचीकृत गराउनको निम्ति तालको किनाराबाट १०० मिटर मध्यवर्ती क्षेत्र (BUFFER ZONE) हुनुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड पूरा गर्न JICA नेपालले ६५ मिटरको मापदण्डको प्रतिवेदन पेस गरेको थियो। जिल्ला विकास समिति कास्कीको मिति २०६४।२।२४ मा बसेको १५ औं बैठकले फेवातालको किनाराको मापदण्ड ६५ मिटर कायम गरी फेवाताललाई विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत गर्ने योजनाबद्ध विकास गरी तालको वातावरण संरक्षण गर्ने निर्णय गरेको रहेछ।

यस्तो विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत हुन योग्य भएको ताल क्षेत्रलाई विपक्षीहरूको परियोजनाले असर पुऱ्याउन सक्ने भएकोले यो कार्य रोक्न जरूरी छ।

पोखराको सुन्दरीकरणको लागि गठित उपत्यका नगर विकास समितिले पोखरालगायत पोखरामा भएका सार्वजनिक सम्पत्तिहरूको कानूनबमोजिम उपयोग गर्नुपर्ने हो। फेवातालको भविष्यलाई दीर्घकालीन रूपमा विचार गरी फेवातालको संरक्षणको लागि तत्कालीन नगरयोजना कार्यान्वयन समितिको निर्णयले फेवातालको किनारामा रहेको बसुन्धरा पार्क र कोमागाने पार्कको जग्गा फेवाताल जलाधार संरक्षण परियोजनाबाट अधिग्रहण गरी घना वृक्षरोपण गरी व्यापक हराभरा एवम् जङ्गलको रूपमा विकास गरी प्रत्यर्थी पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिलाई संरक्षणको लागि बुझाएको पार्कहरू हुन्। विपक्षीले यस्तो घना वृक्षरोपण भई ग्रिनबेल्ट पार्कको रूपमा विकसित हुँदै गरेको पार्कलाई कुनै संरक्षण नगरी आफ्नो जिम्मेवारीबाट विमुख भई पार्कलाई जोगाउनुको सट्टा बेवास्ता गरी भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई केबलकार बनाउन फेवातालको संरक्षण, व्यवस्थापन र सुन्दरतामा असर पर्ने गरी मिति २०६९।३।२७ मा सैद्धान्तिक सहमति दिनु दुर्भाग्यपूर्ण छ। फेवातालमा अतिक्रमण र प्रदूषण बढ्दै गएको कुरालाई ध्यान दिँदै यसको बचाउको लागि नेपाल सरकारले फेवाताल संरक्षण गर्न बनेको निर्देशिका २०५१ जारी गरिसकेको छ। उक्त निर्देशिकामा जुन प्रयोजनको निम्ति जग्गा लिएको हो सो प्रयोजनको काम गर्ने भन्ने उल्लेख भएको छ। सोको विपरीत हुने गरी फेवातालको किनारामा नै केबलकारको बटम फाउन्डेसन रहने गरी साथै बसुन्धरा पार्कको जग्गा विपक्षीहरूले लिजमा दिई विभिन्न निर्माण कार्य गर्न सक्ने गरी गुरुयोजना तयार गर्न सम्झौता भएको छ।

विपक्षी उपत्यका नगर विकास समितिको मिति २०६९।३।२७ को सैद्धान्तिक सहमतिको

निर्णयका आधारमा विपक्षीहरू भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि.बीच मिति २०७१।१२।१७ का दिन केबलकार परियोजना भनी कास्की जिल्ला पोखरा उ.म.न.पा.वडा नं.६ को बसुन्धरा पार्कको कित्ता नं.४ क्षेत्रफल ५४९३७।१० व.मि.को पूरै जग्गा भाडामा लिई केबलकारलगायत बसपार्क, कार पार्क, स्वीमिङ्गपुल, चैनजिङ्ग रूम, गार्ड रूम, रेस्टुरेन्ट, टि गार्डेन र अझ पछि अन्य निर्माण कार्यहरू गर्न सकिने भनी गुरुयोजना तयार गरी सम्झौता भएको छ। विपक्षीहरूको प्रस्तावित परियोजना दीर्घकालीन तथा चौतर्फी रूपमा वातावरणको विनास गर्ने र सार्वजनिक हितविपरीत भएकोले यस ठाउँबाट निर्माण गर्नु उपयुक्त छैन। निजी क्षेत्रलाई निजी व्यवसाय गर्न दिने गरी भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि.बीच Detailed Project Report of Pokhara Cable Car को सम्झौता भई कार्य अगाडि बढ्न लागेकोले विपक्षीहरूको यस्तो कार्यले हामी निवेदकहरूको स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने नेपालको अन्तरिम संविधानले प्रत्याभूत गरेको अधिकार हनन हुने भएको छ।

हामी निवेदकहरूले विपक्षीहरूको कार्यबाट बसुन्धरा पार्क र रानीवन क्षेत्रमा के कस्तो असर पर्छ भनी नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायहरूसँग मागिएको राय सुझावमा जिल्ला भू-संरक्षण कार्यालय कास्कीले मिति २०७३।३।६ मा दिएको रायमा प्रस्तावित क्षेत्रमा निर्माण कार्यले पहिरोको जोखिम बढ्ने, विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यानमा समेत खलल पर्न सक्ने, सो क्षेत्र सिमसार क्षेत्रसमेत भएकोले जलचर, चराचुरुङ्गीहरूको बासस्थानसमेतमा नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने, तालको र यसवरिपरिका भू-दृश्य तथा प्राकृतिक सौन्दर्यमा अपूरणीय क्षति भई पर्यटन व्यवसायमा असर पर्ने हुँदा केबलकारका लागि अन्य वैकल्पिक क्षेत्रहरूको सम्भावनाको खोजी गर्नुपर्नेलगायतका सुझाव दिएको छ। यसैगरी जिल्ला

वन कार्यालय कास्कीले मिति २०७२।२।१० मा विपक्षी मनकामना मार्ग रानीपोखरीलाई दिएको रायमा क्रमशः केबलकार र मनोरञ्जन पार्क निर्माणका लागि प्रस्तावित स्थानको अधिकांश भाग हाल निर्माणधीन विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यान क्षेत्रसमेत परेको हुँदा सो क्षेत्रमा उल्लेख्य प्रतिकूल प्रभाव पार्न सक्ने देखिएको, वन क्षेत्रको जग्गा अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न नेपाल सरकारले तयार गरेको सम्पूर्ण कार्यविधिसमेत पूरा गरेर मात्र योजना अगाडि बढाउनेलगायतका सुझाव दिएको थियो। त्यसैगरी विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यान कास्की, सम्पर्क कार्यालय पोखराले मिति २०७२।३।१३ मा विपक्षी मनकामना दर्शन प्रा.लि.लाई दिएको रायमा केबलकार निर्माणका लागि प्रस्तावित ठाउँको क्षेत्रगत अवलोकन गर्दा केबलकार निर्माणका सिलसिलामा बनाइने टावर र त्यसको दायँबायाँतर्फ १०/१० मिटरभित्रका प्राकृतिक वनस्पतिका सम्पदा नास हुने हुँदा जैविक विविधतामा हास आउने सम्भावना भएकोले उक्त रानीवनभित्रको क्षेत्र निर्माण कार्यको लागि उपयुक्त हुन नसक्ने राय दिएको छ। यसरी सरोकारवाला नेपाल सरकारका कार्यालयहरूबाट प्राप्त पत्रहरूसमेतले विपक्षीहरूको निर्णय स्वेच्छाचारी, गैरजिम्मेवारी पूर्ण र गैरकानूनी भएको स्पष्ट हुन्छ।

पोखरामा केबलकारका धेरै विकल्प हुँदाहुँदै सार्वजनिक जग्गामा नै विपक्षीहरूको आँखा लाग्नु मात्र बसुन्धरा पार्कको जग्गा हडप्ने नियत हो। स्थानीय रूपमा रहेका यस्तो जग्गाहरू भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयले पनि आफ्नो निजी स्वार्थबाहेक राष्ट्रिय हित र जनताको बृहत्तर हितको चासो नराखी अधिग्रहणको उद्देश्यविपरीत आफूखुसी जग्गा उपलब्ध गराउँदै जाँदा ग्रिनवेल्डको अवधारणा नै मर्ने तथा फेवाताल प्रदूषणयुक्त भई हाम्रो स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हनन हुने छ। पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिले उक्त परियोजना निर्माण गर्दा पर्न

सक्ने असरहरूको बारेमा कुनै विश्लेषण नै नगरी मिति २०६९।३।२७ मा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई बसुन्धरा पार्कको ५४९३७।१० व.मि. जग्गा दिने सैद्धान्तिक सहमति गरेको निर्णय र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि. बीच मिति २०७१।१२।१७ मा भएको Memorandum of Understanding for Detailed Project Report of Pokhara Cable Car को सम्झौता सार्वजनिक हितविपरीतको स्वेच्छाचारी र गैरकानूनी रहेको छ।

पोखरा उपत्यका नगरविकास समितिले मिति २०६९।३।२७ का दिन आफूखुसी कानूनको उल्लङ्घन गरी भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई बसुन्धरा पार्कको ५४९३७।१० व.मि. जग्गा दिने सैद्धान्तिक सहमति गरेको निर्णय र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि.बीच मिति २०७१।१२।१७ मा भएको गैरकानूनी Memorandum of Understanding for Detailed Project Report of Pokhara Cable Car नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २६, वन ऐन, २०४९ दफा ६८, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३४ समेतको विपरीत रहेकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरी फेवातालको संरक्षणको लागि अधिग्रहण गर्दाको उद्देश्यअनुरूप ग्रिनबेल्ट बनाउन लिएको जग्गालाई यथावत् राखी सो जग्गामा रहेको बसुन्धरा पार्कमा कुनै निर्माण कार्य नगर्न नगराउनु, वन तथा भू-संक्षण मन्त्रालयको वनस्पति विभागबाट सञ्चालन सुरु भएको विश्वशान्ति जैविक विविधता उद्यान रहेको रानीवनमा कुनै वन फडानी नगर्नु नगराउनु र रानीवनमा कुनै निर्माण कार्य नगर्नु नगराउनु, विश्व सम्पदा सूचीमा पर्ने प्रबल सम्भावना रहेको फेवाताल र पुरातात्विक महत्त्व बोकेको तालबारही मन्दिर क्षेत्र माथिबाट केबलकार लैजाँदा

मन्दिरको गरिमा र फेवातालको प्राकृतिक सुन्दरता नै लोप हुने हुँदा फेवातालमाथि असर पुग्ने कुनै पनि कार्य नगर्नु नगराउनु, रानीवन क्षेत्रमा उद्योग सञ्चालन गर्दा धेरैजसो संरक्षित वनस्पति, वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी र पुतलीहरूको बासस्थान विनास तथा प्रजाति लोप भइरहेको र हुन सक्ने खतरा रहेका स्थितिमा अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजले समेत सूचीकृत गरेको प्रजातिहरूलाई खतरामुक्त गर्न वातावरणीय, वैज्ञानिक, सांस्कृतिक महत्त्वको भएको रानीवन क्षेत्रको वनलाई वन ऐन, २०४९ को दफा २३ अनुसार संरक्षित वन घोषणा गरी उक्त क्षेत्रको संरक्षण गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रिट निवेदन।

यस अदालतबाट भएको कारण देखाउ आदेश

यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु पर्ने कुनै आधार कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिन लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु। साथै अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा दुवै पक्ष राखी छलफल गराई आदेश हुन उपयुक्त देखिएकोले छलफलको लागि १० (दश) दिनको समय दिई सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु।

यस अदालतबाट भएको मिसिल साथै राख्ने आदेश

०७१-WO-१०६३, ०६७-WO-०६९४, ०६७-WO-१२४१, ०६९-WO-१४३४, ०७१-WO-००५२ र ०७०-WO-००८१ नं. का रिट निवेदनका मिसिलहरू साथै राखी यस सम्बन्धमा नेपाल सरकारको तर्फबाट भए गरेका निर्णयसहितको मिसिलसमेत महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत

झिकाई आएपछि अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा छलफलका लागि पुनः मिति २०७२।४।१७ का दिन पेस गर्नु ।

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ

यस मन्त्रालयबाट पोखराको पर्यावरणीय सन्तुलनमा खलल पर्ने तथा सार्वजनिक सरोकार निहित विषयमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै पनि कार्य भएको छैन । यस मन्त्रालय तथा अन्तर्गत निकायको कार्यक्षेत्र जैविक विविधताको संरक्षण, वातावरण तथा पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गर्ने विषयसँग सम्बन्धित भएको र त्यसैअनुरूपका कार्य सम्पादन भइरहेको छ । निवेदकहरूको हकमा प्रतिकूल असर पर्ने कुनै पनि काम कारबाही नभएको हुँदा यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाही र निर्णयबाट निजसमेतको सार्वजनिक हित र सरोकार निहित विषयमा के कस्तो कानूनी र संवैधानिक हक अधिकारहरू हनन् भएको हो ? सो सम्बन्धमा रिट निवेदनमा कहींकतै स्पष्ट रूपमा उल्लेख नै गर्न नसकेको हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

वनस्पति विभागको लिखित जवाफको संक्षिप्त बेहोरा

यस विभागबाट पोखराको पर्यावरणीय सन्तुलनमा खलल पर्ने तथा सार्वजनिक सरोकार निहित विषयमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै पनि कार्य भएको छैन । यस विभाग तथा अन्तर्गत निकायको कार्यक्षेत्र जैविक विविधताको संरक्षण, वातावरण तथा पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गर्ने विषयसँग सम्बन्धित भएको र त्यसैअनुरूपका कार्य सम्पादन भइरहेको छ । निवेदकहरूको हकमा प्रतिकूल असर पर्ने कुनै पनि काम कारबाही नभएको हुँदा यस विभागलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिको लिखित जवाफको संक्षिप्त बेहोरा

तत्कालीन नगर योजना कार्यान्वयन समितिको कार्यालयले पोखरा-६, बैदाम स्थित फेवाताल किनाराको जग्गा ताल संरक्षणको लागि हरित क्षेत्र कायम गर्न लिएको पूर्व फिर्केखोला, पश्चिम हिमागृह, उत्तर बैदामतर्फ जाने मूल सडक र दक्षिण फेवाताल गरी यति ४ किल्लाभित्रको व्यक्ति विशेषको जग्गा वार्ताको माध्यमबाट २०३८ सालमा लिएको हो । बैदाम जाने मूल सडकबाट फेवाताल पारीको फिस्टेल लज जाने बाटोले काटेको हुँदा उक्त एउटै जग्गा पश्चिमपट्टि बसुन्धरा पार्क र पूर्वतर्फको लागि कोमागाने पार्क नामले चिनिन्छ । पोखरा उपमहानगरपालिकाले जापानको कोमागाने नगरसँग भगिनी सम्बन्ध रहेको र उसै नगरको नामबाट पार्क बनाउन पोखरा उपमहानगरपालिकाले जग्गा माग गरेकाले २०५५ सालमा कोमागाने पार्क बनाउनको लागि उक्त जग्गा उपलब्ध गराइएको हो । रिट निवेदनमा भनेका बसुन्धरा पार्कबाट शान्तिस्तूपासम्म केबलकार लैजाँदा रानीवनमा पोल गाड्नुपर्छ, जसको कारण भू-क्षय भई ताल पुरिन्छ, रानीवनमा रहेका मृग हरिणहरू भाग्ने छन् भन्ने तर्क ज्यादै हाँस्यास्पद छ । केबलकारको पोल एकपटक व्यवस्थित गरेर गाड्ने हुँदा यसबाट निस्केको माटो तालमा जान दिनु हुँदैन । आजभन्दा १५/१६ वर्ष पहिला बैदाम खहरेबाट पामे जाने मोटरबाटो ताल किनाराबाट लैजान हुँदैन, करिब ५०० मिटर माथिबाट र ताल किनारा र बाटोको दुरी लग्नुपर्छ भन्दा विपक्षीहरूले विरोध जनाएनन् जबकि उक्त बाटोको ५/६ वर्षपछि सेदिडाँडादेखि पामेसम्ममा ३ दिनसम्म लगातार परेको पानीले करिब ८०, ९० वटा साना ठूला गरी पहिरो गयो, सेदीफाँटमा धेरै बगायो २/३ जनाको मृत्यु भयो, केही घाइते भए । फेवाताल सबैभन्दा बढी पुरिएको खहरे पामे बाटोबाट नै हो । २०४५ सालमा पोखरा-बागलुङ राजमार्ग बनाउँदा पनि पानी ढल कटाएर धम्पुस गा.वि.स. तिरबाट

लग्नुपर्नेमा विभिन्न स्वार्थका कारण नाउँडाँडाबाट लगियो, जसको कारण उक्त राजमार्गबाट हुने भूक्षय पनि अन्ततोगत्वा फेवातालमा नै आउने भयो । फेवाताल पुरिनुका यस्ता मुख्य कारणहरू हुँदाहुँदै केबलकारको ४ पोल रानीवनमा गाड्दा त्यसबाट बगेको माटोले ताल पुरिन्छ भन्ने होइन । पोखरा भनेको पर्यटकीय नगरी हो । काठमाडौँ आएका अधिकांश पर्यटकहरू पोखरा आउँछन् । उनीहरूलाई पोखरा बस्ने अवधि लम्बिन सक्छ । यसले छुट्टै चलहपहल ल्याउने छ । होटल व्यवसाय चल्नेछ । यो सबैको प्रतिफल पाउने भनेको स्थानीयबासीले नै हो । राज्य आर्थिक हिसाबले कमजोर छ । यति ठूलो लगानी गरेर राज्यले पार्क निर्माण गर्न सक्दैन । २०३८ सालमा ताल संरक्षणको लागि लिएको जग्गा आर्थिक अभावको कारण भनेजस्तो पार्क बनाउन नसकिएको हो । तसर्थ प्रस्तावित नक्सा अनुसार केबलकार पार्क बनाउनको लागि विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

विज्ञान तथा प्रविधि वातावरण मन्त्रालयको लिखित जवाफ

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्ले रानीवन क्षेत्रलाई मिति २०६८।४।११ मा प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण र संवर्द्धन एवं अनुसन्धान र पर्यटन प्रवर्द्धनसमेत गर्ने उद्देश्यले विश्वशान्ति जैविक विविधता उद्यान निर्माण र सञ्चालनको कार्यसमेत भइरहेको अवस्थामा सो क्षेत्रलाई उद्यान प्रयोजनमा नै प्राथमिकताका साथ व्यवस्थापन गर्नुपर्ने भएकोले उक्त क्षेत्रलाई पुनः वातावरण संरक्षण क्षेत्र घोषणा गरिरहनु पर्ने आवश्यकता देखिँदैन । उक्त क्षेत्रको भौगोलिक संवेदनशीलता, फेवातालको सौन्दर्य सुरक्षा, जैविक विविधताको संरक्षण र कमलो भू-भागलाई पहिरो जानबाट जोगाउन आवश्यक हुन्छ । सो क्षेत्रलाई यसपूर्व मन्त्रिपरिषद्ले निर्णय गरेबमोजिम उद्यानकै लागि मात्र प्रयोग गर्नु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । यस

मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारसँग निवेदकले दाबी लिएको विषय सम्बन्धित नभएकोले तथा यस मन्त्रालयले गरेको कुन काम वा निर्णयबाट निवेदकको हक हनन भयो भन्ने नखुलेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्यान मन्त्रालयको लिखित जवाफ

निवेदकले यस मन्त्रालयको के कुन कार्यलाई लिएर विपक्षी बनाउनु परेको हो भन्ने कुरा उल्लेख नगरी बिना कारण विपक्षी बनाई दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको लिखित जवाफ

आयोजनाको DPR अध्ययनपश्चात् मात्र वातावरणीय असरको बारेमा जानकारी प्राप्त हुने तथा यस मन्त्रालयबाट वातावरणसम्बन्धी ऐन नियमका साथै अन्य प्रचलित ऐन कानूनको उद्देश्य, मर्म र भावनाविपरीत हुने गरी कुनै काम कारबाही नगरिएको र पोखरा केबलकार निर्माण भएमा पोखराको सौन्दर्य, विकास र समृद्धिमा सहयोग पुग्ने हुँदा यस मन्त्रालयलाई विनाकारण विपक्षी बनाई दायर गरिएको निवेदन औचित्यपूर्ण नभएकोले खारेज गरिपाउँ ।

मनकामना दर्शन प्रा.लि.को लिखित जवाफ

कुनै पनि आयोजना सञ्चालन गर्न DPR गर्दा आयोजना सम्भाव्य नदेखिए नेपाल सरकारले प्रस्ताव नै रद्द गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था छ । हाल प्रस्तुत आयोजनाको DPR नभइसकेको हुँदा अहिले नै आयोजनाबाट के कस्तो वातावरणीय असर पर्छ भन्ने यकिन गर्नु अपरिपक्व हुने तथा पोखराको विकास र समृद्धिको लागि नै नेपाल सरकारले केवुलकर निर्माण गर्ने निर्णय गरी २०६८ सालदेखि विभिन्न चरण पार

गर्दै यहाँसम्म आइपुगेको आयोजनाको कार्यमा थप अवरोध र बाधा पुऱ्याउने निहित उद्देश्यबाट अभिप्रेरित भई विकास निर्माणको कार्यलाई निरूसाहित गर्ने गराउने मनसायबाट प्रस्तुत निवेदन दिनुभएको छ । निवेदकहरूको कुनैपनि संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार कुण्ठित नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ

ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि. बीच DPR तयार गर्ने विषयमा भएको सम्झौताको सम्बन्धमा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने होइन तसर्थ यस कार्यालयको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागज अध्ययन गरियो । रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री राघवलाल बैद्य र श्री प्रकाशमणि शर्मा तथा अधिवक्ताहरू श्री खगेन्द्र सुवेदी, श्री राजुप्रसाद चापागाई, श्री चुडामणि पौडेल र श्री भगवति पहरीसमेतले आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, पर्यटकीय, वातावरणीय दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण रहेको फेवातालको संरक्षण गर्ने दायित्व नेपालको संविधान तथा विद्यमान कानूनी व्यवस्था एवं नेपाल पक्ष भएको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू समेतको आधारमा नेपाल सरकारको हुने देखिन्छ । फेवाताल संरक्षण गर्ने उद्देश्यले नै फेवातालको किनारमा ग्रिन बेल्ट बनाउन हाल बसुन्धरा पार्क रहेको जग्गा २०३८ सालमा अधिग्रहण गरिएको थियो र हाल सो जग्गामा पार्क बनाई हरित क्षेत्रको रूपमा प्रयोग भइरहेको छ भने यसबाट

सम्बन्धित क्षेत्रको वातावरण तथा जैविक विविधता संरक्षणमा समेत उल्लेख्य सहयोग पुगेको छ । त्यस्तै फेवातालको पारिपट्टि रहेको रानीवन क्षेत्र पनि जैविक विविधता संरक्षण गर्ने उद्देश्यले व्यक्तिहरूबाट अधिग्रहण गरी त्यस क्षेत्रमा घना वन लगाई जैविक विविधता संरक्षणको कार्य भइरहेको छ । अधिग्रहण गरिएका उक्त जग्गाहरू जुन उद्देश्यले अधिग्रहण गरिएको थियो सोही उद्देश्यअनुसारको काममा प्रयोग भइरहेका छन् । यस्तो अवस्थामा पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिले बसुन्धरा पार्कको जग्गा केबलकार निर्माण गर्न भनी भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई मिति २०६९।३।२७ मा सैद्धान्तिक सहमति दिने गरेको निर्णय र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि.बीच २०७१।१२।१७ मा भएको Memorandum of Understanding for Detailed Project Report of Pokhara Cable Car नेपालको संविधान, विद्यमान कानूनी व्यवस्था, नेपाल पक्ष भएको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू र यस अदालतबाट जैविक विविधता एवं वातावरण संरक्षणको सम्बन्धमा पारित भएको नजिरसमेतको विपरीत रहेकोछ । उक्त सम्झौताअनुसार सो ठाउँमा केबलकार निर्माण गरियो भने फेवातालको संरक्षण नहुनुका साथै त्यहाँ भएको जैविक विविधता नास हुने र त्यहाँको वातावरणमा गम्भीर नकारात्मक असर पर्ने निश्चित छ । तसर्थ पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिले बसुन्धरा पार्कको जग्गा केबलकार निर्माण गर्न भनी भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई मिति २०६९।३।२७ मा सैद्धान्तिक सहमति दिने गरेको निर्णय र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि. बीच २०७१।१२।१७ मा भएको Memorandum of Understanding for Detailed Project Report of Pokhara Cable Car उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी फेवाताल संरक्षणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी

हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गरी सोही बेहोराको बहस नोट पेस गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत सरकारी कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले पोखरामा पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले बसुन्धरा पार्कदेखि बौद्ध स्तूपसम्म केबलकार सञ्चालन गर्नको लागि पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिले बसुन्धरा पार्कको जग्गा दिन सैद्धान्तिक सहमति दिएको हो । केबलकार सञ्चालनको लागि प्रस्ताव गर्दा तीनवटा कम्पनीले रूचि देखाएका थिए । त्यसमध्ये मनकामना दर्शन प्रा.लि.सँग Memorandum of Understanding भएको हो । उक्त सम्झौताअनुसार विभिन्न चरणका कामहरू गर्न बाँकी नै रहेको छ । सो ठाउँमा केबलकार सञ्चालन गर्दा फेवाताललाई वा त्यस ठाउँको वातावरणलाई नकारात्मक असर पर्ने रहेछ भने सो कुरा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्दा स्थानीयले भन्न सक्ने र देखिने नै हुँदा सो कार्य नै नभएको अवस्थामा वातावरणमा गम्भीर नकारात्मक असर पर्छ भनी निष्कर्ष निकाल्न मिल्दैन । आयोजनाको अरु काम गर्न बाँकी नै रहेको अवस्थामा बसुन्धरा पार्कको जग्गा नै अरुलाई दियो भनेर प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको हुँदा अपरिपक्व अवस्थामा दायर भएको रिट निवेदन खारेज होस भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

विपक्षी मनकामना दर्शन प्रा.लि.को तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद गौतमले बसुन्धरा पार्कदेखि बौद्ध स्तूपसम्म केबलकार सञ्चालन गर्ने आयोजनाको Detail Project Report (DPR) नै नभएको अवस्थामा त्यस कार्यबाट वातावरणमा के कस्तो असर पर्दछ भनी भन्न सकिँदैन । DPR भएपछि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन हुँदा वातावरणमा नकारात्मक असर पर्ने रहेछ भने सरकारले आयोजना रद्द गर्न सक्ने अवस्था

छँदै छ । उक्त पार्कको जग्गा आयोजना निर्माण गर्ने कम्पनीको नाममा आउने नभई नेपाल सरकारको नै नाममा रहने भएकोले बसुन्धरा पार्कको जग्गा कम्पनीलाई दिएको भनी मान्न मिल्दैन । पोखराको विकास र समृद्धिको लागि नै नेपाल सरकारले सो केवुलकर निर्माण गर्ने निर्णय गरी बीस वर्षसम्म निवेदक कम्पनीले सञ्चालन गरेपश्चात केबलकारको सम्पूर्ण संरचना नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण गर्ने हुँदा यसबाट दुवै पक्षलाई उत्तिकै फाइदा पुग्ने देखिन्छ । यसरी निवेदकले भनेअनुसारको काम अहिले भइसकेको देखिएको, पोखरामा केबलकार निर्माण हुँदा त्यसबाट पर्यटन प्रवर्द्धन हुने र स्थानीय स्तरमा रोजगारीको समेत सिर्जना हुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गरी सोही बेहोराको बहसनोटसमेत प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तबमोजिमको तथ्य एवम् बहस जिक्ति रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्न प्रश्नहरू निरूपण हुनुपर्ने देखियो:

- (१) बसुन्धरा पार्कमा केबलकारको बटम स्टेशन निर्माण गरी रानीवन हुँदै बौद्ध स्तूपसम्म लिएर जाँदा त्यसको के कस्तो असर पर्न सक्छ ?
- (२) कुनै खास उद्देश्यको लागि सरकारले अधिग्रहण गरेको जग्गा सो उद्देश्यअनुरूपको कार्य भइरहेकै अवस्थामा त्यस्तो जग्गा अर्को कार्यमा प्रयोग गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ?
- (३) पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिले भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई मिति २०६९।३।२७ मा सैद्धान्तिक सहमति दिने गरेको निर्णय र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि. बीच मिति २०७१।१२।१७ मा भएको

**Memorandum of Understanding
for Detailed Project Report of
Pokhara Cable Car बंदर हुनुपर्ने हो वा
होइन ?**

**(४) निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी
हुनुपर्ने हो होइन ?**

निरूपण गरिनु पर्ने उपर्युक्त प्रश्नहरूको सम्बन्धमा प्रवेश गर्नुपूर्व निवेदकहरूले उठाएको विषयवस्तुलाई संक्षेपमा अवलोकन गरी हेर्दा, पोखरा उपत्यका नगरविकास समितिले मिति २०६९।३।२९ मा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई बसुन्धरा पार्कको ५४९३७।९० वर्ग कि. जग्गा दिने सैद्धान्तिक सहमति गरेको निर्णय र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा. लि.बीच मिति २०७१।१२।१७ मा बसुन्धरा पार्कबाट बौद्ध शान्ति स्तूपसम्म केबलकार सञ्चालन गर्न भनी भएको Memorandum of Understanding for Detailed Project Report of Pokhara Cable Car नेपालको संविधान, प्रचलित कानून, नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त एवम् पार्कको जग्गा अधिग्रहण गर्दा लिइएको उद्देश्यसमेतको विपरीत रहेकाले उत्प्रेषणको आदेशले बंद गरी उक्त पार्क भएको ठाउँमा कुनै निर्माण कार्य नगर्नु नगराउनु, फेवातालको संरक्षण गर्न गराउन आवश्यक काम गर्नु गराउनु भन्नेसमेत मागदाबी लिई सार्वजनिक सरोकारको विवादको रूपमा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको देखियो।

२. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, बसुन्धरा पार्क र रानीवन भएको जग्गाको कसरी प्राप्त भएको रहेछ भनी हेर्नुपर्ने देखियो। पोखराको पर्यटन विकास गर्ने ताल छेउको जग्गालाई ग्रिन बेल्टको रूपमा राख्ने उद्देश्यले फिर्के खोलादेखि हिमा गृहसम्म तालतर्फको राम्रो धानबाली हुने तर पार्क बनाउन

उपयुक्त नहुने किसिमको जग्गाबाहेक सबै जग्गा अधिग्रहण गरिनुपर्ने। यस क्षेत्रलाई फेवा बाँध क्षेत्रको विस्तृत पार्कको रूपमा सिँचाई विभागअन्तर्गत राखी अधिग्रहण गर्ने र सिँचाई विभाग, पर्यटन विभाग र नगरयोजनाको सहयोगमा त्यसक्षेत्रमा सुनियोजित रूपमा पार्क बनाई पर्यटन विकासको लागि सहयोग पुऱ्याउने भनी पोखरा नगर योजना कार्यान्वयन समितिको मिति २०३७।०३।२८ को बैठक निर्णयबाट देखिन्छ। पूर्व फिर्के खोला, पश्चिम हिमा गृह, उत्तर पिच सडक र दक्षिण फेवाताल यति चार किल्लाभित्रको जग्गा ताल संरक्षणको लागि समितिको मिति २०३८।७।१४ को निर्णयअनुसार लिइएको देखिन्छ। मिति २०३८।९।०१०४ को निर्णयबाट उक्त जग्गाको लागि मुआब्जा रकम रु.४३,४०,०००।- (त्रिचालिस लाख चालिस हजार) छुट्टयाइएको थियो भनी पोखरा उपत्यका नगर विकास समिति पोखरा कास्कीको मिति २०७१।०५।०९ को पत्रबाट देखिन्छ। पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिले यस अदालतमा लिखित जवाफ दिँदा फेवाताल किनाराको जग्गा ताल संरक्षणको लागि हरित क्षेत्र कायम गर्न लिएको स्वीकार गरी बैदाम जाने मूल सडकबाट फेवाताल पारीको फिस्टेल लज जाने बाटोले काटेको हुँदा उक्त एउटै जग्गा पश्चिमपट्टि बसुन्धरा पार्क र पूर्वतर्फको लागि कोमाग्ने पार्कको नामले चिनिन्छ भनी उल्लेख गरेको रहेछ। यसरी पोखरा नगर योजना कार्यान्वयन समितिको माथि उल्लिखित निर्णय पोखरा उपत्यका नगरविकास समितिले लेखेको पत्र र यस अदालतमा पेस गरेको लिखित जवाफबाट हाल बसुन्धरा पार्क रहेको ठाउँको जग्गा पहिला स्थानीय व्यक्तिहरूको निजी जग्गा रहेको र पछि ताल संरक्षण गर्न र हरितक्षेत्र बनाउनको लागि २०३८ सालमा अधिग्रहण गरिएको पाइयो। त्यस्तै फेवाताल पारीपट्टिको कास्की जिल्ला साबिक पुम्दिभुम्दी गा.वि.स. वडा नं.१ हाल पोखरा महानगरपालिका वडा नं. २५ मा रहेको रानीवन क्षेत्र

पनि स्थानीय व्यक्तिहरूबाट अधिग्रहण गरिएको हो भनी निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ। रिट निवेदकको सो जिकिरलाई विपक्षीहरू कसैले खण्डन गर्न सकेको देखिँदैन। तसर्थ बसुन्धरा पार्क र रानीवन क्षेत्रको जग्गा व्यक्तिहरूबाट अधिग्रहण गरी पार्क र वनजङ्गल बनाइएको देखिन आयो।

३. पोखरा उपत्यका नगरविकास समितिले पेस गरेको लिखित जवाफअनुसार बसुन्धरा पार्कको कुल क्षेत्रफल १०८ रोपनी रहेको देखिन्छ। त्यसमध्ये ८ रोपनी जग्गामा केबलकारलगायतको संरचना बनाउनको लागि मिति २०७१।१२।१७ मा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा. लि.बीच सम्झौता भएको रहेछ। उक्त सम्झौताबमोजिम पोखराको बसुन्धरा पार्कमा केबलकारको बटम स्टेसन राख्ने र फेवाताल पारी रहेको रानीवन हुँदै (विश्व शान्ति स्तूपा) बौद्ध स्तूपासम्म लिएर जाने देखिन्छ। बसुन्धरा पार्क फेवातालको संरक्षण गर्न हरित क्षेत्र बनाउने उद्देश्यले बनाएको देखिन्छ। पार्कको ८ रोपनी जग्गामा केबलकारको बटम स्टेसन राख्ने हो भने सो ठाउँको रूखहरूसमेत काट्नुपर्ने हुन्छ। पोखरा फेवातालको क्षेत्रमा विभिन्न प्रजातिका चराहरूसमेत पाइन्छन्। तीमध्ये कतिपय चराहरू लोपोन्मुख प्रजातिका पनि छन्। (यस सम्बन्धमा विस्तृत विश्लेषण यससँगको ०६७-WO-०६९४ रिट निवेदनमा गरिएको छ।) यी चराहरूको बासस्थान ताल नजिक भएको वनजङ्गल र पार्कहरू नै हुने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। यसरी पार्कको रूख काटेर त्यहाँ कुनै संरचना निर्माण गर्दा चराहरूको बासस्थानमा प्रत्यक्ष असर पर्न जान्छ। यसका साथै सो ठाउँमा अत्यधिक मानिसहरूको भिड हुने र विभिन्न उपकरणको आवाजले पनि चराहरू सो ठाउँ बस्न आउँदैनन्। बसुन्धरा पार्क र रानीवन तालको किनारमा नै रहेकोले सिमसार क्षेत्र पनि हो र सो क्षेत्रमा चराबाहेक अन्य जीवजन्तुहरूको पनि बसोबास रहने कुरालाई इन्कार गर्न सकिँदैन।

४. चराहरूको बासस्थानको रूपमा पनि रहेका सिमसार क्षेत्रहरूको विश्वभरि नै द्रुतगतिमा विनाश भइरहेको र सिकार गर्ने क्रम बढेकाले कतिपय प्रजातिको संख्या निकै कम भई पृथ्वीबाट नै लोप हुने वा संकटको स्थितिमा समेत पुगेको विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानले देखाएका छन्। जलमा आश्रित त्यस्ता पक्षीहरूको बासस्थानका रूपमा रहेका सिमसारको संरक्षणलाई विशेष महत्त्व दिँदै Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat, 1971 इरानको रामसार भन्ने ठाउँमा सम्पन्न भएको थियो। रामसार महासन्धिको नामले पनि चिनिने यस महासन्धिको नेपाल सन् १९८८ मा पक्ष राष्ट्र भएकाले सिमसार क्षेत्रहरूको संरक्षण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व पनि राज्यको रहेको छ। घनाबस्तीसँगै रहेको यस्तो सिमसार क्षेत्रले प्रदूषण छान्ने, जलको निर्मलीकरण गर्ने, सूक्ष्म जलवायु नियमित गर्ने, बाढी पहिरो नियन्त्रण गर्ने, विभिन्न किरा फट्याङ्गा, माछा, चराचुरुङ्गी, भ्यागुतो, सर्प, गोहीजस्ता जीवहरूको आहार उपलब्ध गराउने र बासस्थान दिलाउने, पर्यटन प्रवर्द्धन र मनोरञ्जन दिने, शैक्षिक एवम् वैज्ञानिक अनुसन्धानको लागि समेत उपयुक्त हुने भएकोले यसलाई बचाउनुपर्ने दायित्व राज्यको हो।

५. बसुन्धरा पार्कमा केबलकारको बटम स्टेसन राखी रानीवन हुँदै बौद्ध स्तूपा लैजाँदा पार्क र वनमा भएका रूखहरू पनि काट्नु पर्ने हुन्छ। सो रूखहरू काट्दा वन विनाश भई पानी परेको बेला भूस्खलन भई पानीसमेतको माटो तालमा गई ताल पुरिन जान्छ। त्यस्तै उक्त दुवै क्षेत्रमा बस्ने विभिन्न प्रजातिका जीवजन्तुको बासस्थान मासिन गई जैविक विविधताको संरक्षणमा समेत प्रतिकूल असर पुग्न जाने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन। जैविक विविधताको संरक्षणको सन्दर्भमा भएको Convention on Biodiversity Conservation को नेपाल सन्

१९९४ मा पक्ष राष्ट्र भइसकेको छ । यस महासन्धिले जैविक विविधता संरक्षण गर्न आवश्यक विशेष मापदण्ड अपनाई संरक्षित क्षेत्र वा क्षेत्रको प्रणाली स्थापना गर्नुपर्ने, संरक्षणको लागि आवश्यक निर्देशिका बनाउनुपर्ने, प्राकृतिक बासस्थान, Ecosystem समेतको संरक्षणको कार्यलाई प्रवर्द्धन गर्नुपर्नेलगायतको दायित्व पक्ष राष्ट्रलाई तोकेको पाइन्छ । तर बसुन्धरा पार्कमा केबलकारको बटम स्टेसन राखी रानीवन हुँदै बौद्ध स्तूपासम्म केबलकार लिएर जाँदा रुखहरू काट्नुपर्ने भएकोले त्यसबाट जैविक विविधतामा पनि हास आई सो कार्यबाट उक्त महासन्धिअनुसारको दायित्व राज्यले पूरा गर्न सक्ने देखिँदैन । रानीवन भएको ठाउँलाई अधिग्रहणपछि सरकारी वनको रूपमा विकास गरिएको छ । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६८।०४।११ को निर्णयबाट रानीवन क्षेत्रलाई प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण र संवर्द्धन एवम् अनुसन्धान र पर्यटन प्रवर्द्धनसमेत गर्ने उद्देश्यले **विश्वशान्ति जैविक विविधता उद्यान** घोषणा गरिसकेको भनी विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट देखिन्छ ।

६. यसरी जैविक विविधता उद्यान घोषणा गरी संरक्षित क्षेत्रको रूपमा राखिएको वन, वन ऐन, २०४९ को दफा २(ड) मा भएको परिभाषाअनुसार, राष्ट्रिय वन हो । सोही ऐनको दफा ४९ मा राष्ट्रिय वनमा मनाही भएका कार्यहरूको सूची उल्लेख भएको देखिन्छ । जसको देहाय (क) मा वनक्षेत्रको जग्गा फाँड्न, जोत्न, खन्न वा आवाद गर्न वा त्यस्तो जग्गामा घर, छाप्रो बनाउन निषेध गरिएको पाइन्छ । वर्षोदेखि संरक्षण गरिराखेको ठाउँमा केबलकारको लागि फाउन्डेसनहरू बनाउँदा रुखहरू काट्नुपर्ने र खाल्टोसमेत खन्नुपर्ने देखिन्छ जुन विद्यमान वन ऐनको विपरीतको कार्य हुन जान्छ । यसबाट राज्यले कुनै स्थानलाई संरक्षित क्षेत्र घोषणा गर्ने तर सोही क्षेत्रमा राज्यका कुनै अर्को निकाय (मन्त्रालयले) सो ठाउँमा संरक्षित क्षेत्रको उद्देश्यविपरीत

केबलकार जस्तो स्थायी प्रकृतिको भौतिक संरचना बनाउन निजी कम्पनीसँग सम्झौता गर्ने कार्य भएको देखिन्छ । यसबाट राज्यको काम गराइमा नीतिगत सम्मान्जस्यता (Policy Coherence) नदेखिनुका साथै सरोकारवाला निकायहरूबीच आवश्यक समन्वयको पनि अभाव देखियो ।

७. कुनै ठाउँमा भएको वन जङ्गल, पानी र जैविक विविधताले सो ठाउँको वातावरणको स्तर कायम गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलि रहेको हुन्छ । पोखरा नेपालको सबैभन्दा बढी पानी पर्ने ठाउँको रूपमा पनि परिचित छ । तर यहाँ भएको वन र पानी नरहने हो भने यसको यो पहिचान पनि रहन सक्दैन । यसरी समग्रमा हेर्दा बसुन्धरा पार्कमा बटम स्टेसन राखी रानीवन क्षेत्र हुँदै बौद्ध स्तूपासम्म केबलकार लिएर जाँदा बसुन्धरा पार्क र रानीवन क्षेत्रमा भएको जैविक विविधतामा हास आउने, फेवाताल संरक्षण हुन नसक्ने, रानीवन फँडानी हुन जाने भई त्यस क्षेत्रको वातावरणीय प्रणालीमा समेत गम्भीर नकारात्मक असर पर्ने देखिन आयो ।

८. दोस्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा, माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा उल्लेख भएअनुसार पोखराको बसुन्धरा पार्क र रानीवनको जग्गा नेपाल सरकारले ताल संरक्षण गर्न र हरित क्षेत्र तथा जैविक विविधता उद्यान बनाउन स्थानीय व्यक्तिहरूबाट अधिग्रहण गरी पार्क र रानीवन बनाएको पाइयो । राज्यले नागरिकको निजी सम्पत्तिलाई सार्वजनिक प्रयोगको लागि अधिग्रहण गर्न सक्छ । राज्यको यो अधिकार Eminent Domain को अवधारणाबाट आएको हो । यो वाक्यांश लैटिन (LATIN) शब्द 'Dominium Eminens', (जसलाई अंग्रेजीमा "Supreme Lordship" भन्न सकिन्छ) बाट आएको हो ।¹ व्यक्तिको

1 Eminent Domain in 21st Century India: What New Delhi Can Learn from New London, Downing, C. in New York University Journal of International Law and Policies; 46,1;207-252. The new york university school of law; 2013 (p.212).

निजी सम्पत्ति पनि राज्यले सार्वजनिक हितको लागि प्राप्त गर्न सक्ने यस अवधारणालाई स्वेच्छाचारी रूपमा प्रयोग हुँदै आएको अवस्थामा सन् १२१५ मा आएको MAGNA CATRA ले सरकारबाट व्यक्तिको सम्पत्ति स्वेच्छाचारी रूपमा लिइने कार्य विरुद्धको संरक्षणको प्रत्याभूति गरेको हो।² Eminent Domain को सन्दर्भमा विद्वान् विधिशास्त्री Hugo Grotius ले, "The property of subjects on under the eminent domain of the state; so that the state, or he who acts for it may use, and even alienate and destroy such property... for ends of public utility, to which ends those who founded civil society must be supposed to have intended that private ends should give way. But it is to be added, that when it is done, the state is bound to make good the loss to those who lose their property"³. भनी आफ्नो धारणा व्यक्त गरेका छन्। Grotius को उपर्युक्त भनाइअनुसार राज्यले Eminent Domain को अधिकार प्रयोग गरी सार्वजनिक उद्देश्यको लागि व्यक्तिको सम्पत्ति लिन सक्छ। तर त्यसरी सम्पत्ति लिइएको अवस्थामा जसको सम्पत्ति लिएको हो त्यसको लागि केही राम्रो गर्नुपर्ने बाध्यता हुन्छ। अर्थात् सम्पत्ति अधिग्रहण गरिएको व्यक्तिलाई राज्यले उचित क्षतिपूर्ति दिनुपर्छ। MAGNA CARTA हुँदै व्यक्तिको सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको संरक्षण मानव अधिकारसम्बन्धी केही अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरू, विभिन्न देशको संविधान एवम् कानूनद्वारा पनि

संरक्षण गरेको पाइन्छ। नेपालमा सबभन्दा पहिले सम्पत्तिसम्बन्धी हक नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०१५ मा समावेश गरिएपनि नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ मा सार्वजनिक हितको लागिबाहेक निजी सम्पत्ति अधिग्रहणमा रोक लगाइएको देखिन्छ। सो व्यवस्थालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र वर्तमान नेपालको संविधानले पनि निरन्तरता दिएको देखिन्छ। यसरी EMINENT DOMAIN को अवधारणाअनुसार राज्यले सार्वजनिक हितको लागि व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्न सक्ने नै देखियो।

९. अब व्यक्तिको निजी सम्पत्ति अधिग्रहण गर्ने सम्बन्धमा भएको हाम्रो कानूनी व्यवस्था हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता हुँदाको अवस्थामा बहाल रहेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(२) मा, "सार्वजनिक हितको लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन" भने व्यवस्था रहेको छ। उक्त संवैधानिक व्यवस्थाले सार्वजनिक हितबाहेक अन्य प्रयोजनको लागि राज्यले व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्ने कार्यमा प्रतिबन्ध लगाएको देखियो। वर्तमान नेपालको संविधानको धारा २५ मा सम्पत्तिको हकको व्यवस्था गरेको रहेछ। धारा २५(२) मा "सार्वजनिक हितका लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्ने प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन" भने व्यवस्था गरी अन्तरिम संविधान, २०६३ को व्यवस्थालाई नै निरन्तरता दिएको देखिन्छ। यसरी हाम्रो विद्यमान संवैधानिक व्यवस्था एवम् सम्पत्तिको अधिकारसम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणाले पनि सार्वजनिक हितका लागि व्यक्तिको निजी सम्पत्ति राज्यले अधिग्रहण गर्न सक्ने नै देखियो।

१०. त्यसरी अधिग्रहण गरिएको सम्पत्ति जुन उद्देश्यले अधिग्रहण गरिएको थियो सो उद्देश्यभन्दा

2 Magna Carta Art, xxix "No freeman shall be taken, or imprisoned, or be disseized of his freehold..but by lawfull judgement of his peers, or by the law of the land."

3 Hugo Grotius, De Jure Ballet Paces (1625) As Cited In Bevier's Law Dictionary And Concise Encyclopedia 1008 (8th Ed.1914) Available at <https://archive.org/stream/bouviere/awdicti01bou/bouviere/awdicti01bouvdjvu.txt>.

फरक कार्यमा प्रयोग गर्न मिल्छ वा मिल्दैन भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा माथि उल्लेख भएअनुसार राज्यले सार्वजनिक उद्देश्यको लागि व्यक्तिको निजी सम्पत्ति अधिग्रहण गर्न सक्ने भएपनि सार्वजनिक उद्देश्यको लागि अधिग्रहण गरेपश्चात् उद्देश्यअनुरूपको कार्य हुन नसके सम्बन्धित व्यक्तिलाई नै फिर्ता दिनुपर्ने मान्यता रहँदै आएको छ। यद्यपि राज्यले कुनै एउटा सार्वजनिक उद्देश्यको लागि भनेर अधिग्रहण गरेको सम्पत्ति अर्को कुनै सार्वजनिक कार्यमा प्रयोग गर्न सकिने देखिन्छ। नेपालको संविधानको धारा २५ को उपधारा (५) मा "... राज्यले सार्वजनिक हितका लागि व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गरेकोमा त्यस्तो सार्वजनिक हितको सट्टा अर्को कुनै सार्वजनिक हितका लागि त्यस्तो सम्पत्ति प्रयोग गर्ने बाधा पर्ने छैन।" भनी व्यवस्था गरेको छ। उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार हाम्रो सन्दर्भमा एउटा सार्वजनिक उद्देश्यको लागि अधिग्रहण गरिएको जग्गा अर्को सार्वजनिक कार्यमा लगाउन सकिने देखिन्छ।

११. त्यस्तै जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३३ ले पनि एक कामको लागि लिएको जग्गा अन्य कामको लागि प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। सो दफा ३३ को व्यवस्था हेर्दा "नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको संस्थाको लागि मात्र यस ऐनबमोजिम प्राप्त गरिएको जग्गा जुन कामको लागि प्राप्त गरिएको हो, सो कामको लागि आवश्यक नपरेमा वा त्यस्तो काममा प्रयोग गरेर बढी भएको जग्गालाई नेपाल सरकारले भए अन्य कुनै सार्वजनिक काममा र त्यस्तो संस्थाले भए दफा ४ को उपदफा १ मा तोकिएको कामहरूमध्ये कुनै काममा प्रयोग गर्न सक्नेछ" भनी उल्लेख भएको छ। उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाले पनि जुन कामको लागि जग्गा प्राप्त गरिएको हो, सोको लागि आवश्यक नपरेको अवस्थामा सरकारले अर्को सार्वजनिक काममा प्रयोग गर्न सक्ने देखियो। सोही ऐनको दफा ३४(१) ले

"यस ऐनबमोजिम प्राप्त गरिएको जग्गा जुन कामको लागि प्राप्त गरिएको हो, सो कामको लागि आवश्यक नपरी वा प्रयोग गरेर बढी हुन आएको जग्गा दफा ३३ बमोजिम नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको संस्थाले अन्य काममा प्रयोग नगरेमा त्यस्तो आवश्यक नपरेको वा बढी भएको जग्गा साबिक जग्गावालालाई फिर्ता गरिदिनुपर्नेछ" भनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। जसअनुसार अधिग्रहण गरिएको जग्गा उद्देश्यअनुरूपको कार्यमा प्रयोग भएन भने नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको संस्थाले अन्य काममा प्रयोग नगरेमा सम्बन्धित व्यक्तिलाई फिर्ता दिनुपर्ने हुन्छ।

१२. पोखराको फेवाताल किनारामा रहेको बसुन्धरा पार्कमा केबलकारको बटम स्टेसन राखी बौद्ध स्तूपसम्म केबलकार सञ्चालन गर्न मनकामना दर्शन प्रा.लि. र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयबीच सहमति भएको देखिन्छ। मनकामना दर्शन प्रा.लि. एक निजी कम्पनी भएको र नाफा आर्जन गर्ने उद्देश्यले गठन भएको तथ्यमा विवाद छैन। उसले बसुन्धरा पार्कमा निर्माण गर्ने भनिएको केबलकार पनि नाफा प्राप्त गर्ने उद्देश्यले लगानी गरेको होइन भनी इन्कार गरेको अवस्था पनि देखिँदैन। बसुन्धरा पार्क र रानीवन क्षेत्र भएको जग्गा अधिग्रहण गर्दा कुनै निजी कम्पनीलाई दिने उद्देश्यले गरिएको र सो निजी कम्पनीले अधिग्रहणबापत क्षतिपूर्ति तिरेको अवस्था छैन। बसुन्धरा पार्क र रानीवन भएको क्षेत्रको जग्गा अधिग्रहण गर्दा लिएको उद्देश्यअनुरूप हरित क्षेत्र बनाउने र जैविक विविधता संरक्षण गर्ने कार्य हालसम्म भई आएको छ। अब आएर सो क्षेत्रमा केबलकारको स्टेसन राख्ने र वनमा पिल्लर राख्ने काम गर्दा सो ठाउँको वातावरणमा नकारात्मक असर पर्नुका साथै जैविक विविधतामा पनि हास आउने देखिँदा सो जग्गाहरू अधिग्रहण गर्दाखेरी लिएको उद्देश्यविपरीत कार्य हुन जान्छ। यसका अतिरिक्त सार्वजनिक हितको

लागि अधिग्रहण गरिएको सम्पत्तिको प्रयोग गर्दा प्राप्त हुने प्रतिफलबाट सर्वसाधारण नागरिक लाभान्वित हुनुपर्दछ । तर मनकामना दर्शन प्रा.लि.ले निर्माण गर्ने भनिएको केबलकार सञ्चालनबाट प्राप्त नाफा सर्वसाधारण जनता वा सरकारले लिने नभई सम्बन्धित कम्पनीले लिने हुँदा सो जग्गा सार्वजनिक उद्देश्यको लागि प्रयोग हुने स्थिति रहन्छ भनी मान्न सकिएन ।

१३. माथि उल्लेख भएको **Eminent Domain** को अवधारणा र हाम्रो विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको आधारमा सार्वजनिक हितको लागि व्यक्तिको निजी सम्पत्ति उपयुक्त क्षतिपूर्ति दिएर राज्यले प्राप्त गर्न सक्ने देखिए पनि राज्यको अधिकारलाई प्रयोग गरी कुनै निजी कम्पनी वा व्यक्तिको व्यक्तिगत हितको लागि कुनै सार्वजनिक सम्पत्तिको प्रयोग गरिएको अवस्थामा यसलाई शक्तिको कपटपूर्ण प्रयोग (**Colorable Exercise of Power**) मानिन्छ । Colorable Exercise of Power को सम्बन्धमा State of Punjab V. Gurdial Singh⁴ भएको मुद्दामा भारतीय न्यायमूर्ति Krishna Iyer भनेका छन्, "Pithily put, bad faith which invalidates the exercise of power- sometimes called colourable exercise or fraud on power and oftentimes overlaps motives, passions and satisfactions- is the attainment of ends beyond the sanctioned purpose of power by simulation or pretension of gaining a legitimate goal... When the custodian of power is influenced in its exercise by considerations outside those for promotion of which the power is vested the court calls it a colourable exercise and is undeceived by illusion." न्यायमूर्ति Krishna Iyer को उपर्युक्त भनाइको सार

4 1980 AIR 319 P.321

पनि कानूनबमोजिम कुनै काम गर्न अख्तियारी पाएको व्यक्तिले सो अख्तियारलाई दुरुपयोग गरी कानूनले अपेक्षा गरेको उद्देश्यभन्दा बाहिर गई कुनै दूषित मनसायको साथ केही प्राप्त गर्ने काम गर्दछ भने त्यो शक्तिको कपटपूर्ण प्रयोग हुन जाने देखिन्छ ।

१४. प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा हेर्दा हाल बसुन्धरा पार्क भएको ताल छेउको जग्गा ग्रिन बेल्टको रूपमा राख्ने र रानीवन क्षेत्रलाई जैविक विविधता उद्यान बनाउनको लागि सर्वसाधारणको निजी सम्पत्ति अधिग्रहण गरिएको र अधिग्रहण गर्दा लिइएको उद्देश्यअनुरूप बसुन्धरा पार्क र रानीवनको रूपमा विकास भई काम भइरहेको अवस्था छ । यसरी अधिग्रहण गर्दाखेरी लिइएको उद्देश्यअनुरूप कार्य भइरहेको र विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूको पक्ष भई व्यक्त गरेको प्रतिबद्धता एवम् सोअनुसारको दायित्वअन्तर्गत रहेको अवस्थामा उक्त पार्क र वन नै मासिने गरी र त्यहाँ भएका जिवजन्तु, पशुपंक्षीहरूको बासस्थान नै नास हुने गरी अधिग्रहण गर्दाखेरी लिइएको उद्देश्यको ठिकविपरीतको कार्यमा लगाउन विद्यमान नेपाल कानूनले समेत मिल्ने देखिएन ।

१५. अब तेस्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा, पोखरास्थित फेवातालको किनारामा रहेको बसुन्धरा पार्कमा बटम स्टेसन राखी त्यहाँबाट बौद्ध स्तूपसम्म केबलकार सञ्चालन गर्न पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिको १२९ औं बैठकले मिति २०६९।३।२७ मा भौतिक पूर्वाधार तथा यतायात मन्त्रालयलाई सैद्धान्तिक सहमति दिएपश्चात् भौतिक पूर्वाधार तथा यतायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि. बीच मिति २०७१।१२।१७ मा भएको Memorandum of Understanding for Detailed Project Report of Pokhara Cable Car भएको रहेछ ।

१६. नेपालको संविधानको धारा १६ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको प्रत्याभूति गरेको छ । संविधानमा व्यवस्था गरिएको सम्मानपूर्वक

बाँच्न पाउने हकको अर्थ भौतिक रूपमा अस्तित्वमा रहिरहने मात्र होइन । यसअन्तर्गत जीविकोपार्जन गर्न पाउने, स्वास्थ्यसम्बन्धी हक, प्रदूषणरहित वातावरणमा बस्न पाउने हकसमेत अन्तरनिहित रहेको हुन्छ । अझै हाम्रो सन्दर्भमा त नेपालको संविधानको धारा ३० ले प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने छुट्टै हकको रूपमा प्रत्याभूति पनि गरेको छ । **संविधानमा प्रत्याभूत गरिएको मौलिक अधिकारहरू संविधानलाई राम्रो देखाउनको लागि नभई नागरिकको हितलाई संरक्षण गर्ने उद्देश्यले राखिएको हुँदा नागरिकले यसलाई सहजपूर्वक प्रयोग गर्न पाउने वातावरण बनाई दिने दायित्व पनि राज्यको नै हुन्छ । प्रदूषणयुक्त वातावरणमा बस्नुपर्दा व्यक्तिको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने कुरा अवश्यम्भावी हुने हुनाले प्रदूषणविहीन वातावरणमा बस्न पाउने कुरा बाँच्न पाउने अधिकारसँग अभिन्न रूपमा जोडिएको हुन्छ । यसको प्रत्याभूतिको लागि वातावरण शुद्ध हुनै पर्छ र वातावरणको शुद्धताको लागि वनजङ्गल, तालतलैया, पोखरी, खोला, शुद्ध हावापानी, पर्यावरणीय सन्तुलन जस्ता कुराहरू आवश्यक हुने भएकाले यसको संरक्षण हुन आवश्यक देखिन्छ । नागरिकको हितको संरक्षकको हैसियतले र PARENS PATRIAE को सिद्धान्तले पनि सर्वसाधारणको हकहितको संरक्षण गर्ने दायित्व राज्यको हुने कुरा निर्विवाद देखिन्छ ।**

१७. उपर्युक्त सहमितअनुसार केबलकार निर्माण गर्दा रानीवन क्षेत्रमा पिल्लर राख्नुपर्ने देखिन्छ । वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ मा, "यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्न वनको प्रयोग गर्नुबाहेक अन्य कुनै पनि विकल्प नभएमा र त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने भएमा त्यस्तो योजना सञ्चालन गर्नको निमित्त नेपाल सरकारले सरकारद्वारा व्यवस्थित वन संरक्षित वन,

समुदायिक वन, कबुलियती वन वा धार्मिक वनको कुनै भाग प्रयोग गर्न स्वीकृति दिन सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उपर्युक्त व्यवस्थाले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने अवस्थामा मात्र अन्तिम विकल्पको रूपमा राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना सञ्चालन गर्नको लागि वनको प्रयोग गर्न दिने अनुमति प्रदान गरेको छ । बसुन्धरा पार्कमा केबलकारको स्थापना गरी शान्ति स्तूपसम्म लिएर जाने परियोजना न त राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त योजना हो, न त कुनै सरकारी परियोजना नै हो । केबलकार निर्माण गर्न सो पार्क र वन क्षेत्रबाहेक अन्य कुनै विकल्प नै नभएको कुरा विपक्षहरूबाट समेत खुलेको देखिँदैन । यसका अतिरिक्त रानीवनलाई विश्वशान्ति जैविक विविधता उद्यान घोषणा गरिएको र सो वन उक्त क्षेत्रको भौगोलिक संवेदनशीलता, फेवातालको सौन्दर्य सुरक्षा, जैविक विविधताको संरक्षण र कमलो भू-भागलाई पहिरो जानबाट जोगाउनसमेत आवश्यक देखिएको हुँदा कुनै निश्चित उद्देश्यका साथ स्थापित उद्यान क्षेत्र सोही कार्यमा प्रयोग नगरी पुनः भू-उपयोग परिवर्तन गरिएमा उद्यानको उद्देश्य, मौलिक स्वरूप र सौन्दर्यतामा नकरात्मक प्रभाव पर्न सक्ने र वातावरणीय असन्तुलनसमेत हुन सक्ने भएकोले सो क्षेत्रलाई उद्यानको रूपमा मात्र प्रयोग गर्नुपर्ने भनी विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । रानीवन वर्षौंदेखि सुरक्षित राष्ट्रिय वन भएको र यस क्षेत्रमा विश्वमा नै दुर्लभ मानिने रैथाने र संकटापन्न प्रजातिका चरा, पुतलीहरूका साथै सुनाखरीलगायतका दुर्लभ किसिमका वनस्पतिसमेत पाइने हुँदा सो ठाउँमा भएको रूखहरू फाँडी त्यहाँ केबलकारको पिल्लर गाड्दा यसको जैविक विविधतामा प्रतिकूल प्रभाव पर्न जाने कुरा निर्विवाद छ ।

१८. बसुन्धरा पार्क र रानीवन क्षेत्र सिमसार क्षेत्र पनि हो । फेवातालमा पर्ने माछापुच्छ्रे हिमालको छायाँको मनोरम दृश्य हेर्ने उद्देश्यले मानिसहरू

पोखराको भ्रमण गर्दछन् । फेवातालमा माछापुच्छ्रेको छायाँ र तालको पूर्ण अवलोकन बसुन्धरा पार्कबाट मात्र गर्न सकिन्छ । पारीपट्टि रहेको रानीवनमा बसोबास गर्ने चराहरूको आवाजले यसलाई अझ मनमोहक बनाउँछ । सो पार्कमा केबलकारको संरचना तयार भएको अवस्थामा यस्तो मनमोहक दृश्यावलोकनमा बाधा पर्न जानुका साथै केबलकारको विभिन्न मेशिनको आवाज एवम् त्यहाँ हुने मानिसहरूको भिडले त्यहाँ बसोबास गर्ने चरा, पुतलीहरूलाई पनि बाधा उत्पन्न भई तिनीहरू सो ठाउँबाट पलायन हुन जान्छन् ।

१९. यसका साथै बसुन्धरा पार्कबाट बौद्ध स्तूपसम्म केबलकार लिएर जाँदा बीचमा तालबाराही मन्दिर पनि पर्ने देखिन्छ । यो तालबाराही मन्दिरको आफ्नै ऐतिहासिक महत्त्व हुनुका साथै हिन्दू धर्मावलम्बीहरूको आस्थाको प्रतीक पनि हो । नेपालको संविधानको धारा २६ ले हरेक नागरिकलाई आ-आफ्नो आस्थाअनुसारको धर्मको अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्न स्वतन्त्रता प्रदान गरेको देखिन्छ । सो तालबाराही मन्दिरको माथिबाट केबलकार सञ्चालन गरियो भने त्यसबाट लाखौं श्रद्धालुको आस्थामा आघात हुने देखिन्छ । जसबाट हिन्दूहरूको धार्मिक स्वतन्त्रताको हक हनन हुन जान्छ ।

२०. तसर्थ पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिको १२९ औं बैठकले मिति २०६९।३।२७ मा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई बसुन्धरा पार्कमा बटम स्टेशन राखी बौद्ध स्तूपसम्म केबलकार सञ्चालन गर्न दिएको सैद्धान्तिक सहमति र भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि. बीच मिति २०७१।१२।१७ मा भएको Memorandum of Understanding for Detailed Project Report of Pokhara Cable Car माथि उल्लिखित नेपालको संविधानको धारा २६ र ३०, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३३ र ३४, वन ऐन,

२०४९ को दफा ६८ तथा नेपाल पक्ष भएको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिअनुसारको यसले पूरा गर्नुपर्ने दायित्वविपरीत भएको देखिँदा सो सम्झौता कायम रहन सक्ने अवस्था देखिएन ।

२१. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट पोखरा उपत्यका नगर विकास समितिको १२९ औं बैठकले मिति २०६९।३।२७ मा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई दिएको सैद्धान्तिक सहमति तथा भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय र मनकामना दर्शन प्रा.लि. बीच मिति २०७१।१२।१७ मा भएको Memorandum of Understanding for Detailed Project Report of Pokhara Cable Car नेपाल पक्ष राष्ट्र भएको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू, प्रस्तुत रिट निवेदन दायर हुँदा विद्यमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६ र २३ एवम् नेपालको संविधानको धारा २६ र ३०, जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३३ र ३४, वन ऐन, २०४९ को दफा ६८ समेतको विपरीत भएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ । प्रस्तुत रिट निवेदन एवम् यसै साथ पेस भएका अन्य रिट निवेदनबाट समेत फेवाताल जस्तो बहुआयामिक महत्त्व भएको तालतलैयाको संरक्षण गर्ने र यसलाई भावी पुस्ताको लागि समेत बचाई राख्ने दायित्व नेपाल सरकारको भएको देखिँदा फेवातालको संरक्षणको लागि र सो ठाउँको वातावरण एवं जैविक विविधता संरक्षणको लागि देहायबमोजिम गर्ने गराउने गरी विपक्षी निकायहरूको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छः-

- पर्यावरणीय तथा सांस्कृतिक महत्त्व भएका फेवाताल जस्ता प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाहरूको सीमाभित्र कुनै निर्माण कार्य गर्दा नीतिगत सामञ्जस्य बनाउनुका साथै यस्ता क्षेत्रहरूको सम्बन्धमा नीति निर्माण गर्दा सरोकारवाला निकायहरूबीच समन्वय गरी वातावरणलाई प्राथमिकता दिनु ।

- अहिले बसुन्धरा पार्क रहेको जग्गा व्यक्तिहरूबाट अधिग्रहण गर्दा सो ठाउँमा ग्रिनवेल्ड (हरित क्षेत्र) बनाउने उद्देश्य राखिएको र सो उद्देश्यअनुरूप बसुन्धारा पार्क बनाइएको हो। अव सो ठाउँमा अन्य कुनै भौतिक संरचना बनाउँदा पार्क मासिनुपर्ने देखिन्छ। सो पार्क फेवाताल संरक्षणमा समेत महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याई रहेकोले तालको संरक्षणको लागि बसुन्धरा पार्कमा कुनै निर्माण कार्य नगर्नु नगराउनु।
- रानीवन रहेको जग्गा पनि जैविक विविधता उद्यान बनाउने उद्देश्यले व्यक्तिहरूबाट अधिग्रहण गरी सो ठाउँमा वृक्षरोपण गरी बन लगाइएको र जैविक विविधता उद्यानसम्बन्धी कार्य पनि भइरहेको विपक्षी विज्ञान प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट समेत देखिएको हुँदा तालको संरक्षण र जैविक विविधता र सो वनमा पाइने जीवजन्तु र वनस्पतिको संरक्षणको लागि रानीवनमा कुनै वन फडानी नगर्नु नगराउनु सो क्षेत्रमा कुनै निर्माण कार्य नगर्नु नगराउनु।
- फेवातालको बीचमा रहेको तालबराही मन्दिरको आफ्नै ऐतिहासिक महत्त्व रहेकाले सो मन्दिर माथिबाट केबलकारलगायतको भौतिक संरचना निर्माण र सञ्चालन गर्दा तालको सुन्दरतामा कमी आउनुका साथै मन्दिरको गरिमामा पनि आँच आउने हुँदा फेवातालको अस्तित्व र त्यसको वातावरणमा माथि असर पर्ने कुनै पनि कार्य नगर्नु नगराउनु। साथै फेवातालको कारणले पोखरा नेपालभित्र मुख्य पर्यटकीय गन्तव्य रहेकोले यसलाई विश्व सम्पदा सूचीमा राख्न आवश्यक पहल गर्नु गराउनु।

२२. प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई रिट निवेदनको दायरीको लागत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार यस अदालतको अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत: रामु शर्मा
इति संवत् २०७५ साल वैशाख १६ गते रोज १ शुभम्।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १००८८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
फैसला मिति : २०७४।९।३
०६९-CR-०२४९

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान

पुनरावेदक / वादी : रामदेव कुर्मीको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : कपिलवस्तु जिल्ला, हरिहरपुर गा.वि.स., वडा नं. २ बस्ने शिवपुजन यादव अहिरसमेत

- फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तउपर लगाएको अभियोग शंकारहित तवरबाट पुष्टि

गर्न आवश्यक प्रमाणको संकलन एवं प्रस्तुतीकरण गर्ने जिम्मेवारी वादी पक्षमा निहित रहेको हुन्छ । अनुमान र शंकाको भरमा कर्तव्य ज्यान जस्तो कसुर अपराधमा कसैलाई दोषी ठहराउन मिल्दैन । अनुसन्धान तहकिकातबाट यही व्यक्ति अपराधी हो भनी पहिचान भई निज विरुद्ध संकलित सबुद प्रमाणहरूलाई अदालतसमक्ष प्रस्तुत गरी अदालतबाट त्यस्ता प्रमाणहरू परीक्षण भएपश्चात् शंकारहित तवरले कसुर पुष्टि हुने अवस्थामा मात्र त्यस्तो व्यक्तिलाई कसुरदार घोषित गरी सजाय गर्न मिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
श्री रामकुमार थापा
प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:
मा.जि.न्या.श्री इन्द्रबहादुर कार्की
कपिलवस्तु जिल्ला अदालत
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:
माननीय न्यायाधीश श्री जागेश्वर सुवेदी
माननीय न्यायाधीश श्री नीता गौतम दिक्षित
पुनरावेदन अदालत बुटवल

फैसला

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

मेरो वर्ष १७ को छोरा राजकुमार कुर्मी मिति २०६०।१।१३ मा घरबाट गएकोमा फर्की नआएकोले खोज्दै जाँदा हरिहरपुर गा.वि.स.वडा नं.२ अमहवाको सोहिया नालामा मृत अवस्थामा फेला परेको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेतको जाहेरी दरखास्त ।

हरिहरपुर गा.वि.स.वडा नं.२ अमहवास्थित पूर्व रामदेव कुर्मीको खेत, उत्तर दक्षिण सडक, पश्चिम श्यामलाल अहिरको खेत यति चार किल्लाभिन्न टाउको सोहिया नालामा पश्चिम मोहडा भई हिलोमा गाडिएको, शरीरको भाग १४ फिट पूर्व टाढा रहेको, उक्त स्थानमा २ फिट गोलाईमा रगत जमेको, घाँटीबाट काटी ढाड र टाउको छुट्टाछुट्टै अवस्थामा रहेको भन्नेसमेतको घटनास्थल तथा लास जाँच मुचुल्का ।

अभियुक्तलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भनी सुर्जमति कुर्मीले दिएको दरखास्त ।

शिवपुजन यादव अहिर, सन्तराम यादव अहिर तथा निजहरूको श्रीमतीहरूको संलग्नतामा छोरा राजकुमार कुर्मीलाई कर्तव्य गरी मारेकोले अभियुक्तहरूलाई खोजतलास गरी कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भनी रामदेव कुर्मीले दिएको किटानी जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला कपिलवस्तु हरिहरपुर गा.वि.स.वडा नं.२ स्थित पूर्व प्रतिवादी रामवरण यादव अहिरको खेत, पश्चिम इमिलिया अमहवा जाने सडक, उत्तर पुजारी अहिरको गोठ, दक्षिण झगरू अहिरको खेत यति चार किल्लाभिन्न रहेको प्रतिवादीको घरकोठामा हाँडीमा लुकाई राखेको रगत लागेको सेतो कछाड, सेतो धोती थान २ बरामद गरिएको खानतलासी बरामदी मुचुल्का ।

प्रतिवादी शिव पुजन यादव र रामवरण यादव अहिरलाई पक्राउ गरी दाखिला गरेको भन्ने प्र.ह.डुकराज भुषालको प्रतिवेदन ।

मिति २०६०।१।१३ का दिन राजकुमार कुर्मी हाम्रो घरमा आई मेरो श्रीमतीसँग एकछिन भान्सामा बसी १०।१५ मिनेटपछि फर्की गएका हुन् ऐ. १४ गते निजको हत्या भएको भन्ने खबर सुनेको र दुई टुक्रा पारेको अवस्थामा लाससमेत देखेको हो तर सो वारदात मैले गराएको होइन भन्नेसमेतको प्रतिवादी शिव पुजन यादव अहिरले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

मिति २०६०।१।१३ का दिन मृतक हाम्रो घरमा आई मेरो श्रीमतीसँग एकछिन भान्सामा बसी १०।१५ मिनेटपछि फर्की गएका हुन् ऐज १४ गते निजको हत्या भएको भन्ने खबर सुनेको र दुई टुक्रा पारेको अवस्थामा लाससमेत देखेको हो तर सो वारदात मैले गराएको होइन भन्नेसमेतको प्रतिवादी रामवरण यादव अहिरले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन, पक्राउ परेका प्रतिवादीहरूले गरिदिएको कागज बेहोरासमेतका आधार प्रमाणबाट मिति २०६०।१।१३ को राति प्रतिवादीहरूको घरमा आएका मृतक राजकुमार कुर्मीलाई प्रतिवादीहरू मिली आफ्नै घरमा कर्तव्य गरी मारी सोझ्या नालामा लगी घाँटी काटी फालेको देखिन आएकोले निज प्रतिवादीहरू रामवरण यादव अहिर, शिव पुजन यादव अहिर, सन्तराम यादव अहिर, शान्ती यादव अहिर र मन्जु यादव अहिरलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १ नं.को कसुरमा सोही महलको १३(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेतको अभियोग मागदाबी।

म तथा हाम्रो परिवारले राजकुमार कुर्मीको हत्या गरेको होइन, माओवादी समस्याले हामी भारत पसेका हौं, घटनास्थल तथा लास जाँच मुचुल्काबारे मलाई केही थाहा छैन, मेरो घरबाट रगत लागेका कपडाहरू बरामद भएको भन्ने सम्बन्धमा मलाई थाहा

भएन, अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान कागजको बेहोरा र सहिष्णु मेरै हो भन्नेसमेतको प्रतिवादी रामवरण यादवले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

म तथा हाम्रो परिवारले राजकुमार कुर्मीको हत्या गरेको होइन, माओवादी समस्याले हामी भारत पसेका हौं, घटनास्थल तथा लास जाँच मुचुल्काबारे मलाई केही थाहा छैन, मेरो घरबाट रगत लागेका कपडाहरू बरामद भएको भन्ने सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन, अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान कागजको बेहोरा र सहिष्णु मेरै हो भन्नेसमेतको प्रतिवादी शिवपुजन यादवले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

जाहेरवाला रामदेव कुर्मी र प्रतिवादीको साक्षी रामलखन यादवको बकपत्र भई मिसिल संलग्न रहेको।

यी प्रतिवादीहरू मिली राजकुमार कुर्मीलाई मारी काटी फालेको अवस्थामा लास पाइएकोबाट यी प्रतिवादीहरू कर्तव्यवाला देखिएकोले आरोपित कसुर अपराध गरेको पुष्टि हुँदा निज प्रतिवादीहरू शिवपुजन यादव अहिर र रामवरण यादव अहिरलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद सजाय हुने ठहर्छ। घटना, परिस्थिति समयसमेतलाई मध्यनजर गर्दा निज प्रतिवादीहरूलाई उक्त सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखेकाले अ.बं.१८८ नं.बमोजिम कैद वर्ष ८ मात्र सजाय हुन राय व्यक्त गरिएको छ। साथै फरार प्रतिवादीहरू सन्तराम यादव अहिर, मन्जु यादव अहिर र शान्ती यादव अहिरको हकमा अ.बं.१९० नं.बमोजिम मुलतबी राखी दिने ठहर्छ भन्ने कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०६७।१।३० को फैसला।

मलाई हराई भएको सुरु फैसलामा चित्त बुझेन। राजकुमार कुर्मीको मृत्यु भएको वारदात घटनामा मेरो कुनै संलग्नता छैन भनी मैले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतको बयानमा समेत खुलाई लेखाई दिएको छु। मेरो साक्षीको बकपत्रसमेतबाट उक्त कुरा पुष्टि भएको

छ । जाहेरवालाले अदालतमा आई जाहेरीलाई पुष्टि गर्न सकेका छैनन् । बरामद भएको मानिसको कपडा देखाइएको छैन र सो कपडामा लागेको रगत कसको हो भन्नेसमेत प्रमाणित भएको छैन । वादी पक्षबाट मउपरको अभियोग दाबी पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा मलाई कसुरदार ठहर्‍याई भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी शिवपुजन यादव अहिरको पुनरावेदन अदालत बुटवलमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

मलाई हराई भएको सुरु फैसलामा चित्त बुझेन । मैले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतको बयानमा समेत उक्त घटनामा मेरो संलग्नता भएको कुरा खुलाई लेखाई दिएको छु । मेरो साक्षीको बकपत्रसमेतबाट सो कुरा पुष्टि भएको छ । मेरो घरबाट जुन रगत लागेको कपडा बरामद भएको छ । सो कपडा मलाई नदेखाई र सो कपडामा लागेको रगत कसको हो भन्नेसमेत यकिन नगरी विना आधार प्रमाण मलाई कसुरदार ठहर्‍याई कैद सजाय गर्ने गरी भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी रामवरण यादव अहिरको पुनरावेदन अदालत बुटवलमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसलामा प्रतिवादीहरू शिवपुजन यादव अहिर र रामवरण यादव अहिरलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद सजाय गरी सोही महलको १८८ नं. बमोजिम सजाय घटाई आठ वर्ष कैदको सजाय प्रस्ताव गरी राय व्यक्त गरेको देखियो । उक्त १८८ नं. बमोजिम सजाय घटी हुनुपर्ने कारण र आधार केही उल्लेख नगरी सजाय घटाएको देखिँदा सो १८८ नं. को प्रयोग उक्त व्यवस्थाको भावना र मर्मअनुरूप भएको देखिएन ।

प्रतिवादीहरू कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको, निजहरूले नै कसुर गरेको भन्ने कुरा कुनै तथ्ययुक्त प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको, निजहरूको

घरबाट बरामद भएको रगत लागेको भनिएका कछाड र धोतीको परीक्षण हुन नसकेको अवस्थामा शंकाको भरमा प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार ठहर्‍याएको सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय बुटवललाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६८।१।१८ को आदेश ।

प्रतिवादीहरू अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतमा समेत कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको, निजहरूले नै कसुर गरेको भन्ने कुराको प्रत्यक्षदर्शी गवाह तथा तथ्ययुक्त प्रमाण नभएको, प्रतिवादीहरूको घरबाट बरामद भएको कछाड र धोतीको वैज्ञानिक परीक्षण हुन नसकेको र जाहेरवालाको बकपत्रसमेतबाट प्रतिवादीहरूसँग राजकुमार कुर्मिलाई मार्नेसम्मको रिसइवी थियो भनी नखुलेको अवस्थामा शंकाको भरमा प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार ठहर्‍याएको कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०६७।१।३० को फैसला नमिलेकोले उल्टी भई प्रतिवादीहरू शिवपुजन यादव अहिर र रामवरण यादव अहिरले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६८।१।१४ को फैसला ।

प्रतिवादी रामवरणको घरबाट हाँडीमा लुकाई राखेको अवस्थामा कछाड तथा धोती बरामद भएको र सोमा रगत लागेको देखिन्छ । सो रगत प्रतिवादीहरूले छोरालाई कर्तव्य गर्दा लागेको हो भन्दै जाहेरवाला सुर्जमती कुर्मिले बकपत्र गर्दा खुलाएकी र उक्त बकपत्रमा गाउँलेको सामुन्ने शिवपुजनले मारेको स्वीकार गरेका हुन् भनी खुलाएको देखाएबाट समेत प्रतिवादीहरू उपरको कसुर पुष्टि भएको छ । तत्कालको द्वन्द्वकालको अवस्थाले ती बरामद सामान जाँच गर्न नसकिएको भनी प्रहरीद्वारा खुलाएको देखिँदा काबुबाहिरको स्थितिमा परीक्षण हुन नसकेको अन्य प्रमाणले समर्थन गर्दा

गर्दै बरामद कछाड तथा धोती परीक्षण हुन नसकेको विषयलाई आधार बनाई प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । बरामद धोती प्रतिवादीको बाबुले लगाउने भनी जाहेरवालाले बकपत्रमा खुलाएको पाइन्छ भने बरामदी तथ्यलाई प्रतिवादीले खण्डन गरेको पनि छैन । जाहेरवाला सुर्जमती कुर्मिले अदालतमा बकपत्र गर्दा राजकुमार कुर्मिलाई प्रतिवादी शिवपुजन यादव अहिर र उनका घर परिवारका मानिससमेत मिली मारेका हुन् भनी बेहोरा लेखाएको देखिन्छ । घटना वारदातपछि प्रतिवादीहरू घरका गाईवस्तुसमेत छाडी भागी गएका र प्रतिवादी शिवपुजन यादवको श्रीमतीसँग निज राजकुमार कुर्मि मृतकको सम्बन्ध भएको खुल्न आएकोले सोही रिस्इवीबाट हत्या गरेको हुनसक्ने तत्कालको प्रहरी सञ्चारमा खुलाइएको एवं प्रतिवादी शिवपुजन यादव अहिरले मौकामा बयान गर्दा उक्त दिन राजकुमार कुर्मि मेरो घरमा आई मेरी श्रीमतीसँग बसेका हुन् भनी खुलाएकोसमेतबाट प्रतिवादीहरू इन्कार भएपछि अन्य सम्बद्ध बयान तथा परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूले प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री रामकुमार थापाले प्रतिवादीहरूको घरबाट हाँडीमा राखेको अवस्थामा रगत लागेको धोती बरामद भएको, वारदातपश्चात् प्रतिवादीहरू फरार रहेकोसमेतका प्रमाणहरूबाट प्रस्तुत वारदात प्रतिवादीहरूले गराएको भन्ने कुरा पुष्टि भइरहेको हुँदा सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

मिसिल संलग्न कागजात प्रमाण एवं नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसमेतलाई मध्यनजर गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला मिलेको छ, छैन ? र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने प्रश्नमा सीमित रही निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीहरू रामवरण यादव अहिर, शिवपुजन यादव अहिर, शान्तराम यादव अहिर, शान्ती यादव अहिर र मन्जु यादव अहिरले राजकुमार कुर्मिको कर्तव्य गरी हत्या गरेको हुँदा निजहरूलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) अनुसार सजायको मागदाबी रहेको प्रस्तुत मुद्दामा फरार प्रतिवादीहरू सन्तराम अहिर, शान्ती यादव अहिर र मन्जु यादव अहिरका हकका मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्तको महलको १९० नं. अनुसार मुलतबीमा रहने र रामवरण यादव अहिर तथा शिवपुजन यादव अहिरलाई अभियोग दाबीअनुसार सजाय गरी सोही महलको १८८ नं.बमोजिम ८ वर्ष कैद सजाय हुने राय प्रस्तुत गर्ने ठहर्‍याएको कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको फैसला पुनरावेदन अदालत बुटवलबाट उल्टी भई प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याई भएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

३. पुनरावेदन जिकिर हेर्दा, जाहेरवालाको अदालतसमक्षको बकपत्र, प्रतिवादीहरूको घरबाट रगत लागेको धोती तथा कछाड बरामद भएको तथ्य, प्रतिवादी शिवपुजन यादवको श्रीमतीसँग मर्ने राजकुमारको सम्बन्ध रहेको भन्ने प्रतिवादी शिवपुजन यादवको मौकाको भनाइ एवं घटना वारदातपश्चात् प्रतिवादीहरू भागी फरार भएको भन्ने तथ्य प्रमाणहरूबाट प्रस्तुत कर्तव्य ज्यानको कसुरमा यी नै प्रतिवादीहरूको संलग्नता रहेको तथ्य पुष्टि हुने भनी मुख्य रूपमा जिकिर लिएको पाइन्छ ।

४. प्रतिवादीहरू शिवपुजन यादव र रामवरण यादवले मौकामा तथा अदालतसमक्ष बयान गर्दा आफूहरू फरार भएको नभई माओवादी समस्याका कारण भारत गएको र अभियोग दाबीको कसुर आफूहरूले नगरेको भनी बेहोरा लेखाएको पाइन्छ । जाहेरवाला रामदेव कुर्मिले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा मेरो छोरा राजकुमारलाई प्रतिवादीहरूले नै मारेको हुनुपर्छ भनी शंका लागेको र प्रतिवादीहरू र आफ्नोबीच जग्गासम्बन्धी विषयमा मनमुटाव रहेको भनी बेहोरा लेखाएको पाइन्छ । प्रतिवादी रामवरणको घरबाट धोती र कछाडको कपडामा रगत लागेको अवस्थामा बरामद भएको भन्ने बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त बरामदी भएका कपडाहरूमा लागेको रगत मानव रगत हो वा होइन तथा मानव रगत भए मर्ने निज राजकुमार कै रगत हो होइन भन्ने सम्बन्धमा परीक्षण भई यकिन भएको देखिँदैन । फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तउपर लगाएको अभियोग शंकारहित तवरबाट पुष्टि गर्न आवश्यक प्रमाणको संकलन एवं प्रस्तुतीकरण गर्ने जिम्मेवारी वादी पक्षमा निहित रहेको हुन्छ । अनुमान र शंकाको भरमा कर्तव्य ज्यान जस्तो कसुर अपराधमा कसैलाई दोषी ठहराउन मिल्दैन । अनुसन्धान तहकिकातबाट यही व्यक्ति अपराधी हो भनी पहिचान भई निज विरुद्ध संकलित सबुद प्रमाणहरूलाई अदालतसमक्ष प्रस्तुत गरी अदालतबाट त्यस्ता प्रमाणहरू परीक्षण भएपश्चात् शंकारहित तवरले कसुर पुष्टि हुने अवस्थामा मात्र त्यस्तो व्यक्तिलाई कसुरदार घोषित गरी सजाय गर्न मिल्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा बरामद भएको उक्त धोती र कछाडमा लागेको रगत कसको हो भनी परीक्षण भएको एकातिर देखिँदैन भने अर्कोतर्फ सो बरामद भएका सामानहरू प्रतिवादीहरूबाट सनाखत गराएको अवस्थासमेत देखिँदैन । फौजदारी मुद्दामा कुनैपनि व्यक्तिलाई कसुरदार घोषित गर्न निजउपर लगाइएको अभियोग प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुनुपर्छ भन्ने

फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तसमेत रहेको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको भन्ने कुरा पुष्टि हुन सकेको नदेखिँदा प्रमाणको विवेचना गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको देखियो ।

५. तसर्थ, माथि विवेचित आधार र कारणहरूबाट शंकाको भरमा प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार ठहर्‍याएको कपिलवस्तु जिल्ला अदालतको मिति २०६७।११।३० को फैसला उल्टी भई प्रतिवादीहरू शिवपुजन यादव अहिर र रामवरण यादव अहिरले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६८।११।१४ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. टंकबहादुर मोक्तान

इजलास अधिकृत : आत्मदेव जोशी

इति संवत् २०७४ साल पुष ३ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १००८९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७५।६।१७
०७१-WO-०६६८

विषय: उत्प्रेषण

रिट निवेदक / पक्ष : स्याङ्जा जिल्ला, चापाकोट
गा.वि.स., वडा नं. ४ घर भई हाल रूपन्देही
जिल्ला, बुटवल उपमहानगरपालिका, वडा नं.
६ बस्ने यज्ञप्रसाद पाण्डेय
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- सुनुवाइको सिद्धान्तको सुनिश्चितताको लागि मूलतः तीन पक्षहरूमा ध्यान दिनु पर्दछ: कुनै व्यक्तिको विरुद्धमा निर्णयमा पुग्नुपूर्व सो व्यक्तिलाई सो कारबाहीको जानकारी दिनु पर्ने हुन्छ, सोको जानकारी दिएपश्चात् सो व्यक्तिलाई आफ्नो हकमा भनाइ राख्ने मौका दिनुपर्दछ र त्यसपश्चात् मात्र निर्णयकर्ताले आधार र कारणसहित निर्णयमा पुग्नु पर्ने हुन्छ । यसरी दुवै पक्षलाई सुनुवाइको मौका दिई निर्णयमा पुग्दा न्याय सम्पादन प्रक्रियामा स्वच्छता र निष्पक्षता ल्याउँछ । यसबाट निर्णयकर्ताले स्वच्छाचारी रूपले निर्णय गर्नबाट रोक लगाउने काम गर्दछ । सो सिद्धान्तलाई

न्यायिक निकाय तथा प्रशासकीय निकाय दुवैले आफ्नो काम कारबाहीको क्रममा बाध्यात्मक रूपमा परिपालना गर्नुपर्ने हुन्छ । सो सिद्धान्तको पालना नगरी गरिएको निर्णय स्वच्छ र निष्पक्ष नभई स्वच्छाचारी हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ३)

रिट निवेदक / पक्षका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
श्री रवि नारायण खनाल, विद्वान् अधिवक्ताहरू
श्री ओमप्रकाश अर्याल, श्री शान्तिदेवी खनाल
र श्री शिवहरि तिमिल्सिना
प्रत्यर्थी / विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
श्री खेमराज ज्ञवाली

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०५९, नि.नं.७९६०, अंक ११
- ने.का.प.२०७४, नि.नं.९८०६, अंक ५

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. दीपककुमार कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

तथ्य खण्ड

रिट निवेदनको बेहोरा

म रिट निवेदक तथा मेरो एकाघरको छोरा कृष्ण पाण्डेले नवलपरासी जिल्ला, माकर गा.वि.स., वडा नं.६/घ मा अवस्थित क्रमशः कित्ता नं. ७२५ र कित्ता नं. ७२४ को जग्गाहरू मिति २०७०।३।२५ मा खरिद गरेका हौं । उक्त जग्गाहरू खरिद गर्नुअघि साबिकको कित्ता नं. २५ रहेको थियो । यसै जग्गाको विषयमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले

नवलपरासी जिल्ला, माकर गा.वि.स., वडा नं. १ की खिमा रिजालको नाममा लेखेको च.नं. ७१/०७१-७२/५८० मिति २०७१।१।०८ को पत्रमा “कित्ता नं. ७२५ र कित्ता नं. ७२४ को जग्गाहरूको स्रोतको साबिक कित्ता नं. २५ लाई तीन(३) महिनाभित्र नेपाल सरकारको नाममा ल्याउन भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले च.नं. ७१/०७१-७२/५५० मिति २०७१।१।१७ को पत्रमार्फत भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयलाई लेखी पठाएको तथा सो कित्ता नं. २५ को जग्गाको राजस्व एवं दस्तुर नबुझ्न र सो जग्गाको संरक्षण गर्नुको साथै नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृतिबेगर सार्वजनिक हितको कार्यमा सदुपयोग गर्नमा समेत रोक लगाउनु भनी मिति २०७१।०९।२७ को सचिवस्तरको निर्णयअनुसार विपक्षी संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई लेखी पठाएको” भन्ने बेहोरा उल्लेख भएकोमा म रिट निवेदकसमेतका जग्गाधनीलाई सुनुवाइको मौका नै नदिई एक पक्षीय रूपमा गरिएको निर्णय तथा सोको आधारमा तयार गरिएका पत्रहरू मौलिक हकविपरीत भएको हुँदा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको च.नं. ७१/०७१-७२-५८० मिति २०७१।१।०८ को पत्र र च.नं. ७१/०७१-७२/५५०, मिति २०७१।०९।१७ को पत्र तथा मिति २०७१।०९।२७ को सचिवस्तरको निर्णय तथा सोसम्बन्धी भएको अन्य कार्य उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हकको प्रचलन गर्नु तथा अतिक्रमण रोक्नु भनी विपक्षीका नाममा परमादेश, प्रतिषेधलगायत अन्य आदेश जारी गरिपाउँ। साथै, विपक्षीको निर्णय तत्काल कार्यान्वयन रोक्न अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७१।१।१० को रिट निवेदन।

यस अदालतको आदेश

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ?

आधार र कारण खुलाई यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूका नाममा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी रिट निवेदनको नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु। यसमा प्रस्तुत निवेदनको प्रयोजन समाप्त हुने स्थिति नरहेको र अन्तिम आदेशबाट जे ठहरिन्छ सोबमोजिम उपचार पाउन सक्ने अवस्था रहेकोले अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन भन्ने बेहोराको मिति २०७१।१।११ को आदेश।

विपक्षी नेपाल सरकार, भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरबार काठमाडौंको लिखित जवाफ

नक्कली कागजात तयार गरी हक हस्तान्तरण भएको विषयमा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रबाट प्राप्त छानबिन अनुसन्धान प्रतिवेदन र गृह मन्त्रालयको मिति २०७१।०९।०८ च.नं. २५४ को नागरिकता रद्द गरिएको पत्रबाट उक्त कित्ता नं. को जग्गा दूषित कागजात तयार गरी हक हस्तान्तरण भएको सम्बन्धमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, आर्थिक तथा पूर्वाधार महाशाखा (सचिवस्तर) को निर्णयानुसार यस मन्त्रालयबाट मिति २०७१।१।१८ को पत्रबाट कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी सो निर्णय कार्यान्वयन गर्ने, यस्ता प्रकृतिको काम हुन नदिन भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागबाट प्रणालीको विकास गरी सोको जानकारी यस मन्त्रालयसमेतलाई दिन नेपाल सरकार (सचिवस्तर) को मिति २०७१।१।१७ को निर्णयानुसार सक्कल फाइलसमेत भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागमा लेखी पठाइएको हो। यस मन्त्रालयको कुनै पनि काम कारबाहीबाट निवेदकलाई मर्का पर्ने कार्य भएको होइन। जिल्ला स्थित अधिकारप्राप्त निकायले कानूनको प्रक्रिया पूरा

गरी निर्णय गर्नुपर्ने विषयमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने अवस्था होइन भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७१।१२।०८ को लिखित जवाफ।

विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ

रूपन्देही जिल्ला, भैरहवा घर भई मित्रराष्ट्र बर्मामा बसोबास गरी बर्माबाट नेपाल फिर्ता भई राजनीतिक पीडितका हैसियतमा रहेका बुद्धिप्रसाद उपाध्यायलाई वि.स.२०३५।५।३० मा तत्कालीन सरकारले पुनर्वासबाट वितरीत जग्गा दर्ता खेस्ता कायम भई हकाधिकार कायम रहेको माकर गा.वि.स., वडा नं.६/घ, कित्ता नं.२५, ज.वि.२-१७-० निजको नाममा दर्ता खेस्ता कायम भएको देखिन्छ। आजीवन अविवाहित रहेका निज बुद्धिप्रसादको मिति २०५२।११।२८ मा मृत्यु भएको र निजको सदगत् काजक्रिया स्थानीयवासी जनसमुदायहरूले गरेका साथै निज अविवाहित रही निजको हक खाने हकदारसमेत कोही नभएकोले सो जग्गा मुलुकी ऐन, अपुतालीको १७ नं. मा भएको व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकारको हुनपर्ने तर सुनसरी जिल्ला, खनार गा.वि.स., वडा नं. ४ बस्ने लालबहादुरको छोरा, विनबहादुर गौतमले देवीदत्तको छोरा बुद्धिप्रसाद गौतमको एकाघरको सहोदर भाई बनी विनप्रसाद गौतमको नाममा मिति २०५२।१२।२७ मा ३३९६० नं. को जिल्ला प्रशासन कार्यालय सुनसरीबाट कित्ते नागरिकता बनाई उक्त जग्गा मिति २०५३।०१।०३ मा नै मालपोत कार्यालय नवलपरासीमा दरखास्त दिई सोही निवेदनको आधारमा मिति २०५३।३।१३ मा निर्णय गराई दा.खा.नामसारी गरेको र लगत्तै मिति २०५३।०३।३१ मा र.नं.११४९ को राजीनामा लिखतमार्फत लक्ष्मी पहारीको नाममा हस्तान्तरण गरेको, पुनः मिति २०६७।४।२ र.नं.१/क को राजीनामा लिखतमार्फत लक्ष्मी पहारीले (बेजिल्ला)

मालपोत कार्यालय, रूपन्देही, भैरहवाबाट लोमस पुरी र गुमानसिंह कुँवरलाई राजीनामा गरिदिएको र पुनः लोमस पुरी र गुमानसिंह कुँवरले मिति २०७०।३।२५ मा राजीनामा लिखतमार्फत यज्ञप्रसाद पाण्डे एवं कृष्ण पाण्डेलाई राजीनामा हस्तान्तरण गरेको जग्गाको सम्बन्धमा नवलपरासी जिल्ला, माकर गा.वि.स., वडा नं.१, बस्ने खिमा रिजालको उजुरीले देवीदत्तको छोरा भनी लेखिएकोमा सो नभई लालबहादुरको छोरा सुनसरी खनार गा.वि.स., वडा नं.४ खनार बस्ने विनप्रसाद भनी लेखिएको विनबहादुर गौतमसमेत ८ लाई विपक्षी बनाई मालपोत कार्यालय, नवलपरासीमा चढाएको दरखास्त पत्र जुन मुद्दासम्बन्धी अपराधबारे दरखास्त वा सूचना गरेको हो, दा.खा. नामसारी, राजीनामा बदर गरी नेपाल सरकार गरिपाउँ भन्ने उजुरी यस कार्यालयमा प्राप्त भएकोले सो सम्बन्धमा छानबिन गरी आवश्यक कारबाही गर्न यस कार्यालयले मिति २०७०।९।१४ को पत्रबाट राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रमा पठाइएको थियो। सो केन्द्रबाट यस कार्यालयमा मिति २०७१।९।२० मा पठाएको प्रतिवेदनमा कित्ता नं.२५ को जग्गा मुलुकी ऐन, अपुतालीको महल १७ नं. अनुसार नेपाल सरकारको भएको भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। यसका साथै गृह मन्त्रालयको मिति २०७१।०९।०८ को पत्रबाट सुनसरी जिल्ला, खनार गा.वि.स., वडा नं.४ बस्ने विनबहादुर गौतमले बाबु लालबहादुर गौतम, वतन मोरङ जिल्ला, विराटनगर-१० उल्लेख गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङबाट मिति २०३५।११।२४ मा न.३८७१५ को नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको र निजले नै आफ्नो नाम विनप्रसाद गौतम, बाबु देवीदत्त उपाध्याय, वतन सुनसरी, खनार गा.वि.स., वडा नं.४ देखाई मिति २०५२।१२।१६ मा ना.नं. ३३७६०/३५७६० को समेत दोहोरो नागरिकता लिएको देखिँदा मिति २०७१।०८।२४ को सुनसरी जिल्ला, प्रशासन

कार्यालयको निर्णयअनुसार सुनसरीबाट लिएको नागरिकता रद्द गराएको भन्ने देखिन्छ । यसरी निज विनबहादुर गौतमले कानूनविपरीत दोहोरो नागरिकता बनाई दूषित कागजात तयार गरी जग्गा हक हस्तान्तरण गरेको अवस्था देखिँदा यस कार्यालयको मिति २०७१।०९।२७ (आर्थिक तथा पूर्वाधार हेर्ने सचिव) को निर्णयअनुसार उक्त जग्गा व्यक्तिका नाममा हक हस्तान्तरण भएको मालपोत कार्यालयको पूर्व निर्णय बदर गर्नुपर्ने देखिएकोले सो सम्बन्धमा भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयलाई ३ महिनाभित्र अनुसन्धान प्रतिवेदन र नागरिकता बदरसम्बन्धी प्रमाणको आधारमा कानूनी प्रक्रिया पुऱ्याई उक्त कित्ता नं.को जग्गा नेपाल सरकारको नाममा ल्याउने र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट सम्बन्धित साबिक गा.वि.स. हालको नगरपालिकाले राजस्व एवं दस्तुर नबुझ्ने र उक्त जग्गाको संरक्षण गर्न नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति बेगर सार्वजनिक हितको कार्यमा सदुपयोग गर्नमा रोक लगाउने भनी मिति २०७१।०९।२७ मा सचिवस्तरबाट निर्णय भएको हो । मुलुकी ऐन, अपुतालीको १६ नं. मा हकवालाले अपुताली नखाएमा मर्नेको सदगत गरी बाँकी रहेको सम्पत्ति साहु भए साहुले दामासाहीले पाउनेछन् । साहु नै नभए सबै साहु र साहु तिरी बढता भए सो बढता भएजति सम्पत्ति नेपाल सरकारको हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम प्रक्रिया अगाडि बढाइएको हो । जहाँसम्म सुनुवाइको मौका नदिइएको भन्ने सवाल छ, सो सम्बन्धमा लोमस पुरी र गुमानसिंह कुँवरबाट कित्ता काट गरी हक हस्तान्तरण गरी लिँदा हालको थैली कानूनबमोजिम दातासँग कपालीसरह असुल गरी लिन सक्ने नै हुँदा निजको संविधान प्रदत्त मौलिक हक हनन हुने अवस्था छैन भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७१।१२।२३ को लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय पुल्चोक, ललितपुरको लिखित जवाफ

रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाही वा निर्णयबाट के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्न सक्नु भएको छैन । कसैका विरुद्ध कुनै कुराको दाबी लिँदा कसको के, कुन, काम कारबाही वा निर्णयका कारण निवेदकहरूको के, कुन कानूनद्वारा प्रदत्त हक अधिकारमा के कसरी हनन हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरी सो कुरामा अदालतसमेत सन्तुष्ट हुने प्रमाण पेस गर्नुपर्दछ । यस मन्त्रालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने कुनै कारण र आधार खुलाउन सकेको नपाइएकोले मन्त्रालयको हकमा विपक्षीको रिट निवेदन प्रथम दृष्टि भई खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७२।०३।०१ को लिखित जवाफ ।

आदेश खण्ड

नियमबमोजिम निर्णयार्थ यस इजलासमा पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रवि नारायण खनाल, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री ओमप्रकाश अर्याल, श्री शान्तिदेवी खनाल र श्री शिवहरि तिमिल्सिनाले "निवेदकले निरन्तर रूपमा भोग गरेको जग्गाको भोगाधिकारमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी निर्णय गर्दा कानूनी आधार कारण नखुलाइएको र सुनुवाइको मौका नदिई एक पक्षीय रूपमा गरिएको निर्णयबाट निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हकमा आघात पर्ने हुँदा सो निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरिपाउँ" भनी गर्नुभएको बहस सुनियो । त्यसैगरी, विपक्षीहरूको

तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज झवालीले “स्रोत नै दूषित भएकोले त्यसको आधारमा प्राप्त क्रियाले पनि वैधानिकता प्राप्त गर्न सक्दैन । निज निवेदकको नागरिकता रद्द भएकोमा सोही नागरिकताको आधारमा प्राप्त जग्गा अमान्य हुन्छ, तसर्थ दूषित मनसाय राखी दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ” भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक र निजको छोरा कृष्ण पाण्डेले खरिद गरेको कित्ता नं. ७२५ र कित्ता नं. ७२४ को जग्गाहरूको स्रोतको साबिक कित्ता नं. २५ को जग्गालाई तीन (३) महिनाभित्र नेपाल सरकारको नाममा ल्याउनु, सो जग्गाको राजस्व एवं दस्तुर नबुझ्नु र सो जग्गाको संरक्षण गर्नु भनी निर्णय भएकोमा म रिट निवेदकसमेतका जग्गाधनीलाई सुनुवाइको मौका नै नदिई एक पक्षीय रूपमा गरिएको निर्णय तथा सोको आधारमा तयार गरिएका पत्रहरू मौलिक हकविपरीत भएको हुँदा उक्त निर्णयहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने बेहोराको रिट निवेदन रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी, बर्माबाट नेपाल फिर्ता भई राजनीतिक पीडितका हैसियतमा रहेका बुद्धिप्रसाद उपाध्यायको नाममा मिति २०३५।५।३० मा तत्कालीन सरकारले कित्ता नं. २५ को जग्गा दर्ता स्रेस्ता कायम गरेको देखिन्छ । आजीवन अविवाहित रहेका बुद्धिप्रसादको मृत्युपश्चात् निजको हक खाने हकदार कोही नभएकोले सो जग्गा मुलुकी ऐन, अपुतालीको १७ नं. बमोजिम नेपाल सरकारको हुनपर्ने तर सुनसरी जिल्ला, खनार गा.वि.स., वडा नं. ४ बस्ने लालबहादुरको छोरा, बिनबहादुर गौतमले देवीदत्तको छोरा बुद्धिप्रसाद गौतमको एकाघरको सहोदर भाई बनी विनप्रसाद गौतमको नाममा मिति २०५२।१२।२७ मा ३३९६० नं.को जिल्ला प्रशासन कार्यालय सुनसरीबाट कित्ते नागरिकता बनाई मिति २०५३।०३।१३ मा दाखेल खारेज नामसारी गरेको र लगत्तै मिति २०५३।०३।३१ मा राजीनामा लिखतमार्फत लक्ष्मी

पहारीको नाममा हस्तान्तरण गरेको र त्यसपश्चात विभिन्न व्यक्तिहरूको नाममा राजीनामा लिखत हुँदै मिति २०७०।०३।२५ मा यज्ञप्रसाद पाण्डे र कृष्ण पाण्डेलाई राजीनामा हस्तान्तरण गरेको देखिन्छ । सो जग्गाको सम्बन्धमा नवलपरासी जिल्ला, माकर गा.वि.स., वडा नं. १, बस्ने खिमा रिजालले मालपोत कार्यालय, नवलपरासीमा उजुरी गर्दा विनप्रसाद गौतमको वास्तविक नाम विनबहादुर गौतम रहेको, निज विनबहादुर गौतमको बाबुको नाम देविदत्त नभई लालबहादुर रहेको हुनाले दाखेल खारेज नामसारी राजीनामा बदर गरी नेपाल सरकार कायम गरिपाउँ भन्ने उल्लेख रहेको देखिन्छ । सो उजुरीको छानबिनको क्रममा विवादित कित्ता नं. २५ को जग्गा नेपाल सरकारको भएको भन्ने पाइएको र निजले आफ्नो नाम विनप्रसाद गौतम, बाबु देवीदत्त उपाध्याय, वतन सुनसरी, खनार गा.वि.स., वडा नं. ४ देखाई मिति २०५२।१२।१६ मा ना.नं. ३३७६०/३५७६० को नागरिकता सुनसरी जिल्ला, प्रशासन कार्यालयको निर्णयबाट रद्द भएको भन्ने देखिन्छ । यसरी निज विनबहादुर गौतमले कानूनविपरीत दोहोरो नागरिकता बनाई दूषित कागजात तयार गरी जग्गा हक हस्तान्तरण गरेको अवस्था देखिँदा उक्त जग्गा ३ महिनाभित्र नेपाल सरकारको नाममा ल्याउने, जग्गाको राजस्व एवं दस्तुर नबुझ्ने र उक्त जग्गाको संरक्षण गर्न नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति बेगर सार्वजनिक हितको कार्यमा सदुपयोग गर्नमा रोक लगाउने भनी मिति २०७१।०९।२७ मा सचिवस्तरबाट निर्णय भएको हो । जहाँसम्म सुनुवाइको मौका नदिइएको भन्ने सवाल छ, सो सम्बन्धमा लोमस पुरी र गुमानसिंह कुँवरबाट कित्ता काट गरी हक हस्तान्तरण गरी लिदा हालको थैली कानूनबमोजिम दातासँग कपालीसरह असुल गरी लिन सक्ने नै हुँदा निजको संविधान प्रदत्त मौलिक हक हनन हुने अवस्था छैन भन्नेसमेत बेहोराको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

उपर्युक्त तथ्य र बहस जिकिर भएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा विचाराधीन रहेको विवादित जग्गाको छानबिनको सुरुवात खिमा रिजालले मालपोत कार्यालय, नवलपरासीमा चढाएको दरखास्तपत्रबाट भएको देखिन्छ। सो उजुरी परेपश्चात् प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट “छानबिन समिति बनाई अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन पठाउने” भनी राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रलाई पत्राचार गरेको देखिन्छ। सो केन्द्रको प्रतिवेदनमा उक्त कित्ता नं.२५ को जग्गा मुलुकी ऐन, अपुतालीको महल १७ नं. अनुसार नेपाल सरकारको भएको भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। सोही प्रतिवेदनको आधारमा मिति २०७१।०९।२७ को सचिवस्तरीय निर्णय अनुसार भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयलाई ३ महिनाभित्र उक्त कित्ता नं. को जग्गा नेपाल सरकारको नाममा ल्याउने र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट सम्बन्धित साबिक गा.वि.स. हालको नगरपालिकाले राजस्व एवं दस्तुर नबुझ्ने तथा उक्त जग्गाको संरक्षण गर्न नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति बेगर सार्वजनिक हितको कार्यमा सदुपयोग गर्नमा रोक लगाउने भनी निर्णय भएको देखिन्छ। सोही निर्णयको कार्यान्वयनको लागि च.नं. ७१/०७१-०७२/५५०, मिति २०७१।०९।२७ को पत्रमार्फत भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई लेखी पठाएको देखिन्छ।

३. अब, सो साबिक कित्ता नं.२५ को जग्गा नेपाल सरकारको नाममा ल्याउनु भनी निर्णय हुँदा जग्गाधनी कायम रहेका निवेदकलाई सुनुवाइको मौका नदिइएको भन्ने निवेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा, सुनुवाइको सिद्धान्त प्राकृतिक न्यायको

सिद्धान्तसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित विषय हो। कुनै व्यक्तिको विरुद्धमा कुनै काम कारबाही अगाडि बढाई निजको हकाधिकारमा असर गर्ने गरी निर्णयमा पुग्नुपूर्व सो व्यक्तिलाई आफ्नो भनाइ राख्ने मौका दिएर मात्र निर्णय गर्नुपर्छ भन्ने ल्याटिन उक्ति “AUDI ALTERAM PARTEM” मा आधारित सुनुवाइको सिद्धान्त विधिशास्त्रको सर्वमान्य सिद्धान्त रहेको छ। सो सिद्धान्तको अवधारणालाई ने.का.प २०५९, निर्णय नं. ७१६०, अड्क ११; ने.का.प २०७४, निर्णय नं. ९८०६, अड्क ५ लगायतका विभिन्न मुद्दामा यस अदालतबाट व्याख्या भएबाट नेपालको न्यायिक अभ्यासमा पनि सो सिद्धान्तलाई महत्त्वका साथ आत्मसाथ गरेको प्रस्ट देखिन्छ। सो सिद्धान्तको सुनिश्चितताको लागि मूलतः तीन पक्षहरूमा ध्यान दिनु पर्दछ। कुनै व्यक्तिको विरुद्धमा निर्णयमा पुग्नु पूर्व सो व्यक्तिलाई सो कारबाहीको जानकारी दिनुपर्ने हुन्छ, सोको जानकारी दिएपश्चात् सो व्यक्तिलाई आफ्नो हकमा भनाइ राख्ने मौका दिनुपर्दछ र त्यसपश्चात् मात्र निर्णयकर्ताले आधार र कारणसहित निर्णयमा पुग्नु पर्ने हुन्छ। यसरी दुवै पक्षलाई सुनुवाइको मौका दिई निर्णयमा पुग्दा न्याय सम्पादन प्रक्रियामा स्वच्छता र निष्पक्षता ल्याउँछ। यसबाट निर्णयकर्ताले स्वेच्छाचारी रूपले निर्णय गर्नबाट रोक लगाउने काम गर्दछ। सो सिद्धान्तलाई न्यायिक निकाय तथा प्रशासकीय निकाय दुवैले आफ्नो काम कारबाहीको क्रममा बाध्यात्मक रूपमा परिपालना गर्नुपर्ने हुन्छ। सो सिद्धान्तको पालना नगरी गरिएको निर्णय स्वच्छ र निष्पक्ष नभई स्वेच्छाचारी हुन जान्छ। प्रस्तुत मुद्दामा साबिक कित्ता नं.२५ को जग्गा कित्ता काट भई कित्ता नं. ७२५ र कित्ता नं. ७२४ कायम रहेको जग्गा क्रमशः निवेदक यज्ञप्रसाद पाण्डेय र निजको छोरा कृष्ण पाण्डेको नाममा रहेको भन्ने मालपोत कार्यालय, नवलपरासीको जग्गाधनी दर्ता ख्रेस्ताबाट देखिन्छ। सोमा विवाद देखिएको पनि छैन। यसरी निजहरूको नाममा दर्ता

रहेको जग्गाको हकाधिकार तथा स्वामित्वसम्बन्धी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले निर्णय गर्दा निजहरूलाई सूचना दिइएको नदेखिएको, निजले प्रतिवाद गर्ने मौका पाएको नदेखिएकोबाट सो निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत रहेको देखिन्छ । यसरी सर्वमान्य रूपमा स्थापित रहेको प्राकृतिक न्यायको सुनुवाइको मौकासम्बन्धी हकविपरीत रही भएको निर्णयलाई कानूनसम्मत भएको मान्न मिलेन ।

४. अर्कोतर्फ, प्रस्तुत मुद्दामा विवादित साबिक कित्ता नं. २५ को जग्गा बुद्धिप्रसाद उपाध्यायको नाममा दर्ता भएको जग्गालाई झुठ्ठा विवरण दिई गैरकानूनी तरिकाबाट विनप्रसादको भनी गरिएको दाखेल खारेज नामसारी बदर गरी सार्वजनिक कायम गरिपाउँ भन्ने दाबी गरी वासुदेव अधिकारीले नवलपरासी जिल्ला अदालतमा दायर गरेको मुद्दा मिति २०५७।०२।१० मा फैसला हुँदा दाखेल खारेज नामसारी सदर कायम भएको, सो फैसला विरुद्ध पुनरावेदन अदालत बुटवलमा दायर भएको पुनरावेदनको सम्बन्धमा २०५८।०६।२३ मा फैसला हुँदा सुरु फैसला सदर कायम भई दाखेल खारेज नामसारीसमेत सदर भएको देखिन्छ । सोहि जग्गा र विषयवस्तुको सम्बन्धमा रुद्रप्रसाद उपाध्यायले नवलपरासी जिल्ला अदालतमा पुनः दायर गरेको मुद्दामा मिति २०७१।०३।३० मा फैसला हुँदासमेत दाखेल खारेज नामसारी सदर कायम रहने हुने कायम गरिएको देखिन्छ । नवलपरासी जिल्ला अदालतको सो पछिल्लो फैसला विरुद्ध रुद्रप्रसाद उपाध्यायले मिति २०७१।०९।१६ मा तत्कालीन पुनरावेदन अदालत बुटवलमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र हाल विचाराधीन अवस्थामा रहेको देखिन्छ । यसरी सो मुद्दाबाट नै जग्गाको स्वामित्व र हकाधिकार सार्वजनिक वा निजी हुने भन्नेसम्बन्धी विवाद निक्क्यौल हुने नै अवस्थामा सर्वजनिक जग्गा भनी भएको मिति २०७१।०९।२७

को निर्णय प्रथम दृष्टिमा कानूनसम्मत मान्न मिलेन ।

५. अतः माथि उल्लिखित आधार कारणहरूबाट सो साबिक कित्ता नं. २५ को जग्गासम्बन्धी मुद्दा पुनरावेदन तहको अदालतमा विचाराधीन रहेको र निवेदकको नाममा जग्गाधनी दर्ता खेस्ता कायम रहेको जग्गासम्बन्धी निर्णय गर्दा निवेदकलाई सुनुवाइको मौका नदिई एक पक्षीय रूपमा सार्वजनिक कायम गर्ने गरी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले मिति २०७१।०९।२७ मा गरेको सचिवस्तरीय निर्णय र सोही निर्णयको कार्यान्वयनको लागि प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले च.नं. ७१/०७१-०७२/५५०, मिति २०७१।०९।२७ को पत्रमार्फत भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय र संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई लेखी पठाएको पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. बमकुमार श्रेष्ठ

इजलास अधिकृतः दीपिका थापा मगर

इति संवत् २०७५ साल असोज १७ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १००९०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
फैसला मिति : २०७५।५।२७
०७२-CR-०३९९

मुद्दा: मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार

पुनरावेदक / वादी : बाबुराम परियारको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : गोरखा जिल्ला भुम्लीचोक
गा.वि.स. वडा नं.७ बस्ने मिठे भन्ने ठगबहादुर
सुनार

- अपराधशास्त्रमा अभियुक्तउपर लिइएको
अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर आधार,
प्रमाणबाट पुष्टि भएमा मात्र कसुरको मात्रा,
कसुरमा अभियुक्तको संलग्नतालगायतका
समग्र पक्षहरूको विश्लेषणपश्चात्
अभियुक्तलाई सो कसुर गरेउपर मौजुद
रहे भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मात्र
सजाय गर्नुपर्ने मान्यता स्थापित छ जुन
कानूनी शासनको मकसदसमेत हो । कुनै
पनि अभियुक्तउपरको कसुर स्थापित
भइसकेपश्चात सो कसुर गरेउपर रहेको
कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सजाय नगरी
आफू खुसी सजाय निर्धारण गर्नु मान्य
न्यायका सिद्धान्तविपरीतसमेत हुन जाने ।
(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
श्री प्रकाश कोइराला

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार
(नियन्त्रण) ऐन, २०६४

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्या. श्री प्रकाशकुमार काफ्ले
गोरखा जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा. मुख्य न्यायाधीश श्री डम्बरबहादुर शाही
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशकुमार ढुंगाना
पुनरावेदन अदालत पोखरा

फैसला

न्या. दीपककुमार कार्की : पुनरावेदन
अदालत पोखराको मिति २०७५।९।२९ को
फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९(१)
बमोजिम वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट पुनरावेदन
दायर हुन आएको छ । प्रस्तुत फैसला सर्वोच्च अदालत
नियमावली, २०७४ को नियम ९१(४) र अनुसूची १२
को ढाँचामा तयार गरिएको छ । मुद्दाको तथ्य पुनरावेदन
अदालत पोखराबाट भएको मिति २०७५।९।२९ को
फैसलाबाट देखिने हुँदा यहाँ सो फैसलाको पुनरावृत्ति
गरिएको छैन ।

वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर

नाम परिवर्तित वर्ष १५ की 'ख' कुमारीलाई
प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारले ललाई फकाई
प्रलोभनमा पारी अभिभावकलाई थाहा नदिई घरबाट
चितवन लगेकोले कारबाही गरिपाउँ भन्ने बाबुराम
परियारको जाहेरी परेको छ । निज जाहेरवालाले

अदालतमा बकपत्र गर्दा मौकाको जाहेरीमा लेखिएको बेहोरा ठीक हो भनी लेखाएबाट उक्त बेहोरा समर्थित भएको छ । प्रतिवादीले मलाई लुगा किनिदिन्छु भनी ललाईफकाई बागलुङ घुम्न जाउँ भनी नारायणगढ लगेको भनी पीडितले बयान गरी उक्त बयान अदालतबाट समेत प्रमाणित भएको देखिन्छ । प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर परियारले मौकामा बयान गर्दा आफूले पीडितलाई ललाई फकाई प्रलोभन देखाई धादिङ हुँदै चितवन लगेको कुरा लेखाएको छ । प्रतिवादीले अदालतको बयानमा लेखाएझैं विवाह गर्ने उद्देश्यले लगेको भए अभिभावकको मन्जुरी लिई लैजानुपर्नेमा अभिभावकको मन्जुरी बेगर नाबालिगलाई ललाई फकाई लगेको देखिएको र पीडितको बयानबाट विवाह गर्न भनी लगेको नभई घुम्न जाने बहानामा लगेको भन्ने देखिँदा प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको पुष्टि हुन्छ । प्रतिवादीको विवाह भइसकेको र श्रीमतीसमेत रहेको भन्ने निजको बयानबाट खुलेको हुँदा प्रतिवादीले यी पीडितलाई विवाह गर्ने उद्देश्यले लगेको भन्ने भनाइ पनि विश्वासयोग्य देखिँदैन । त्यसरी नेपालको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लगेको कसुर मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२)(ख) अन्तर्गत पर्ने र उक्त कसुर गर्नेलाई सोही ऐनको दफा १५(२)(ड)(२) बमोजिम सजाय हुनेमा सोअनुसार नगरेको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादीले पीडितलाई नेपालको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लगेको भन्ने कुरा दुवै तहका फैसलामा स्वीकार गरिएको छ । प्रतिवादीले आफू कसुर अपराधबाट बच्ने उद्देश्यले विवाह गर्न भनी लगेको भने पनि जाहेरी, पीडितको बयान र प्रतिवादीको मौकाको बयानबाट विवाह गर्न लगेको कुरा नदेखिने र घुम्न जाने बहानामा प्रतिवादीले बागलुङ भनी झुक्याई अन्यत्र लगेको भन्ने देखिन्छ । अदालतबाट प्रमाणित भएको पीडितको बयानलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ६(३)

बमोजिम प्रमाणमा लिन सकिने कुरालाई फैसलामा इन्कार नगरिएको र प्रतिवादीले ऐनको दफा ९ बमोजिम निर्दोषिताको विश्वासयोग्य प्रमाण पुऱ्याउन नसकेको स्थितिमा मिसिल संलग्न प्रमाणसमेतबाट प्रतिवादीले अभियोग माग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको पुष्टि भइरहेको अवस्थामा निज प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीभन्दा फरक कसुर ठहर गरी कम सजाय गरेको हदसम्मको पुनरावेदन अदालत, पोखराको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई सुरु अभियोग माग दाबीबमोजिम नै सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदन पत्र ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री प्रकाश कोइरालाले पीडित परिवर्तित नाम “ख” कुमारीलाई प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारले ललाई फकाई प्रलोभनमा पारी अभिभावकको मन्जुरी नलिई, बागलुङ जाने भनी नारायणगढ लिई गएको अवस्था छ । जाहेरीलाई समर्थन हुने गरी पीडितको मौकाको बयान प्रमाणित छ, प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारमौका र अदालतमा आरोपित कसुरमा साबित छन् । विवाह भइसकेको र श्रीमतीसमेत रहेको निज प्रतिवादीले पीडितलाई विवाह गर्ने उद्देश्यले लगेको भए अभिभावकको मन्जुरी लिएको हुनुपर्नेमा सोसमेत नगरेका आधारमा पुनरावेदन अदालत पोखराबाट प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारलाई अभियोग दाबी भन्दा फरक कसुर ठहर गरी कम सजाय गरेको फैसला सो हदसम्म नमिलेकोले प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम नै सजाय गर्ने प्रयोजनका निमित्त प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन

गरी हेर्दा प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारले पीडित परिवर्तित नाम ख कुमारीलाई ललाई फकाई निजको घरबाट बागलुङ घुम्न जाने भनी नारायणगढ लगेकोले प्रतिवादीको उक्त कार्य मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को देहाय ४(२) (ख) विपरीत भएकोले प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारलाई ऐ. ऐनको दफा १५(१)(ड)(२) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबीमा सुरु गोरखा जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीलाई मानव बेचबिखन गर्ने उद्योग गरेको भनी पाँच वर्ष कैद हुने ठहर गरी फैसला भएको देखियो । सुरु अदालतको उक्त फैसलाउपर चित्त नबुझी निज प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत पोखरामा परेको पुनरावेदनमा उक्त अदालतबाट सुरु अदालतको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को देहाय ४(२)(ख) को कसुरमा ऐ. ऐनको दफा १५(१)(च) बमोजिम शोषण गर्ने उद्देश्यले लगेको ठहर गरी प्रतिवादीलाई २ वर्ष कैद सजाय गर्ने गरी फैसला भएको देखियो । पुनरावेदन अदालत पोखराको उक्त फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको चित्त नबुझी प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

मिसिल अध्ययन तथा उपरोक्तानुसारको बहस जिकिरका आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पोखराबाट भएको फैसला मिले, नमिलेको के छ? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मिति २०७०।५।३ गते पीडित परिवर्तित नाम ख कुमारीलाई प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारले नयाँ लुगा किनिदिने, बागलुङ घुम्न जाने भनी ललाई फकाई प्रलोभनमा पारी अभिभावकलाई थाहा नदिई नारायणगढ, चितवन लगेकोले प्रतिवादीलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ बमोजिम

कारबाही गरिपाउँ भन्ने बेहोराको पीडितका बाबु बाबुराम परियारको किटानी जाहेरीबाट प्रस्तुत मुद्दाको कारबाही उठेको देखिन्छ । मिसिल संलग्न पीडित ख कुमारीको मौकाको प्रमाणित बयान हेर्दा प्रतिवादीले पीडितलाई, लुगा किनिदिने, बागलुङ घुम्न लैजाने भनी ललाई फकाई बस चढाई घरबाट चितवनस्थित प्रतिवादीको बहिनीको घरमा लगेको र त्यहाँ प्रतिवादीको बहिनीले किन यति सानो नानीलाई साथमा लिई हिँडेको भनेर गाली गरेपछि सोको भोलिपल्ट पीडितको काकाको घरमा लिई छाडेको भनी (स.ज ६) लेखाई दिएको देखिन्छ । प्रतिवादीले मौकामा कागज गर्दा पीडितलाई विवाह गर्ने उद्देश्यले घुम्न जाउँ भनी आफ्नो साथमा लिई गएको भनी लेखाई दिएका छन् भने निजले अदालतमा बयान गर्दा पनि आफूले पीडितलाई विवाह गर्न लगेको, केटीको राजीखुसीले बिहे गर्न लगेको (स.ज ६) भनी पीडितलाई चितवनसम्म पुऱ्याएकोमा साबिती बयान गरेको देखिन्छ । जाहेरवाला, पीडित एवं स्वयं प्रतिवादीको भनाइसमेतबाट प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारले अभिभावकको मन्जुरी विना नै पीडितलाई नयाँ लुगा किनिदिने, बागलुङ घुम्न जाने भनी ललाई फकाई चितवन लगेकोमा विवाद देखिएन ।

३. यस अवस्थामा प्रतिवादीलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२)(ख) को कसुरमा ऐ. ऐनको दफा १५(१) (ड)(२) बमोजिम सजाय हुनुपर्ने भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२)(ख) मा “वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाई, फकाई, प्रलोभनमा पारी, झुक्याई, जालसाज गरी, प्रपञ्च मिलाई, जबरजस्ती गरी, करकापमा पारी, अपहरण गरी शरीर बन्धक राखी, नाजुक स्थितिको फाइदा लिई, बेहोस पारी, पद वा शक्तिको दुरुपयोग गरी, अभिभावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी

कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लाने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरू कसैलाई दिने” कार्य गरेमा मानव ओसारपसार गरेको मानिनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाको रोहबाट विचार गर्दा, जाहेरवाला, पीडित एवं स्वयं प्रतिवादीको भनाइ एवं पीडित फेला परेको स्थानसमेतलाई विचार गर्दा प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारले पीडित ख कुमारीका अभिभावकको मन्जुरी विना नै घरबाट निजलाई नयाँ लुगा किनिदिने भनी ललाई फकाई गरी बागलुङ घुम्न जाने भनी बसमा चढाई घरबाट चितवनसम्म पुऱ्याएको देखियो।

४. यसरी मानव ओसारपसार कार्यमा संलग्न रहेको देखिने निज प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिमको कसुरमा ऐ. ऐनको दफा १५(१)(ड) (२) “किन्न, बेचन वा वेश्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले मानिसलाई नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानेलाई दश वर्ष कैद र पचास हजार रुपैयाँदेखि एकलाखसम्म जरिवाना र बालबालिका लगेको भए दश वर्षदेखि बाह्र वर्षसम्म कैद र एकलाख जरिवाना हुने” भन्ने कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुनुपर्नेमा अभियोग दाबीभन्दा फरक कसुर ठहर गरी कम सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत पोखराको फैसला नमिलेकोले सो हदसम्मको फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम नै सजाय गरिपाउँ भन्ने बेहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा विचार गर्दा, मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातबाट प्रतिवादीले पीडितलाई किन्न, बेचन वा वेश्यावृत्तिमा लगाउन निजलाई अपहरण गरी, बेहोस पारी, नाजुक स्थितिको फाइदा उठाई लगेको भन्ने अवस्था देखिँदैन। साथै निज प्रतिवादीले घरबाट लिई गएपछि आफूसँग शारीरिक सम्पर्क तथा यौन दुर्व्यवहार नगरेको कुरा

(स.ज ८) अदालतबाट प्रमाणित पीडितको मौकाको बयानमा उल्लेख भएबाट पीडितलाई प्रतिवादीले किन्न, बेचन वा वेश्यावृत्तिमा नै लगाउने उद्देश्यका लागि लगेको भन्ने तथ्य स्थापित हुन सकेको देखिँदैन र सोको वस्तुनिष्ठ प्रमाण पुऱ्याउने दायित्व प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम अभियोजन पक्षले पूरा गर्न सकेको स्थितिसमेत छैन। यद्यपि पीडितलाई घरबाट लगी चितवनसम्म पुऱ्याउने कार्य गरेकोमा विवाद नदेखिने र पीडितलाई चितवनसम्म पुऱ्याउनुपर्ने कारण के थियो भनी प्रतिवादीले स्पष्ट भन्न नसकेको स्थितिसमेतबाट पीडितलाई ओसारपसार गर्नेसम्मको कार्यमा प्रतिवादीको संलग्नता रहेको भन्ने देखिन्छ। अपराधशास्त्रमा अभियुक्तउपर लिइएको अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर आधार, प्रमाणबाट पुष्टि भएमा मात्र कसुरको मात्रा, कसुरमा अभियुक्तको संलग्नतालगायतका समग्र पक्षहरूको विश्लेषणपश्चात् अभियुक्तलाई सो कसुर गरेउपर मौजुद रहे भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मात्र सजाय गर्नुपर्ने मान्यता स्थापित छ जुन कानूनी शासनको मकसदसमेत हो। कुनै पनि अभियुक्तउपरको कसुर स्थापित भइसकेपश्चात् सो कसुर गरेउपर रहेको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सजाय नगरी आफू खुसी सजाय निर्धारण गर्नु मान्य न्यायका सिद्धान्त विपरीतसमेत हुन जान्छ। यस स्थितिमा प्रतिवादीको कसुर कार्यमा रहेको संलग्नतालाई विचार गरी ऐ. ऐनको दफा १५(१)(घ) मा भएको “शोषण गर्ने उद्देश्यले दफा ४ को उपदफा (२) को खण्ड ख बमोजिम नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानेलाई एक वर्षदेखि दुई वर्षसम्म कैद र विदेश लगेको भए दुई वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद” सजाय हुने भन्ने कानूनी व्यवस्था नै आकर्षित हुने देखियो। प्रतिवादीले पीडितलाई नेपालकै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँ चितवनसम्म लगेकोमा प्रतिवादी स्वयंको स्वीकारोक्ति देखिएको अवस्था एवं बिहे भइसकेका र

घरमा श्रीमतीसमेत रहेको बताउने निज प्रतिवादीले परिवर्तित नाम पीडित ख कुमारीलाई निजको अभिभावकको मञ्जुरी विना नै नेपाल सरहदको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँ (चितवन) सम्म पुऱ्याएको देखिएको र पीडित चितवनमा रहेका निजका काकाको घरबाट फेला परेको देखिएको अवस्थामा पीडितलाई बिहे गर्ने उद्देश्यले नै चितवन लगेको भन्ने प्रतिवादीको जिकिर प्रतितलायक देखिएन । यस अवस्थामा आधार, कारण एवं विद्यमान कानूनी व्यवस्थासमेतको व्याख्या विश्लेषणबाट पीडितलाई प्रतिवादीले शोषण गर्ने उद्देश्यले लगेको ठहर गरी प्रतिवादीलाई दुई वर्ष कैद सजाय गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पोखराबाट भएको फैसला अन्यथा नदेखिँदा निज प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम नै सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर र सोही बेहोराको विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

५. अतः उपर्युक्त तथ्य एवं घटनाक्रम रहेको प्रस्तुत वारदातमा उल्लिखित विवेचित आधार, प्रमाण तथा कारणबाट जाहेरी दरखास्त र सोलाई समर्थन गर्ने पीडितको बकपत्र, प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारले पीडितलाई चितवनसम्म लैजान निजका अभिभावकको सहमति लिएको भन्ने पुष्टि हुन नसकेको र पीडित घरबाट चितवनसम्म पुगी निजका काकाको घरबाट फर्की आएको तथ्यमा विवाद नरहेको एवं पीडितलाई घरबाट लगी चितवन पुऱ्याएकोमा प्रतिवादीको अनुसन्धान र अदालतसमक्षको साबिती बयानलगायतका आधार, प्रमाणबाट प्रतिवादी मिठे भन्ने ठगबहादुर सुनारले शोषण गर्ने नै उद्देश्यले निज पीडितलाई चितवनसम्म ओसारपसार गरेको भन्ने अवस्था देखिँदा निजलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) (च) बमोजिम दुई वर्ष कैद सजाय हुने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत पोखराको मिति २०७१।१।२१

को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. टंकबहादुर मोक्तान

इजलास अधिकृतः कमलकान्त जोशी
इति संवत् २०७५ साल भाद्र २७ गते रोज ४ शुभम् ।

४४४ ७७७

निर्णय नं. १००९१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
आदेश मिति : २०७५।६।१५
०७२-WO-०८६९

विषयः उत्प्रेषण

रिट निवेदक : क्यानाडा स्थायी घर भई हाल गैर पर्यटकीय कामदार भिसा (Working Visa) लिई Sprout Technology Pvt. Ltd. मा कार्यरत Robert Ian Penner (रोबर्ट यन पेनर)

विरुद्ध

विपक्षी : अध्यागमन विभाग, कालीकास्थान, काठमाडौंसमेत

- नेपालको संविधानको धारा १७ को उपधारा (२) को खण्ड (क) मा “प्रत्येक नागरिकलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । यसबाट नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त हक अधिकार विशेषतः नेपाली नागरिकलाई मात्र प्रदान हुने देखिन्छ । यसरी नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक उल्लङ्घन भयो भनी विदेशी नागरिकले दाबी लिई त्यसको उपचार खोज्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । निवेदक क्यानेडियन नागरिक भएकोले संविधानको उक्त प्रावधानअनुसार विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक निजले दाबी गर्न पाउने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिम संविधानमा व्यवस्था भएअनुसार उक्त संवैधानिक हक प्रचलन गराई माग्न सक्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.५)

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार महतो र विद्वान् अधिवक्ता श्री रक्षाराम चमार

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०५९, नि.नं.७१६०, अंक ११
- ने.का.प.२०७४, नि.नं.९८०६, अंक ५

सम्बद्ध कानून :

- अध्यागमन नियमावली, २०५१

आदेश

न्या. टंकबहादुर मोक्तान : नेपालको संविधानको धारा ४६ र धारा १३३(२) बमोजिम यस

अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:

तथ्य खण्ड

रिट निवेदनको बेहोरा

म रिट निवेदक क्यानेडियन नागरिक हुँ । नेपालमा कानूनबमोजिम कामदार भिसा (Working Visa) लिएर काम गरिरहेको छु। मिति २०७३।०१।२० को करिब दिउँसोको २ बजे प्रहरी आएर मलाई समाती जावलाखेल प्रहरी चौकीमा लगे। मलाई केही समय जावलाखेल प्रहरी चौकीमा राखेपश्चात् अध्यागमन विभाग, कालिकास्थान लगियो । मैले मलाई पक्राउ गर्नुको कारण धेरै चोटि सोधेँ तर मलाई बताइएन । झण्डै २६ घण्टासम्म मलाई अध्यागमन विभागमा थुनेर राखियो, एउटा कागजमा जबरजस्ती हस्ताक्षर गराएर मिति २०७३।०१।२१ मा पौल क्षेत्रीको जिम्मा लगाएर छोडियो । साथै, मेरो ट्वीटरको अभिव्यक्तिले देशको शान्ति सुरक्षा तथा सामाजिक सद्भावमा असर गरेको आरोप लगाई मेरो भिसा खारेज गरी दुई दिनभित्र आफ्नो देश प्रस्थान गर्नु भनी अध्यागमन विभागले मिति २०७३।०१।२१ मा निर्णय गरेको रहेछ । मैले ट्वीटरमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताबमोजिम नै आफ्ना विचारहरू राखेको हुँ । त्यसले देशको शान्ति, सुरक्षामा तथा सामाजिक सद्भाव भड्काउने कुनै काम गरेको छैन । मैले ट्वीटरमा लेख्दैमा कुन ठाउँमा शान्ति भडकियो भन्ने प्रतिवादीहरूले प्रमाणसहित देखाउनु पर्ने हुन्छ । लोकतन्त्रको मूलभूत आधार नै व्यक्तिको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता हो । जसरी अध्यागमन विभागले मेरो भिसा बिना कुनै कारण खारेज गरी दुई दिनभित्र देश छोडन आदेश दिएको छ, त्यो आफैँमा स्वेच्छाचारी छ । कसैलाई दोषी ठहर्‍याउने विषय न्यायिक क्षेत्राधिकारको विषय हो । त्यस्तो अधिकार प्रत्यक्ष वा परोक्ष जुनसुकै रूपमा अध्यागमन विभाग जस्तो गृह मन्त्रालयअन्तर्गतको निकायले गर्न मिल्दैन । यसरी विपक्षीहरूले स्वेच्छाचारी रूपमा

समात्ने, थुन्ने, कानूनबमोजिम भिसा प्राप्त गरी काम गरी रहेको अवस्थामा विपक्षी अध्यागमन विभागबाट कुनै आधार र कारण नखोली सुनुवाइको मौका नदिई भिसा रद्द गरी देशबाट निष्काशन गर्ने गरी भएको निर्णय नेपालको संविधानको धारा १७ (१) र (२), धारा २०(१), (३), (४), (५), (८),(९) लगायतका संवैधानिक र मानव अधिकारको उल्लङ्घन एवं प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भएकाले सो निर्णय र सोसम्बन्धी अन्य काम कारबाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ र अब उप्रान्त मेरो अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामा कुनै खालको आँच नपुऱ्याउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ । साथै स्वेच्छाचारी हिसाबले बिना कुनै जानकारी २६ घण्टासम्म हिरासतमा राखेकोले मलाई पर्न गएको मानसिक तथा आर्थिक क्षतिको क्षतिपूर्तिसमेत दिनु दिलाउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । भविष्यमा मेरो भिसा आवधिक गर्दा वा भिसा जारी गर्दा कुनै खालको पुर्वाग्रहसमेत नराखी कानूनसम्मत हिसाबले यथावत् रूपमा भिसा दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७३।०९।२२ को रिट निवेदन ।

यस अदालतको आदेश

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूको नाममा सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ परेपछि वा सो अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । साथै, निवेदकको अन्तरिम

आदेश माग गरेको देखिँदा सो सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०७३।२।१९ को पेसी तोकी सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०७३।१।२७ मा भएको आदेश ।

विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालयको लिखित जवाफ

रिट निवेदकको भिसा रद्द गर्ने र जारी गर्ने कार्य प्रहरी प्रधान कार्यालयको क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने र प्रहरी प्रधान कार्यालयको कुनै आदेश वा निर्णयले आफ्नो भिसा रद्द गरी आफूलाई स्वदेश फर्काउन लागेको भनी रिट निवेदनमा कुनै जिकिर प्रस्तुत गर्न सकेको अवस्थासमेत छैन । प्रहरीले पक्राउ गरी अध्यागमन विभागमा बुझाएको र उक्त विभागले आवश्यक सोधपुछ गरी निजलाई छाडेको भन्ने रिट निवेदकको बेहोराबाटै स्पष्ट खुलेको छ । तसर्थ, भिसा जारी गर्ने र रद्द गर्ने अधिकारप्राप्त नेपाल सरकारको छुट्टै निकायबाट कानूनबमोजिम भए गरेका काम कारबाहीलाई नजर अन्दाज गरी सरोकार नै नभएको प्रहरी प्रधान कार्यालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर भएको उल्लिखित रिट निवेदन खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालयको लिखित जवाफ ।

यस अदालतको अन्तरिम आदेश

यसमा अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा अध्यागमन विभागको मिति २०७३।०९।२९ को निर्णयले दुई दिनभित्र निवेदकको आफ्नो देश क्यानडा प्रस्थान हुन भनी दिएको पत्रअनुसार निजले फिर्ता हुन्छु भनी अध्यागमन विभागमा स्वीकार गरी आफ्नो देश प्रस्थान गरी सकेको भन्ने देखिँदा निवेदन मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी रहनु परेन भन्ने बेहोराको मिति २०७३।२।१९ को आदेश ।

विपक्षी नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ

अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम २८(१) मा भिसा रद्द गर्ने विभिन्न आधारहरूको व्यवस्था गरिएको छ । निज विपक्षी गैर पर्यटकीय कामदार भिसामा नेपाल आएको र निजले सामाजिक सन्जालमार्फत नकारात्मक सन्देशहरू प्रवाह गर्ने, सेयर गर्ने कार्य गरी अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम २८(१) को (ङ), (च), (छ) र (झ) को उल्लङ्घन गरेकोले निजको भिसा रद्द गरी २ दिनभित्र नेपाल छाड्ने आदेशका लागि अध्यागमन विभागबाट कारबाही गरिएको हो । गृह मन्त्रालयको के-कस्तो काम कारबाहीबाट निज विपक्षीको संविधान प्रदत्त हक अधिकारको हनन हुन गएको हो, तत् सम्बन्धमा रिट निवेदनमा वस्तुनिष्ठ आधार र कारणसमेत खुलाउन सकेको देखिँदैन । बिना आधार र कारण यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षी महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलको लिखित जवाफ

नेपालको गैर पर्यटक (Working) भिसा लिई Sprout Technology Pvt. Ltd. सैंबु, भैंसेपाटी-४, ललितपुरमा कार्यरत Canadian राहदानी नं. CG७८३५१७ बाहक Mr. Robert Ian Penner को सन्दर्भमा प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल काठमाडौंको प.सं. ४-०३-१५ (२०७२/२०७३), च.नं. १२३८, मिति २०७३।०१।१७ को पत्र साथ प्राप्ति गतिविधि तथा चालचलनसम्बन्धी प्रतिवेदनको आधारसमेतबाट निजलाई अध्यागमनसम्बन्धी कानूनबमोजिम कारबाही गर्नुपर्ने भएकोले अविलम्ब यस विभागमा उपस्थित गराई दिनु हुन अनुरोध गरिन्छ भन्ने अध्यागमन विभाग, कालिकास्थान, काठमाडौंको

मिति २०७३।०१।२० को पत्र यस परिसरमा प्राप्त हुन आएको हुँदा निज Mr. Robert Ian Penner लाई सो सम्बन्धमा जानकारी गराई मिति २०७३।०१।२० मा यस परिसरको चलानी नं. ३४६७ को पत्रसाथ अध्यागमन विभाग, कालिकास्थान, काठमाडौंमा उपस्थित गराइएको हो । विपक्षी रिट निवेदकले यस परिसरसमेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन आधारहीन एवं काल्पनिक भएकाले खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी महानगरीय प्रहरी परिसर, जावलाखेलको लिखित जवाफ ।

विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ

निवेदकले नेपालको संविधानको धारा १७ द्वारा प्रदत्त विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक उल्लङ्घन भएको विषय उठान गरेको सम्बन्धमा सो हक नेपाली नागरिकलाई मात्र प्रदान भएकोले उक्त हक उल्लङ्घन भयो भनी विदेशी नागरिकले दाबी लिई रिट दिन मिल्ने नदेखिँदा प्रस्तुत रिट खारेजीभागी छ । जहाँसम्म मिति २०७२।१।२१ मा अध्यागमन विभागले निवेदकको भिसा खारेज गरी दुई दिनभित्र आफ्नो देश प्रस्थान गर्नु भनी गरेको निर्णयसम्बन्धी विषय छ, कुनै पनि मुलुकले के कस्तो सर्त र आधारमा विदेशी नागरिकलाई आफ्नो मुलुकको प्रवेशाज्ञा दिने र त्यो मुलुकमा रहँदा बस्दा निजले पालना गर्नुपर्ने सर्त तथा बन्देजको सम्बन्धमा कानूनमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ । नेपालमा पनि विदेशीलाई पर्यटकीय भिसा, गैर पर्यटकीय भिसा, व्यावसायिक भिसालगायतका भिसाहरू प्रदान गर्ने तथा भिसा रद्द हुने आधारसमेत कानूनमा नै व्यवस्था गरिएको छ । अध्यागमन ऐन, २०४९ तथा अध्यागमन नियमावली, २०५१ मा विदेशी नागरिकलाई प्रदान गरिने भिसा, त्यसको अवधि तथा भिसा रद्द हुने आधारलगायतका विषय किटान गरिएको छ । अध्यागमन नियमावली, २०५१

को नियम २८ को उपनियम (१) को खण्ड (क) देखि खण्ड (ञ) सम्म भिसा रद्द हुने आधारहरूमा विदेशीको उपस्थितिबाट नेपालको शान्ति, सुरक्षा र नेपाली जनताको पारस्परिक सौहार्दतामा प्रतिकूल असर पर्ने देखिएमा, संदिग्ध आचरण वा अवाञ्छित क्रियाकलाप गरे, गराएमा, नेपालभित्रको सामाजिक र सांस्कृतिक वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने देखिएमा, प्रचलित कानूनको उल्लङ्घन गरे, गराएमा, जुन उद्देश्यको लागि भिसा प्रदान गरिएको हो सोअनुरूपको कार्य नगरी अन्य काम कुरा गरेमा लगायतका व्यवस्था रहेका छन् । उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाका आधारमा विदेशी नागरिकको भिसा रद्द गरेको विषयलाई लिई त्यस्तो विदेशीले आफ्नो हक अधिकार उल्लङ्घन भएको भन्ने दाबी लिई रिट निवेदन दिन मिल्दैन । नेपालमा भिसा लिई रहन बस्न पाउनु विदेशीको अधिकार पनि होइन । साथै, निवेदकले विभागको निर्देशनबमोजिम नेपाल छोडी सकेको हुँदा रिट निवेदनको सान्दर्भिकतासमेत समाप्त भइसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

आदेश खण्ड

नियमबमोजिम निर्णयार्थ यस इजलासमा पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार महतो र विद्वान् अधिवक्ता श्री रक्षाराम चमारले विपक्षीहरूले रिट निवेदकलाई स्वेच्छाचारीरूपमा समात्ने, थुन्ने, कानूनबमोजिम भिसा प्राप्त गरी काम गरी रहेको अवस्थामा विपक्षी अध्यागमन विभागबाट कुनै आधार र कारण नखोली सुनुवाइको मौकासमेत नदिई भिसा रद्द गरी देशबाट निष्काशन गर्ने गरी भएको निर्णय संवैधानिक र मानव अधिकारको उल्लङ्घन एवं प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भएकाले सो निर्णय र सोसम्बन्धी अन्य काम कारबाहीहरू बदर

गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

त्यसैगरी, विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले निवेदकले अध्यागमन विभागमा आई बयान गरेको हुँदा निजलाई सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित गराएको भन्न मिल्दैन । निवेदकले विभागको निर्देशनबमोजिम नेपाल छोडी फिर्ता गइसकेको हुँदा रिट निवेदनको सान्दर्भिकतासमेत समाप्त भइसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्त तथ्य र बहस जिकिर भएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक क्यानेडियन नागरिक कानूनबमोजिम कामदार भिसा (Working visa) प्राप्त गरी नेपालमा काम गरी रहेको अवस्थामा बिना कारण पक्राउ गरी विपक्षी अध्यागमन विभागबाट कुनै आधार र कारण नखोली सुनुवाइको मौकासमेत नदिई भिसा रद्द गरी देशबाट निष्काशन गर्ने गरी भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन मागदाबी रहेको पाइन्छ । यसमा निवेदकले विभागको निर्देशनबमोजिम नेपाल छोडी फिर्ता गइसकेको हुँदा रिट निवेदनको सान्दर्भिकतासमेत समाप्त भइसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेजी भागी छ भन्ने बेहोराको विपक्षीमध्येका प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ । साथै, निवेदकलाई अध्यागमनसम्बन्धी कानूनबमोजिम कारबाही गर्नुपर्ने भएकोले विभागमा उपस्थित गराई दिनुहुन अनुरोध गरिएको अध्यागमन विभाग, कालिकास्थानको मिति २०७३।०१।२० को पत्रानुसार निज Mr. Robert Ian Penner लाई अध्यागमन विभाग, कालिकास्थान, काठमाडौंमा उपस्थित गराइएको हो भन्नेसमेत

बेहोराको विपक्षीमध्येका गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

३. सर्वप्रथम, भिसा रद्द गरी देशबाट निष्काशन गर्ने भनी रिट निवेदकको विरुद्ध निर्णय गर्दा सुनुवाइको मौका नदिएको भन्ने निवेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा कुनै व्यक्तिको विरुद्धमा कुनै काम कारबाही अगाडि बढाई निजको हकाधिकारमा असर गर्ने गरी निर्णयमा पुग्नुपूर्व त्यस्ता व्यक्तिलाई सुनुवाइको मौका दिनुपर्दछ भन्ने न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त रहेको छ । सो सिद्धान्तलाई न्यायिक निकाय तथा प्रशासकीय निकाय दुवैले आफ्नो काम कारबाहीको क्रममा बाध्यात्मक रूपमा परिपालना गर्नुपर्ने हुन्छ । सो पालना नगरी गरिएको निर्णय स्वच्छ र निष्पक्ष नभई स्वच्छाचारी हुन जान्छ । सो सिद्धान्तलाई यस अदालतबाट ने.का.प २०५९, निर्णय नं. ७१६०, अड्क ११ तथा ने.का.प २०७४, निर्णय नं. ९८०६, अड्क ५ मा समेत व्याख्या भएको देखिन्छ । सो सन्दर्भमा यस मुद्दामा हेर्दा, मिति २०७३।०९।२९ मा अध्यागमन विभागका अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष निज निवेदकको बयान भएको भन्ने देखिन्छ । उक्त बयानमा निजले सामाजिक सञ्जालमा सेयर र पोस्ट गरेको विचारहरू आफैँले गरेको भन्ने स्वीकारी बयान गरेको देखिन्छ । सो बयानपश्चात् मात्र निजले सामाजिक सञ्जालमा सेयर र पोस्ट गरेको विचारहरू अध्यागमन नियमावली, २०५९ को नियम २८ को उपनियम (१) को खण्ड (ड), (च), (छ), र (झ) मा उल्लेख गरेबमोजिम नेपालको शान्ति, सुरक्षा र सामाजिक सौहार्दतामा प्रतिकूल असर पर्ने कार्यहरू गरेको देखिँदा निजको गैर पर्यटकीय कामदार भिसा रद्द गर्ने भनी कारणसहित अध्यागमन विभाग निर्णयमा पुगेको देखिन्छ । यसरी निजले राजीखुसी बयान गरेको भनी सहीछापसमेत गरेको अवस्थामा निजलाई स्वच्छ सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित गराइएको भन्ने निवेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

४. अब, विपक्षीमध्येको अध्यागमन विभागबाट

निवेदकको कामदार भिसा रद्द गरी दुई दिनभित्र आफ्नो देशमा प्रस्थान हुने गरी भएको निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदाबीतर्फ हेर्दा, अध्यागमन विभागले मिति २०७३।०९।२९ मा क्यानाडियन नागरिक Robert Ian Penner ले सामाजिक सञ्जालमा सेयर र व्यक्त गरेका पोस्टहरूको प्रतिलिपि विवरणहरूलाई विश्लेषण गर्दा निजले गरेको कार्य अध्यागमन नियमावली, २०५९ को नियम २८ को उपनियम (१) (ड), (च), (छ) र (झ) अनुसार कार्यहरू गरेको देखिएको हुँदा निजले लिएको गैर पर्यटकीय कामदार भिसा रद्द गर्नु उपयुक्त देखिन्छ, साथै निजलाई दुई दिनभित्र आफ्नो देशमा प्रस्थान गर्न लगाउने भन्नेसमेतको निर्णय गरेको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा अध्यागमन नियमावली, २०५९ को नियम २८ मा उल्लिखित विदेशी नागरिकको भिसा अध्यागमन विभागले रद्द गर्न सकिने अवस्थासम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हेर्दा, नियम २८ को उपनियम (१) को खण्ड (ड) मा “निजको उपस्थितिबाट नेपालको शान्ति, सुरक्षा र नेपाली जनताको पारस्परिक सौहार्दतामा प्रतिकूल असर पर्ने देखिएमा” खण्ड (च) मा “संदिग्ध आचरण वा अवाञ्छित क्रियाकलाप गरे, गराएमा” खण्ड (छ) मा “नेपालभित्रको सामाजिक र सांस्कृतिक वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने देखिएमा” र खण्ड (झ) मा “जुन उद्देश्यको लागि भिसा प्रदान गरिएको हो सोअनुरूपको कार्य नगरी अन्य काम कुरा गरेमा” भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । रिट निवेदक Canadian नागरिक राहदानी नं. CG७८३५९७ बाहक Mr. Robert Ian Penner नेपालको गैर पर्यटक कामदार भिसा लिई Sprout Technology Pvt. Ltd., सैंबु, भैंसेपाटी-४, ललितपुरमा कार्यरत रहेको देखिन्छ । प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्सालले निवेदकले सामाजिक सञ्जालमा सेयर र पोस्ट गरेका अभिव्यक्तिहरूको अध्ययन र अनुसन्धान गरी निजको गतिविधि तथा चालचलनसम्बन्धी बुझाएको प्रतिवेदनमा सो प्रेषित

सामग्रीहरूले नेपाल सरकार, सरकारी निकाय र कर्मचारीप्रति सर्वसाधारणको आस्था र विश्वास घटाई नकारात्मक भावना फैलाउने गरेको पाइयो भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ। कुनै पनि मुलुकले के कस्तो सर्त र आधारमा विदेशी नागरिकलाई आफ्नो मुलुकको प्रवेशाज्ञा दिने र त्यो मुलुकमा रहँदा बस्दा निजले पालना गर्नुपर्ने सर्त तथा बन्देजको सम्बन्धमा कानूनमा व्यवस्था गरेको हुन्छ। सो पालना नभएको खण्डमा भिसा रद्द गरी निष्काशन गर्न सक्ने अधिकार रहेको हुन्छ। नेपालमा भिसा लिई रहन बस्न पाउनु विदेशीको पूर्ण अधिकार हुने होइन। यसरी निवेदक गैर पर्यटकीय कामदार भिसामा नेपालमा कार्यरत रहेको अवस्थामा निजले सामाजिक सञ्जालमार्फत प्रेषित गरेको अभिव्यक्तिहरू कानूनविपरीत रहेको हुँदा निजको भिसा रद्द गर्ने गरी अध्यागमन विभागले गरेको निर्णय कानूनसम्मत नै रहेको देखिन्छ।

५. साथै, रिट निवेदकले नेपालको संविधानको धारा १७ को उपधारा (२) को खण्ड (क) द्वारा प्रदत्त विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक उल्लङ्घन भएको विषय उठान गरेको सम्बन्धमा हेर्दा, नेपालको संविधानको धारा १७ को उपधारा (२) को खण्ड (क) मा "प्रत्येक नागरिकलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक हुनेछ" भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। यसबाट नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त हक अधिकार विशेषतः नेपाली नागरिकलाई मात्र प्रदान हुने देखिन्छ। यसरी नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक उल्लङ्घन भयो भनी विदेशी नागरिकले दाबी लिई त्यसको उपचार खोज्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन। निवेदक क्यानेडियन नागरिक भएकोले संविधानको उक्त प्रावधानअनुसार विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको हक निजले दाबी गर्न पाउने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिम संविधानमा व्यवस्था भएअनुसार उक्त संवैधानिक हक प्रचलन गराई माग्न सक्ने देखिएन।

६. अर्कोतर्फ, अध्यागमन विभागले निवेदकको भिसा रद्द हुने गरी निर्णय गरेको मिति २०७३।०१।२१ मा नै अध्यागमन विभागको निर्णयानुसार म आफ्नो देशमा दुई दिनभित्र प्रस्थान गर्नेछु भनी निज निवेदकले लिखत गरी सही गरेको देखिन्छ। साथै, मिति २०७३।०१।२६ मा निज निवेदक कार्यरत रहेको Sprout Technology Service Pvt. Ltd. ले अध्यागमन विभाग, कालीकास्थान, काठमाडौंलाई पठाएको पत्रमा "अध्यागमन विभागको सो निर्णयको जानकारी पाएपश्चात् उक्त कम्पनीको बोर्ड अधिकारीहरूको मिति २०७३।०१।२२ को मितिद्वारा निजलाई कम्पनीबाट बर्खास्त गरिएको र निज २०७३।०१।२३ मा आफ्नो देशमा प्रस्थान गरिसकेको" भन्ने उल्लेख रहेको देखिन्छ। सोलाई समर्थन हुने गरी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफमा समेत सो कुरा उल्लेख रहेको पाइन्छ। यसरी अध्यागमन विभागको मिति २०७३।०१।२१ को निर्णयले दुई दिनभित्र निवेदकले आफ्नो देश प्रस्थान हुन भनी दिएको पत्रअनुसार निजले फिर्ता हुन्छु भनी अध्यागमन विभागमा स्वीकार गरी लिखतसमेत गरी आफ्नो देश प्रस्थान गरी सकेको अवस्थामा रिट निवेदन मागदाबीको सान्दर्भिकतासमेत समाप्त भइसकेको देखिन्छ।

७. अतः माथि उल्लेख भएअनुसार रिट निवेदकले सामाजिक सञ्जालमा सेयर र पोस्ट गरेका विचारहरू अध्यागमन नियमावली, २०५१ को नियम २८ को उपनियम (१) को खण्ड (ड), (च), (छ) र (झ) को विपरीत भएकोले निजको गैर पर्यटकीय कामदार भिसा रद्द गरी निजलाई आफ्नो देश प्रस्थान गर्नु भनी अध्यागमन विभागले गरेको निर्णय कानूनसम्मत देखिएको र निजले अध्यागमन विभागको निर्णय स्वीकार गरी लिखतसमेत गरी आफ्नो देश प्रस्थान गरी सकेकोबाट रिट निवेदन मागदाबीको

सान्दर्भिकता र औचित्यतासमेत समाप्त भइसकेको देखिँदा रिट निवेदन मागदाबीबमोजिम आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. दीपककुमार कार्की

इजलास अधिकृत: दीपिका थापा मगर
इति संवत् २०७५ साल असोज १५ गते रोज २ शुभम् ।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १००९२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
आदेश मिति : २०७५।१।३
०७३-WO-०६३८

मुद्दा : उत्प्रेषण

निवेदक : धनुषा जिल्ला, झोझिकटैया गाउँ विकास
समिति वडा नं. ८ घर भई हाल जनकपुर
उपमहानगर पालिका वडा नं. ११ बस्ने
रेखाकुमारी साह

विरुद्ध

विपक्षी : उच्च अदालत, जनकपुरसमेत

■ जिल्ला अदालतले अन्तिम निर्णय नसुनाउँदै अ.बं. १७ नं. बमोजिम परेको निवेदनको आधारमा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले सुरु मुद्दा हेर्ने अदालतको न्याय सम्पादनको काममा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने गरी आदेश गर्दा सुरु जिल्ला अदालतको अन्तिम निर्णय गर्न पाउने क्षेत्राधिकारमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्न जाने ।

(प्रकरण नं. ३)

■ म्याद नाघेको वा बेरीत भएको भन्ने कुरा कार्यविधिसँग सम्बन्धित विषय हुन् । मानो छुट्टिएको मिति र को कसबाट तायदाती फाँटवारी दाखिला गर्ने भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने कार्यले मुद्दामा संलग्न पक्षहरूको सम्पत्तिसम्बन्धी विषयमा प्रत्यक्ष असर पार्दछ । त्यसैले अ.बं. १७ नं. बमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी आदेश गर्दा मातहत अदालतमा विचाराधीन रहेको सारवान् कुरामा असर पर्ने गरी आदेश गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेवप्रसाद यादव तथा श्री प्रकाशबहादुर के.सी.

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्तात्रय श्री श्यामप्रसाद खरेल, हरिहर दाहाल र पूर्णमान शाक्य

अवलम्बित नजिर :

■ ने.का.प.२०७०, अंक ९, नि.नं.९०५३
सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. केदारप्रसाद चालिसे : नेपालको संविधानको धारा १३३(२)(३) बमोजिम यसै

अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

म निवेदकले मूल सुरु लखनलाल साहसमेतका उपर फिराद दायर गरेको अधिल्लो मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी तायदाती फाँटवारी लिई ८ भागको १ भाग अंश पाउँ भनी धनुषा जिल्ला अदालतमा मिति २०७१।१।१० मा दे.नं. ९८६ को अंश मुद्दा दर्ता गरेको थिएँ। विपक्षीहरूले मिति २०७१।१।१८ मा प्रतिउत्तर फिराउँदा २०६९ सालको दे.नं. २२४३ को अंश मुद्दा दर्ता गरी मिति २०६९।१।१९ मा मिलापत्र गरी अलग बसेकोले मसँग वादीले अंश पाउने अधिकार छैन भनी जिकिर लिनुभएको थियो। मैले सो मिलापत्र बदरको लागी दे.नं. ६४४ को मिलापत्र बदर फौ.नं. १४० को जालसाजी र दे.नं. १६६१ र १६६२ को लिखत बदर मुद्दा दर्ता गरी हाल कारबाहीयुक्त अवस्थामा छ।

धनुषा जिल्ला अदालतले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सबै प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी लिने गरी मिति २०७३।७।१ मा आदेश गरेको थियो। उक्त आदेशउपर प्रतिवादीमध्येका लखनलाल साहसमेतले जनकपुर उच्च अदालतमा अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन गरेकोमा जिल्ला अदालतले वादी र बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति जिम्मा रहेका प्रतिवादीबाट तायदाती फाँटवारी माग गर्नुपर्नेमा सबै प्रतिवादीहरूबाट तायदाती लिने गरी भएको आदेश सो हदसम्म मिलेको नहुँदा बदर गरिदिएको छ भनी मिति २०७३।८।१७ मा उच्च अदालत जनकपुरबाट आदेश भएको रहेछ।

उच्च अदालत जनकपुरको उक्त आदेश ने.का.प. २०६२, अंक ९, पृष्ठ १०७१, नि.नं. ७५४९ मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत छ। अ.बं. १७ नं. को निवेदनबाट मातहत अदालतको काम कारबाही बेरीत भएमा वा म्याद नाघेको अवस्थामा मात्र त्यस्तो काम कारबाहीलाई बदर गरी कानूनबमोजिम गर्न

लगाउनेसम्म हो। जिल्ला अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा प्रत्यक्ष असर पर्ने गरी आदेश गर्न मिल्दैन। उच्च अदालत जनकपुरको आदेश यस अदालतबाट ने.का.प. २०५३, अंक २, पृष्ठ १६४ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको पनि प्रतिकूल छ।

तसर्थ उच्च अदालत जनकपुरको मिति २०७३।८।१७ को आदेशले मेरो सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारमा आघात पुगेकोले सो आदेश नेपालको संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त आदेशबमोजिम कुनै काम कारबाही नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसहितको परमादेशलगायतका जो चाहिने आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रेखाकुमारी साहको यस अदालतमा पर्न आएको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ लिनु। अन्तरिम आदेश माग गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा तत्काल जिल्ला अदालतले प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी माग गर्ने गरी मिति २०७३।७।१ मा गरेको आदेशलाई अन्यथा गर्न पर्ने अवस्था नदेखिएकोले सो आदेश बदर गरेको उच्च अदालत जनकपुरको मिति २०७३।८।१७ को आदेश हाल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूलाई जानकारी दिनु भन्नेसमेतको यस अदालतको मिति २०७३।९।२२ को आदेश।

विपक्षीलाई कानूनबमोजिम अंश दिनुपर्ने प्रतिवादीबाट तायदाती फाँटवारी लिन उच्च अदालतको आदेशले जिल्ला अदालतलाई मार्ग प्रशस्त गरेको हुँदा एकपक्षीय सुनुवाइको आधारमा यस अदालतबाट भएको अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको विपक्षी लखनलाल साहसमेतले दिएको निवेदन।

यस अदालतले फिराद परेको अधिल्लो

दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मिति २०७३।७।१ मा भएको आदेशउपर प्रतिवादीहरूको उच्च अदालत जनकपुरमा अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन परेकोमा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको २० नं. लाई दृष्टि राखी तायदाती आदेश गर्नुपर्नेमा सो अनुरूप भएको नहुँदा फिरादीले उल्लेख गरेको फिराद परेको अधिल्लो मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको मिलेको देखिएन। तायदाती फाँटवारी माग गर्दा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको २०, २१, २२, २३ नं. बमोजिम वादी र बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति जिम्मा रहेको प्रतिवादीबाट तायदाती फाँटवारी माग्नु पर्नेमा सबै प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी माग्नु भनी मिति २०७३।७।१ मा भएको आदेश सो हदसम्म मिलेको नहुँदा बदर गरिदिएको छ। अब कानूनबमोजिम तायदाती फाँटवारी माग गरी नियमानुसार गर्नुहोला भन्नेसमेत आदेश भएकोले यस अदालतबाट निवेदकलाई असर पर्ने गरी कुनै काम कारबाही नभएकोले मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन। निवेदकको रिट निवेदन निराधार हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको धनुषा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ।

विपक्षी र हाम्रा जेठा छोरा विजयप्रताप साहबीच मिति २०६८।२।२९ मा विवाह भएको हुँदा जेठी बुहारी नाता पर्दछिन्। निज विजयप्रताप साहले हामी विरुद्ध धनुषा जिल्ला अदालतमा २०६९ सालको दे.नं. २२४३ को अंश मुद्दा दायर गरी निजलाई अंश दिने गरी मिति २०६९।९।१९ मा मिलापत्र गरेका छौं। उक्त मिलापत्रबाट निवेदिकाका पतिले अंश पाइसकेको अवस्थामा हामीलाई प्रतिवादी बनाई मुद्दा दायर गरेकी छन्। हामी तेस्रो तहका अंशियार विपक्षीले अंशमा दाबी लिन पाउने होइनन्। अंशबन्डाको २० नं. अनुसार विपक्षीका पतिबाट मात्र तायदाती फाँटवारी पेस गर्ने आदेश जारी गर्नुपर्ने प्रस्ट कानूनी व्यवस्थाविपरीत धनुषा जिल्ला अदालतले अंशबन्डाको २०, २१, २२, २३ नं. बमोजिम मिति २०७३।७।१ मा जारी

गरेको आदेश ने.का.प., अंक २, पृष्ठ. १८३, ने.का.प. २०६९, अंक ३, पृष्ठ ५०४, ऐ. अंक ४, पृष्ठ ६७८ समेतमा प्रतिपादित नजिर सिद्धान्त र अंशबन्डाको १, २० समेतको कानून प्रतिकूल छ। अतः निवेदन मागबमोजिम निवेदकको अंश हकलाई प्रतिकूल असर पर्न जाने नभई उच्च अदालतको आदेशले प्रक्रियागत कुरालाई संशोधन गरेकोले उक्त आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुनु पर्ने होइन। तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको विपक्षी लखनलाल साहसमेतले पेस गरेको लिखित जवाफ।

वादीलाई छुटाई प्रतिवादीहरूबाट मात्र तायदाती माग गर्ने गरी धनुषा जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०७३।७।१ को आदेश अंशबन्डाको १० तथा २० नं. को प्रतिकूल छ। उच्च अदालतको आदेशले कार्यविधिगत त्रुटि सच्याएको छ। सो आदेशले हक बेहकको सिर्जना गर्ने नभएकोले विपक्षीको हक हनन् भएको भन्ने दाबी प्रत्यारलायक छैन। पुनः तायदाती माग गर्दा प्रस्तुत निवेदनको माग जिल्ला अदालतबाट सम्बोधन हुन सक्ने नियमित उपचारको मार्ग क्रियाशील छ। उच्च अदालत जनकपुरको मिति २०७३।८।१७ को आदेश रिट जारी भई बदर हुन सक्दैन। अंशबन्डाको २० नं., मिति २०६९।९।१९ मा मिलापत्र, ने.का.प. २०५८, अंक २ पृ. १८३, ने.का.प. २०६९, अंक ३, पृष्ठ ५०४ समेत बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ समेतको विपक्षी विजयप्रताप साहको लिखित जवाफ।

यसमा उच्च अदालत जनकपुरको मिति २०७३।८।१७ को आदेश हाल कार्यन्वयन नहुँदा यी विपक्षीहरूलाई कुनै अपूरणीय क्षति हुन जाने अवस्था नदेखिँदा यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०७३।९।२२ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश खारेज गरी रहन परेन। कानूनबमोजिम गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतको मिति २०७३।९।१८ को आदेश।

यस अदालतले कानूनबमोजिम को अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी कानूनबमोजिम नै यस अदालतबाट मिति २०७१।८।१७ मा आदेश भएको हुँदा यस अदालतको आदेशबाट रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिम रिट निवेदकको संविधान प्रदत्त मौलिक हक हनन नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको उच्च अदालत जनकपुरको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेवप्रसाद यादव तथा श्री प्रकाशबहादुर केसीले अ.बं.१७ नं. बमोजिमको निवेदनबाट रीत बेरीतसम्म हेर्ने हो। मातहत अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दाको निर्णयमा नै असर पर्ने गरी पुनरावेदन अदालतले आदेश गर्न मिल्दैन। तसर्थ निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्तात्रय श्री श्यामप्रसाद खरेल, हरिहर दाहाल र पूर्णमान शाक्यले वादीका पतिले निजका पितासमेतबाट अदालतमा मिलापत्र गरी अंश लिई पाइसकेको अवस्था हुँदाहुँदै सबै प्रतिवादीहरूबाट तायदाती लिने गरी जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश अंशबन्डाको २० नं. को कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल छ। तसर्थ उच्च अदालतबाट भएको आदेश कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

उपरोक्तानुसारको बहस जिकिर सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा अंश मुद्दामा फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सबै प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी

माग्ने गरी भएको धनुषा जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशउपर अ.बं.१७ नं. अन्तर्गत परेको निवेदनमा उच्च अदालत जनकपुरले मानो छुट्टिएको मिति नभिलेको र सम्पत्ति जिम्मा रहेको प्रतिवादीबाट मात्र तायदाती माग्नु पर्नेमा सबै प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी माग्ने गरी भएको आदेश सो हदसम्म बदर गरि दिएकोले उच्च अदालतको सो आदेश बदर गरी जिल्ला अदालतको आदेशबमोजिम गर्नु गराउनु भनी आदेश गरिपाउँ भनी निवेदक यस अदालतमा प्रवेश गरेको पाइयो। उच्च अदालतले यिनै निवेदकका पति विजयप्रताप साहसमेतले विपक्षीमध्येका लखनलाल साहसमेतलाई प्रतिवादी बनाई धनुषा जिल्ला अदालतमा मिति २०६९।१।१९ मा दायर गरेको अंश मुद्दामा निवेदकका पति विजयप्रताप साहसमेतले अंश लिने गरी भएको मिति २०६९।१।१९ को मिलापत्रको आधारमा सम्पत्ति जिम्मा रहेका प्रतिवादीबाट तायदाती माग्नु पर्ने भनी निष्कर्ष निकालेको देखियो। सो मिलापत्रउपर मैले धनुषा जिल्ला अदालतमा मिलापत्र बदर र जालसाजीसमेतका मुद्दा दायर गरेकोले जिल्ला अदालतबाट सबै प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी लिने गरी भएको आदेश कानूनसम्मत छ भन्ने निवेदकको जिकिर रहेको पाइयो। यसप्रकार उच्च अदालतले जुन मिलापत्रको आधारमा मानो छुट्टिएको मिति र अंशियार निर्धारणको आधार लिएको छ, सो मिलापत्रको वैधानिकतामाथि नै प्रश्न उठाई निवेदकले जिल्ला अदालतमा दायर गरेको मिलापत्र बदर र जालसाजी मुद्दाको माध्यमबाट मिलापत्रको वैधानिकताको परीक्षण गर्ने कार्य बाँकी नै रहेको भन्ने देखियो।

३. निवेदनमा उल्लिखित अंश मुद्दाका वादी र प्रतिवादीहरूबीच नातामा विवाद छैन। वादीले अंश पाउनु पर्ने तथ्य पनि स्थापित छ। वादीले को कसबाट के कति अंश पाउनु पर्ने हो भन्ने मात्र विवादित प्रश्न देखिन्छ। निवेदकले धनुषा जिल्ला अदालतमा विपक्षी

लखनलाल साहसमेतका उपर अंश मुद्दा र निवेदकका पति विपक्षी विजयप्रताप साहसमेतले विपक्षी लखनलाल साहसमेतसँग अंश लिनु दिनु गरी गरेको मिलापत्रलाई चुनौती दिई मिलापत्र बदर र जालसाजी मुद्दा धनुषा जिल्ला अदालतमा दायर गरी विचाराधीन रहेको देखिन्छ । उक्त मुद्दाहरूको रोहबाटै मिति २०६९।९।१९ को मिलापत्रको वैधानिकता परीक्षण भई वादीले को कसबाट के कति भाग अंश पाउने हो भन्ने कुराको निष्कर्ष निस्कने हो । सुरु जिल्ला अदालतले ती मुद्दाहरूबाट मिति २०६९।९।१९ को मिलापत्रको वैधानिकता परीक्षण गरी अन्तिम निर्णय सुनाउने काम बाँकी नै छ । यस अवस्थामा जिल्ला अदालतले अन्तिम निर्णय नसुनाउँदै अ.बं. १७ नं. बमोजिम परेको निवेदनको आधारमा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले सुरु मुद्दा हेर्ने अदालतको न्याय सम्पादनको काममा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने गरी आदेश गर्दा सुरु जिल्ला अदालतको अन्तिम निर्णय गर्न पाउने क्षेत्राधिकारमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्न जान्छ ।

४. मुलुकी ऐन अ.बं. १७ नं. मा पुनरावेदन सुन्ने अड्डाले आफ्ना मातहतका अड्डामा परेको मुद्दाको काम कारबाहीमा म्याद नाघेको वा बेरीत भएको छ भन्ने कुरा देखिएमा कानूनबमोजिम गर्न लाउनुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था देखिन्छ । म्याद नाघेको वा बेरीत भएको भन्ने कुरा कार्यविधिसँग सम्बन्धित विषय हुन् । मानो छुट्टिएको मिति र को कसबाट तायदाती फाँटवारी दाखिला गर्ने भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने कार्यले मुद्दामा संलग्न पक्षहरूको सम्पत्तिसम्बन्धी विषयमा प्रत्यक्ष असर पार्दछ । त्यसैले अ.बं. १७ नं. बमोजिमको अधिकार प्रयोग गरी आदेश गर्दा मातहत अदालतमा विचाराधीन रहेको सारवान कुरामा असर पर्ने गरी आदेश गर्न मिल्दैन ।

५. यसै प्रकृतिको निवेदक प्रेमकाजी शाक्य विपक्षी पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जसमेत भएको उत्प्रेषणको रिट निवेदनमा **“अ.बं. १७ नं. को**

व्यवस्था कार्यविधिसम्बन्धी विषय हो । कार्यविधि कानूनअन्तर्गतको कानूनी व्यवस्थाबाट कसैको हक अधिकारमा असर पर्ने गरी मूलभूत विषयमा कुनै आदेश गर्न नमिल्ने । मानो छुट्टिएको मिति अंश मुद्दामा सारवान् विषय भई अंशियारहरूको लागि निर्णायक विषयवस्तु हो । सो मितिलाई परिवर्तन गर्दा अंश सम्पत्तिको मात्रामा मात्र होइन कतिपय सम्पत्तिमा अंश पाउने र कतिपय सम्पत्तिमा अंश नपाउने अवस्थासमेत हुने अवस्था भएकोले मानो छुट्टिएको मिति अंश मुद्दामा सारवान् रूपमा प्रयोग हुने विषय हुने । अ.बं. १७ नं. को रोहमा परिवर्तन गर्ने अधिकारक्षेत्र माथिल्लो अदालतले सैद्धान्तिक विचलन वा कानूनको घोर उल्लङ्घन भएको अवस्थामा बाहेक प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुँदैन । मातहत अदालतमा परेका मुद्दाको काम कारबाहीमा म्याद नाघेको वा बेरीत भएको अर्थात् कार्यविधि कानूनको प्रयोगमा स्पष्ट त्रुटि भएको अवस्थामा मात्र अ.बं. १७ नं. प्रयोग गरी त्यसमा उपयुक्त आदेश गर्नुपर्दछ । न्यायिक मनको प्रयोग गरी निर्धारण गरिएको सो मितिलाई अ.बं. १७ नं. को रोहमा परिवर्तन गर्न नहुने र परिवर्तन गर्नुअघि फैसला गर्दा पर्ने स्पष्ट प्रभावलाई माथिल्लो अदालतले सदैव ध्यान राख्नुपर्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । (ने.का.प.२०७०, अंक ९ नि.नं.९०५३)

६. तसर्थ, निवेदकले दायर गरेको अंश मुद्दामा धनुषा जिल्ला अदालतबाट फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सबै प्रतिवादीहरूबाट तायदाती फाँटवारी लिने गरी भएको मिति २०७३।७।१ मा भएको आदेशलाई केही हदसम्म बदर गर्ने गरी उच्च अदालत जनकपुरबाट मिति २०७३।८।१७ मा भएको आदेश मुलुकी ऐन अ.बं. १७ नं. र यस अदालतबाट प्रतिपादित उल्लिखित सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल देखिएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । उक्त

आदेश कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु र अंश मुद्दामा धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०७३।७।१ को आदेशबमोजिम तायदाती फाँटवारी लिई जे जो प्रमाण बुझ्नुपर्छ बुझी कानूनबमोजिम कारबाही किनारा गर्नु भनी विपक्षी धनुषा जिल्ला अदालतका नाउँमा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीलाई दिई, मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत: आनन्दराज पन्त
इति संवत् २०७५ साल वैशाख ३ गते रोज २ शुभम् ।

४४४ ७७७

निर्णय नं. १००९३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
आदेश मिति : २०७३।७।१२
०७३-WH-००२४

विषय: बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : जिल्ला सिरहा रामनगर मिर्चैया गा.वि.स.वडा
नं. ६ बस्ने हाल जिल्ला कारागार कार्यालय
सिरहाको थुनामा रहेकी सुलेखा कुमारी नायक
व्यारको हकमा निजको छोरा नितेश राज नायक

विरुद्ध

प्रत्यर्थी : राजस्व अनुसन्धान विभाग, हरिहर भवन
ललितपुरसमेत

- प्रतिवादीका नाममा म्याद सूचना पठाउनुको उद्देश्य निज विरुद्ध चलेको मुद्दामा प्रतिवादको अवसर प्रदान गर्नु हो । यो न्यायिक कामकारबाहीको कुनै औपचारिकता मात्र नभएकोले जसको नाउँमा म्याद सूचना तामेल गरिन्छ यथार्थमा उसले जानकारी पाउन सक्ने गरी वास्तविक बसोबास रहेको स्थानमा रीतपूर्वक म्याद तामेल भएको मिसिलबाट पुष्टि हुनुपर्छ । गलत वतन उल्लेख गरी तामेल भएको म्याद सूचनाबाट प्रतिवादको अवसर प्रदान गरेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री
हरिहर दाहाल, श्री प्रकाशबहादुर के.सी., श्री
सुरेन्द्र कुमार महतो र अधिवक्ता श्री बालकृष्ण
ढकाल

प्रत्यर्थीका तर्फबाट : सहन्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज
रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

- स.अ.बुलेटिन वर्ष १९, अंक २४, पूर्णाङ्क
४५०

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे : नेपालको
संविधान, २०७२ को धारा ४६ तथा १३३(२)(३)
बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत
रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :-

मेरो आमामानिवेदकलाई इलाका प्रहरी कार्यालय मिरचैयाका प्रहरी टोलीले मिति २०७३/६/२१ गतेका दिन पक्राउ गरी लगेको थियो। तत्पश्चात् सिरहा जिल्ला अदालतको मिति २०७३/६/३० को कैद म्याद ठेकिएको पत्र अनुसार सर्त अनुरूप विदेशी विनियम प्रयोग नगरेको भन्ने मुद्दामा निवेदकलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६२/२/४ को फैसलाबमोजिम कैद जरिवाना भएको भनी मिति २०७३/६/२१ देखि २०७४/१२/२० सम्म कैदमा राखी जरिवाना रकम बुझाएमा मिति २०७४/१२/२१ गते कैदबाट मुक्त गरि दिने, जरिवाना रकम नतिरेमा मुलुकी ऐन, द.स.को ३८ नं. बमोजिम थप कैद ४ वर्षको हकमा मिति २०७४/१२/२२ गते देखि मिति २०७८/१२/२१ सम्म कैदमा राखी मिति २०७८/१२/२१ गते कैदबाट मुक्त गरिदिनु भनी विपक्षी कारागार कार्यालयलाई लेखी बन्दी बनाई राखिएको छ।

निवेदकलाई के कसरी उक्त कैद र जरिवाना हुने गरी फैसला भएको रहेछ भनी कानून व्यवसायी मार्फत मिति २०७३/६/३० मा नक्कल लिई हेर्दा निवेदकले धनुषा जिल्ला जनकपुर नगरपालिका वडा नं. १ स्थित सुलेखा इन्टरप्राइजेजको प्रोपराइटरको हैसियतमा सिंगापुरको मण्डारिन इष्टर्न ट्रेडिङ लि.बाट औद्योगिक कच्चा पदार्थ ब्रास सिट र सिंगापुरको पेनिन ट्रेडिङ इन्टरप्राइजेजबाट डाइड उलन यार्न आयात गर्न नेपाल बंगलादेश बैंकमा सतप्रतिशत नगद मार्जिन राखी प्रतितपत्र खोलेको, उक्त प्रतितपत्र खोल्न संशोधन गर्न डकुमेन्ट बुझी लिन र भुक्तानी पठाई दिन प्रतिनिधि प्रमोद कुमारलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरी बैंकलाई निवेदन दिएकोमा सोही अधिकार प्रत्यायोजन गरेको व्यक्तिले कुनै समान आयात नै नगरी वीरगञ्ज भन्सार कार्यालयबाट समानहरू छुटाएको भनी कित्ते कागज तयार गरी सर्त अनुरूप विदेशी विनियम प्रयोग नगरेको भन्ने अभियोगमा दाबीबमोजिम विदेशी विनियम नियमित गर्ने ऐन, २०१९ को दफा १७(१) र १७(९)

समेतले अपचलन गरेको बिगो रु.३,४९,६९५४०. को तीन गुनाले हुने १०,२४,८४,६२०।- (दश करोड चौबीस लाख चौरासी हजार छ सय बीस रुपैयाँ) जरिवाना र कैद १ वर्ष ६ महिना कैद हुने ठईछ भनी फैसला भएको रहेछ।

निवेदकउपर कुनै मुद्दा चलेको थाहा जानकारी छैन। मुलुकी ऐन अ.बं. ११० नं. बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी म्याद तामेल गरी प्रतिवाद एवं सुनुवाइको मौका दिइनु पर्नेमा सो नदिई कैद तथा जरिवाना गर्ने गरी भएको फैसलाबाट निवेदकलाई नेपालको संविधानको धारा १७ द्वारा प्रदत्त स्वतन्त्रताको हक, धारा १८ द्वारा प्रदत्त समानताको हक, धारा २० द्वारा प्रदत्त न्यायसम्बन्धी हक धारा २५ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा समेत प्रत्यक्ष आघात पुग्न गएको हुँदा उक्त कामकारबाही बदर घोषित गरिपाउँ भनी नेपालको संविधानको धारा ४६ धारा १३३(२) (३) अन्तर्गत यो रिट निवेदन लिई सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भएको छु।

मलाई लगाइएको अभियोगबमोजिम प्रतितपत्र खोल्न संशोधन गर्न डकुमेन्ट बुझी लिन र भुक्तानी पठाई दिन प्रतिनिधि प्रमोदकुमारलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको छैन। सो अख्तियारीको सक्कल कागजात अभियोगपत्र साथ पेस भएको छैन। अभियोगबमोजिम कुनै कसुरसमेत नगरेको अवस्था हुँदाहुँदै पनि काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट कैद र जरिवाना गर्ने गरी फैसला भएको छ। अभियोगपत्रमा उल्लेख भएको ठेगानामा मिति २०६०।३।१६ मा निवेदकको नाउँको म्याद कानूनबमोजिम तामेल हुन नसकेको भनी दोस्रो पटक मिति २०६०।९।२ मा तामेल हुँदासमेत बेपत्ते म्याद तामेल भएको रहेछ। बेपत्ते म्याद तामेल भएको कारण प्रत्यर्थी राजस्व अनुसन्धान विभागलाई वतन खुलाउन माग गरेकोमा राजस्व अनुसन्धान विभागबाट अर्को वतन खुलाउन सकेको देखिँदैन। निवेदकको नागरिकता पिता जगदीश व्यारको नामबाट

माइतीघरको ठेगाना राखी लिएको भएपनि विवाहपश्चात् आमा हामी सबै जिल्ला सिरहा रामनगर मिर्चैया न.पा. वडा नं. ६ मा बसोबास गरी आएका छौं। हामी बसोबास गर्ने स्थानमा कानूनबमोजिम म्याद तामेल भएको छैन। जसको नाउमा म्याद तामेल गर्ने हो सो व्यक्तिको घरद्वारमा गई म्याद तामेल गर्नुपर्दछ भन्ने अ.बं.११० नं.ले प्रस्ट रूपमा भनेको छ। निवेदकको विवाहपश्चात् बसोबास गरेको घरमा म्याद तामेल नभएको हुँदा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको फैसलाबाट लागेको कैद जरिवाना असुल गर्नु गैरकानूनी हुन्छ। निवेदकलाई थुनामा राखेको कार्य सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट निवेदक विजयकुमार बस्न्यात विपक्षी काठमाडौं जिल्ला अदालतसमेत भएको ०६७-WH-००४४ को बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटमा अदालतबाट भएको फैसला बदर गरी कैदमुक्त गर्ने गरी भएको फैसलामा उल्लिखित नजिर सिद्धान्तसमेतको विपरीत रहेकोछ।

अतः माथिका प्रकरणहरूमा वर्णित गरिएका तथ्य एवं कानूनका आधारमा प्रत्यर्थी श्री काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेशबाट मिति २०६०।९।२ मा जारी गरिएको बेपत्ते म्याद, काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।२।४ मा भएको फैसला र सो फैसलाको आधारमा जारी गरिएको मिति २०७३।६।२१ को कैदी पुर्जा, मिति २०७३।६।३० गतेको कैद म्याद ठेकी पठाइएको पत्रलगायत तत्सम्बन्धमा भएका सम्पूर्ण काम कारबाहीहरू बदर गरी निवेदक सुलेखा कुमारी व्यारलाई थुनाबाट मुक्त गरिदिनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने भए आधार कारणसहित मिति २०७३।७।१० गते सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको

कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा सूचना पठाई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको कारण देखाउ आदेश।

रिट निवेदकले यस विभागलाई विपक्षी बनाउनुको आधार कारण खुलाउनु भएको छैन। निवेदनमा दाबी लिइएको विषय यस विभागको काम कर्तव्य र अधिकारअन्तर्गतको विषय पनि होइन। विपक्षीले गरेको कसुर अपराधका विषयमा यस विभागबाट कानूनबमोजिम अनुसन्धान गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा अभियोग पत्र दायर गरेको हो। कानूनसम्मत तरीकाले म्याद सूचना तामेल नभएको विषय यस विभागको क्षेत्रअन्तर्गत नपर्ने हुँदा औचित्यहीन रूपमा दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको राजस्व अनुसन्धान विभागको लिखित जवाफ।

सर्तअनुरूप विदेशी मुद्रा प्रयोग नगरेको कसुरमा अभियोग दाबीबमोजिम अपचलन गरेको बिगो रु.३,४९,६९,५४० को तीन गुनाले हुने रु.१०,२४,८४,६२०।- जरिवाना र १ वर्ष ६ महिना कैद हुने ठहरी यस अदालतबाट फैसला भएको छ। यस अदालतबाट भएको फैसलाबमोजिम प्रतिवादीलाई लागेको कैद जरिवाना असुलीका लागि धनुषा जिल्ला अदालतमा पठाइएको र फैसला कार्यान्वयनको क्रममा निजलाई पक्राउ गरी थुनामा राखेको भन्ने देखिँदा निवेदकको थुना कानूनविपरीत होइन। निवेदन मागदाबीबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ।

निवेदकले अदालतबाट भएको कैद जरिवाना स्वीकार नगरी अटेर गरी फरार रहेको अवस्थामा प्रहरीले पक्राउ गरी कैद जरिवाना असुल गर्ने प्रयोजनका लागि यस अदालतबाट भएको कार्य कानूनसम्मत छ।

फरार रहेका विपक्षीले आफूलाई लागेको कैद जरिवाना छल्ने मनसायले दिएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत सिराहा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

सर्तअनुरूप विदेशी विनिमय प्रयोग नगरेको भन्ने मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६२।२।१४ को फैसलाले असुल गर्नुपर्ने कैद १ वर्ष ६ महिनाबापत प्रहरी हिरासतमा बसेको मिति २०७३।६।२१ गते देखि २०७४।१२।२० गतेसम्म र जरिवाना रु.१०,२४,८६,६२०।- नतिरेमा जरिवानाबापत मिति २०७४।१२।२२ देखि मिति २०७८।१२।२१ गतेसम्म कैदमा राखी मिति २०७८।१२।२२ गते कैदमुक्त गर्नु भनी सिराहा जिल्ला अदालत तहसिल शाखाको मिति २०७३।६।३० को पत्रादेश अनुसार यस कार्यालयमा कैदमा रहेको हुँदा विपक्षीले दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत कारागार कार्यालय सिराहाको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री प्रकाशबहादुर के.सी., श्री सुरेन्द्रकुमार महतो र अधिवक्ता श्री बालकृष्ण ढकालले निवेदकउपर सर्तअनुरूप विदेशी विनिमय प्रयोग नगरेको कसुरमा मुद्दा चलाइएको सम्बन्धमा रीतपूर्वक म्याद सूचना तामेल गरी सुनुवाइको मौका प्रदान भएको छैन । नेपालको संविधानको धारा २० अनुसार प्रत्येक व्यक्तिलाई आफू विरुद्ध गरिएको कारबाहीको जानकारी हुनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । मेरो वास्तविक वतन सिराहाको मिर्चैयामा म्याद तामेल नभएको कुरा फैसलामा नै स्वीकारिएको छ । विवाह भई अन्यत्र गएको महिलाको नामको म्याद माइतीघरमा तामेल भएकोलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गरेको भन्ने मिल्दैन । निवेदकका नाउँमा कानूनको उचित प्रक्रिया

पूरा नगरी तामेल भएका म्यादले वैधता नपाउने हुँदा प्रतिवादको अवसरबाट निवेदकलाई वञ्चित गर्न मिल्दैन । यसरी सुनुवाइको मौका नदिई एकतर्फी रूपमा भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी निवेदकलाई थुनामुक्त गरिपाउँ भन्नेसमेत एवं विपक्षी सरकारी निकायको तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका सहन्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज रेग्मीले निवेदकले फर्मखोल्दा देखाएको ठेगानामा राजस्व अनुसन्धान विभागबाट जारी भएको म्याद रीतपूर्वक निवेदकको घर वतनमा तामेल भएको छ । यसरी मुद्दा कारबाहीको सिलसिलामा कानूनबमोजिमको रीत पुऱ्याई म्याद तामेल भई मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी भएको फैसला बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनबाट बदर हुन सक्दैन । मिसिलबाट निवेदकले खोलेको कम्पनीले LC खोल्दा राखेको ठेगानामा म्याद तामेल भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

दुवैतर्फका कानून व्यवसायीद्वारा गर्नुभएको उपर्युक्त बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसमा रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचारगर्दा रिट निवेदकउपर चलेको सर्तअनुरूप विदेशी विनिमय प्रयोग नगरेको भन्ने मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट जारी भएको म्याद रीतपूर्वक तामेल नभएको हुँदा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत सुनुवाइको मौकासमेत प्रदान नगरी एकपक्षीय ढंगले काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।२।१४ मा भएको फैसला सोबमोजिमको कैद तथा जरिवानाबापत थुनामा राखेको भन्ने सिराहा जिल्ला अदालतको मिति २०७३।६।३० को कैद म्याद ठेकी पठाएको पत्रसमेत बदर माग गरी निवेदन परेको देखिन्छ ।

३. मिसिल अध्ययनगरी हेर्दा माथि उल्लिखित मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट निवेदकको

नामको म्याद सिराहा जिल्ला गोतारी गा.वि.स. वडा नं. १ मा जारी भई मिति २०६०।१।२ मा बेपत्ते तामेल भई आएको देखिन्छ । उक्त म्याद तामेली बेहोरा हेर्दा सुलेखाकुमारी व्यार म्यादमा उल्लिखित वतनमा नभएको हुँदा निजको नामको म्याद सोही वडाको सार्वजनिक चौतारामा टाँस भएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । अभियोगपत्रमा उल्लिखित वतन निवेदकको माइतीतर्फको वतन भई सो स्थानमा आफ्नो बसोबास नरहेको र विवाहपश्चात् हाल जिल्ला सिराहा रामनगर मिर्चैया न.पा. वडा नं. ६ मा आफ्नो बसोबास रहेको भनी निवेदकले लिएको दाबीलाई विपक्षीतर्फबाट खण्डन हुन सकेको पाइएन । विवाहपश्चात् महिलाको ठेगाना परिवर्तन हुने कुरा स्वाभाविक पनि छ ।

४. प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कुनैपनि व्यक्तिलाई आफू विरुद्ध लागेको अभियोगको सम्बन्धमा पर्याप्त जानकारी नदिई मुद्दाको कारबाही किनारा गर्न मिल्दैन । यसै कुरालाई जोड दिँदै नेपालको संविधानको धारा २० को उपधारा ७ अनुसार प्रत्येक व्यक्तिलाई आफू विरुद्धको कारबाहीको जानकारीको हक हुने भनी संवैधानिक प्रत्याभूति गरेकोसमेत पाइन्छ । प्रतिवादीका नाममा म्याद सूचना पठाउनुको उद्देश्य निज विरुद्ध चलेको मुद्दामा प्रतिवादको अवसर प्रदान गर्नु हो । यो न्यायिक कामकारबाहीको कुनै औपचारिकता मात्र नभएकोले जसको नाउँमा म्याद सूचना तामेल गरिन्छ यथार्थमा उसले जानकारी पाउन सक्ने गरी वास्तविक बसोबास रहेको स्थानमा रीतपूर्वक म्याद तामेल भएको मिसिलबाट पुष्टि हुनुपर्छ । गलत वतन उल्लेख गरी तामेल भएको म्याद सूचनाबाट प्रतिवादको अवसर प्रदान गरेको भन्न मिल्दैन ।

५. प्रस्तुत विवादमा निवेदकको वास्तविक बसोबास रहेको वतन जिल्ला सिराहा रामनगर मिर्चैया न.पा. वडा नं. ६ देखिएकोमा सोभन्दा अन्यत्र सिराहा जिल्ला गोतारी गा.वि.स. वडा नं. १ मा म्याद जारी भई मिति २०६०।१।२ मा बेपत्ते तामेल भई आएको

देखिँदा मुलुकी ऐन अ.बं. ११० नं. बमोजिम रीतपूर्वक तामेल भएको मान्न मिलेन । कुनै पनि व्यक्तिउपर कसुर आरोपित गरी चलाएका मुद्दामा सबुद प्रमाण पेस गरी प्रतिरक्षा गर्नबाट वञ्चित गरी भएका फैसला एवं काम कारबाही स्वच्छ पुर्पक्षको सिद्धान्तविपरीत हुने भई त्यसले मान्यता पाउन सक्दैन । प्रतिवादीका नाममा रीतपूर्वक म्याद तामेल नभएको भन्ने यस्तै विवाद रहेको निवेदक विजयकुमार बस्न्यात वि. काठमाडौं जिल्ला अदालतसमेत भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरण निवेदनमा "निवेदकको बसोबास रहेको वास्तविक ठेगानाभन्दा अन्यत्रको वतनमा म्याद सूचना जारी गरेको विपक्षीको कार्यबाट निवेदकले सुनुवाइको मौका प्राप्त गरेको भन्न नमिल्ने" भनी निवेदकका नामको म्याद तामेली र निजलाई आरोपित कसुरमा सजाय गर्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलासमेत बदर हुने ठहर्छ भनी यस अदालतबाट (सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १९, अंक २४, पूर्णाङ्क ४५०) सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतबाट निवेदकको वास्तविक बसोबास रहेको वतनभन्दा अन्यत्र म्याद सूचना जारी गरी मिति २०६०।१।२ मा बेपत्ते तामेल भएको म्यादलाई नै रीतपूर्वकको मानी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको देखिँदा निवेदकलाई आफू विरुद्धको कसुरमा सुनुवाइको मौका प्रदान गरेको भन्न मिलेन ।

६. माथि विवेचित आधार कारणबाट निवेदकउपर सर्तअनुरूप विदेशी विनिमय प्रयोग नगरेको भन्ने मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट जारी भएको सूचना म्याद निवेदकको वास्तविक वतनमा तामेल नभई माइतीतर्फको वतनमा बेपत्ते तामेल भएको देखिएको हुँदा सो मुद्दाका प्रतिवादी सुलेखाकुमारी नायकले प्रतिवादको मौका पाएको भन्न सकिने स्थिति नदेखिएको हुँदा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अनुशरण एवं पूर्ण न्यायको अवस्था सुनिश्चित गर्ने दृष्टिले हेर्दा निजलाई सुनुवाइको अवसर प्रदान गर्नु मनासिब

देखिन आएकोले निवेदकको नाउँमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।१।२ मा तामेल भएको तामेली म्याद, सोही आधारमा मिति २०६२।२।४ मा भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला र सो फैसलाअनुसार सिराहा जिल्ला अदालतबाट कैद म्याद ठेकी पठाएको मिति २०७३।६।३० को कैदी पुर्जिसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ।

७. उल्लिखित म्याद सूचना, फैसला र कैदी पुर्जा नै बदर भइसकेको अवस्था हुँदा रिट निवेदकले माग गरेको कानूनी उपचार प्राप्त भएको र मुद्दामा निजलाई उपस्थित गराई न्यायिक प्रक्रिया सम्पन्न गर्नुपर्ने अवस्थासमेत रहेको देखिँदा निज सुलेखाकुमारी नायकलाई तत्काल काठमाडौं जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराई निजको बयान लिने, थुनछेक आदेश गर्ने, प्रमाण बुझ्नेलगायतका जे जो प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्छ पूरा गरी कानूनबमोजिम मुद्दामा फैसला गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी आजै संक्षिप्त आदेशद्वारा विपक्षीहरूलाई गराइसकेको हुँदा अरु केही गरिरहन परेन। नियमानुसार मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा

इजसाल अधिकृत: सुरेशराज खनाल
इति संवत् २०७३ कार्तिक १२ गते रोज ६ शुभम्।

निर्णय नं. १००९४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.

आदेश मिति : २०७५।२।७
०६९-WO-०३४९

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

रिट निवेदक : जिल्ला बारा, पथरा गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने भिष्मपितामह प्रसाद साहको श्रीमती सुमित्रादेवी साहसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला बारा, तेलकुवा गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने हिरालाल प्रसाद यादवसमेत

- अदालतले कार्यविधिको कानूनको प्रयोग गर्दा अधिकतम रूपमा सार्वजनिक साथसाथै व्यक्तिको हितमा सरलीकरण कसरी हुन्छ भन्ने कुराको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने हुन्छ। मुद्दाको कारबाहीको क्रममा कार्यविधि कानूनलाई कम मूल्याङ्कन गरी सारवान् कानूनलाई मात्र हेरी मुद्दाको कारबाही किनारा गर्दा अपूर्ण एवं अपूरो हुन जाने।

(प्रकरण नं. ४)

- म्याद तारेख थमाउने विवादको अवस्थाको सन्दर्भमा अदालतमा कारबाहीयुक्त अवस्थामा रहेको मुद्दामा तारेख गुज्रमा थाम्ने थमाउने म्याद दिन गणनाको हिसावले बाँकी नै रहेको अवस्थामा अदालत यस्तो अवस्थाको कार्यविधि

कानूनको सन्दर्भमा बढी कठोर बन्न मिल्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं. ५)

- मुलुकी ऐन, अ.ब. १२ नं. ले अघि तारेखमा रहेको बखत लिइसकेको म्याद तारेख गुज्रेका पटकको हिसाब गर्न हुँदैन भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको अवस्थामा मुलुकीबाट जगाएपछि गुज्रेको तारेख थमाउन नपाउने भन्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं. ६)

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान् अधिवक्ता श्री राजु कटुवाल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री महादेव पण्डित

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. तेजबहादुर के.सी.: तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

विपक्षीहरूमध्येका हिरालालप्रसाद यादवसँग हाम्रो आमा तथा सासू जिन्सीदेवी तेलिनले जग्गा खरिद गर्न तथा घरखर्च गर्न भनी २०६० साल फाल्गुन मसान्तको भाखा राखी सोही मितिमा कर्जा लिई कपाली तमसुक गरिदिनु भएको जिन्सीदेवीको मृत्यु भएपछि निजको हकवाला छोरा बुहारीलाई मान्न जाँदा नदिएकोले साँवा ब्याज दिलाई भराई पाउँ भनी हामी निवेदकलाई प्रतिवादी बनाई बारा जिल्ला

अदालतमा लेनदेन मुद्दा चली विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ। विपक्षीमध्येका हिरालालप्रसाद यादवले बारा जिल्ला अदालतमा चलिरहेको लेनदेन मुद्दामा मिति २०६४।१२।१४ मा २०६४।१।१९ देखिको तारेख गुजारी ३० दिनमध्ये २६ दिन गुजारेकोले मुलुकी ऐन, अ.ब. ५९ नं. बमोजिम तारेख थामिएको थियो। दोस्रो पटक मिति २०६९।४।९ मा २०६९।३।१० गते देखिको तारेख गुज्रेको थामी पाउँ भनी निवेदन दिएकोमा दोस्रो पटक ३१ औं दिनमा तारेख थामी तारेखमा राख्ने गरी जिल्ला अदालतका स्नेतेदारबाट आदेश भएको हुँदा उक्त आदेश बदर गरिपाउँ भनी विपक्षी नं. ३ मा निवेदन गर्दा निवेदकको निवेदन मागबमोजिम आदेश बदर गरिरहनु परेन भनी आदेश भएकोमा सो आदेश बदर गरी पाउन विपक्षी नं. ४ समक्ष मुलुकी ऐन अ.ब. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा गुज्रेको तारेख थमाउन पाउने नै देखिँदा कैफियत प्रतिवेदन मागिरहन परेन। कानूनबमोजिम गर्नु भनी आदेश भएको हो।

यी उल्लिखित आदेशहरू कानूनविपरीत छन् किनभने मुलुकी ऐन अ.ब. ५९ नं. मा कुनै मुद्दामा आफ्नो काबुबाहिरको परिस्थितिले गर्दा म्याद तारेख गुज्रेमा एकै पटक वा तीन पटकसम्म गरी बढीमा ३० दिनसम्मको गुज्रेको म्याद तारेख थामिन सक्दछ। विपक्षीले मिति २०६४।१२।१४ मा २०६४।१।१९ गतेदेखिको तारेख गुजारी ३० दिनमध्ये २६ दिन मुलुकी ऐन, अ.ब. ५९ बमोजिम थमाइसकेको र मिति २०६९।३।१० को तारेख तोकिएकोमा उक्त तारेख गुजारी उक्त मितिले ३१ औं दिन दोस्रो पटक २०६९।४।९ मा आएकोमा उक्त तारेख थामिन नसक्नेमा आदेश गरी तारेखमा राखेको मिलेन। अतः विपक्षीहरूले गरेको कामबाट हाम्रो मौलिक हकमा आघात पुगी कानूनी प्रश्नको निरूपण हुन नसकेको हुँदा विपक्षीहरू ३ र ४ को आदेश अ.ब. ५९ नं. तथा अ.ब. ६१ नं. को प्रतिकूल भएको हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सम्बन्धित पक्षको तारेख टुटाइ

दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदकको निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार कारणसहित यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित सक्कल मिसिल साथै राखी महान्यायधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं. १ बाहेक अन्य विपक्षीलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु। निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटोको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षी नं. १ लाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु।

विपक्षी नं.१ लाई मिति २०६९।३।१० को तारेख तोकिएकोमा उक्त तारेख गुजारी उक्त मितिले २०६९।४।९ सम्मको जम्मा ३१ दिन गणना गर्नु भन्ने कानूनसङ्गत देखिँदैन। निमित्त स्त्रेस्तेदारले गरेको आदेशलाई सदर गरी पुनरावेदन अदालतबाट समेत गुज्रेको तारेख थामी कानूनबमोजिम गर्नु भनी आदेश भएको हुँदा दिन गणनामा कुनै दिन फरक पर्न गएको अवस्था छैन। ३१ दिनको महिना परेकोमा आश्विन २६ बाट कार्तिक १० गतेसम्म १५ दिन मानिएको हुन भन्ने ने.का.प. २०२३, पृष्ठ २२५ मा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको र नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ८ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम निवेदकको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बारा जिल्ला अदालत र ऐ. का निमित्त स्त्रेस्तेदारको

लिखित जवाफ।

यस अदालतबाट कानूनबमोजिमको आदेशबाट विपक्षीले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिमको कुनै संवैधानिक एवम् कानूनी हक हनन् नभएको हुँदा सम्मानित अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारमा प्रवेश गरिदिएको निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको लिखित जवाफ।

मुलुकी ऐन, अ.बं. ५९ बमोजिम ३० दिन गुज्रेको म्याद थामी पाउन निवेदन दिनुपर्नेमा ३१ औं दिनमा निवेदन परी तारेख थामिएको भनी जिकिर लिएको विल्कुलै गैरकानूनी छ। किनकी अ.बं. ५९ ले ३० दिनसम्म गुज्रेको म्याद तारेख थाम्न पाउने कानूनी व्यवस्था गरेबमोजिम म ३१ औं दिन अदालतमा हाजिर रहेकोले सो दिनको तारेख गुज्रेको भन्न मिल्दैन। कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ८ पहिला दिनलाई बाहेक गर्नु परेमा देखि र आखिरी दिन सामेल गर्नु परेमा सम्म लगाए पुग्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। विपक्षीले मुद्दा मुलतबी रहनुभन्दा अघि गुजारेको तारेख मुलतबी जागेपछि अघि गुजारेको तारेख अ.बं. ६१ नं. बमोजिम हिसाब हुनुपर्ने भनी लिएको जिकिर मिलेको छैन। किनभने मुलुकी ऐन, अ.बं. ६१ नं मा रहेको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा अ.बं. १२ नं. बमोजिम मुलतबी रहेको मुद्दाबाहेक अरु प्रकारले मुलतबी रहेको मुद्दामा कारबाही हुँदा अघि तारेख रहेका बखत लिइसकेको म्याद तारेख गुज्रेको पटक हिसाब गर्नु हुँदैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। सोही व्यवस्थाबमोजिम भएको आदेश मिलेकै हुँदा झुठा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी हिरालालप्रसाद यादवको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको सम्पूर्ण कागजातहरू अध्ययन गरी निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ

अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान् अधिवक्ता श्री राजु कटुवालले विपक्षी हिरालाल यादव वादी र हाम्रो पक्ष प्रतिवादी भई बारा जिल्ला अदालतमा लेनदेन मुद्दा चली विचाराधीन अवस्थामै रहेको छ । बारा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन लेनदेन मुद्दामा वादीले मिति २०६४।१।१९ देखि २०६४।१।१८ सम्मको २६ दिन तारेख गुजारी मुलुकी ऐन, अ.बं. ५९ नं. बमोजिम तारेख थामेकोमा पुनः दोस्रो पटक पनि मिति २०६९।३।१० देखि २०६९।४।१९ सम्म ३० दिन गुज्रेको तारेख थामी पाउँ भनी ३१ औं दिनमा तारेख थमाएको मिलेको छैन । हाम्रो पक्षले ३१ औं दिनमा तारेख थमाउन दिने गरी भएको आदेशउपर निवेदन दिएकोमा बारा जिल्ला अदालतका न्यायाधीशको इजलासबाट निमित्त स्नेस्तेदारको आदेशलाई सदर गर्नेगरी भएको आदेश मिलेको छैन । बारा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।३।८ मा मुलतबीमा राख्ने आदेश भएकोमा मुलतबी रहनुपूर्व गुज्रेको दिन पनि गणना गर्नुपर्ने मुलुकी ऐन, अ.बं. ५९ र ६१ नं. दुवै दफाको व्याख्या नगरी थामिदिएको तारेख मिलेको नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी तारेख छुटाइदिनु भनी बारा जिल्ला अदालतलाई परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षीमध्येका हिरालालप्रसाद यादवको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री महादेव पण्डितले निवेदकले मुलुकी ऐन, अ.बं. ५९ नं. बमोजिम ३० दिन गुज्रेको म्याद थामी पाउन निवेदन दिनुपर्नेमा ३१ दिनमा निवेदन परी थामिएको छ । अ.बं. ५९ नं. ले ३० दिनसम्मको गुज्रेको म्याद तारेख थामिन सक्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था भएबमोजिम तारेख थामिएको हो भनी आफ्नो बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसारको निवेदकको निवेदन बेहोरा, निवेदक तथा विपक्षीबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहससमेत सुनी निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी

हुनुपर्ने हो होइन? सोही विषयमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा विपक्षीमध्येका हिरालाल यादवसँग जिन्सीदेवी तेलिनले मिति २०६०।८।९ गते २०६० साल फाल्गुन मसान्तमा बुझाउने भाखा राखी रु.५,००,०००/- कर्जा लिई कपाली तमसुक गरिदिएकोमा जिन्सीदेवीको मृत्यु भएकोले निजको हकवाला छोरा बुहारीसँग माग्न जाँदा नदिएको हुँदा दे.नं. १८७४ को लेनदेन मुद्दा बारा जिल्ला अदालतमा दायर गरेकोमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा विपक्षी वादीलाई पहिलोपटक मिति २०६४।१।१९ देखिको तारेख गुजारेको हुँदा ३० दिनमध्ये २६ औं दिनसम्म गुजारी मिति २०६४।१।१८ मा मुलुकी ऐन, अ.बं. ५९ नं. बमोजिम तारेख थामी ३० दिनमध्येको ४ दिनमात्र बाँकी रहेकोमा पुनः दोस्रो पटक मिति २०६९।३।१० देखिको तारेख थाम्न पाउँ भनी मिति २०६९।४।१९ मा दिएको निवेदनबमोजिम ३१ औं दिनमा तारेख थामिदिएको हुँदा उक्त कार्यमा मुलुकी ऐन, अ.बं. ५९ नं. र ६१ नं. बमोजिमको त्रुटि रहेको हुँदा विपक्षीहरूबाट भएको कार्यलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी तारेख टुटाउनु भनी बारा जिल्ला अदालतको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदन दिएको देखिन्छ । जिल्ला अदालत बारा र पुनरावेदन अदालत हेटौंडाले गुज्रेको तारेख थामिदिएको कार्य कानूनबमोजिम नै रहेको हुँदा केही गरिरहन परेन भन्नेसमेत बेहोराको र विपक्षीमध्येका हिरालाल प्रसाद यादवले कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ८ बमोजिम पहिला दिनलाई बाहेक गर्नु परेमा देखि र आखिरी दिन सामेल गर्नु परेमा सम्म लगाए पुग्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको अवस्थामा सोहीबमोजिम थामिएको तारेख कानूनबमोजिम रहेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी लिखित जवाफ लगाएको अवस्था देखियो ।

३. निवेदकहरूको आमा तथा सासू

जिन्सीदेवी र विपक्षी हिरालाल प्रसाद यादवबीच लेनदेन भएको र जिन्सीदेवीको मृत्यु भएको अवस्थामा साहु हिरालाल यादवले आसामी जिन्सीदेवीको अपुताली हक खाने यी निवेदकहरूरूपर लेनदेन व्यवहारको २२ नं. बमोजिम मिति २०६४/३/४ मा बारा जिल्ला अदालतसमक्ष लेनदेनको मुद्दा दायर गरेको देखिन्छ। वादी हिरालाल प्रसाद यादव र प्रतिवादी भिष्मपितामह प्रसाद साह भएको लेनदेन मुद्दा २०६६ आषाढ ८ गते मुलतबीमा रहेकोमा २०६९/०२/१४ मा मुलतबीबाट जगाई तारेख तोकिएको देखिन्छ। विपक्षी वादीलाई बारा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९/०३/१० को तारेख तोकिएकोमा अ.बं. ५९ नं. बमोजिम थामी पाउन मिति २०६९/४/९ मा निवेदन दिएको देखिन्छ। सोही निवेदनबमोजिम तारेख थामिएको देखिन्छ।

४. कुनैपनि मुद्दामा म्याद तारेख थामी दिने विषय मुद्दाका दुवै पक्षलाई आकस्मिकरूपमा आउने समस्यालाई समाधान गर्नको लागि गरिएको व्यवस्था हो। कार्यविधि कानून भनेको सारवान् कानूनले प्रदान गरेको व्यवस्थालाई सवल, सक्षम र पूर्ण बनाउने गरी डोच्याउने भन्दा मात्र हो। कार्यविधि कानून र सारवान् कानून दुवैको प्रयोगमा मुद्दाका पक्ष आफ्नो उपस्थिति र सहभागिता जनाउनुबाट चुक्नु हुँदैन। यी कानूनहरू एकको अभावमा अर्काको अस्तित्व रहन सक्ने। अदालतले कार्यविधिको कानूनको प्रयोग गर्दा अधिकतम रूपमा सार्वजनिक साथसाथै व्यक्तिको हितमा सरलीकरण कसरी हुन्छ भन्ने कुराको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने हुन्छ। मुद्दाको कारबाहीको क्रममा कार्यविधि कानूनलाई कम मूल्याङ्कन गरी सारवान् कानूनलाई मात्र हेरी मुद्दाको कारबाही किनारा गर्दा अपूर्ण एवं अपूरो हुन जान्छ। मुद्दाका कुनैपनि पक्षले मुद्दाको प्रक्रियाका सम्बन्धमा रहेका कुनैपनि कार्यविधिगत छिद्र एवं सानातिना मसिना अपुरा कमजोरीहरूलाई समाती हरेक व्यक्तिलाई न्याय पाउने आधारभूत हकबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन। न्यायिक

र कार्यविधिगत प्रक्रियामा जनताको सरल र सहज पहुँचको सुनिश्चितता नभएसम्म अदालतबाट प्रदान गरिने न्याय पूर्ण एवं परिपक्व हुने अवस्था देखिन आउँदैन। तसर्थ न्याय प्रदान गर्ने सन्दर्भमा अदालत झिनामसिना एवं न्यायको लागि प्रत्यक्षतः बाधक हुने प्रकृतिका अन्योलग्रस्त कार्यविधिगत अस्पष्टता र जटिलतामा रूमल्लिएर न्यायको रोहमा कठोर हुन मिल्दैन।

५. प्रस्तुत मुद्दामा वादीले बारा जिल्ला अदालतबाट तोकिएको तारेख मिति २०६९/३/१० देखि २०६९/४/८ गतेसम्म लगातार गुञ्जिदा ३० दिनसम्म भएको र मिति २०६९/४/९ मा सो तारेख थामिपाउँ भनी निवेदन दिएको अवस्थामा मुलुकी ऐन, अ.ब.५९ नं बमोजिम थाम्न मिल्ने नै भनी भएको आदेशलाई पुनरावेदनको रोहबाट समेत सदर गरेको देखिन्छ। निवेदकले निवेदनमा उठान गरेको ३१ औं दिनमा तारेख थमाएको भन्ने सन्दर्भमा भएको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ८ मा समयको प्रारम्भ र अन्तका सम्बन्धमा कुनै नेपाल ऐनमा केही समयको अवधि वा दिनहरूमा पहिला हिस्सा वा दिनलाई बाहेक गर्नु परेमा “देखि” भन्ने शब्द र केही समयको अवधि वा दिनहरूमा आखिरी हिस्सा वा दिन सामेल गर्न परेमा “सम्म” भन्ने शब्द लगाए पुग्छ भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। विपक्षी नं. १ लाई मिति २०६९/३/१० को तारेख तोकिएकोमा उक्त तारेख गुजारी उक्त मितिले २०६९/४/९ सम्मको जम्मा ३१ दिन गणना गर्नु कानूनसङ्गत देखिँदैन। ३१ औं दिनमा त पक्ष स्वयं अदालतमा उपस्थित भएको अवस्था देखिन्छ। ३० दिनसम्म त मुद्दाका पक्षलाई तारेख गुजार्न कानूनतः सुविधा भएकै देखिन्छ। निवेदक ३१ औं दिनमा गुज्रेको तारेख थाम्न अदालत प्रवेश गर्नसक्ने अवस्था हुँदाहुँदै निजले थाम्ने थमाउने म्याद व्यतित गरी निवेदन दिएको भनी जटिल एवं कठोर व्याख्या गर्नु उपयुक्त हुँदैन। अतः

म्याद तारेख थमाउने विवादको अवस्थाको सन्दर्भमा अदालतमा कारबाहीयुक्त अवस्थामा रहेको मुद्दामा तारेख गुज्रेमा थाम्ने थमाउने म्याद दिन गणनाको हिसाबले बाँकी नै रहेको अवस्थामा अदालत यस्तो अवस्थाको कार्यविधि कानूनको सन्दर्भमा बढी कठोर बन्न मिल्ने देखिँदैन।

६. अब निवेदकले उठान गरेको विषयका सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, अ.ब. ५९ र ६१ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा कुनै मुद्दामा आफ्नो काबुबाहिरको परिस्थितिले गर्दा म्याद तारिख गुज्रेमा एकै पटक वा तीन पटकसम्म गरी बढीमा ३० दिनसम्मको गुज्रेको म्याद तारेख थामिन सक्तछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। बारा जिल्ला अदालतले वादीलाई तोकेको तारेखमध्ये पहिलोपटक मिति २०६४।११।१९ देखिको तारेख गुजारी मिति २०६४/१२/१४ मा मुलुकी ऐन, अ.ब. ५९ नं. बमोजिम तारेख थामेको देखिन्छ। मुलुकी ऐन, अ.ब. ५९ नं. बमोजिम तारेख थाम्न पाउने ३० दिनमध्येको ४ दिनमात्र बाँकी रहेकोमा पुनःदोस्रो पटक मिति २०६९।३।१० देखिको तारेख थाम्न पाउँ भनी मिति २०६९।४।९ मा दिएको निवेदनबमोजिम ३१ औं दिनमा तारेख थामिदिएको हुँदा उक्त कार्यमा मुलुकी ऐन, अ.ब. ५९ नं. र ६१ नं. बमोजिमको त्रुटि रहेको भनी निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ। अ.ब. ६१ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा मुद्दा फैसला गर्दा किनारा लगाउनु पर्ने जति जम्मै कुराको एकै पटक किनारा नलगाई वा खारेज नहुने खारेज गरी फैसला गरेको भई उसै अड्डामा इन्साफ गर्न पठाएको मुद्दामा वा यसै महलको १२ नं. बमोजिम मुलतबी रहेकोबाहेक अरु कुनै प्रकारले मुलतबी रहेका मुद्दामा कारबाही गरी फैसला गर्ना निमित्त अघि तारिखमा रहेकालाई फेरि तारेखमा राखी पुर्पक्ष गर्नुपर्ने हुन आएमा अघि तारेखमा रहेको बखत लिइसकेको म्याद तारेख गुज्रेका पटकको हिसाब गर्न हुँदैन भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा बारा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६/३/८

मा सर्वोच्च अदालतमा दायर भएको WO-०४३१ को उत्प्रेषणको मुद्दा विचाराधीन रहेकोले अ.ब. १२ नं. बमोजिम मुलतबीमा रही मिति २०६९/२/१४ मा मुलतबीबाट जगाएको देखिन्छ। मुलुकी ऐन, अ.ब. १२ नं. ले अघि तारेखमा रहेको बखत लिइसकेको म्याद तारेख गुज्रेका पटकको हिसाब गर्न हुँदैन भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको अवस्थामा मुलतबीबाट जगाएपछि गुज्रेको तारेख थमाउन नपाउने भन्ने देखिँदैन। जग्गा फुकुवा गरिदिएउपर लेनदेन मुद्दाको वादी रिटमा गएको कारणले लेनदेन मुद्दा मुलतबीमा रहेको अवस्था छ। उक्त मुद्दा मुलतबीमा नै रहनु पर्ने टड्कारो एवं बलियो अवस्था देखिन नआएको सन्दर्भ र पृष्ठभूमिमा सो जरियाबाट उत्पन्न म्याद तारेख थाम्न नपाउने भन्ने जिकिर कानूनसम्मत् हुन सक्दैन। तसर्थ गुज्रेको म्याद तारेख थमाउनको लागि निवेदकले दिएको निवेदन प्रचलित कानूनभित्रै पर्न आएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट भएको आदेश अन्यथा भन्न सकिएन।

७. अतः माथि उल्लिखित आधार, कारण र प्रमाणसमेतबाट मुद्दा मुलतबीबाट जगाएपछि गुज्रेको तारेख थाम्न दिएको निवेदनउपर उक्त म्याद तारेख थाम्न पाउने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट मिति २०६९/५/२० मा भएको आदेश मिलेकै देखिँदा निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नदेखिँदा निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे

इजलास अधिकृत: मनिराम ज्ञवाली
इति संवत् २०७५ साल जेष्ठ ७ गते रोज २ शुभम्।

४०४० ७३७

निर्णय नं. १००९५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खड्का
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७३।१२।८
०७०-CI-०६६६

मुद्दा: लिखत दर्ता बदर दर्ता

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला पर्सा, भौराटार
गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने राधा राउत अहिर
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला पर्सा, भौराटार गा.वि.स. वडा
नं. ५ बस्ने ललिता कुमारीसमेत

- विभिन्न किसिमका हक हस्तान्तरणहरू मध्ये दान बकस गरी कुनै सम्पत्ति हक हस्तान्तरण गरिएको छ भने सो दान बकससम्बन्धी विषयमा मुलुकी ऐन, दान बकसको महल आकर्षित हुने हुँदा हदम्यादको सम्बन्धमा दान बकसको महलमा उल्लिखित २ वर्षको हदम्याद आकर्षण हुने।

(प्रकरण नं. ३)

- अंश बन्डाको १९(१) नं. ले घरको मुख्य व्यक्तिलाई घर व्यवहार चलाउन अचल सम्पत्ति बिक्री गर्न सुविधा दिएको हो। बिक्री नै नगरी सेवा टहल गरेबापत हा.व. गरी दिएको हुँदा अंशबन्डाको १९(१) नं. को व्यवस्था आकर्षित हुन सक्ने देखिन नआउने।

(प्रकरण नं. ६)

- दान बकसको १ नं. मा “अंशियार” भन्ने शब्द प्रयोग भएबाट सगोलको सम्पत्तिमा अंशको हक राख्ने उमेर पुगेका वा नपुगेका एकासगोलका सबैलाई अंशियार मान्नुपर्ने हुन्छ। अरू अंशियारहरूको समेत हक लाग्ने सम्पत्ति दान वा बकसपत्रको लिखत पारित गरिदिँदा उमेर पुगेका वा नपुगेका सबै अंशियारको सहमति लिनुपर्ने हुन्छ। यस दृष्टिबाट बकस गरेको विषयमा दान बकसको १ नं. नै आकर्षित हुने भई अंशबन्डाको १९(१) नं. असान्दर्भिक देखिने।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
श्री रमेशकुमार के.सी.

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने

मा. न्यायाधीश श्री कृष्णकमल अधिकारी
पर्सा जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने

माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
मा. न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
पुनरावेदन अदालत हेटौँडा

फैसला

न्या. मीरा खड्का : साबिक न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ तथा हाल न्याय प्रशासन
ऐन, २०७३ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा
पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं
ठहर यसप्रकार छ:

मंगल राउत अहिरको छोरा विपक्षी जगदीशप्रसाद यादव हुन । निज जगदीशप्रसाद यादवको पत्नी म फिरादी प्रभावती देवी हुँ । विपक्षी जगदीशप्रसाद यादव तथा हामी फिरादी एक साथ सगोलमा बसी आएका थियौं । विपक्षी जगदीशप्रसाद यादवसँग अंश हक माग गर्ने क्रममा विपक्षी जगदीशप्रसाद यादवले आफ्नो दर्ताको हामीसमेतको अंश हकको जग्गा जिल्ला पर्सा, गा.वि.स. भौराटार वडा नं.६ कि.नं.८७४ ज.वि.०-८-१० जग्गा विपक्षी राधा राउत अहिरलाई मिति २०६५/०२/०२ मा र.नं. ३१८० बाट बकसपत्र लिखत पारित गरी लिनु दिनु भएको हो । सो लिखतको म फिरादी प्रभावती देवीले नक्कल लिई हेर्दा मात्र थाहा पाएको हुँ । दाबीको जग्गा हाम्रो सगोलको पैत्रिक सम्पत्ति भएको र विपक्षीहरूले मिति २०६५/०२/०२ मा बकसपत्र लिखत पारित गरी दिनु लिनु भएकोमा हाम्रो मन्जुरीबेगर पारित गरी दिएको उक्त बकसपत्र लिखतभित्रको जग्गामध्ये हाम्रो अंश हक जति ७ भागको ६ भाग जग्गाको बकसपत्र लिखत र सो लिखतको आधारमा विपक्षी राधा राउत अहिरको नाउँमा भएको दर्तासमेत बदर गरी हाम्रो नाउँमा संयुक्त दर्ता गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको फिरादपत्र ।

वादी दाबीबमोजिम लिखत दर्ता बदर हुनुपर्ने होइन र वादीहरूको नाउँमा दर्ता पनि हुने होइन । दाता जगदीशप्रसादलाई मैले सेवा टहल औषधी उपचार गरी रिझाएबापतमा निजले आफ्ना नाउँको जग्गामध्ये फिरादमा उल्लिखित जग्गा अर्थात् जिल्ला पर्सा, गा.वि.स. भौराटार वडा नं.६ कि.नं.८७४ को ज.वि. ०-८-१० जग्गा मिति २०६५/०२/०२ का दिन हालैको बकसपत्र लेखत लेखी सोही मितिमा मलाई रजिस्ट्रेसन पारित गरी दिएपश्चात जग्गा मेरो नाउँमा दर्ता भई आएको हो, लिखत पारित भएदेखि सो जग्गा मेरो भोगचलनमा छ । वादीहरूको मुख्य व्यक्ति जगदीशप्रसाद भएको कुरामा कुनै विवाद नभएको हुँदा अंश बन्डाको १९ नं. देहाय १ अनुसार निज जगदीशप्रसादले आफूखुस गर्न

पाउने प्रस्ट छ । लिखत भएको मितिले १ वर्षसम्म थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्र फिराद दायर गर्नुपर्नेमा सो लेनदेन व्यवहारको १० नं. को हदम्याद नाघेपछि लाग्न नसक्नेमा दान बकसको ५ नं. को हदम्यादको साहारा लिई दायर भएको फिराद खारेज गरी झुठा एवं गैरकानूनी दाबीबाट अलग फुर्सद गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राधा राउत अहिरको प्रतिउत्तरपत्र ।

प्रतिवादी जगदीशप्रसाद यादवको नाउँमा जारी भएको इतलायनामा म्याद मिति २०६६/७/२० मा तामेल भएकोमा म्यादभित्र प्रतिउत्तरपत्र नदिइ निजले सुरु म्यादै गुजारी बसेको ।

वादीमध्येका मनोज कुमार, रविता कुमारी र प्रभावती देवी उमेर अवस्थाले बालिग देखिएका र निजहरूको सहमति विना मिति २०६५/०२/०२ मा लिखत पारित भइरहेको देखिँदा निजहरूका हकमासम्म अर्थात् सात भागको तीन भागसम्म लिखत बदर भई दर्तासमेत हुने ठहर्छ । अन्य वादीहरूको हकमा नाबालक देखिएका र निजहरूको सहमति लिनु पर्ने गरी कानूनी व्यवस्था भइरहेको नहुँदा सो हदसम्म दाबी पुन सक्दैन भन्ने सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८/०३/२८ मा भएको फैसला ।

हामी वादी ललिता कुमारी, अन्तिमा कुमारी र सुदर्शनप्रसाद यादव नाबालक भई हाम्रो संरक्षिका आमा प्रभावती देवी भएकोमा प्रस्तुत बकसपत्र लिखतमा दाबीबमोजिम लिखत दर्ता बदर गर्नुपर्नेमा नाबालक भनी हाम्रो हकमा लिखत दर्ता बदर नहुने गरी भएको फैसलामा दान बकसको १ नं. को गलत व्याख्या भएको छ । प्रस्तुत लिखत राजीनामा लिखत नभई बकसपत्र लिखत भएकोले अंश बन्डाको १९ नं. अथवा लेनदेन व्यवहारको १० नं. आकर्षित हुने अवस्था छैन । दान बकसको १ नं. मा नाबालकको हकको जग्गा बकसपत्र गर्न पाउने कानूनी व्यवस्थासमेत नरहेको अवस्थामा हाम्रो अंश हकको दाबीको जग्गा प्रत्यर्थाहरूले बकसपत्र गरी लिए दिएको हुँदा सो लिखतबाट हामी

पुनरावेदक वादीको अंश हक मेट्ने भएकोले दान बकसको १ नं. विपरीत भएको लिखत दर्ता हाम्रो हकमा समेत बदर गर्नुपर्नेमा सुरु अदालतबाट हाम्रो हक जतिको लिखत दर्ता बदर नहुने हदसम्म भएको फैसला उल्टी गरी हामीहरूको ३ भागको लिखत दर्ता बदर गरी हामीहरूको नाममा दर्ता हुने गरी फैसला गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादीहरू ललिता कुमारी, सुदर्शनप्रसाद यादव र अन्तिमा कुमारीको पुनरावेदन अदालत हेटौंडामा परेको पुनरावेदनपत्र ।

म र प्रतिवादी जगदीशप्रसादबीच मिति २०६५/०२/०२ मा हालैको बकसपत्र लिखत पारित गरी लिएकोमा र विपक्षीहरू बकसपत्र लिखत पारित गरिदिने प्रतिवादी जगदीशप्रसादको पत्नी, छोरा, छोरी नाताको अंशियार भएकोमा समेत कुनै विवाद छैन । लेनदेन व्यवहारको १० नं. भित्र वादीको फिराद परेको छैन । विपक्षीहरूको फिराद हदम्याद नाघी दायर भएकोले खारेज हुनुपर्नेमा खारेज नगरी सात भागको तीन भागको लिखत बदर भई दर्तासमेत हुने ठहर्‍याई सुरु अदालतबाट भएको फैसला कानून तथा न्याय सिद्धान्तविपरीत भई त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा उल्ट्याई वादी दाबी खारेज हुने गरी इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राधा राउत अहिरको पुनरावेदन अदालत हेटौंडामा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा २१ वर्ष नपुगेका वादीहरू मनोजप्रसाद यादव र रविता कुमारीको हकमा समेत लिखत बदर हुने ठहर्‍याएको सुरुको फैसला मुलुकी ऐन, दान बकसको १ नं. र अंशबन्डाको १९ नं. को देहाय १ को सन्दर्भमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ को प्रयोजनार्थ पुनरावेदक परेको हदसम्ममा दुवै पक्षको पुनरावेदन एक आपसमा जानकारी गराई पुनरावेदन नगरेका प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा समेत म्याद जारी गरी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०६९/०३/१९ मा भएको

आदेश ।

दान बकसको १ नं. मा भएको प्रस्ट कानूनी व्यवस्थालाई अवलम्बन गरी कानूनसङ्गत रूपबाट हामी प्रत्यर्थीहरूको हक जति लिखत बदर गरेको अवस्थामा सुरु अदालतबाट भएको फैसला मिलेकै हुँदा उक्त फैसला नै सदर हुनुपर्ने हो । प्रस्तुत लिखत राजीनामा लिखत नभई बकसपत्र लिखत भएकोले अंश बन्डाको १९ नं. अथवा लेनदेन व्यवहारको १० नं. आकर्षित हुने अवस्था छैन । दान बकसको १ नं. मा नाबालकको हकको जग्गा बकसपत्र गर्न पाउने कानूनी व्यवस्थासमेत नरहेको अवस्थामा हाम्रो अंश हकको दाबीको जग्गा प्रत्यर्थीहरूले बकसपत्र गरी लिएको हुँदा सो लिखतबाट हामी प्रत्यर्थी वादीको अंश हक मेट्ने भएकोले सुरु अदालतबाट हाम्रो हक जति लिखत बदर हुने गरी भएको हाम्रो हक जतिको फैसला कानूनसङ्गत भएको हुँदा सुरु सदर हुने गरी इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी रविता कुमारी र मनोजप्रसाद यादवको लिखत प्रतिवाद ।

म जगदीशप्रसाद यादव घरको मुली भएको नाताले व्यवहार चलाउँदा नाबालक छोरा छोरीहरूको मन्जुरी लिनुपर्ने अवस्था नहुँदा निजहरूको हकमा बकसपत्र लिखत बदर हुनु पर्ने अवस्था छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी जगदीशप्रसाद यादवको लिखत प्रतिवाद ।

यसमा कि.नं. ८७४ को ज.वि. ०-८-१० जग्गामा वादीहरूको समेत हक भएकोले सो जग्गा वादीहरूको सहमति बेगर प्रतिवादी जगदीशप्रसाद यादवले प्रतिवादी राधा राउत अहिरलाई मिति २०६५/०२/०२ मा हा.व. गरेको कार्य दान बकसको १ नं. विपरीत देखिँदा सो लिखत र दर्तासमेत वादी दाबीबमोजिम ७ भागको ६ भाग बदर गरी वादीहरूका नाउमा दर्तासमेत गर्नुपर्नेमा सात भागको तीन भागसम्म लिखत बदर हुने ठहर्‍याएको सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६८/०३/२८/४ को फैसला

नमिलेकोले केही उल्टी भई वादी दाबीबमोजिम ७ भागको ६ भाग लिखत र दर्ता बदर भई वादीहरूका नाउँमा दर्तासमेत हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०७०/०२/१२/१ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत हेटौंडाले गरेको फैसलामा चित्त बुझेन प्रतिवादी जगदीशप्रसाद वादीहरूको घरको मुख्य हुनु भएको र वादीहरू प्रतिवादी जगदीशप्रसादको सगोलको अंशियार रहनुभएको र पर्सा जिल्ला भौराटार गा.वि.स. वडा नं. ६ कित्ता नं. ८७४ को ज.वि ०-८-१० हालैको बकसपत्र लिखतले मेरो नाउँमा दर्ता भई आएको कुरामा कुनै विवाद नरहेको । जगदीशप्रसादलाई मैले सेवा टहल औषधी उपचार भरी रिझाएको रिझबापतमा मलाई हालैको बकसपत्र लिखत जगदीशप्रसादले पारित गरिदिनुभएको छ । पारित लिखतको कैफियत महलमा बकस पाउने मेरो खासै काका भई मेरो सेवा टहल औषधी उपचार गरी रिझाएको रिझबापत यो जग्गा हालैको दर्ता बकसपत्र गरिदिएको छु भन्ने उल्लेख भएको वाक्यांशलाई वादीहरूले इन्कार गर्नुभएको छैन । मैले जगदीशप्रसादलाई गरेको सेवा टहल औषधी उपचारको फल वादीहरूको घर परिवारमा पुगेकै कारण उल्लिखित लिखत पारित भएको हो खरिद बिक्री नभएको देखिँदादेखिँदै बिक्री व्यवहार भन्दै भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । दान बकसको १ नं. मा र लेनदेन व्यवहारको १० नं.मा समेतका अंशियारहरू भन्ने शब्द उल्लेख भएकोमा विवाद छैन । लेनदेन व्यवहारको १० नं. लाई हेर्दा अंश नभएका अंशियारले सगोलको अचल सम्पत्ति बेचबिखन गर्दा वा कुनै किसिमले हक छाडी दिँदा ऐनले आफूखुसी गर्न पाउने अरुको मन्जुरी लिन नपर्ने बाहेक अरुमा एकाघरसँगका अंशियार सबै साक्षी बसेको वा निजहरूले मन्जुरीको लिखत गरिदिएको भए मात्र पक्का ठहर्छ । साक्षी पनि नबसेको र मन्जुरीको लिखत पनि नभएको मन्जुर नहुनेले रजिस्ट्रेसन पारित

भएको मितिले एक वर्षसम्म थाहा पाएको पैंतीस दिनभित्र उजुर गऱ्यो र निजको मन्जुरी ठहरिएन भने निजको हक जति सो सम्पत्ति निजलाई फिर्ता गराई दिनुपर्छ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ त्यसकारण कुनै प्रकारले हक छाडी दिएको कुरामा जुनसुकै लिखत पर्न आउने भएबाट केबल दान बकसको १ नं. मा अंशियार शब्द उल्लेख हुँदा र दान बकस को ५ नं. मा भएको हद म्यादको व्यवस्थामध्ये लेनदेन व्यवहारको १० नं. मा भएकै व्यवस्थालाई मानी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प. २०५५ अंक १२ नि.नं. ६६४३ पृष्ठ ७०५ वादी नाबालक प्रपन्न अधिकारीसमेत र प्रतिवादी रमा दाहालसमेत भएको मुद्दा लिखत र दर्ता बदर मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । उक्त सिद्धान्तअनुसार प्रस्तुत मुद्दा हद म्यादको अभावमा खारेज हुने देखिँदादेखिँदै उक्त सिद्धान्तको त्रुटि गर्दै र लेनदेन व्यवहारको १० नं. को गलत व्याख्या गरी फिराद दाबी ठहर हुने गरी भएको फैसला उक्त कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्तविपरीत भएबाट बदर गरी पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६३/०३/२८ को त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गर्दै वादी दाबीबमोजिम ७ भागको ६ भाग लिखत र दर्ता बदर भई वादीहरूका नाउँमा दर्ता हुने ठहर्छ पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट मिति २०७०/२/१२ मा भएको फैसला कानून र न्यायका सिद्धान्तविपरीत भएको हुँदा सो फैसलालाई उल्टी गरी वादीहरूको फिराद दाबी खारेज हुने गरी हक इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राधा राउत अहिरको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी राधा राउत अहिरको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रमेशकुमार के.सी.ले वादीहरूको घरको मुख्य व्यक्ति प्रतिवादी जगदीशप्रसाद यादव भएको कुरामा कुनै

विवाद नभएको हुँदा मुलुकी ऐन अंशबन्डाको १९ नं. को देहाय १ नं. अनुसार निज जगदीशप्रसाद यादवले आफूखुस गर्न पाउने प्रस्ट छ । यदि विपक्षीहरूलाई मन्जुर नभएको भए विपक्षीहरूले मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको १० नं. मा भएको हद म्यादको व्यवस्थाअनुसार उक्त लिखत रजिस्ट्रेसन भएको मितिले १ वर्षसम्म थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्र फिराद दायर गर्नुपर्नेमा सो लेनदेन व्यवहारको १० नं. को हद म्याद नाघेपछि दान बकस को ५ नं. को हद म्यादको सहारा लिई दायर गरेको फिराद खारेज भागी हुँदा वादी दाबीबमोजिम ७ भाग को ६ भाग लिखत दर्ता बदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी गरी फिराद दाबी खारेज हुनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

अब प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेको छ वा छैन? प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्छ सक्दैन? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीहरू एक आपसमा मिली हाभ्रोसमेत अंश हक लाग्ने पर्सा जिल्ला भौराटार गा.वि.स. वडा नं. ६ कि.नं. ८७४ ज.वि. ०-८-१० जग्गा मिति २०६५/२/२ मा हाभ्रो मन्जुरीबेगर पारित गरी दिएकाले ७ भागको ६ भाग लिखत बदर गरिपाउँ भन्नेसमेतको फिराद दाबी भएकोमा मिति २०६५/२/२ मा पारित भएको लिखत मिति २०६६/२/२९ मा नक्कल लिएको मितिले थाहा पाएको भनी ल्याएको फिराद लेनदेन व्यवहारको १० नं. को हदम्याद नाघी परेको हुँदा फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको प्रतिउत्तर जिकिर रहेकोमा वादीमध्येका मनोज कुमार, रविता कुमारी र प्रभावती देवी उमेर अवस्थाले बालिक देखिएका र निजहरूको सहमतिबिना मिति २०६५/२/२ मा लिखत पारित भइरहेको देखिदा निजहरूका हकमा सम्म सात भागको

तीन भागसम्म लिखत बदर भई दर्तासमेत हुने तहर्छ अन्य प्रतिवादीहरू नाबालक देखिएका र निजहरूको सहमति लिनुपर्ने गरी कानूनी व्यवस्था भइरहेको नहुँदा सो हदसम्म दाबी पुन सक्दैन भनी सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाउपर वादी प्रतिवादी दुवैको तर्फबाट पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट सात भागको तीन भागसम्म लिखत बदर हुने तहर्च्याएको सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६८/३/२८ को फैसला नमिलेकोले केही उल्टी भई वादी दाबीबमोजिम ७ भागको ६ भाग लिखत बदर भई वादीहरूका नाउँमा दर्तासमेत हुने तहर्छ भन्ने फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर प्रतिवादी राधा राउत अहिरको पुनरावेदन अदालत हेटौँडामार्फत यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

३. पुनरावेदक प्रतिवादीले पुनरावेदनपत्रमा लेनदेन व्यवहारको १० नं. को गलत व्याख्या गरी हदम्यादको अभावमा फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा फिराद दाबी तहर हुने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भनी आफ्नो पुनरावेदन जिकिर लिएको बुँदातर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीबीच मिति २०६५/२/२ मा पारित गरी हक हस्तान्तरण गरी लिनुदिनु गरेको हालैदेखिको बकसपत्रको लिखत नै विवादित लिखतको रूपमा रहेको देखिन्छ । के कुन सम्पत्ति दान बकस गर्न मिल्ने हो, अरुहरूको समेत हक लाग्ने सम्पत्ति दान बकस गरिदिदा के कस्तो प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने हो र दान बकस गरी पारित गरिदिएको लिखतउपर के कुन समयभित्र नालेस उजुर गर्नुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा मुलुकी ऐनको दान बकससम्बन्धी महलले छुट्टै व्यवस्था गरेको छ । विभिन्न किसिमका हक हस्तान्तरणहरू मध्ये दान बकस गरी कुनै सम्पत्ति हक हस्तान्तरण गरिएको छ भने सो दान बकससम्बन्धी विषयमा यही दान बकसको महल आकर्षित हुने हुँदा हदम्यादको सम्बन्धमा दान बकसको महलमा उल्लिखित २ वर्षको

हदम्याद आकर्षण हुन्छ ।

४. अतः प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदन जिकिरअनुसार लेनदेनको महलको १० नं. मा उल्लिखित हदम्याद आकर्षित नभई दान बकसको महलमा उल्लिखित हदम्याद नै आकर्षित हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीबीच वादीहरूको समेत अंश हक लाग्ने कि.नं. ८७४ को ज.बि. ०-८-१० को जग्गा प्रतिवादीहरूका पतिपिता जगदीशप्रसाद यादवले पुनरावेदक प्रतिवादी राधा राउत अहिरलाई मिति २०६५/२/२ मा हालैदेखिको बकसपत्रको लिखत पारित गरिदिएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूबीच पारित गरी लिनुदिनु गरेको उक्त हालैदेखिको बकसपत्रको लिखतउपर प्रत्यर्थी वादीहरूको फिरादपत्र मिति २०६६/२/२९ मा परेको देखिन्छ । अब वादीहरूको फिरादपत्र दान बकसको महलले तोकेको हदम्यादभित्र परेको छ छैन? हेर्नुपर्ने हुन आयो । दान बकसको लिखत सम्बन्धमा उजुर गर्ने हदम्यादसम्बन्धी व्यवस्था मुलुकी ऐन, दान बकसको महलको ५ नं. ले गरेको हुँदा उक्त ५ नं. को व्यवस्था अध्ययन गर्नु वाञ्छनीय हुन आयो ।

५. मुलुकी ऐन, दान बकसको महलको ५ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा “आफूले दान बकस पाएको कुरामा आफ्नो हक पुगेको मितिले र दिन नहुने दान बकस दिएकोमा पाउनेको हक पुगी भोगचलन गरेको मितिले दुई वर्षभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । विवादित लिखत मिति २०६५/२/२ मा भएको र प्रस्तुत फिराद मिति ०६६/२/२९ मा नै दायर भएको छ । यसबाट दान बकसको महलले निर्धारण गरेको हद म्याद २ वर्षभित्र नै वादीहरूको फिराद परेको पाइन्छ । अतः लेनदेन व्यवहारको १० नं. आकर्षित नहुने हुँदा वादीको फिराद हद म्याद नाघी दायर भएको भन्ने पुनरावेदन जिकिर कानूनसम्मत देखिएन । वादीको फिरादपत्र दान बकसको महलले तोकेको हदम्यादभित्र परेको देखिन

आयो ।

६. वादी दाबीको पर्सा जिल्ला भौराटारा गा.वि.स. वडा नं. ६ को कि.नं. ८७४ ज.वि. ०-८-१० को जग्गा आफ्नो भतिजीलाई सेवा टहलबापत हा.व. गरिदिएको लिखतको बेहोराबाट देखिन आएको छ । उक्त बेहोरा जनाई लिखत भएको हुँदा पुनरावेदकको जिकिर अनुसार घर व्यवहार चलाउन रकम लिई बिक्री गरेको भनी मान्न सकिएन । अंश बन्डाको १९(१) नं. ले घरको मुख्य व्यक्तिलाई घर व्यवहार चलाउन अचल सम्पत्ति बिक्री गर्न सुविधा दिएको हो । बिक्री नै नगरी सेवा टहल गरेबापत भतिजीलाई हा.व. गरी दिएको हुँदा उक्त अंशबन्डाको १९(१) नं. को व्यवस्था आकर्षित हुन सक्ने देखिन आउँदैन ।

७. मुलुकी ऐन दान बकसको महलको १ नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा “आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति दान वा बकस गरी दिन हुन्छ । सोबमोजिम दान वा बकस गरिँदा हकवालालाई बकस भनी र अरूलाई दान वा बकस जुन बेहोराले दिए पनि हुन्छ । आफ्नो खुस गर्न पाउनेबाहेक अरूमा अंशियार र हक पुग्नेहरूको मन्जुरीको लिखत नलिई वा साक्षी नराखी दान बकस गरिदिन हुँदैन” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्तिसम्ममा दान बकस दिन पाइने र आफ्नो खुस गर्न पाउनेबाहेक अरूमा अंशियार र हक पुग्नेहरूको मन्जुरीको लिखत नलिई वा साक्षी नराखी दान बकस गरिदिनु हुँदैन भन्ने अर्थ गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी दान बकसको १ नं. मा “अंशियार” भन्ने शब्द प्रयोग भएबाट सगोलको सम्पत्तिमा अंशको हक राख्ने उमेर पुगेका वा नपुगेका एकासगोलका सबैलाई अंशियार मान्नुपर्ने हुन्छ । अरू अंशियारहरूको समेत हक लाग्ने सम्पत्ति दान वा बकसपत्रको लिखत पारित गरी दिँदा उमेर पुगेका वा नपुगेका सबै अंशियारको सहमति लिनुपर्ने हुन्छ । यस दृष्टिबाट बकस गरेको

विषयमा दान बकसको १ नं. नै आकर्षित हुने भई अंशबन्डाको १९(१) नं. असान्दर्भिक देखिन्छ । वादीहरू प्रतिवादी जगदीशप्रसादका एकासगोलको श्रीमती तथा छोराछोरी भन्नेमा विवाद देखिँदैन ।

८. प्रस्तुत मुद्दामा विवादको पर्सा जिल्ला गा.वि.स. भौराटार वडा नं. ६ को कि.नं. ८७४ को ज.वि. ०-८-१० को जग्गा वादीहरूको समेत अंश हक लाग्ने सगोलको सम्पत्ति हुँदा उक्त जग्गा वादीहरूको पति पिता जगदीशप्रसाद यादवले प्रतिवादी राधाराउत अहिरलाई हालैदेखिको बकसपत्र पारित गरी दिँदा मुलुकी ऐन, दान बकसको महलको १ नं. अनुसार सगोलका अंशियार वादीहरूको मन्जुरीको लिखत लिएको वा बकसपत्रको लिखतमा निजहरूलाई साक्षी राखेको देखिएन । यसबाट प्रतिवादीहरूबीच हक हस्तान्तरण गरी लिनुदिनु गरेको उक्त बकसपत्रको लिखत कानूनसम्मत नदेखिएकोले सो लिखतमध्ये वादीहरूको हक जति लिखत र दर्ता बदर हुने देखियो ।

९. अतः वादीहरूको सहमति बेगर प्रतिवादी जगदीशप्रसाद यादवले प्रतिवादी राधा राउत अहिरलाई मिति २०६५/०२/०२ मा हालैदेखिको बकसपत्रको लिखत पारित गरेको कार्य मुलुकी ऐन दान बकसको १ नं. विपरीत देखिँदा सात भागको तीन भाग जग्गा लिखत बदर हुने ठहर्‍याएको सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६८/३/२८/४ को फैसला नमिलेकोले केही उल्टी भई वादी दाबीबमोजिम ७ भागको ६ भाग लिखत र दर्ता बदर भई वादीहरूका नाउँमा दर्तासमेत हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिलेन ।

१०. तसर्थ, माथि उल्लिखित आधार प्रमाणसमेतबाट सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६८/३/२८/४ को फैसला केही उल्टी हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७०/२/१२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी राधा राउत अहिरको पुनरावेदन

जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत : विदुरकुमार उपाध्याय
इति संवत् २०७३ साल चैत्र ८ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १००९६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खडका
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
फैसला मिति : २०७५।३।२४
०६५-WO-०५१६

मुद्दा: उत्प्रेषण

निवेदक : जिल्ला जुम्ला कार्तिक स्वामी गा.वि.स.वडा
नं.७ मा घर भई तत्काल श्री सशस्त्र प्रहरी बल
विन्ध्यवासिनी गण चन्द्रौटा कपिलवस्तु कम्पनी
नं.२ दरबन्दीका स.प्र.ह. पदमा कार्यरत सुशील
शाही

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार,
काठमाडौँसमेत

- सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० बमोजिम अख्तियारप्राप्त अधिकारीले सजाय पाउने व्यक्तिलाई, निजलाई हुन लागेको सजायको बारेमा जानकारी गराई उचित सुनुवाइको मौका प्रदान गर्नुपर्ने र त्यस्तो सफाइको मौका प्रदान गर्दा प्राप्त भएको सफाइलाई गम्भीरतापूर्वक मनन गर्नुपर्ने भएकोले सो प्रक्रिया पूरा नगरी सजाय गर्नु कानूनको मान्य सिद्धान्तविपरीत हुन जाने ।

(प्रकरण नं.४)

- अपवादात्मक अवस्थामा प्रयोग हुने सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २१(ग) र सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ९३ को खण्ड (ख) को विशेष व्यवस्थालाई सामान्यीकरण गर्दै कसैलाई पनि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती, अधिवक्ता श्री तेजबहादुर ओली, श्री भरत खरेल, श्री विष्णु लुङ्गटेल, श्री पदमबहादुर शाही

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त खनाल

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०७२, अंक ९, नि.नं.९४६४

सम्बद्ध कानून :

- सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८
- सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६०

आदेश

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत : नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ तथा धारा

१०७ बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ :-

म निवेदकलाई सशस्त्र प्रहरी बल विध्यवासिनी गण चन्द्रौटाका का.मु. सशस्त्र प्रहरी उपरीक्षक गणपति विजयकुमार पण्डितले सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ८४(ख)१ बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सशस्त्र प्रहरी बलको सेवाबाट हटाउने गरी मिति २०६५/०५/१० मा निर्णय गरेकोमा सो निर्णयउपर पश्चिम क्षेत्रीय प्रहरी बल मुख्यालय मुक्तिनाथ बाहिनी पोखरामा पुनरावेदन गरेकोमा सुरुको निर्णय नै सदर गरी पुनरावेदन तहबाट मिति २०६५/०९/११ मा निर्णय भएको छ ।

गणमा कार्यरत रहेको अवस्थामा मिति २०६५/०४/२० गतेदेखि लागू हुने गरी ३ दिनको क्या.वी लिई गएकोमा मिति २०६५/०४/२४ गते आफ्नो ड्युटीमा हाजिर हुनुपर्नेमा म अशक्त बिरामी भई हाजिर हुन सकेको थिइन । सोहीबीचमा बिदा सकिई मिति २०६५/४/२४ मा हाजिर हुनुपर्नेमा नभई हालसम्म पनि हाजिर हुन नआएको र अशक्त भएको भए आफ्नो आफन्त परिवारहरुमार्फत आफ्नो कार्यरत युनिट वा नजिकको कुनै पनि सशस्त्र प्रहरीबल युनिटमा जानकारी गराउन सक्ने स्थिति हुँदाहुँदै पनि असक्तताको बारेमा जानकारी नदिएको हुँदा सशस्त्र प्रहरी नियमावलीअनुसार विदा स्वीकृत नगराई लगातार १५ दिनसम्म आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको भन्ने आधारमा सशस्त्र प्रहरी बल विध्यवासिनी गण चन्द्रौटाका का.मु. सशस्त्र प्रहरी उपरीक्षक गणपति विजयकुमार पण्डितले मलाई सेवा मुक्त गरेकोमा सो उपरको पुनरावेदनमा सोही निर्णयलाई मिति २०६५/०९/११ मा पश्चिम क्षेत्रीय प्रहरी बल मुख्यालय मुक्तिनाथ बाहिनी पोखराले सदर गरेको छ ।

सशस्त्र प्रहरी बल विध्यवासिनी गण

चन्द्रौटाले मलाई सेवावाट हटाउने गरी गरेको निर्णय तथा सोही निर्णयलाई सदर गरेको पश्चिम क्षेत्रीय प्रहरी बल मुख्यालय मुक्तिनाथ बाहिनी पोखराको पुनरावेदकीय निर्णयसमेत कानूनसम्मत छैन। सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ८४(ख) बमोजिम सेवावाट हटाउने विशेष सजाय गर्दा सो नियमावलीको नियम ८६, ८७, ८९, ९१, ९२, ९४, ९५, ९६, ९९, १०० को कानूनी प्रावधानको अक्षरशः पालना गरी आधार कारणहरू स्पष्ट रूपमा खोली निर्णय गर्नुपर्नेमा सोबमोजिमको कुनै पनि प्रक्रियाको अवलम्बन गरिएको छैन। गैर हाजिर भएको एकमात्र आधार लिई निर्णय गरिएको अवस्था छ। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले कसुर लगाउनु पूर्व सफाइ पेश गर्ने मौका दिनुपर्दछ। सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० बमोजिम मलाई सफाइ पेश गर्ने मौकासम्म प्रदान गरेको छैन। म निवेदक मिति २०६५/०५/१० मा ३ दिनको क्या.वि. स्वीकृत गराई बिदा बसेको तथ्यलाई विपक्षीहरूले अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन। मेरो आफ्नो काबुभन्दा बाहिरको परिस्थिति पर्न गएको कुरा सुरु निर्णयकर्ताज्यूसमक्ष यथासमयमै जानकारी गराउन नसकेको भए तापनि सो कुरा पुनरावेदन गर्दाको अवस्थामा अनुरोध गरेको थिएँ। पुनरावेदन पत्रसाथ म बिरामी परी औषधी उपचार गराएको पर्चासमेत पेश गरेको छु। तर सो प्रमाणको कुनै मूल्याङ्कन गरेको पाइँदैन। क्या.वि. स्वीकृत गराई बसेको अवस्था म बिरामी भएको कुरा पुनरावेदन पत्रमा स-प्रमाण जिकिर गर्दागर्दै सो तथ्यमा पुनरावेदन तहबाट वस्तुनिष्ठ तवरबाट विश्लेषण नगरी मिति २०६५/०४/२४ गतेबाट आफूखुसी गैरहाजिर रहेको भनी मनोगत विश्लेषणको आधारमा निर्णयमा पुगी भए गरेको सुरु तथा पुनरावेदन तहको निर्णय सशस्त्र प्रहरी ऐन, सशस्त्र प्रहरी नियमावली, प्रचलित नेपाल कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्तसमेतको आधारबाट कानूनी त्रुटिपूर्ण भई बदर भागी छ। विपक्षीहरूको निर्णयबाट म रिट निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान,

२०६३ को धारा १२(च) ले प्रत्याभूत गरेको पेसा, रोजगारसम्बन्धी संवैधानिक एवं कानूनी अधिकारमा प्रत्यक्ष आघातित भई म जस्तो एक निम्नस्तरको प्रहरी सेवामा समर्पित कर्मचारीको जीविकोपार्जनको आधारसमेत समाप्त भई सो हकको प्रचलनको लागि प्रस्तुत रिट निवेदन लिई आएको छु। विपक्षीहरूबाट भएको गैरकानूनी निर्णय उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी मेरो नोकरी पुनर्बहाली गरी म दरबन्दी रहेको कार्यालयमा हाजिर गरी गराई प्रचलित कानूनबमोजिम पाउनु पर्ने सम्पूर्ण सुविधासमेत दिनु, दिन लगाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आवश्यक उपयुक्त आदेशसमेत जारी गरी हक इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६५/११/२५ को रिट निवेदन।

निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने कुनै आधार तथा कारण भए सोसमेत साथै बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने मिति २०६५/११/२६ को यस अदालतको आदेश।

सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ८७ को खण्ड (छ) बमोजिम बिदा स्वीकृत नगराई लगातार १५ दिनसम्म आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कसुरमा नियम ८८ अनुसार सो नियमावलीको अनुसूची ६ को देहाय (४)(ग) मा भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाउन सक्ने अधिकार सशस्त्र प्रहरी नायब महानिरीक्षकलाई भएको र उक्त विभागीय सजायउपर सशस्त्र प्रहरी महानिरीक्षकले पुनरावेदन सुन्न सक्ने कानूनी व्यवस्था छ। सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को परिच्छेद ८ मा आचरणसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको र उक्त आचरण पालन गर्नु निज विपक्षी रिट निवेदकलगायत

सबै सशस्त्र प्रहरी कर्मचारीको कर्तव्य हो। सशस्त्र प्रहरी नियमावलीमा सहायक निरीक्षक पदसम्मको विभागीय कारबाही र पुनरावेदन सुन्नेसम्मको कारबाहीमा यस मन्त्रालयको भूमिका तथा संलग्नता नरहने हुँदा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने नै होइन। अतः प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी गृह मन्त्रालय, सिंहदरबारको लिखित जवाफ।

विपक्षी रिट निवेदक सशस्त्र प्रहरी बल विन्ध्यवासिनी गण चन्द्रौटामा कार्यरत रहेको अवस्थामा मिति २०६५/०४/२० गतेदेखि लागू हुने गरी तीन दिन क्याबी लिई बसेकोमा मिति २०६५/४/२४ गते उक्त गणमा हाजिर हुनुपर्नेमा लामो समयसम्म कुनै किसिमको जानकारी नै नगराई आफूखुसी गैरहाजिर रहेको हुँदा आवश्यक कारबाही गरिपाउँ भनी सोही गणका हवलदार मेजर स.प्र.ब.ह. रामबहादुर घर्तिमगरले मिति २०६५/४/२९ गते लिखित प्रतिवेदन दिएकोमा जि.प्र.का. जुम्लामार्फत खोजतलासको लागि पत्राचार गर्दा गराउँदासमेत कुनै किसिमको सम्पर्कमा नआई आफ्नो सेवाप्रति उदासिनता देखाई आफूलाई दिइएको जिम्मेवारी र नोकरीप्रति नै अनादर गरेको देखिएकोले निजलाई सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को परिच्छेद १० को नियम ८७ को उपनियम (१) को खण्ड (छ) बमोजिमको कसुरमा ऐ. नियमावली ऐ. परिच्छेदको नियम ८८ को अनुसूची ६ को देहाय ३(ख) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी ऐ. नियमावली ऐ. परिच्छेदको नियम ८४ (ख) (१) बमोजिम अधिकारप्राप्त अधिकारीले भविष्यमा सरकारी सेवाको निमित्त अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाएकोमा सो निर्णयउपर चित्त नबुझी निजले पश्चिम क्षेत्रीय सशस्त्र प्रहरी बल मुख्यालय मुक्तिनाथ बाहिनी पोखराका सशस्त्र प्रहरी नायब महानिरीक्षकसमक्ष पुनरावेदन दिएकोमा सुरु निर्णय सदर हुने गरी मिति २०६५/०९/११ गते निर्णय भएको देखिन्छ। विपक्षी रिट निवेदक स्वयं आफैँले बिदाको प्रतिवेदन फर्म भर्दा क्याबी बस्नुको कारणमा

"सापटी दिएको पैसा लिन" भन्ने कारण दर्शाई बिदा लिई बसेको प्रस्ट देखिन्छ। जबकि रिट निवेदकले आफ्नो उपचार गर्नका लागि गएको भन्ने जिकिर लिनु आफैँमा बाझिएको प्रस्ट छ। सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ९३ को खण्ड (ख) अनुसार "भागी पत्ता नलागेको वा अरु कुनै कारणले सम्पर्क स्थापित गर्न असम्भव भएको सशस्त्र प्रहरी कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्नु पर्दा विभागीय जाँचबुझ गराउनु नपर्ने" प्रस्ट कानूनी प्रावधान रहेको छ। जसअनुसार कुनै पनि सशस्त्र प्रहरी कर्मचारी सेवारत अवस्थामा आफूखुसी भागी गएमा वा अरु कुनै कारणले सम्पर्क स्थापित गर्न असम्भव भएमा निजलाई सफाइ पेस गर्ने मौका स्वरूप निजको स्थायी वतनमा तिनपुस्तेसमेत खुलाई सम्बन्धित कार्यालयमा समयमा नै खोजतलासको लागि लेखापढी गरी हाजिर हुने मौका दिँदादिँदै पनि सोको बेवास्ता गर्ने सशस्त्र प्रहरी कर्मचारीलाई अन्ततः सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २१ को खण्ड (ग) अनुसार पर्चा खडा गरी नोकरीबाट हटाइन्छ। यसर्थ विपक्षी रिट निवेदक क्या.बि. भुक्तान गरी समयमा नै कार्यालयमा हाजिर हुनुपर्नेमा नभई लामो समयसम्म आफूखुसी गैरहाजिर रहेको हुँदा अन्ततः नोकरीबाट हटाइएको हो। यसर्थ सफाइ पेस गर्ने मौका नै नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत गरेको निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने जिकिर सोही कानूनविपरीत छ। विपक्षी रिट निवेदकलाई अख्तियारप्राप्त अधिकारीबाट कारण र आधारसमेत खुलाई पर्चासमेत खडा गरी नोकरीबाट हटाउने निर्णय र सोहीबमोजिम भएको पुनरावेदन निर्णयसमेत कानूनसङ्गत नै देखिँदा विपक्षीले लिएको जिकिर अर्थहीन एवं झुठ्ठा भएकाले खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी सशस्त्र प्रहरी बल विन्ध्यवासिनी गण चन्द्रौटा र आफ्नो हकमा समेत ऐ. गणको गणपति र सशस्त्र प्रहरी बल प्रधान कार्यालयको छुट्टाछुट्टै एकै मिलानको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा

समावेश भई निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती, अधिवक्ता श्री तेजबहादुर ओली, श्री भरत खरेल, श्री विष्णु लुङ्गटेल, श्री पदमबहादुर शाहीले निवेदकलाई कानूनविपरीत प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत सुनुवाइको मौका नै नदिई गरेको निर्णय बदर गरिपाउँ भनी तथा विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त खनालले सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० मा व्यवस्थाबमोजिम तोकिएको अधिकारीबाट निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत भएकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरू तथा उपन्यायाधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नुभएको उपर्युक्त बहस सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरू समेतको अध्ययन गरी हेर्दा निम्न कानूनी प्रश्नहरूको न्यायिक निरूपण गर्नुपर्ने देखियो ।

- (१) निवेदकलाई सेवाबाट हटाउँदा कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रिया पूरा भएको छ वा छैन ?
- (२) निवेदकलाई सशस्त्र प्रहरी सेवाबाट हटाउने गरी भएको सशस्त्र प्रहरी बल विन्ध्यवासिनी गण चन्द्रौटामा का.मु. सशस्त्र प्रहरी उपरीक्षकको निर्णयलाई सदर गरेको पश्चिम क्षेत्रीय प्रहरी बल मुख्यालय मुक्तिनाथ बाहिनी पोखराको मिति २०६५/०९/११ को निर्णय कानूनसम्मत छ छैन ?
- (३) निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ?

२. रिट निवेदक सुशील शाही सहायक प्रहरी हवलदारको पदमा सशस्त्र प्रहरी बल विन्ध्यवासिनी गण चन्द्रौटामा कार्यरत रहेको अवस्थामा मिति

२०६५/०४/२० गतेदेखि तीन दिन क्या.बि. लिई गएको र मिति २०६५/०४/२४ गते उक्त गणमा हाजिर हुनु पर्नेमा हाजिर नभएकोले निजलाई गैरहाजिर रहेको कसुरमा सोही गणका प्रहरी उपरीक्षक गणपति विजयकुमार पण्डितले मिति २०६५/०४/२४ बाट नै लागू हुने गरी मिति २०६५/०५/१० मा सेवाबाट हटाएकोमा उल्लिखित निर्णयउपर श्री पश्चिम क्षेत्रीय सशस्त्र प्रहरी बल मुख्यालय मुक्तिनाथ बाहिनी पोखराका सशस्त्र प्रहरी नायब महानिरीक्षकसमक्ष मिति २०६५/०८/३० मा निवेदकले पुनरावेदन गरेकोमा सुरु निर्णय फैसला सदर ठहर भई मिति २०६५/०९/११ मा निर्णय भएको देखिन्छ । उक्त निर्णयहरू बदर गरी पाउन निवेदकले यस अदालतसमक्ष प्रस्तुत रिट निवेदन दिएको देखियो ।

३. रिट निवेदक सुशील शाही सशस्त्र प्रहरी बल विन्ध्यवासिनी गण चन्द्रौटामा कार्यरत रहेको अवस्थामा मिति २०६५/०४/२० गतेदेखि तीन दिन क्या.बि. लिई गएको र मिति २०६५/०४/२४ गते उक्त गणमा हाजिर हुनुपर्नेमा गैर हाजिर रहेकोले निजको घर वतनमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय जुम्लामार्फत खोजतलास भई नेपालभरको कुनै पनि सशस्त्र प्रहरी कार्यालयमा सम्पर्कमा नरहेकोले निजलाई नियमावलीबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी हटाएको भन्ने जिकिर विपक्षी सशस्त्र प्रहरी बल नेपालको देखिन्छ । निवेदक सुशील शाहीलाई सेवाबाट हटाउन खडा गरिएको निर्णय पर्चामा निवेदक सुशील शाही बिदा भुक्तान गरी मिति २०६५/०४/२४ गते हाजिर हुनुपर्नेमा हालसम्म पनि हाजिर नभएको तथा निजको घर ठेगानामा खोजतलास गर्दा गराउँदासमेत सम्पर्कमा नआएको र भागी पत्ता नलागेमा वा अन्य कुनै कारणले सम्पर्क स्थापना गर्न असम्भव भएमा सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ९३ को देहाय (ख) आकर्षित हुने हुँदा नियम ८४ को (ख) १ बमोजिम सेवाबाट हटाएको भन्ने देखिन्छ । निवेदक हाजिर

हुनुपर्ने मितिमा हाजिर नभएको मितिले २० दिनभित्रै कारबाही गरी हटाएको पाइन्छ । उल्लिखित तथ्य तथा मिसिल संग्लन कागजातलाई हेर्दा रिट निवेदकले लिएको बिदा भुक्तान गरी निज तत्काल कार्यरत रहेको स्थानमा हाजिर नभएपश्चात् निजलाई गैरहाजिर रहेको कसुरमा हटाइएको देखिन्छ ।

४. सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ९१ मा सफाइको मौका दिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था छ जसको उपदफा (१) मा "विभागीय सजाय दिन पाउने अधिकारीले ऐनको दफा २१ बाहेक अन्य अवस्थामा कुनै सशस्त्र प्रहरीलाई सजाय दिने आदेश दिनु अघि कारबाही गर्न लागिएको उल्लेख गरी सो सशस्त्र प्रहरीलाई उचित म्याद दिई आफ्नो सफाइ पेस गर्नुपर्ने मौका दिनु पर्नेछ । यसरी मौका दिँदा निजमाथि लगाइएको आरोप स्पष्ट रूपले किटिएको र प्रत्येक आरोप कुन कुरा र कारणमा आधारित छ सोसमेत खुलाउनु पर्नेछ । त्यस्तोमा सम्बन्धित सशस्त्र प्रहरीले पनि म्यादभित्र आफ्नो सफाइ पेस गर्नुपर्नेछ । यसरी पेस हुन आएको सफाइलाई सम्बन्धित अधिकारीले गम्भीरतापूर्वक मनन गर्नुपर्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । साथै ऐ. नियमावलीको नियम ९२ र ९४ ले समेत कारबाही हुने व्यक्तिलाई सफाइको मौका दिनैपर्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । उल्लिखित मुद्दामा निवेदक सुशीला शाही गैरहाजिर रहेपश्चात् निजलाई खोजतलास गर्न जिल्ला प्रहरी कार्यालय जुम्लामार्फत पत्राचार गरेको तथा अन्य सशस्त्र प्रहरी कार्यलयमा सम्पर्कमा रहे नरहेको सोधनेसम्मको मात्र कार्य भएको तथ्य विपक्षीको लिखित जवाफबाट देखिन्छ तर उपलब्ध सञ्चारका अन्य प्रभावकारी माध्यमहरू (टेलिफोन, राष्ट्रिय दैनिकमा सूचना प्रकाशितलगायत प्रयोग सकिने विकल्पहरूको) प्रयोग भएको तथ्य विपक्षीले पेस गरेको लिखित जवाफ, निर्णय पर्चालगायतका कागजातबाट देखिँदैन । निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिन हदैसम्मको प्रयास गरिएको भनी

तापनि निवेदकलाई निजको कारबाहीको बारेको सूचना के कसरी र कहाँ तामेल भयो सो कुरा प्रस्ट खुलाउन सकेको पाइएन । निवेदकले सूचना नपाएको तथा आफू बिरामी हुँदा परिवारका सदस्यहरूसँग सम्पर्कमा रहेको भनी निवेदनमा खुलाएको अवस्थामा साँच्चिकै सूचना दिएको वा म्याद तामेल भएको भए निजले आफ्नो कारबाहीबारेमा थाहा पाउनु पर्ने हो । यदि निज बिरामी भएर थाहा नभएको भए एका घरका कसै न कसैले, त्यो पनि नभए सार्वजनिक रूपमा थाहा भएको हुनु पर्ने हो तर उल्लिखित मुद्दामा त्यस्तो कुनै अवस्था देखिएन । यस सम्बन्धमा यस अदालतले (नरेश डगौरा विरुद्ध सशस्त्र प्रहरी बल, प्रधान कार्यालय, हलचोक, काठमाडौंसमेत निर्णय नं. ९४६४ को मुद्दामा भाग: ५७ साल: २०७२ महिना: पौष) देहायबमोजिमको सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको पाइन्छ । "कुनै पनि कर्मचारी विरुद्ध उसको आचरण व्यवहार सम्बन्धमा कारबाही गर्दा बढो सतर्कताका साथ कानून र नियमको पालना गरी गर्नुपर्ने हुन्छ । किनकि रोजगारीको अधिकार जीवनको अधिकारसँग जोडिएको हुन्छ र सम्बन्धित व्यक्ति मात्र होइन उससँग आश्रित परिवारमाथि पनि यस्ता कारबाहीले प्रतिकूल प्रभाव पार्न सक्दछ । यसरी रोजगारीको अधिकारबाट वञ्चित गर्ने गरी निर्णय गर्दा सम्बन्धित नियमले स्पष्टरूपले तोकिदिएको विधि र प्रक्रियाहरूको पूर्णरूपमा अवलम्बन गरी गर्नुपर्ने । सशस्त्र प्रहरी बल नेपालमा शान्ति र सुव्यवस्था कायम गरी जनताको जिउ, धन र स्वतन्त्रताको संरक्षण गर्नको लागि गठन गरिएको राज्यको एउटा संयन्त्र हो । राज्यको संयन्त्रबाट कुनै कर्मचारीलाई कानूनविपरीत नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी निर्णय गरिन्छ भने यस्तो अवस्थामा राज्यबाट उक्त व्यक्तिको रोजगारीको अधिकारको उल्लङ्घन भएको मान्नु पर्ने ।" सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल राज्यको एउटा महत्वपूर्ण सुरक्षा निकाय हो जसले आफ्ना कर्मचारीलाई खोज्न उपलब्ध सम्पूर्ण उपायहरूको प्रयोग गर्न सक्छ,

गर्नुपर्छ । तर उल्लिखित अवस्थामा विपक्षीले त्यस्तो प्रयास गरेको नगरी केबल कानूनले बाध्यकारी रूपमा गरेको व्यवस्था वा प्रक्रिया पूरा गर्न मात्र सिमित रहेको देखिन्छ । सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० बमोजिम अख्तियारप्राप्त अधिकारीले सजाय पाउने व्यक्तिलाई, निजलाई हुन लागेको सजायको बारेमा जानकारी गराई उचित सुनुवाइको मौका प्रदान गर्नुपर्ने र त्यस्तो सफाइको मौका प्रदान गर्दा प्राप्त भएको सफाइलाई गम्भीरतापूर्वक मनन गर्नुपर्ने भएकोले सो प्रक्रिया पूरा नगरी सजाय गर्नु कानूनको मान्य सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ ।

५. सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २१ र २१ को देहाय (ग) मा "सफाइको मौका दिन मनासिब नपर्ने अवस्था देखाई बेहोरा खोली सजाय दिने अधिकारीले पर्चा खडा गरेको" अवस्थामा सफाइको मौका दिन नपर्ने भन्ने व्यवस्था छ भने सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ९३ को खण्ड (ख) अनुसार "भागी पत्ता नलागेको वा अरु कुनै कारणले सम्पर्क स्थापित गर्न असम्भव भएको सशस्त्र प्रहरी कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्नु पर्दा विभागीय जाँचबुझ गराउनु नपर्ने" भन्ने व्यवस्था छ । यी व्यवस्थाहरूले सफाइको मौका नदिइकन कारबाही गर्न सक्ने अधिकारलाई इङ्गित गरे तापनि उल्लिखित कानूनी प्रावधानको विद्यमानता रहेको तथ्य प्रमाण मिसिल संलग्न विश्वसनीय कागजातबाट पुष्टि भएको देखिनु पर्दछ । यी व्यवस्थाहरू कुनै सशस्त्र प्रहरी कर्मचारी गैरहाजिर हुने बित्तिकै प्रयोग हुने नभई हदैसम्मको खोजतलास गर्दा वा उपलब्ध भएसम्मको सबै विकल्पहरूको प्रयोग गर्दासमेत सम्पर्कमा स्थापित नभएका वा सम्बन्धित कर्मचारी सम्पर्कमा नआएको बखत मात्र लागू हुने यो एउटा अपवादात्मक व्यवस्था हो जसको प्रयोग सामान्य अवस्थामा नभई विशेष परिस्थितिमा मात्र हुने हुँदा यसलाई सामान्यीकरण गर्न मिल्दैन । वि.सं.२०६३ साल रिट नं. ०००९

को राजिव सिंह विरुद्ध गृह मन्त्रालय भएको उत्प्रेषण परमादेशको मुद्दामा सम्मानित यस अदालतबाट "अपवादात्मक व्यवस्थाले मूल दफाको व्यवस्थालाई सीमित गर्न सक्ने तर अपवादको व्यवस्थाको प्रयोग मूल व्यवस्थालाई निष्क्रिय वा निस्तेज गर्ने गरी गर्न उचित नहुने" भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । अपवादात्मक अवस्थामा प्रयोग हुने सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २१(ग) र सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ९३ को खण्ड (ख) को विशेष व्यवस्थालाई सामान्यीकरण गर्दै कसैलाई पनि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन ।

६. कसैलाई विभागीय कारबाही भएपश्चात् त्यस्तो कारबाहीउपर पुनरावेदन दिन सक्ने व्यवस्था नियमावलीमा गरिएको छ जसको मुख्य उद्देश्य सुरुवाती कारबाहीमा हुनसक्ने कमीकमजोरी सच्याउने, सुनुवाइ मौका प्रदान गर्ने, निर्णय प्रक्रियामा छुट्टन गएका आधार प्रमाणको मनन गर्ने तथा नयाँ प्रस्तुत वा पेस भएका प्रमाणको न्यायिक विवेचना गरी कारबाही प्रक्रियालाई विश्वसनीय तथा पारदर्शी बनाउनु हो । रिट निवेदक सुशील शाहीले श्री पश्चिम क्षेत्रीय सशस्त्र प्रहरी बल मुख्यालय मुक्तिनाथ बाहिनी पोखराका सशस्त्र प्रहरी नायब महानिरीक्षकसमक्ष मिति २०६५/०८/३० मा पुनरावेदन गर्दा सुरु निर्णयलाई सदर गर्दै मिति २०६५/०९/११ मा अन्तिम निर्णय गरेको देखिन्छ तर उल्लिखित निर्णयमा कुनै पनि थप प्रमाणको विवेचना गरेको पाइँदैन । केबल सुरु निर्णय मात्र सदर गरेको देखिन्छ । सुरु कारबाही हुने बेलामा निवेदकसँग सम्पर्क स्थापित गर्न नसकिएको भन्ने बेहोरा उल्लेख भए पनि पुनरावेदन तहमा निवेदक सम्पर्कमा नै रहेकोले निजलाई उचित सुनुवाइको प्रदान गर्न तथा निजले पेस गरेको प्रमाणको मूल्याङ्कन गर्न सकिन्थ्यो तर विपक्षी सशस्त्र प्रहरी बल नेपालबाट सोबमोजिमको कार्य भएको देखिँदैन । निवेदकले गरेको पुनरावेदनपत्रमा

पेस गरेको बिरामी भएको र अस्पतालमा भर्ना भएको भनी लिएको जिकिरको समेत उचित छानबिन गरेको पाइँदैन। सुरु कारबाहीमा हदैसम्मको कोसिस गर्दासमेत सुनुवाइको मौका दिन नसकिएमा पुनरावेदनको तहमा त्यस्तो सुनुवाइको मौका दिन सकिने अवस्थामा भएमा वा कुनै नयाँ प्रमाण पेस भएमा वा प्राप्त प्रमाणको समेत तथ्ययुक्त तथा वस्तुगत विवेचना भएको नपाइएमा उल्लिखित प्रमाणको न्यायिक विवेचना गरी निर्णय लिनु पर्दछ, विवेचना नगरी प्रक्रियाको औपचारिकता मात्र पूरा गरी भएको निर्णयमा न्यायिक मन प्रयोग गरेको भन्न मिल्दैन।

७. सशस्त्र प्रहरीजस्तो कडा अनुशासनमा रहनु पर्ने, तहगत आदेश शृंखला (Chain of command) मा चल्ने तथा अधिकारप्राप्त अधिकारीको अनुमतिबिना अनुपस्थित हुन नपाइने संगठनको विशिष्ट आधारभूत चरित्र रहने कुरालाई इन्कार गर्न सकिँदैन तर त्यसो भन्दैमा कानूनले निर्धारण गरेको निश्चित प्रक्रिया वा विधिको प्रतिकूल पनि कारबाही गर्न पाइन्छ भन्ने चाहिँ होइन। निवेदक सुशीला शाही ३ दिनको क्या. बि. भुक्तान गरी मिति २०६५।४।२४ मा हाजिर हुनु पर्नेमा हाजिर नभएकाले सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम ८४ को (ख) १ बमोजिम मिति २०६५।५।१० मा सेवाबाट हटाएको हो भन्ने जिकिर विपक्षीबाट लिएको भए तापनि निवेदकलाई नोकरीबाट हटाउने निर्णय लिँदा सुनुवाइको कुनै मौका विपक्षी सशस्त्र प्रहरी बल नेपालले निवेदकलाई दिएको देखिँदैन। यसरी निवेदकलाई विभागीय कारबाही गर्दा सुनुवाइको मौका दिएको नदेखिँदा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया सशस्त्र प्रहरी बल नेपालबाट पूरा गरेको देखिन आएन।

८. तसर्थ, कानूनबमोजिम सफाइको मौका दिनु पर्नेमा सो नगरी नोकरीबाट हटाउने गरी भएको उपर्युक्त निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको देखियो। निवेदकलाई सम्पर्क स्थापित गर्न

वास्तविक प्रयत्न नगरी तथा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार प्रतिवादको मौका नदिई सेवाबाट हटाएको मिति २०६५/५/१० को सहायक प्रहरी उपरीक्षकबाट भएको निर्णय र सोलाई सदर गरेको मिति २०६५।९।११ को पश्चिम क्षेत्रीय प्रहरी बल मुख्यालय मुक्तिनाथ बाहिनी पोखराबाट भएको निर्णयसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। अब निवेदकलाई पूर्ववत् सेवा तथा पदमा बहाली गरी कानूनबमोजिम पाउने सम्पूर्ण सेवा सुविधा उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ। आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. मीरा खड्का

इजलास अधिकृत : सुभद्रा जि.सी.

इति संवत् २०७५ साल असार २४ गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. १००९७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
फैसला मिति : २०७४।०।१६
०७९-CR-००५६

मुद्दा:- कर्तव्य ज्यान

पुनरावेदक / वादी : देवीराम घर्ती मगरको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : बागलुङ जिल्ला, निसी गा.वि.स.
वडा नं. १ बस्ने कमल घर्ती मगरसमेत

- फौजदारी कसुरमा अभियुक्तहरूउपरको कसुर वादीले निःसन्देह रूपमा प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ । यसलाई प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा २५ ले पनि स्पष्टरूपमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ । कसुर शङ्कारहित तवरले प्रमाणित हुने प्रमाण वादी पक्षले पेस गर्न नसकेको अवस्थामा त्यसको सुविधा अभियुक्तले पाउने हुन्छ । कसुर प्रमाणित गर्न कसैले कसैलाई पोल गर्नु र सोका आधारमा नेपाल सरकारले कसैउपर अभियोग लगाउनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । गरेको पोल र लगाएको अभियोग वस्तुनिष्ठ प्रमाणहरूबाट शङ्कारहित किसिमबाट समेत पुष्टि हुनु पर्ने ।
- संकलित वस्तुगत प्रमाणहरू, बुझिएका व्यक्तिहरूको भनाइ र वारदातको परिस्थितिजन्य प्रमाणहरू एक आपसमा

बाझिएमा र आफैँमा शंकास्पद देखिएमा त्यस्ता प्रमाणहरूका आधारमा कसैलाई दोषी ठहर गर्नु फौजदारी न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन जाने ।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता

श्री रामकुमार थापा

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री डिल्लीरमण तिवारी

बागलुङ जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री उमेशराज पौड्याल

माननीय न्यायाधीश श्री लेखनाथ घिमिरे

पुनरावेदन अदालत बागलुङ

फैसला

न्या. हरिकृष्ण कार्की : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

बागलुङ जिल्ला, निसी गा.वि.स. वडा नं. १ स्थित कर्णबहादुर घर्ती मगरको बारी, सो बारीको गरोमा प्रतिलास घर्ती मगरको घोप्टो अवस्थामा लास रहेको, उक्त लासको बायाँ आँखा फुटेको, नाक भाँचिएको, कानबाट रगत निस्केको, ३ वटा दाँत भाँचिएको मुखबाट रगत बगेको घाँटीमा निलडाम रहेको, छातीमा लौराका डामहरू देखिएको, टाउकोमा ३ इन्च लम्बाइ भएको खुकुरीले काटिएको घाउ रहेको भन्नेसमेतको मिति २०६९/०७/१२ को घटनास्थल तथा लास

प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०६१/०७/०५ गतेका दिन अं.५:३० बजेको समयमा मृतक प्रतिलास घर्ती मगर, कर्णबहादुर घर्ती मगरको घरमा भेटघाट गर्न आएकोमा प्रतिवादी कुलबहादुर घर्ती मगरसमेतले कर्णबहादुरलाई कुटपिट गर्न निज कुलबहादुर र कमल घर्ती मगर खुकुरी लिएर र अन्यले लाठी लिएर आएको अवस्थामा प्रतिलास घर्ती मगरले झगडा गर्न हुँदैन, कर्णबहादुर घरमा छैनन्, गा.वि.स. भवनतिर गएका छन् भन्दा कर्णबहादुरको श्रीमती भद्रिमा घर्ती मगर र निजकी बुहारी दिलसरा घर्ती मगरसमेतलाई निजहरूले एककासी आक्रमण गरेको अवस्थामा छुट्याउन जाँदा निज दाजु प्रतिलासलाई निजहरूले टाउकोमा लाठी खुकुरीसमेतले हानी खुट्टा भाँच्ने, बायाँ आँखा फुटालिदिने, पीठ्युँ, फिला, छातीसमेत शरीरका विभिन्न भागमा हानी मारी कर्णबहादुरको करेसाबारीमा छाडी एककाले निजहरूलाई ज्यानसम्बन्धी महलअनुसार कारबाही गरिपाउँ भन्ने देवीराम घर्ती मगरको मिति २०६१/७/२२ को जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६१/०७/०५ गतेका दिन अपराह्न ५:३० बजेको समयमा म गा.वि.स. भवनतर्फ गएको अवस्था कुलबहादुर घर्ती मगर र कमल घर्ती मगरसमेतका व्यक्तिहरूले हातमा लौरो खुकुरी लिई मेरो घरमा गई कर्णबहादुर कता गयो भनी खोजी मेरो श्रीमती र बुहारीसमेतलाई कुटपिट गर्न खोज्दा मृतक प्रतिलास घर्ती मगरले यस्तो झगडा कुटपिट गर्न हुँदैन भनी सम्झाउँदा निजहरूले मृतक प्रतिलासको टाउकोसमेतका शरीरका विभिन्न भागमा पाँचै जनाले लाठी खुकुरीसमेतले हानी मारी छाडी गएको हो भन्नेसमेत बेहोराको कर्णबहादुर घर्ती मगरको घटना विवरण कागज ।

कर्णबहादुर घर्ती मगर मेरा देवर पर्दछन्। निजले मेरा छोराहरूलाई दबाउने र पटकपटक अनावश्यक रूपमा झैझगडा गर्ने तथा गाउँको ठूलो

ठालु पल्टने गरेको हुँदा मिति २०६१/०७/०५ गते दिनको ५:३० बजेको समयमा यसलाई ठीक पार्नुपर्छ भनी कुलबहादुर घर्ती र कमल घर्ती हातमा खुकुरी लिई कर्णबहादुर घर्तीको घरमा गए। निजको घरमा कराई हो हल्ला गरेको आवाज सुनी मेरा बुहारीहरू तालमाया घर्ती र कमला घर्ती पनि हातमा लौराहरू लिई गए। यिनीहरू काटमार गर्छन् होला भनी उक्त स्थानमा बुहारीहरूको पछिपछि दौडदै गएँ। बुहारी तालमाया घर्ती र कमला घर्तीले कर्णबहादुरको श्रीमती भद्रिमा घर्ती मगरसमेतसँग लुछालुछ समातासमात गरिरहेको अवस्था मृतक प्रतिलास मगरले वादविवाद गर्न हुँदैन भनी छुट्याउन खोज्दा कुलबहादुर र कमल घर्तीले खुकुरी तथा लाठीहरूले प्रहार गरी जमिनमा पल्टाएका हुन्। निजको टाउकोबाट रगत बगिरहेको थियो। त्यसपछि त्यसको सूचना सुरक्षा क्याम्प भिडगिठेमा गरेको हो। प्रहार गरेको खुकुरी तथा लाठीहरू कहाँ फाले थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको हस्तमाला घर्ती मगरको अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयान कागज ।

मिति २०६१/०७/०५ गते दिनको ५:३० बजेको समयमा कर्णबहादुरको घरमा मेरा पति कुलबहादुर घर्ती मगर र देवर कमलबहादुर घर्ती मगर चर्को स्वरमा बोलेको हुँदा कहाँ के भयो किन कराएको भनी कमला घर्ती मगर र म गयौं। त्यहाँ मानिसहरू जम्मा भेला भएका थिए। कर्णबहादुरको श्रीमती भद्रिमा घर्ती र बुहारी दिलसरा घर्ती मगरसमेतसँग मेरो र देउरानी कमलाको झगडा वादविवाद भएको हो। त्यसैबेला मेरा पति कुलबहादुर र देवर कमलले हातमा खुकुरी लिई कर्णबहादुरलाई आइज भनी कराइरहेका अवस्थामा मृतक प्रतिलास घर्ती मगर बीचमा आई दुवै पक्षका मानिसलाई सम्झाई बुझाई गर्दा मेरा पति कुलबहादुर र कमलले खुकुरी प्रहार गरी पल्टाई शरीरका विभिन्न भागमा कुटपिट गरेका हुन्। त्यसपछि निज बेहोस भई पल्टे। त्यसैबेला सासू हस्तमाला घर्ती पनि आइपुगेकी

हुन् । निजले मलाई समेत सम्झाइन् । त्यसपछि घरमा गएका हौं भन्नेसमेत बेहोराको तालमाया घर्ती मगर र कमला घर्ती मगरको एकै बेहोरा मिलानको बयान कागज ।

मिति २०६९/०७/०५ गते म आफ्नै घरमा बसिरहेकी थिएँ । कुलबहादुर घर्ती मगरसमेतका ५ जना आई मेरा पति कर्णबहादुरलाई सोधेका र मैले गा.वि.स. भवनतिर गएको कुरा भन्दा एककासी कुलबहादुर घर्ती मगरले मलाई समाती पिट्न सुरु गरे र अन्य सबैले कुटपिट गर्न थाल्दा मृतक प्रतिलासले किन कुटपिट गरेको भाउजूको कुनै गल्ती छैन भनी भन्दा एकैचोटी लाठी खुकुरीले प्रतिलासलाई शरीरको टाउकोसमेतका भागमा प्रहार गर्दा, अत्याधिक रक्तस्राव भएको कारण निजको मृत्यु हुन गएको हो । मृतक प्रतिलासलाई पहिला कुलबहादुर त्यसपछि कमलले प्रहार गरेका हुन् । प्रतिवादीहरूलाई हदैसम्मको सजाय हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बेहोराको भद्रिमा घर्ती मगरको घटना विवरण कागज र सोही बेहोराको देवीराम वि.क. समेतले गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्काको कागज ।

प्रतिवादीहरूले पूर्वरिसइवीको कारण १ व्यक्तिलाई प्रहार गर्न जम्मा भएका बखत त्यस्तो कार्य नगर्न बीचमा बसी छुट्याउन खोज्ने मृतकप्रति रिस झिकी मार्ने मनसायले प्रहार गरेका रहेछन् भन्ने कुरा सम्बद्ध प्रमाणले सिद्ध गरेको हुँदा प्रतिवादीहरूले गरेको कार्य मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको दफा १ नं. र दफा १३ नं.को देहाय दफा १ नं. ऐनमा वर्णित प्रकृतिको कसुर अपराध हुँदा त्यस्तो अपराध गर्ने निज प्रतिवादीहरूलाई सोही मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको दफा १३ नं.को देहाय दफा १ नं. ऐनअनुसार सजाय हुन मागदाबी लिइएको छ । मागदाबीअनुसार सजाय हुन पक्राउमा परेका प्रतिवादीहरू र सक्कल मिसिल यसैसाथ प्रस्तुत गरिएको छ । मागदाबीअनुसार सजाय होस् । साथै प्रतिवादीहरू कुलबहादुर घर्ती मगर र कमल घर्ती मगरलाई सम्मानित अदालतबाटै वारेन्ट

म्याद जारी होस् भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग पत्र ।

मिति २०६९/०७/०५ गतेको दिन म बोवाङ गा.वि.स. वडा नं. २ मेरो माइतीघरमा गएको थिएँ । म उक्त मितिभन्दा ५/६ दिन पहिला नै मेरो माइतीघरमा गएको थिएँ । मैले प्रतिलास घर्ती मगरलाई कुटपिट गरी मारेको होइन । म माइतीघरमा भएको हुँदा उक्त घटना के कसरी भयो थाहा भएन । श्रीमान् विदेश जानको लागि भिसा लागेको भनेर काठमाडौँतिर जानुभयो । वहाँ काठमाडौँबाट उता गएको हुँदा १ वर्षजति माइतीघरमा बसेपछि घरमा फर्केको हो । मैले उक्त घटनाको बारेमा केही थाहा पाइन । वहाँ पहिले कतार गई बीचबीचमा आउने जाने गर्नु भई श्रावणमा घरमा आई मलेसियामा जानु भएको छ । प्रतिलास घर्ती मगरलाई चिन्न पनि चिन्दिन । शत्रुले गर्दा उक्त झुट्टा जाहेरी दिएका हुन् । प्रहरीले लेखी सही गर्नुपर्छ भनी हात समाई सहिछाप गराएका हुन् बेहोरा झुट्टा हो । म निर्दोष हुँदा अभियोग मागदाबी झुट्टा हो । झुट्टा अभियोगबाट फुर्सद पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी तालमाया घर्तीले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६९/०७/०५ गतेको दिन म माइतीघर बोवाङ थिएँ । आमा बिरामी भएर ५/७ दिन पहिला माइतीघरमा गएको थिएँ । आमालाई ज्वरो आएपछि बोलाएर भेट्न गएको थिएँ । १ वर्षजति माइत बसेकी हुँ । मेरा लोग्ने बाहिर जाने भनी घरबाट गएपछि लोग्ने नभएकोले माइतीमा बसेकी हुँ । मेरो लोग्ने २ वर्ष कतार बसेर आएपछि २ वर्ष पहिलादेखि ढोरपाटन सिकार आरक्षमा जागिर खाँदै आउनु भएको छ । मैले प्रतिलासलाई चिन्दिनँ । निजलाई मैले मारेकी होइन । म माइतीमा भएको हुँदा कसले मारे मलाई थाहा छैन प्रतिलासलाई मैले मारेकी नहुँदा अभियोग दाबीबाट पूर्ण सफाइ पाउनुपर्छ भन्ने बेहोरासमेतको प्रतिवादी कमला घर्तीमगरले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

२०६९/०७/०५ गते दिन म घरमै थिएँ । उक्त मितिमा बुहारी माइत गएको हुँदा म गाई भैंसी गोठालो

गएकी थिएँ । बिहान ८ बजेतिर फुकाएर वन लागेकी हुँ । बेलुकी ५/६ बजेतिर लिएर आएकी मलाई थाहा भएन । जाहेरीमा उल्लिखित घटना मैले घटाएकी तथा लाठी भाला लिएर पिट्न गएकी होइन । मैले मानिस मरेको पनि थाहा पाइन । लास के कस्तो थियो, सोबारे समेत मलाई थाहा भएन । अभियोगमा उल्लिखित कसुर अपराध नै नगरेकी हुँदा अभियोगबमोजिम सजायसमेत हुनुपर्ने होइन, सफाइ पाउनु पर्दछ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी हस्तमाला घर्तीमगरले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६१/०७/०५ गतेको दिन म विदेश जानको लागि मिति २०६१/०६/२५ गते काठमाडौँ गएको हुँ । म त्यस समयमा विदेश मलेसिया गएको थिएँ । त्यस्तो आपराधिक कार्य मैले गरेको होइन । मेरो बुबासँग लेनदेनको रिसइवीले देवीरामले त्यस्तो जाहेरी दिएका हुन् । मृतक व्यक्ति भारतमा २०/२५ वर्ष बसेर आएको हो । निजलाई मैले चिनेकोसम्म पनि छैन । निजलाई चरीपाई रोग थियो रे भन्ने मैले सुनेको हुँ । मलाई नेपाल सरकारले जागिर दिएको छ । यस्तो काम गरेको भए, मलाई यसरी किन सरकारले काम दिन्थ्यो । उक्त मृतकलाई विषय बनाएर ममाथि रिसइवी लागी यस्तो जाहेरी दिएका हुन् । २०६१ साल असोजमा काठमाडौँमा गएर त्यतैबाट मलेसिया गएर १ वर्षपछि त्यहाँबाट आएर पुनः १ वर्ष घर बसेपछि म फेरी साउदी अरब गएर २८ महिनापछि घरमा आई ढोरपाटन शिकार आरक्षमा गेम स्काउटमा २०६६/५/४ देखि जागिर गरेको छु । म उक्त घटना घट्ने बेलामा नै नभएको हुँदा मैले कुनै कसुर अपराध गरेको होइन । मैले सफाइ पाउनुपर्छ भन्ने बेहोरासमेतको प्रतिवादी कमलबहादुर थापा भन्ने कमलबहादुर घर्ती मगरले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरू मध्ये फरार रहेका कुलबहादुर घर्ती मगर थापाका नाउँमा सुरु अदालतबाट म्यादी पूर्जा जारी भई मिति २०६७/१०/२८ मा तामेल

भएकोमा निज म्यादभित्र हाजिरै नभई फरार रही बसेको अवस्था रहेछ ।

प्रतिवादीहरू कमल घर्ती मगर, कुले घर्ती मगरले खुकुरी र चक्कुले अन्य प्रतिवादीहरू हस्तमाला घर्तीमगर, कमला घर्तीमगर र तालमाया घर्तीमगरसमेतले लाठीले हानेर प्रतिलास घर्तीलाई मारेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाला देवीराम घर्तीमगर, भद्रिमा घर्तीमगर, दिल भुजा घर्ती मगरसमेतले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरूले मृतक प्रतिलासलाई कुटपिट गरेर मारेका होइनन् । कमल मलेसिया, कुले काठमाडौँ थिए । त्यो समयमा घरमा थिएनन् । कमला र तालमाया माइतीमा गएका थिए । हस्तमाला घरमै गाईवस्तुमै थिइन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी तालमाया, हस्तमालासमेतका साक्षी लालबहादुर पुनले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मौकामा पक्राउ परेका अन्य सहप्रतिवादीको अदालतमा भएको बयान, मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिको अदालतमा भएको बकपत्रलगायतका मिसिल संलग्न विभिन्न कागज प्रमाणबाट मृतक प्रतिलासको मृत्यु प्रतिवादी कमलबहादुरसमेतको कर्तव्यबाट भएको भन्ने पुष्टि हुन आएको हुँदा यी प्रतिवादी कमलबहादुर घर्ती मगरलाई अभियोग दाबीबमोजिम मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३(३) नं. बमोजिमको कसुर अपराधमा सोही ऐनको सोही १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने ठहर्छ । मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले यी प्रतिवादीहरू हस्तमाला घर्ती मगर, तालमाया घर्तीमगर र कमला घर्तीमगरसमेतको मृतकलाई कर्तव्य गरी मार्नमा संलग्न रहेको भनी कागज गरेको भएपनि के कसरी संलग्न रहेको भनी स्पष्ट गर्न नसकेको र अभियोगमा दाबी गरेजस्तो यी प्रतिवादीहरूले कुनै प्रकारको भूमिका रहेको मिसिलबाट नदेखिँदा यी प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतको

मिति २०६८/१०/२ को फैसला ।

मिति २०६९/७/५ का दिन वारदात भएको मिति कायम भएको, मृतक लासको पोस्टमार्टम गर्न नसकिएको, लास जाँच मुचुल्का अनाधिकृत व्यक्तिद्वारा २०६९/७/८ मा लास जलाई सकेपछि २०६९/०७/१२ मा तयार गरिएको र अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मृतकलाई मसमेतले कर्तव्य गरी मारेको भनी गरेको बयानलाई अन्य कुनै पनि स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको छैन । मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिले मौकामा गरेको कागज, अदालतमा गरेको बकपत्र तथा जाहेरी दरखास्त र निजले अदालतमा गरेको बयान आपसमा बाझिएको अवस्था छ । म पुनरावेदक वारदात भएको भनिएको दिनमा गाउँघरमा नै नभई रोजगारीको सिलसिलामा मित्रराष्ट्र मलेसियामा रहेको जस्ता सत्य तथ्य बेहोरा खुलाई अदालतमा समेत बकपत्र गरेको र हाल म ढोरपाटन सिकार आरक्षमा कर्मचारीको रूपमा कार्यरत भएको अवस्थामा वारदात भएको भनिएको समयको निकैपछि २०६७ सालको आश्विन महिनामा मानिसहरू पक्राउ गर्ने कार्य भएको र घटनाको लगत्तै गाउँघरमा हुने मेरा आमा श्रीमतीलगायतलाई किन पक्राउ गर्न सकिएन यस्ता विषयहरूमा मिसिल मौन रहेको अवस्थामा लामो समयपछि पक्राउ गरिएका प्रतिवादीहरूको कोरा भनाइलाई आधार बनाई मलाई कर्तव्य ज्यान जस्तो फौजदारी अभियोगमा सजाय गर्ने गरी गरिएको सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कमलबहादुर घर्ती मगरको पुनरावेदन अदालत बागलुङमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको भन्ने कुरामा विवाद नभएको, मृतकको लास जाँच मुचुल्काबाट मृतकको टाउकोलगायत शरीरको विभिन्न भागमा खुकुरीको घातक चोटहरू रहेको देखिएको र कमल घर्ती मगरसमेतका सहप्रतिवादीहरूको बयान र

प्रत्यक्षदर्शीको कागजसमेतबाट वारदातको बेला मृतकलाई प्रतिवादी कमल घर्तीसमेतले खुकुरी प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको पुष्टि हुँदाहुँदै प्रतिवादी कमलबहादुर घर्तीलाई कम सजाय हुनेगरी र घटनास्थल तथा लासजाँच प्रकृति मुचुल्कामा उल्लेख भएबमोजिम मृतकको बायाँ आँखा फुटेको, नाक भाँचिएको, रगत ठाउँठाउँबाट निस्केको, खुट्टा भाँचिएको, मृतकको शरीरमा लौरा र लाठाका निला डामहरू रहेको र यसरी लाठा र लौरासमेत प्रहार गर्न प्रतिवादीहरू तालमाया घर्ती मगर, कमला घर्ती मगर, हस्तमाला घर्तीले आफूहरू घटनास्थलमा उपस्थित भएको मृतक तथा आफूहरूबीच भनाभन र धकेला धकेल भएको भनी स्वीकार गरेका तथा घरका यी परिवारहरूको पूर्वयोजनाबमोजिम मृतकउपर आक्रमण भएको कुरा पुष्टि हुँदाहुँदै उक्त घटनाकी प्रत्यक्षदर्शी एवं पीडितसमेत रहेकी भद्रिमा घर्ती मगरले मृतकलाई पहिलो प्रहार गर्ने कुलबहादुर त्यसपछि कमलले र अनि अन्य प्रतिवादीले प्रहार गरेका हुन् भनी कागज गरेको अवस्थामा सोही प्रत्यक्षदर्शीले गरेको कागजलाई आधार बनाई कमलबहादुर घर्तीलाई सजाय गर्ने र अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत बागलुङमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी कमलबहादुर घर्ती मगरलाई वादी दाबीबमोजिम सजाय नगरी घटी सजाय गरी अन्य प्रतिवादीहरू तालमाया घर्ती मगर हस्तमाला घर्ती मगर र कमला घर्ती मगरलाई आरोपित कसुरबाट सफाइ दिनेगरी भएको सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नहुँदा बदर गरी दाबीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र र मलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरी भएको

फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउँ भनी कमलबहादुर घर्ती मगरको पुनरावेदन पर्न आएको देखिँदा पर्न आएका पुनरावेदन पत्रहरू वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्रको प्रतिवादी कमलबहादुर घर्ती मगरलाई जानकारी दिएर प्रतिवादी कमलबहादुर घर्ती मगरको पर्न आएको पुनरावेदन पत्रको जानकारी वादी नेपाल सरकारलाई दिई वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्रमा उल्लिखित अन्य प्रतिवादीहरू तालमाया घर्ती मगर, हस्तमाला घर्ती मगर, कमला घर्ती मगरलाई अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम झिकाई आएपछि वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत बागलुङको मिति २०६९/५/२ को आदेश।

प्रतिवादी कमलबहादुर घर्ती मगरले बागलुङ जिल्ला अदालतसमक्ष बयान गर्दा वारदातको समयमा आफू विदेश मलेसियामा छु भनी बयान गर्दै राहदानीको फोटोकपी पेस गरेको देखिँदा प्रतिवादीले प्राप्त गरेको राहादानीको सक्कल प्रतिवादीबाट पेस गर्न लगाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत बागलुङको मिति २०६९/९/२३ को आदेश।

मृतक प्रतिलास घर्ती मगरको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का मिति २०६९/०७/१२ मा भई लास सडी गली गएको भनी सोही मितिमा पोष्टमार्टम गर्न नपठाई लास सतगत पुर्जा दिएको देखिएको र जाहेरवाला देवीराम घर्ती मगर र वादी पक्षका अन्य साक्षीले अदालतमा बकपत्र गर्दा मिति २०६९/०७/८ मा नै लास सतगत गरेको भनी लेखाएको देखिएकाले सो सम्बन्धमा स्पष्ट हुन लास जाँच मुचुल्कामा बस्ने पूर्वजित घर्ती मगर, जानबहादुर घर्ती मगर र काम तामेल गर्ने प्रहरी निरीक्षक युवराज खड्का र प्रहरी जवान गोविन्दप्रसाद चौलागाईंलाई पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय बागलुङमार्फत झिकाई उपस्थित गराई बकपत्रको निमित्त पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन

अदालत बागलुङको मिति २०६९/१२/१४ को आदेश।

मेरो नाम जानबहादुर घर्ती मगर भएपनि यस मुद्दाको घटनास्थल मुचुल्कामा सही गर्ने व्यक्ति म होइन किन यसरी मेरो नाउँमा कसले सही तथा ल्याप्चे लगायो मलाई थाहा भएन मृतकको मृत्यु कहिले के कसरी भयो मलाई थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको जानबहादुर घर्ती मगरले पुनरावेदन अदालत बागलुङमा गरेको बकपत्र।

मिति २०६७/७/१२ मा भएको लासजाँच प्रकृति मुचुल्कामा भएको बेहोरा सुनिपाएँ। बेहोरा ठीक साँचो हो। घटना भएको करिब ९ वर्ष भइसकेको हुँदा सबै कुरा सम्झन सकिदैन। लास हल्का गन्ध आइसकेको थियो। सदरमुकाममा लास ल्याउन अझै ३-४ दिन लाग्ने हुनाले उतै सतगत गर्नका लागि हाम्रो टिमले सतगत पुर्जा दिएको हो। लासजाँच प्रकृति मुचुल्कामा जति साक्षीले सहिष्ठाप गर्नुभएको छ ती साक्षीहरूको उपस्थितिमा नै लासजाँच प्रकृति मुचुल्का भएको हो। लासजाँच प्रकृति मुचुल्कामा लागेको सहिष्ठाप पनि मेरो नै हो भन्नेसमेत बेहोराको लास जाँच मुचुल्कामा काम तामेल गर्ने प्रहरी निरीक्षक युवराज खड्काको पुनरावेदन अदालत बागलुङमा भएको बकपत्र।

प्रतिवादीमध्येका कमलबहादुर घर्ती मगरलाई अभियोग दाबीबमोजिम कसुर ठहर गरी सजाय गरेको हदसम्मको सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतको मिति २०६८/१०/०२ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई आरोपित कसुरबाट निजले सफाइ पाउने ठहर्छ। प्रतिवादीमध्येका हस्तमाला घर्ती मगर, तालमाया घर्ती मगर तथा कमला घर्ती मगरको हकमा सफाइ दिएको हदसम्मको उक्त फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने बेहोराको मिति २०७१/०१/०८ मा पुनरावेदन अदालत बागलुङबाट भएको फैसला।

अनुसन्धानको सिलसिलामा पक्राउ परेका हस्तमाला घर्ती मगर, कमला घर्ती मगर र तालमाया

घर्ती मगरले मौकामा गरेको बयानबाट वारदातको दिन प्रतिवादीमध्येका कुलबहादुर र कमलबहादुरले खुकुरी लिई कर्णबहादुरको घरमा गएको, कमला घर्ती मगर, हस्तमाला र तालमाया पनि लाठी लिई निजहरूको पछिपछि वारदातस्थलमा गएको, कर्णबहादुरकी श्रीमती र बुहारीलाई समेत आफूहरूले समाता समात गरेको, सो बेलामा मृतकले छुट्याउन लाग्दा कमल र कुलबहादुरले खुकुरी प्रहार गरी प्रतिलासलाई मारेका हुन् भनी उल्लेख गरेका छन्। निजहरूले अदालतमा आई उक्त बेहोरा स्वेच्छाले लेखाएको होइन भने तापनि निजले शारीरिक परीक्षणको लागि निवेदन दिएको छैन। अदालतमा निवेदन दिई स्वच्छा विरुद्धको बयान हो भनी प्रमाणित गराउन नसकेको स्थितिमा अनुसन्धानमा भएको बयानलाई स्वेच्छाविपरीतको बयान हो भनी भन्न मिल्दैन भनी यस अदालतबाट सिद्धान्तसमेत प्रतिपादित छ। निजहरूको उक्त बयान घटनास्थल र लास प्रकृति मुचुल्काबाट समेत समर्थित भइरहेको छ। प्रतिवादी कमल घर्ती मगरले अदालतमा बयान गर्दा आफू अन्यत्र भएको भनेपनि निजले स.ज. ७ मा आफू मलेसियामा रहेको उल्लेख गरेका छन् भने स.ज. १० मा सो समय आफू काठमाडौं रहेको भनी विरोधाभाषपूर्ण कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसरी अन्यत्र भएको कुरा यकिन नभई प्रमाणित हुन नसकेको अवस्थामा अन्यत्र भएको मानिँदैन। प्रत्यक्षदर्शी भद्रिका घर्ती मगरले मृतकलाई पहिला प्रहार गर्ने कुलबहादुर, दोस्रो प्रहार गर्ने कमल र त्यसपछि अन्य प्रतिवादीहरूले प्रहार गरेका हुन् भनी कागज गरी अदालतमा समेत सोही बेहोराको समर्थन गरिदिएको पाइन्छ। मृतकको शरीरमा देखिएका अनेक चोटहरूबाट मृतकको मृत्यु प्रत्यर्थीहरूको सामूहिक चोटबाट भएको स्पष्ट देखिएको छ। यस्तो अवस्थामा प्रत्यक्षदर्शीको भनाइलाई समेत प्रमाणमा नलिई निज प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला नमिलेको हुँदा निजहरूलाई अभियोग दाबीअनुसार

सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता रामकुमार थापाले जाहेरवालाले कसुर भएको भनी कागज गरिदिएका छन्। प्रतिवेदन दिने प्रहरी इन्स्पेक्टरले पनि कसुर भएको भन्ने किसिमको बकपत्र गरिदिएको पाइन्छ। लासको शरीरमा निलडाम छ, दात भाँचिएको र आँखाबाट समेत रगत बगेको छ भनी लास जाँच मुचुल्कामा उल्लेख छ। त्यसैले प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

यसरी बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत बागलुङबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन? तथा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

यसमा प्रतिवादीहरू कुलबहादुर घर्ती मगर, कमल घर्ती मगर, तालमाया घर्ती, कमला घर्ती र हस्तमाला घर्ती मगरउपर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (१) नं. अनुसार सजाय हुन माग दाबी लिई अभियोग पत्र दायर भएको पाइन्छ। सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतबाट फरार प्रतिवादी कुलबहादुर घर्ती मगरको हकमा मुद्दा मुलतबी रहने, प्रतिवादी कमलबहादुर घर्ती मगरलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने र अरु प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याई फैसला भएको पाइयो। सो फैसलाउपर प्रतिवादी कमलबहादुर घर्ती मगरको सफाइ पाउँ भनी र वादी नेपाल सरकारको सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन परी

पुनरावेदन अदालत बागलुङबाट सुरु फैसला केही उल्टी भई सबै प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर्‍याई फैसला भएको पाइयो। सोउपर वादी नेपाल सरकारको प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी यस अदालतमा पुनरावेदन परी आज इजलाससमक्ष पेस हुन आएको छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यसमा प्रतिवादीहरू ५ जनाको मिलोमतो तथा संलग्नतामा गाउँकै कर्णबहादुर घर्ती मगरलाई कुटपिट गर्न निजको घरमा जाँदा २०६१/७/५ गते दिनको ५:३० बजेको समयमा उक्त घरमा भेटघाट गर्न पुगेका प्रतिलास घर्ती मगरलाई प्रतिवादीहरूले लाठी, खुकुरीसमेतले कुटपिट गरी भागेकोमा सो चोटबाट निजको मृत्यु भएकोले सोको जानकारी भोलिपल्ट भिमगिठेस्थित सुरक्षा निकायमा गराई लास सद्गद् तथा काजक्रिया सम्पन्न गरी जाहेरी दिन आएको छु। प्रतिवादीहरूलाई पक्राउ गरी कारबाही गरिपाउँ भनी देवीराम घर्तीमगरको मिति २०६१/७/२२ को जाहेरी दरखास्तबाट मुद्दाको अनुसन्धान सुरु भएको पाइन्छ। भिमगिठे सुरक्षा निकायबाट सूचना पाएपश्चात् उक्त लासको सुरक्षा गर्नेलगायत सोको बारेमा माथिल्लो निकायमा सूचना दिनेलगायतका कार्य भएको भन्ने मिसिलमा देखिएको छैन। यसले सुरक्षा निकायलाई जानकारी दिएको भन्ने कथन नै शङ्कास्पद देखिन्छ। मिसिल सामेल रहेको मिति २०६१/०७/१२ मा खडा भएको भनिएको मृतक प्रतिलास घर्ती मगरको नामको घटनास्थल तथा लास जाँच मुचुल्का हेर्दा बागलुङ निसी गा.वि.स. वडा नं.१ स्थित कर्णबहादुर घर्तीको बारीको गरामा रहेको उक्त लासको कपाल तथा अनुहार रगतले भिजेको, दायाँ खुट्टा भाँचिएको, बायाँ आँखा फुटेको, टाउकोमा अन्दाजी ३ इन्च लम्बाइ, २ इन्च गहिराइ, १/२ इन्च चौडाइ आकारको हतियार प्रयोगबाट भएको घाउ चोट तथा शरीरभरि लौराले पिटेको निलडामहरू रहेको भनी उल्लेख भएको पाइन्छ। साथै लासमा किरा

औंसा परेको, अत्याधिक दुर्गन्ध आएको, मासु सडी झर्न थालेकोले लासलाई पोस्टमार्टम गर्न नसकिने भई वारेस देवीराम घर्ती (जाहेरवाला) लाई जिम्मा दिएको भन्ने बेहोरा उल्लेख भएको छ। ५ गते घटना भएको भनिएकोमा ऐ.१२ गते लास जाँच मुचुल्का खडा हुँदा एकातिर लास सडीगली किरा परी मासु झर्ने अवस्थासम्मको रहेको भनी उल्लेख भएको छ भने अर्कोतिर लासमा लौराले पिटेको निलडामसमेत देखिने घाउ चोटसमेत रहेको भनी उल्लेख भएको कुरा आफैँमा अमिल्दो रहेको पाइयो। साथै मृतकको पोस्टमार्टम नभएकोले सोबाट समेत मृतकको मृत्युको कारण खुल्न आएको देखिएन।

३. यसैगरी जाहेरवाला देवीराम घर्ती, वारदात भएको भनिएको घरका घरवाला कर्णबहादुर घर्ती तथा निजको पत्नी भद्रिमा घर्ती मगर, दिलभुजा घर्ती मगरसमेतले वारदातको भोलिपल्ट सोको जानकारी सुरक्षा निकायमा गराई सबैको सल्लाहले मिति २०६१/७/८ गते लासलाई जलाई सद्गद गरेको भनी अदालतमा गरिदिएको बकपत्रमा प्रस्ट रूपमा उल्लेख गरेका छन्। पुनरावेदनको अदालतको आदेशबाट झिकाइएका लास जाँच मुचुल्कामा बस्ने मानिसमध्ये जानबहादुर घर्ती मगरले आफ्नो बकपत्रमा मिति २०६१/७/१२ मा भएको लास जाँच मुचुल्कामा मैले सहिछाप गरेको होइन र सोबारेमा वारदातबारेमा मलाई केही थाहा छैन भनी लेखाई दिएको देखिन्छ। यस्तै लास जाँच मुचुल्कामा काम तामेल गर्ने युवराज खड्काले सो मुचुल्कामा भएको सहिछाप आफ्नै हो भने पनि घटना पुरानो भइसकेकोले आफूले सोबारे बताउन नसक्ने भनी बकपत्र गरिदिएको पाइन्छ। लास जाँच मुचुल्कामा सही गर्ने अन्य व्यक्तिहरू पुनरावेदन अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको देखिन आएन। अदालतमा आई बकपत्र गर्ने देवीराम घर्ती, कर्णबहादुर घर्ती तथा निजको पत्नी भद्रिमा घर्ती मगर र दिलभुजा घर्ती मगरले यसरी

एकातिर लास जाँच मुचुल्का मिति २०६९/०७/१२ मा खडा भएको भनिएको र अर्कोतिर सदगद ऐ.८ गतेमा नै भएको भनी लेखाएको कुरा आपसमा विरोधाभाषपूर्ण भई लासजाँच मुचुल्काको सत्यतामा गम्भीर प्रश्न उठेको छ। यसबाट ५ गतेको वारदातमा कुटपिटमा परी मरेका भनिएका प्रतिलास घर्तीको दाहसंस्कार ८ गते भएको हो भने १२ गते भएको भनिएको लास जाँच मुचुल्का र सोमा उल्लिखित बेहोरा झुट्टा भएको अर्थात् यदि १२ गते प्रतिलास घर्तीमगरको शवको लास प्रकृति मुचुल्का भएको सत्य मान्ने हो भने सडी गली गएको तथा मासुसमेत झर्न लागेको लासमा त्यस प्रकारको चोटपटक निलडामसमेत देखिने अवस्था नै हुँदैन।

४. जाहेरवाला देवीराम घर्ती मगरले आफ्नो अदालतको बकपत्रमा ऐ.६ गते आफू र कर्णबहादुरले भिमगिठे प्रहरी चौकीमा दरखास्त दिएको र प्रहरीले हामी माओवादीको डरले गाउँमा आउन सक्दैनौं, तपाइँहरूले लास जलाउनु र मुद्दा दिन चाँडो सदरमुकाम जानु भनेको हो भनी लेखाएको पाइन्छ। यसैगरी कर्णबहादुर घर्ती मगरले पनि सोही कुरालाई समर्थन गर्दै पोष्टमार्टम (लास जाँच मुचुल्का) देवीराम र मैले प्रहरीबाट फर्म लगी आफैं गरेको हो भनी बकपत्रमा लेखाएको पाइन्छ। स्वतन्त्र रूपमा अदालतमा निजहरूले गरेको बकपत्रलाई अन्यथा भन्न सकिने देखिँदैन। यसबाट घटनास्थलमा प्रहरी कर्मचारीको उपस्थिति नै नभएको र गाउँघरमा जाहेरवालालगायतका व्यक्तिहरूले आफैं तयार गरिएको लास जाँच मुचुल्कामा पछि गएर प्रहरीलाई सही गराएको भन्ने प्रस्ट हुन जान्छ। यसरी तयार गरेको लास जाँच मुचुल्का र सोमा उल्लिखित कुरालाई सही सत्य रहेछ भनी भन्न सकिने आधार रहे भएको पाइएन। साथै यसरी तयार गरेको मुचुल्का सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ७ र ८ तथा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको २ नं.को कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा समेत मिल्न भिड्न आएको देखिँदैन।

५. यसैगरी मिसिल सामेल रहेको लास सदगत पुर्जा अवलोकन गर्दा २०६९/०७/५ गते कर्तव्य गरी मारिएका प्रतिलास घर्तीको लास पोष्टमार्टम गर्न नसकिने अवस्था भएको भनी जाहेरवालाको नाताले देवीराम घर्तीलाई बुझाएको बेहोरा उल्लेख भई मिति २०६९/०७/१२ गतेको मितिमा देवीराम घर्तीको नामको हस्ताक्षरले लास बुझेको भन्ने देखिन्छ। तथापि पत्रको मिति हेर्दा २ अडक पछि लेखिएको अर्को अडकलाई टिपेक्स लगाई मेटा २ को अगाडि १ अडक अर्कै मसीले थप गरी १२ बनाएको प्रस्ट रूपमा देख्न सकिन्छ। यस्तै जाहेरी मिति २०६९/०७/२२ मा परेकोमा सोभन्दा अगावै ऐ.१२ गते नै तयार भएको लास सदगत पुर्जामा जाहेरवाला नामाकरण गरी देवीराम घर्तीलाई लास बुझाएको भन्ने उल्लेख भएबाट उक्त लास सदगत पुर्जा पनि बनावटी तयार गरेको पुष्टि हुन जान्छ।

६. यस्तै प्रतिवादीहरूको वारदातमा संलग्नता सम्बन्धमा मिसिल संलग्न अन्य प्रमाणको रोहबाट हेर्दा, वारदात मिति २०६९/०७/०५ मा भई जाहेरी ऐ.२२ मा परेकोमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई खोजतलास गरी दाखिला गर्ने भन्ने सम्बन्धमा मिति २०६७/०६/०५ मा मात्र जिल्ला प्रहरी कार्यालय बागलुङबाट प्रहरी खटाएको पाइन्छ। ऐ.१३ गते प्रत्यर्थी / प्रतिवादीहरू मध्येका तालमाया घर्ती मगर, कमला घर्ती मगर, हस्तमाला घर्ती मगर पक्राउ परी निजहरूको बयानलगायतका अनुसन्धानका कार्य अगाडि बढेको पाइन्छ। यसपश्चात् मात्र अनुसन्धानका लागि कागज गर्नेलगायतका कामहरू भएको पाइएको छ। पक्राउ परेका यी प्रतिवादीहरूले अनुसन्धानका क्रममा बयान गर्दा आफूहरू कसुरमा इन्कार रही कुलबहादुर घर्ती मगर तथा कमल घर्ती मगरले मृतकलाई खुकुरी चक्कुसमेतले प्रहार गरी कुटपिट गरेको भन्ने पोल गरी बयान गरिदिएको पाइन्छ। तर निजहरूले अदालतमा गरेको बयानमा मौकाको बयान आफूले

भनेबमोजिम नभएको तथा जबरजस्ती सहिष्णुतासम्म गराएको र आफूलाई वारदातबारे केही थाहा नभएको भनी इन्कार गरेको पाइन्छ । अदालतमा हाजिर हुन आएका प्रतिवादी कमल घर्तीले कसुरमा इन्कार रही वारदात भएको भनिएको समयमा आफू बाहिर भएको भनी लेखाइदिएको पाइयो । यसरी सहअभियुक्तको यी प्रतिवादीमध्येका कमल घर्ती मगरलाई पोल गरी गरिदिएको बयान अन्य कुनै प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुन सकेको पाइँदैन । अनुसन्धानमा आफैँले पोल गरेकोलाई अदालतमा आफैँ इन्कार गरिदिएको र अन्य कुनै प्रमाणहरूबाट समेत पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा अनुसन्धानमा गरेको सो पोललाई मात्र आधार मानी दोषी ठहर गर्न सकिँदैन । यस्तै जाहेरवाला देवीराम घर्ती मगर र कर्णबहादुर घर्ती मगर घटना भएको भनिएको समयमा घटनास्थलमा नभएको निजहरूले गरेको बकपत्र बेहोराबाट देखिएको छ । कर्णबहादुर घर्ती मगर सो दिन राति मात्र आफ्नो घरमा फर्केको भनी निजले अदालतमा गरेको बकपत्रमा लेखाएका छन् । यसबाट निजहरू घटनाका प्रत्यक्षदर्शी नभएको प्रस्ट हुन्छ । घटनामा नभएका व्यक्तिहरूले दिएको जाहेरी एवं कथनलाई एक मात्र प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी निजहरूले भनेको आधारमा मात्र यी प्रतिवादीहरूको कसुरमा संलग्नता रहेछ भनी भन्न मिल्ने देखिँदैन । यी प्रतिवादीहरूको मृतकलाई मार्नुपर्नेसम्मको रिसइवी रहेको पनि देखिँदैन । केबल झगडा छुट्याउन खोजेको भन्नेसम्म मिसिल संलग्न अन्य कागजहरूबाट देखिएको अवस्था छ ।

७. फौजदारी कसुरमा अभियुक्तहरूउपरको कसुर वादीले निःसन्देह रूपमा प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ । यसलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ ले पनि स्पष्ट रूपमा व्यवस्था गरेको पाइन्छ । कसुर शङ्कारहित तवरले प्रमाणित हुने प्रमाण वादी पक्षले पेस गर्न नसकेको अवस्थामा त्यसको सुविधा अभियुक्तले पाउने हुन्छ । कसुर प्रमाणित गर्न कसैले कसैलाई पोल गर्नु र

सोका आधारमा नेपाल सरकारले कसैउपर अभियोग लगाउनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । गरेको पोल र लगाएको अभियोग वस्तुनिष्ठ प्रमाणहरूबाट शङ्कारहित किसिमबाट समेत पुष्टि हुनु पर्दछ । संकलित वस्तुगत प्रमाणहरू, बुझिएका व्यक्तिहरूको भनाइ र वारदातको परिस्थितिजन्य प्रमाणहरू एकआपसमा बाझिएमा र आफैँमा शंकास्पद देखिएमा त्यस्ता प्रमाणहरूका आधारमा कसैलाई दोषी ठहर गर्नु फौजदारी न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन जान्छ । प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा पनि माथि लेखिएअनुसार लास जाँच प्रकृति मुचुल्का आफैँमा शङ्कास्पद तथा कानूनको रीत पुऱ्याई तयार भएको देखिएन । पोष्टमार्टमको कार्य हुन नसकेकोले मृत्युको कारण के हो भन्ने तथ्य नै पत्ता लाग्न नसकेको पाइयो । वारदात भएको भनिएको करिब ६ वर्षपछि मात्र पक्राउ पुर्जी जारी भई प्रतिवादीहरू पक्राउ परेको र अन्य अनुसन्धानका कामहरू अगाडि बढेको पाइयो । जाहेरवाला र अनुसन्धानका क्रममा बुझिएका व्यक्तिहरूको भनाइ अन्य प्रमाणबाट पुष्टि तथा समर्थित हुन आएको देखिन आएन । स्वयं जाहेरवाला पनि वारदातका प्रत्यक्षदर्शी रहे भएको देखिन आएन । यस्तो अवस्थामा अभियुक्तको कसुर प्रमाणित हुन सक्ने प्रमाण वादी पक्षले गुजार्न सकेको देखिन आएन । उल्लिखित आधार प्रमाणहरूबाट अभियोग दाबीबमोजिम प्रतिलास घर्तीको मृत्यु यी प्रत्यर्थी / प्रतिवादीहरूको कुटपिटको कारणबाट नै कर्तव्यमा परी भएको हो भनी भन्न सकिँदैन । तसर्थ प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर्‍याई भएको फैसलालाई अन्यथा मान्न मिल्ने । प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

८. अतः माथि विवेचित आधार, कारण तथा प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीमध्येका कमलबहादुर घर्ती मगरलाई अभियोग दाबीअनुसारको कसुर गरेको

र प्रतिवादीहरू हस्तमाला घर्ती मगर, तालमाया घर्ती मगर र कमला घर्ती मगरलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी सुरु बागलुङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८/१०/२ मा भएको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्‍याई प्रतिवादीमध्येका हस्तमाला घर्ती मगर, तालमाया घर्ती मगर र कमला घर्ती मगरलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिएको हदसम्म सुरु फैसला सदर हुने र प्रतिवादीमध्येका कमलबहादुर घर्ती मगरलाई अभियोग दाबीअनुसार सजाय गरेको हदसम्म सुरु फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी गरी निजलाई समेत अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत बागलुङबाट मिति २०७१/०१/०८ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा

इजलास अधिकृत:- यदुराज शर्मा
इति संवत् २०७४ साल कार्तिक १६ गते रोज ५ शुभम् ।

४४४ ७७७

निर्णय नं. १००९८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
फैसला मिति : २०७४।१।२३

मुद्दा : ठगी

०७०-CR-०६८१

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला भोजपुर दलगाउँ गाउँ
विकास समिति वडा नं. ३ बस्ने पुष्पबहादुर
कार्की

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : महेन्द्रबहादुर कार्की समेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

०७०-CR-१०९४

पुनरावेदक / वादी : महेन्द्रबहादुर कार्कीसमेतको
जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला भोजपुर दलगाउँ गाउँ
विकास समिति वडा नं. ३ बस्ने पुष्पबहादुर
कार्कीसमेत

- ठगीको वारदात स्थापित हुन अर्काको हकको सम्पत्ति लिने खाने उद्देश्यले धोका गफलत परिपञ्च गरेको देखिनु पर्ने हुन्छ । ठगी अपराधको मूलभूत तत्त्व आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको सम्पत्ति लिने दिने दिलाउने नियतले ललाई फर्काई गरी विश्वासमा पार्ने, जाल परिपञ्चमा पार्ने, धोका गफलतमा पार्ने आदि जुनसुकै वा

कुनै तत्त्व अन्तर्निहित हुन सक्दछ । कुनै पनि किसिमको धोकाजन्य व्यवहार गरेर अर्काको हकको चल अचल सम्पत्ति लिने खाने नियत राखेको प्रमाणित हुन्छ भने त्यो कार्य ठगीको कसुरअन्तर्गत पर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- कुनै व्यक्तिले एकभन्दा बढी व्यक्तिको हक पुग्ने सम्पत्ति लिने खाने बदनियतले धोखा दिने कार्य गरी चलअचल लिए खाएको अवस्थामा कुनै एक जनासँग भरपाई लिखत गराएकै आधारमा ठगीको कसुरमा मुद्दा नै नचल्ने, ठगीमा सजाय नै नहुने भन्न मिल्ने देखिँदैन । ठगिने व्यक्तिले ठगी गर्नेलाई पक्री भाखा तमसुक गराई राखेको भन्ने वाक्यांशले ठगिने जति सबैको हकको धनमाल पाउन सक्ने गरी भाखा तमसुकको लिखत भएको भन्ने जनाउँदछ । तर उनाउ व्यक्तिसँग गराई लिएको लिखतलाई ठगीको महलको ३ नम्बरबमोजिमको तमसुक रहेछ भनी मान्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक / वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
श्री टिका भुषण घिमिरे

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री
रोहितकुमार डाँगी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरू फैसला गर्ने

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री अम्मरराज पौडेल
भोजपुर जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने

माननीय न्यायाधीश श्री शम्भूबहादुर खडका

माननीय न्यायाधीश श्री विदुरविक्रम थापा
पुनरावेदन अदालत, धनकुटा

फैसला

न्या.हरिकृष्ण कार्की : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त विवरण यसप्रकार रहेको छ:-

ग्रामीण पहुँच कार्यक्रमअन्तर्गत भोजपुर जिल्लाको दलगाउँ सडक खण्डमा हामी जाहेरवालाहरू समेतका समूहले सडक निर्माणबापत पाउने श्रमिकको ज्याला नगद रु. १५,१७,०००/- अभियुक्त केशवप्रसाद सुवेदी, पुष्पबहादुर कार्कीसमेतका मानिसहरूले मिति २०६७।६।२० गते राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, भोजपुरबाट भुक्तानी लिई दलगाउँतर्फ फर्कने क्रममा बाटोमा अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीसमेतले आर्थिक लोभ लालचमा परी रूपैयाँ ठगी गर्ने योजना बनाएका रहेछन् । अभियुक्त पुण्यप्रसाद प्रधान, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्की र चन्द्रबहादुर दर्जीसमेतसँग मिलेमतो गरी दलगाउँ-१ स्थित थपेनी चौतारीमा आइपुगेपछि सोही दिनको बेलुकी अं. १७.४५ बजेको समयमा नाटक रची उल्लिखित रूपैयाँ लुटेराहरूले लुटाए जस्तो बहाना पारी काल्पनिक वारदात घटाई रूपैयाँ मिलेमतो गरी बाँडफाँड गरी खाएछन् । यसरी उपर्युक्तबमोजिम हामीहरूलाई झुक्याई ठगी गरेको विषयमा छलफल हुँदा अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्की रु. ४,००,०००/- र अभियुक्त पुण्यप्रसाद प्रधान, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्कीले जनही रु. ५०,०००/- समितिमा बुझाएका र अभियुक्त केशवप्रसाद सुवेदीले रकम नबुझाई भागेकाले हामीलाई ललाई फकाई आफूहरूलाई फाइदा हुने गरी हाम्रो श्रमको रकम ठगी गरेकाले निजहरूलाई कानूनबमोजिम कारबाही गरी हाम्रो ठगी गरेको बिगो रकम रु.१५,१७,०००/- दिलाई भराई

पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६८।२।२९ गतेको महेन्द्रबहादुर कार्की, अर्जुन तामाङ, राजबहादुर मगर, शंकर सुवेदी, विमला कार्की, तिर्थबहादुर दर्जीसमेतको जाहेरी दरखास्त ।

जाहेरवाला र श्रमिकहरूको जाहेरीमा उल्लिखित रूपैयाँ ठगी गर्ने अभियुक्तहरू जिल्ला सदरमुकाम भोजपुरमा नै घुमफिर गरी हिँडिरहेको अवस्था अभियुक्तमध्येका पुष्पबहादुर कार्की, पुण्यप्रसाद प्रधान, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्की र चन्द्रबहादुर दर्जीसमेतलाई फेला परी पक्राउ गरी यसै प्रतिवेदन साथ दाखिला गरेका छौं, कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६८।२।३० गतेको प्र.ह. धर्मध्वज खड्कासमेतको प्रतिवेदन ।

मिति २०६७।६।२० गते अं. १७.४५ बजेको समयमा हाल घटनास्थल दलगाउँ गा.वि.स. वडा नं. १ स्थित थपेनी चौतारीमा अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदीसमेतले जाहेरवालाहरू र श्रमिकले काम गरेबापतको रूपैयाँ रा.व. बैंक भोजपुरबाट भुक्तानी लिई नगद रु. १५,१७,०००।- रूपैयाँ लुटियो भनी नाटक गरी रूपैयाँ बाँडफाँड गरी बाँडी खाई ठगी गरेको हो भनी श्रीकुमार राईसमेतका मानिसहरूले गरी दिएको मिति २०६८।३।१ गतेको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०६७।६।२० गते बेलुकीपख म घर नजिकैको सडकमा काम गरिरहेको अवस्थामा पुण्यप्रसाद प्रधानले भेटी खोला गुम्बासम्म जानु पच्यो, पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीले हामीहरूको ग्रामीण पहुँच कार्यक्रमको पैसा लिई आउँदैछन् भनेकोले म पनि साथमा गएको हुँ । अं. १७.४५ बजेको समयमा घटनास्थल दलगाउँ-१ स्थित थपेनी चौतारोमा पुग्दा पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदी र चन्द्रबहादुर दर्जीलाई कम्ब्याक्ट ड्रेस लगाएका, मुखमा कालो माक्स लगाएका हातमा पेस्तोल बोकेका हतियारधारी ४ जना मानिसहरू उभिइरहेका

थिए। हतियारधारीमध्येको १ जनाले हामीलाई पेस्तोल तेर्साई पछि फर्की नत्र मारी दिन्छु भनेकाले हामी पछि फर्कियो । केही समयपछि निज पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदी र चन्द्रबहादुर दर्जीसमेत हामी भए ठाउँमा आएपछि केशवप्रसाद सुवेदीले रूपैयाँ लुट्यो भन्यो । त्यसपछि हामीहरूले के गरौं त भन्दा जे हुनु भइगयो । अब केही गर्नु पर्दैन जाउँ भनेकोले पुण्यप्रसाद प्रधान, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्की पनि आइपुगे । निजहरूले पनि ४ जना अपरिचित कम्ब्याक्ट ड्रेस, छत्रे टोपी लगाएका मानिसहरूलाई देख्यौं । हामीहरू कसैले पनि प्रतिकार गरेनौं । साथै आएका पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्कीले पनि घटनापश्चात् कुनै प्रतिकार हार गुहार गरेनन् । लुटेराहरू जंगलतर्फ गए । जे हुनु भई गयो, रकम लुटियो । अब केही गर्नु पर्दैन जाउँ हिड भनेकाले सँगै गई पुष्पबहादुर कार्कीबाहेक केशवप्रसाद सुवेदी, पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्की र म केदार सुवेदीको घरमा बस्यौं । पुष्पबहादुर कार्की कहाँ बस्यो थाहा भएन । राति भाग्यो भन्ने कुरा सुनेको हुँ । लुटिएको रकम जाहेरवालाहरूलगायत श्रमिकहरूको हक लाग्ने हो । निज अभियुक्त केशवप्रसाद सुवेदी र पुष्पबहादुर कार्कीसमेतले जाहेरीमा उल्लिखित रु. १५,१७,०००।- रूपैयाँ आर्थिक लोभ लालचमा परी नाटक रची लुटेराहरू बनाई जाहेरवालासमेतका श्रमिकहरूलाई र मलाईसमेत झुक्याई रूपैयाँ ठगी गरेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ भनी अभियुक्त खड्गबहादुर कार्कीले मिति २०६८।३।२ गते अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६७।६।२० गते दिनको अं. १६.०० बजेको समयमा म खोला गुम्बामा रहेको खेतमा पानी लगाउन गएको थिएँ । सोही दिनको १७.०० बजेको समयमा सो गुम्बामा मैले अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीसँग भेट भयो । पूर्णबहादुर तामाङको दोकान बाहिर पुष्पबहादुर कार्की उभिएर बस्यो । केशवप्रसाद सुवेदीले दोकानभित्र पसेर रक्सी

माग्यो । रक्सी छैन भनेपछि घर जाने क्रममा केशवप्रसाद सुवेदीले हिंड भनेकोले कोदालो बोकी सँगै गएको हो । केही माथि पुगेपछि पुष्पबहादुर कार्कीले जंगलको बाटोमा को मानिस हो भनी मलाई सोध्यो । मैले साथीलाई परिर्षएको होला भन्दै अगाडि जाँदा सल्लाको रूखमा पुगेपछि केशवप्रसाद सुवेदीले मलाई रूपैयाँ लिएर आएका छौं दशैं रात्रै मान्न पाइने भइयो भन्दा पुष्पबहादुर कार्कीले पैसाको कुरा नगर्नु भन्ने बित्तिकै केशवप्रसाद सुवेदीले आउँछ भने मछ भन्दै हामी भन्दा केही अगाडी बढ्यो । घटनास्थल भनिएको चौतारामा पुग्दा बिजुलीको पोल छेउमा २ जना चौताराको पूर्वतर्फ जंगलजबाट ३ जना गरी ४ जना अपरिचित कम्ब्याक्ट ड्रेस, छत्रे टोपी हात हातमा पेस्तोल बोकेका मुखमा कालो माक्स लगाएका मानिसहरू आए । पख पख भन्दै १ जनाले केशवप्रसाद सुवेदीलाई झोलासँगै समाई पेस्तोल कन्चटमा तेर्सायो । २ जनाले पुष्पबहादुर कार्कीलाई समाई पेस्तोल कन्चटमा तेर्साई कराइस् भने मरिस् भन्दै पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीले बोकेको झोला कब्जामा लिई हामीलाई उभोमात्र हेर्न लगाई ३ जनाले सो झोला चेक गर्न थाले । १ जनाले मेरो साथमा रहेको नगद रु.३,०००।- झिकी लग्यो । पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीको मोबाइल, फाल्टो रकम झिकी लगेपछि पुण्यप्रसाद प्रधान, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्की पनि आइपुग्यो । निजहरूले पनि ४ जना अपरिचित कम्ब्याक्ट ड्रेस, छत्रे टोपी लगाएका मानिसहरूलाई देख्यो । हामीहरू कसैले पनि प्रतिकार गरेनौं । साथै आएका पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्कीले पनि घटना घटेको देखेका हुन् तर कुनै प्रतिकारका गुहार गरेनन् । लुटेराहरू जंगलतर्फ पसे । जे हुनु भई गयो, रकम लुटियो, अब केही गर्नु पर्दैन जाउँ हिड भनेकाले सँगै गई पुष्पबहादुर कार्कीबाहेक केशवप्रसाद सुवेदी, पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्की र म केदार सुवेदीको घरमा बस्यौं । पुष्पबहादुर कार्की कहाँ बस्यो थाहा भएन । राति भाग्यो

भन्ने कुरा सुनेको हुँ । लुटिएको रकम जाहेरवालाहरू लगायत श्रमिकहरूको हक लाग्ने हो । निज अभियुक्त केशवप्रसाद सुवेदी र पुष्पबहादुर कार्कीसमेतले जाहेरीमा उल्लिखित रु.१५,१७,०००।- रूपैयाँ आर्थिक लोभ लालचमा परी नाटक रची लुटेराहरू बनाई जाहेरवालासमेतका श्रमिकहरू र मलाईसमेत झुक्याई रूपैयाँ ठगी गरेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ भनी अभियुक्त चन्द्रबहादुर दर्जीले मिति २०६८।३।२ गते अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६७।६।२० गते १७.०० बजेको समयमा म आफ्नै बारीमा काम गरिरहेको थिएँ । सोही बखत केशवप्रसाद सुवेदीले मोबाइलमा फोन गरी गुम्बासम्म साथी आइज, हामीहरू टक्सारबाट तल झरी सक्यौं । समूहको रूपैयाँ लिएर आउँदैछौं भनी बोलाएकोले मैले निज राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्कीलाई मेरै घर मुन्तिर सडक बाटोमा भेटी साथीको लागि सँगै लिई बाटैबाटो गुम्बातर्फ झरेका हौं । यस्तैमा घटनास्थल दलगाउँ-१ स्थित थपेनी चौतारामा पुग्दा पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदी र चन्द्रबहादुर दर्जीलाई कम्ब्याक्ट ड्रेस लगाएका, मुखमा कालो माक्स लगाएका, हातहातमा पेस्तोल बोकेका हतियारधारीहरूले हामीलाई देखासाथ पेस्तोल बोकेको २ जना मानिसले पेस्तोल देखाई पछाडि फर्की, नत्र मरिस् भनेकोले म र राजन पछाडि फर्कियो । केही समयपछि निज पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदी र चन्द्रबहादुर दर्जीसमेत हामी भए ठाउँमा आए । केशवप्रसाद सुवेदीले रूपैयाँ लुट्यो भन्यो । त्यसपछि हामीहरूले के गरौं त भन्दा जे हुनु भइगयो । अब केही गर्नु पर्दैन । जाउँ हिड भनेकाले सँगै गई पुष्पबहादुर कार्कीबाहेक केदार सुवेदीको घरमा रातको १.३० बजेसम्म बसेका हौं । पुष्पबहादुर कार्की निजको घरमा गएकोमा रातभर घरमा नबसी बेपत्ता भएको र मिति २०६७।६।२१ गते मात्र सम्पर्कमा आएको हो । केशवप्रसाद र पुष्पबहादुर कार्कीसमेतले कुनै प्रतिकार

नगरी रूपैयाँ लुटेराको हातमा जिम्मा लगाइदिएको हो। घटनापश्चात् लुटेराहरूको खोजतलास गरी पक्राउ गर्नेतर्फ केही नगरेको, तत्काल घटनाको जानकारी नगराएको देख्दा प्रतिवादीहरू केशवप्रसाद सुवेदी र पुष्पबहादुर कार्कीसमेतले जाहेरीमा उल्लिखित रकम आर्थिक लोभ लालचमा परी नाटक रची लुटेराहरू बनाई जाहेरवालासमेतका श्रमिकहरूलाई झुक्याई ठगी गरेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ। लुटिएको रकमा जाहेरवालाहरूलगायत श्रमिकहरूको हक लाग्ने हो। रु.५०,०००।-समूहका मानिसहरूलाई बुझाएको हुँ। सो रकम केशवप्रसाद सुवेदीलाई निजको अनुपस्थितिमा ऋण स्वरूप दिएका हौं। पुष्पबहादुर कार्कीले रु.४,००००।- समितिलाई तिरेका छन् भनी अभियुक्त पुण्यप्रसाद प्रधानले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिति २०६८।२।३१ मा गरेको बयान।

मिति २०६७।६।२० गते दिउसो रा.व.बैंक भोजपुरबाट रु.३१,६५,०००।- जाहेरवालाहरू र श्रमिकहरूले काम गरेबापत पाउने रकम भुक्तानी लिई रु.१५,१७,०००।- केशवप्रसाद सुवेदी र मैले रु.५,००,०००।- बोकी बाँकी रकम कोषाध्यक्ष रामकुमार कार्की सहजकर्ता पासाङ शेर्पा, रामकुमार राईसमेतले जिम्मा लिई दलगाउँ फर्कने क्रममा रामकुमार कार्की अर्कै बाटो गएकाले हामीहरू केशवप्रसाद सुवेदी र पुष्पबहादुर कार्की खोलागुम्बा जानेबाटो हुँदै दलगाउँतर्फ जाँदै थियौं। बाटोमा केशवप्रसाद सुवेदीले पुण्यप्रसाद प्रधानलाई खोलासम्म साथै आउनु होला भनी मोबाइल फोन सम्पर्क गरी बोलाएको हो। खोला गुम्बा झर्दा हामीहरूले चन्द्रबहादुर दर्जीलाई गुम्बाको पुलमा भेटी सँगै गर्यौं। खोलाबाट उकालो जाँदै गर्दा केशवप्रसाद सुवेदी अघि बढ्यो। यस्तैमा थपेनी चौतारामा पुग्ने बित्तिकै ४ जना अपरिचित कम्ब्याक्ट ड्रेस, छत्रेटोपी, हातहातमा पेस्तोल बोकेको मुखमा कालो पट्टी लगाएका मानिसहरू आई २ जनाले मलाई पेस्तोल कन्चटमा तेसाई कराइस भने मारिदिन्छु भन्दै

मेरो झोलामा रहेको नगद रु.५,००,०००।- मोबाइल मेरो निजी रु.४,०००।- लुटी लगे। साथै २ जनाले केशवप्रसाद सुवेदीलाई पेस्तोल देखाई निजको साथको नगद रु.१०,१७,०००।- लुटी चन्द्रबहादुर दर्जीलाई पनि हातपात गरी निजको साथमा भएको रु.३,०००।- झिकी लग्यो। सोही समयमा साथी बोलाएका पुण्यप्रसाद प्रधान, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्की पनि आइपुगे। निजहरूले पनि ५ जना अपरिचित कम्ब्याक्ट ड्रेस, छत्रेटोपी लगाएका मानिसहरूलाई देखे। हामीहरू कसैले पनि प्रतिकार गरेनौं। साथै आएका पुण्यप्रसाद प्रधान, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्कीले पनि घटना घटेको देखीदेखी कुनै प्रतिकार हारगुहार गरेनन। यत्तिकैमा लुटेराहरू जंगलतर्फ पसे। त्यसपछि जे हुनु भइगयो, रकम लुटियो अब जाउँ हिड भन्दै सबै जना हिड्यौं। लुटिएको रकम जाहेरवालाहरू लगायत श्रमिकहरूको हक लाग्ने हो। मलाई श्रमिकहरूले भेला जम्मा गराई पैसा तिर् भनी भनेकाले केशवप्रसाद सुवेदी र मैले आधा आधा गरी रकम तिर्नपर्छ भनेकाले मैले रु.४,००,०००।- समितिलाई बुझाएको छु। रकम लिई घर जाने क्रममा केशवप्रसाद सुवेदीले मैले नसुन्ने गरी मोबाइलबाट फोन गर्ने गरेको, अगाडि देखेको मानिसलाई कोहो भनी सोध्दा मर्छ भने आउँ भनी अगाडि बढेको र फर्किउ भन्दा नमानेको कारण निज केशवप्रसाद सुवेदी आर्थिक लोभ लालचमा परी जाल परिपञ्च गरी योजना बनाई लुटेराहरू तयार गरी रु.१५,१७,०००।- लुटाएको हो। जाहेरवालासमेतका श्रमिकहरूलाई तथा मलाईसमेत झुक्याई रूपैयाँ ठगी गरेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ भनी अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्कीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरी दिएको मिति २०६८।२।३१ को बयान कागज।

मिति २०६७।६।२० गते अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदी र रामकुमार कार्कीसमेतले ग्रामीण पहुँच कार्यक्रमअन्तर्गत दलगाउँ सडक खण्डको कामदार र श्रमिकहरूले काम गरेबापतको रकम रा.वा.

बैंक भोजपुरबाट रु.३१,६५,०००।- भुक्तानी लिई दलगाउँतर्फ फर्कने क्रममा जाहेरीमा उल्लिखित नगद रु.१५,१७,०००।- पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीले जिम्मा लिई धेरै ठूलो रकम भएको देखी आर्थिक लोभ लालचमा परी पूर्वयोजना बनाई रकम ठगी गर्ने उद्देश्यले बिच बाटैबाट केशवप्रसाद सुवेदीले पुण्यप्रसाद प्रधानलाई फोन सम्पर्क गरी राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्कीलाई समेत बोलाई घटनास्थल थपिनी चौतारामा आई पुगेपछि रकम लुटेराहरूलाई लुटाए जस्तो गरी बेइमानीको नियतले जाहेरवाला र श्रमिकहरू समेतलाई धोका गफलतमा पारी झुक्याई आफूहरूलाई फाइदा हुने गरी कपोलकल्पित घटना सृजना गरी ठगी गरेको हो । पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्की र चन्द्रबहादुर दर्जीसमेतले मतियारको भूमिका निर्वाह गरेको हो । निजहरूले सो घटनामा कुनै किसिमको हारगुहार प्रतिकार नगरेका, कुनै निकायमा जानकारी नगराएका, घटना घटिसकेपछि सरासर घर गएका पछि छलफल हुँदा अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदीले आधाआधा रकम बुझाउँछौं भनी पुष्पबहादुर कार्कीले रु.४,००,०००।- र पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्कीले जनही रु.५०,०००।- गरी रु.१,००,०००।- समितिमा बुझाएका छन । अभियुक्त केशवप्रसाद सुवेदी भागी फरार भएका हुन । निजहरूले हाम्रो रकम नगद रु. १५,१७,०००।- तिर्नु बुझाउनु पर्छ भनी बुझिएका झुमा मगर, टिकाबहादुर कार्की, जनमाया चर्मकार, मन्जु मगर, कृष्णबहादुर मगर, सनमान खड्का, नारायणबहादुर कटुवाल, सिताराम खत्रीले प्रायः एकै मिलानको मिति २०६८।३।१५ गते गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६७।६।२० गते ग्रामीण पहुँच कार्यक्रमअन्तर्गत दलगाउँ सडक खण्डको विभिन्न कामदार र श्रमिकहरूले काम गरेबापतको पाउने रकम भुक्तानी लिन म भोजपुर सदरमुकाम रा.वा.बैंक लि. भोजपुरमा आएको थिएँ । त्यहाँ अभियुक्त पुष्पबहादुर

कार्की, केशवप्रसाद सुवेदीसँग भेट भयो । चेक नं ०२८७५०८ बाट मेरो नामबाट रु.२९,८८,८९६।-र चेक नं.०२८७५०९ बाट पुष्पबहादुर कार्कीले रु.१,७६,८३२।-भुक्तानी लिएका हौं । त्यसपछि हामीहरू तीनैजना बैंकबाट दलगाउँतर्फ फर्कने क्रममा बैंकअगाडिको घरमा रामकुमार राई र पासार्ड शेर्पालाई निजहरूको समूहको रकम बुझाई हामीहरू तीनै जना टक्सारको विष्णु कार्कीको घरमा पुगेपछि मलाई रु.९,३२,४५२।- रूपैयाँ दिए । मैले दशैंको बेला छ मुलबाटो नजाउँ चोरबाटो जानुपर्छ भन्दा निजहरूले गुम्बा पुगेपछि घरको दलान टेकिन्छ । त्यहाँ कसले हामीहरूलाई के गर्छ । तपाईं आफ्नो खुसीले जानु, सुरक्षा आफैँले गर्नु भनेकोले म चोरबाटो हुँदै घर पुगें । निज पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदी खोलागुम्बातर्फ लागे । मैले रकम पुन्याई समूहका श्रमिकहरूलाई बुझाई दिएँ । जाहेरवालाहरू र श्रमिकहरूले पाउने जाहेरीमा उल्लिखित नगद रु.१५,१७,०००।- रकम पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीले जिम्मा लिई धेरै ठूलो रकम भएको देखी आर्थिक लोभ लालचमा परी बाटैबाट पूर्वयोजना मिलाई रकम ठगी गर्ने उद्देश्यले बीच बाटैबाट केशवप्रसाद सुवेदीले पुण्यप्रसाद प्रधानलाई फोन सम्पर्क गरी राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्कीलाई समेत बोलाई घटनास्थल थपिनी चौतारामा आएपछि रकम लुटेराहरूलाई लुटाए जस्तो गरी नाटक रची पछि रकम लुटियो भनी जाहेरवाला र श्रमिकहरूलाई झुक्याई झुठ्ठा कुरा देखाई बेइमानीको नियतले जाहेरवालाहरू र श्रमिकहरू समेतलाई धोका गफलतमा पारी झुक्याई आफूहरूलाई फाइदा हुने गरी कपोलकल्पित घटना सृजना गरी ठगी गरेका हुन् । पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्की र चन्द्रबहादुर दर्जीसमेतले मतियारको भूमिका निर्वाह गरेको हो । निजहरूले सो घटनामा कुनै किसिमको हारगुहार प्रतिकार नगरेका, कुनै निकायमा जानकारी नगराएका, घटना घटिसकेपछि सरासर घर गएका, पछि छलफल

हुँदा अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदीले आधाआधा रकम बुझाउँछौं भनी पुष्पबहादुर कार्कीले रु.४,००,०००।- र पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्कीले जनही रु. ५०,०००।- गरी रु.१,००,०००।-तिर्नु बुझाउनु पर्छ भनी बुझिएका रामकुमार कार्की, निमकुमार भुजेल र हर्क मगरले प्रायः एकै मिलानको मिति २०६८।३।१४ गते गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६७।८।१० गते ग्रामीण पहुँच कार्यक्रमअन्तर्गत दलगाउँ सडक निर्माण समूहको सडक समन्वय समिति उपभोक्ता समितिका संयोजक नरबहादुर राईलाई रु.४,००,०००।- अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्कीले बुझाएको भरपाईको फोटोकपी ।

मिति २०६७।८।१० गते ग्रामीण पहुँच कार्यक्रमअन्तर्गत दलगाउँ सडक निर्माण समूहको सडक समन्वय समिति उपभोक्ता समितिका संयोजक नरबहादुर राईलाई अभियुक्त केशवप्रसाद सुवेदीले तिर्नुपर्ने रकममा निज अनुपस्थित भएको कारण निजलाई ऋण सहयोग गर्नुपर्ने भन्ने आधारमा रु.५०,०००।- अभियुक्त पुण्यप्रसाद प्रधान, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्कीले बुझाएको भरपाईको फोटोकपी ।

मिति २०६७।८।१० गते अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदी र रामकुमार कार्कीसमेतले ग्रामीण पहुँच कार्यक्रमअन्तर्गत दलगाउँ सडक खण्डको विभिन्न कामदारहरू र श्रमिकहरूले काम गरेबापतको रकम रु.३१,६५,०००।- रा.वा.बैंक भोजपुरबाट भुक्तानी लिई दलगाउँतर्फ फर्कने क्रममा अन्य समूहका सहजकर्ताहरूले पाउने रकम बाँडफाँड गरिसकेपछि बाँकी रहेका जाहेरवालाहरू र श्रमिकहरूले पाउने जाहेरीमा उल्लिखित नगद रु.१५,१७,०००।- पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीले जिम्मा लिई धेरै ठूलो रकम भएको देखी आर्थिक लोभ लालचमा परी निज अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद

सुवेदीले बाटैबाट पूर्वयोजना मिलाई रकम ठगी गर्ने उद्देश्यले बिच बाटैबाट पुण्यप्रसाद प्रधानलाई फोन सम्पर्क गरी राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्कीलाई समेत बोलाई घटनास्थल थपिनी चौतारामा आइपुगेपछि रकम लुटेराहरूलाई लुटाए जस्तो गरी नाटक रची पछि रकम लुटियो भनी जाहेरवाला र श्रमिकहरूसमेतलाई धोखा गफलतमा पारी झुक्याई आफूहरूलाई फाइदा हुने गरी कपोलकल्पित घटना सृजना गरी ठगी गरेको हो । पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्की र चन्द्रबहादुर दर्जासमेतले मतियारको भूमिका निर्वाह गरेको हो । निजहरूले सो घटनामा कुनै किसिमको हारगुहार प्रतिकार नगरेका, कुनै निकायमा जानकारी नगराएका, घटना घटिसकेपछि सरासर घर गएका, पछि छलफल हुँदा अभियुक्त पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदीले आधी आधी रकम बुझाउँछौं भनी पुष्पबहादुर कार्कीले रु.४,००,०००।- र पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्कीले जनही रु.५०,०००।- गरी रु.१,००,०००।-समितिमामा बुझाएका हुन् । अभियुक्त केशवप्रसाद सुवेदी फरार छन् । निजहरूले हामी श्रमिकहरूको जाहेरीमा लेखिएको रकम नगद रु.१५,१७,०००।- तिर्नु बुझाउनु पर्छ भन्नेसमेत बेहोराको प्रायः एकै मिलानको पूर्णबहादुर मगरसमेत ५ जनाको मिति २०६७।६।१६ गतेको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

ग्रामीण पहुँच कार्यक्रम दोस्रो चरणअन्तर्गत भोजपुरदेखि घोडेटार जाने बाटो जिल्ला सडकअन्तर्गत दलगाउँमा पर्ने १२.५७ कि.मि. क्षेत्रमा सडक बनाउने कार्यक्रम रहेकोमा उक्त सडकका आसपासका समुदायका गरिब परिवारका सदस्यहरू सडक निर्माण समूहमा रहने गर्दछन् । स्थानीय सडक उपभोक्ता समितिको निर्णय र यस कार्यक्रमको सिफारिसअनुसार स्थानीय सडक उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष पुष्पबहादुर कार्की, कोषाध्यक्ष रामकुमार कार्की सचिव केशवप्रसाद सुवेदी रहेका र निजहरूको संयुक्त नाममा रा.वा. बैंक

भोजपुर स्थित च.हि.नं. १७९० को खाता सञ्चालन भएको छ । यस कार्यक्रमबाट बिलको आधारमा रकम बैंक खातामा उपलब्ध गराइने र खाताबाट समितिका पदाधिकारीले रकम निकाली समूहमा सहजकर्तामार्फत सडक निर्माण समूहहरूलाई रकम वितरण गर्ने प्रक्रिया रहेको छ । ग्रामीण पहुँच कार्यक्रमको रकम मिति २०६८।३।१७ गते अभियुक्त पुण्यप्रसाद प्रधान, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्की, चन्द्रबहादुर दर्जीले जाहेरीमा लेखिएको बिगो रु.१५,१७,०००।- ठगी गरी खानुपर्छ भन्ने पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीको योजना सल्लाहमा रकम लुटिएको हो । नक्कली वारदात बनाई जाहेरवालाहरूलाई धोका दिई गफलतमा पारी ठगी गरेको धनमाल बाँडी खाई ठगी गर्ने कार्यमा मतियारको भूमिका निर्वाह गरेको पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादीहरू पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीलाई मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १ र ४ नं. बमोजिम कसुर अपराधमा ऐ. ४ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ । प्रतिवादीहरू पुण्यप्रसाद प्रधान, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्की र चन्द्रबहादुर दर्जीलाई ऐ. ठगीको १ र ५ नं. बमोजिमको कसुर अपराधमा ऐ. ५ नं. बमोजिम सजाय गरी प्रतिवादीहरू पुण्यप्रसाद प्रधान, केशवप्रसाद सुवेदी, पुष्पबहादुर कार्की, राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्की र चन्द्रबहादुर दर्जीबाट जाहेरवालाहरूको समूहका संयोजक नरबहादुर राईले भरपाई गरी रु. ५,०००००।- बुझेको २ वटा भरपाईबाट देखिँदा रु.१५,१७,०००।- मध्येबाट रु.५,०००००।- घटाउँदा बाँकी हुने रु.१५,१७,०००।- बिगो कायम हुन आएकोले बिगो रु.१५,१७,०००।- ऐ.ऐ. ४ र ५ नं. बमोजिम जाहेरवालाहरूलाई दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग मागदाबी ।

मिति २०६७।६।२० गते श्रमिकहरूको पैसा लिन भनी भोजपुर बजार आई दिनको १.३० बजे राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक भोजपुरबाट रु.३१,६५,५००।- खुद्रा थाहा भएन रकम केशवप्रसाद सुवेदी, रामकुमार

कार्की र मसमेत तीन जनाले निकाली गाउँमा जाने क्रममा साँझ ५.४५ बजे दलगाउँ १ को थपिनी चौतारा भन्ने ठाउँमा पुग्दा चन्द्रबहादुर दर्जीलाई पिखुवा खोलागुम्बा भन्ने ठाउँमा भेटी रामकुमार कार्कीबाहेक हामी तीनजना गयौं । रामकुमार कार्की अर्को बाटो गयो । हामी तीनजना थपिनी चौतारा भन्ने ठाउँमा पुग्दा हतियारधारी समूह जंगलबाट पख्रपख भन्दै पेस्तोल देखाउँदै २ जनाले हतियार बोकेकोमा १ जनाले मेरो कन्चटमा र एक जनाले केशवप्रसादको कन्चटमा पेस्तोल राखी एक एक जनाले झोला अड्याई हलचल गरिस् कराइस् भने मर्छस् भनी हाम्रो साथबाट झोला, मोबाइल नं. ९८४२०२५४३५ केशवप्रसादको नम्बर थाहा नभएको मोबाइल सेटसमेत लुटी चन्द्रबहादुर दर्जीको रु.३०००।- पैसा लुटी लय्यो । मैले त झोला माग्दा खेरी घोरेटार आइज भने । हामीलाई लुट्दा लुट्दै राजन कार्की पनि आएको थियो । लुटी सकेपछि पुण्यप्रसाद प्रधान र खड्गबहादुर कार्की आएका हुन् । हामी अलि माथि गएपछि केशवप्रसादले जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा फोन गयो । हामी ५ जना घर गएका हौं । हामीले लुटिएको बारे लिखित उजुर केही गरेनौं । जिल्ला प्रहरी कार्यालय भोजपुरमा श्रमिकहरू र हामीबीचमा छलफल हुँदा केशवप्रसाद सुवेदी र म (पुष्पबहादुर कार्की) ले आधा-आधा रकम दिने सहमति भयो । सो सहमतिअनुसार रु.६८,०००।- रकम मैले तिरँ । मैले ठगी नगरेको हुँदा अभियोग मागदाबीअनुसार सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्कीले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६७।६।२० गते बिहानको ३.०० बजे ओख्रे भन्ने स्थानमा गएर १२.०० बजे घरमा आई बसें । अं. ३.३० बजे केशवप्रसादले फोन गरी बेलुकीतिर खोलामा आउनु भनेकाले साँझको अं.५.०० बजे खड्गबहादुर कार्की र म खोलातिर झर्यौं । दलगाउँ गा.वि.स. वडा नं.१ मा पर्ने थपिनी चौतारामा केशवप्रसाद सुवेदी, पुष्पबहादुर कार्की

र चन्द्रबहादुर दर्जीसँग भेट भयो । उनीहरूसँग झोला थिएन । चन्द्रबहादुर दर्जीसँग कोदालो थियो । त्यहाँ अपरिचित ४ जना मानिस कम्ब्याक्ट ड्रेसमा थिए । हामीलाई देखेपछि अपरिचित व्यक्तिले हामीलाई धम्की दिएकोले हामी त्यहीं बस्यौं । हाम्रो साथीहरू ३ जना हामी भएको ठाउँमा आए । उनीहरू अघि-अघि खड्गबहादुर र म पछिपछि लाग्यौं । अलिमाथि आएपछि के भएको हो भनी साथीहरूलाई सोध्दा हाम्रो रूपैयाँ लुटेर लगे भनी सुनाए । मैले प्रहरीलाई फोन गरौं भनेपछि खड्गबहादुरको फोनबाट केशवले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, भोजपुरमा फोन गरी लुटिएको जानकारी दियो । मेरो घरमा आइपुगेपछि म खाना खान भित्र पसें । खानापछि बाहिर निस्कँदा कोही थिएन । केशवप्रसाद सुवेदी र पुष्पबहादुर कार्कीबाट आधा-आधा रकम तिर्ने सहमति भएकोले केशवप्रसाद सुवेदीले पैसा तिर्न नसकेकोले मैले ऋण दिएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी पुण्यप्रसाद प्रधानले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६७।६।२० गते १०.०० बजे खेतमा पानी लगाई गुम्बामा बसेको थिएँ । त्यहाँ पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीसँग भेट भई साँझ ५.०० बजे हामी ३ जना जाँदै गर्दा थपिनी चौतारामा पुगेपछि कम्ब्याक्ट ड्रेस लगाएका ४ जना मुखमा कालो माक्स लगाएका मानिस आई केशवप्रसाद र पुष्पबहादुरको साथमा रहेको झोला लगे । झोला लाँदा केशवप्रसाद र पुष्पबहादुरले केही प्रतिकार गरेनन् । मसँग रहेको रु. ३०००।- रकम पनि लगे । उनीहरू लुटिएका होइनन्, लुटाएको हो । लुटिएको बाहाना बनाई ठगी गरेकोमा मलाई विश्वास लाग्छ । मैले ठगी नगरेको हुनाले अभियोग मागदाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने बेहोराको प्रतिवादी चन्द्रबहादुर दर्जीले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६७।६।२० गते दलगाउँ गा.वि.स. वडा नं. १ मा बाटो खनेको सहजकर्ता भएकाले बिहान १०.०० बजेदेखि साँझ ५.०० बजेसम्म त्यहाँ बसें ।

साँझ ५.०० बजेतिर पुण्यप्रसादले खोलासम्म जाउँ भनी फोन गर्‍यो । मैले किन जाने भन्दा केशवप्रसादले साथी बोलाएको रहेछ । हामी खोलातिर झर्दै गर्दा साँझको अं. ५.४५ बजे थपिनी चौतारामा पुन लाग्दा पुष्पबहादुर कार्की, चन्द्रबहादुर दर्जी र केशवप्रसाद सुवेदीसँग भेट भयो । उनीहरू चुपचाप बसिरहेका थिए । त्यहाँ अरू चारजना मुखमा कालो पट्टी बाँधेका, झोला बोकेका, कम्ब्याक्ट ड्रेस लगाएका, हातमा पेस्तोल देखाउँदै पछाडि फर्की भनेकाले हामी पछाडि फर्कियो । उनीहरू कता गए थाहा भएन । अरू साथीहरू हामी भएको ठाउँमा आए । के भएको भनी सोध्दा हाम्रो पैसा र मोबाइलसमेत लुटे भनेपछि मेरो मोबाइलबाट केशवप्रसाद सुवेदीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, भोजपुरमा फोन गरे । त्यसपछि हामी घरतिर लाग्यौं । पुण्यप्रसादको घरमा आएर पानी खायौं । पुण्यप्रसाद घरमा नै बसे । म पनि आफ्नो घर गएँ । केशवप्रसाद सुवेदी घरतिर गए । उनीहरूले पूर्वयोजनाअनुसार लुटिए जस्तो गरी ठगी गरेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्कीले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

दलगाउँ सडक खण्डमा स्थानीय सडक उपभोक्ता समिति गठन भएको र सो समितिले आर्थिक कारोबार गर्ने गरेको थियो । उक्त समितिको अध्यक्ष पुष्पबहादुर कार्की र सचिव केशव सुवेदी भई निजहरूको नाममा रा.वा.बैंक भोजपुरमा खाता खोली सो खातामा जम्मा भएको रकममध्ये रु.१५,१७,०००।- कामदारहरूलाई बाँड्न भनी रूपैयाँ झिकेका हुन् । उक्त दिन यी प्रतिवादीहरूका साथमा खड्गबहादुर कार्की, पुण्यप्रसाद प्रधान र चन्द्रबहादुर दर्जीसमेत थिए भन्ने सुनेको हुँ । पैसा लुटिएको भन्ने कुनै प्रमाण फेला परेको छैन । निजहरूले नै पैसा लुटपिट भयो भन्ने नाटक गरेर मसमेतले पाउनु पर्ने रूपैयाँ यी प्रतिवादीहरूले ठगी गरेको हुन् भनी जाहेरवाला काजी मगरले गरेको बकपत्र ।

यी प्रतिवादीहरू पुष्पबहादुर कार्की, केशव सुवेदी, खड्गबहादुर कार्की, पुण्यप्रसाद प्रधान र चन्द्रबहादुर दर्जी भई समितिको खातामा रहेको रूपैयाँ झिकी हामीहरूसमेतले पारिश्रमिकबापत पाउने जम्मा रु.१५,१७,०००।- ठगी गरेका हुन् भन्ने बेहोराको जाहेरवालाहरू शंकर सुवेदी, बिमला कार्की र अर्जुनकुमार तामाङले गरेको छुट्टाछुट्टै बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू केशव सुवेदी, पुष्पबहादुर कार्कीले मसमेतले सडक खनेको पारिश्रमिकबापतको रूपैयाँ निकासी गरेर लिएर गएका र निजहरूले पिखुला खोला गुम्बामा पुगेपछि उनीहरूसँग चन्द्रबहादुर दर्जी, खड्गबहादुर कार्की, पुण्यप्रसाद प्रधानसमेत भई पैसा लुटियो भनी मसमेतले पाउने पारिश्रमिकको रूपैयाँ ठगी गरेका हुन् । मैले सडकमा काम गरेको २८ दिनको पैसा बाँकी थियो । मेरो समूहको सहजकर्ता शंकर सुवेदीबाट रु. २८००।- लिएकी हुँ, अरु लिन बाँकी छ । प्रतिवादीहरूले हाम्रो पारिश्रमिकबापतको रु. १५,१७०००।- ठगी गरेका हुन् भनी झुमा मगरले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी चन्द्रबहादुर दर्जीले ठगी गरेको होइन । ठगी गरिएको भनेको समयमा यी चन्द्रबहादुर दलगाउँ गा.वि.स. वडा नं. १ मा पर्ने अमले भन्ने खेतमा डुलिरहेका थिए । प्रतिवादीमध्येका केशव सुवेदी र पुष्पबहादुर कार्कीले भोजपुरबाट पैसा लाँदै गर्दा बाटोमा नै लुटियो भनेका हुन् । यस वारदातमा चन्द्रबहादुर दर्जीको संलग्नता छैन भनी प्रतिवादी चन्द्रबहादुरका साक्षी तिलकबहादुर दर्जीले गरेको बकपत्र ।

पुण्यप्रसादले ठगी गरेका होइनन् । प्रतिवादी केशव सुवेदी फरार रहेका छन् । यी केशव र पुष्पबहादुर कार्की मजदुरलाई दिने पैसा लिन गएका हुन् । निजहरूले उक्त पैसा आफैँले लुटपिट गरी लुटियो भनी ठगी गरेका हुन् भनी प्रतिवादी पुण्यप्रसाद प्रधानका साक्षी तीर्थनारायण प्रधान र लक्ष्मी प्रधानले गरेको छुट्टाछुट्टै बकपत्र ।

प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्की र केशव सुवेदीले साथी बोलाई पिखुवा खोलामाथि चौतारोमा आउँदा उनीहरूसँग भेट भयो । सो ठाउँमा प्रतिवादीहरू पुष्पबहादुर कार्की र केशव सुवेदी थिए । निजहरूसँग भएको झोला अपरिचित ४ जनाले लाँदै गरेको देखेको हो । तर निज प्रतिवादीहरूले कुनै प्रतिकार गरेको देखिन भनी खड्गबहादुर कार्कीले मलाई भनेको हुनाले थाहा पाएँ । उक्त झोलामा के थियो मलाई थाहा छैन भनी खड्गबहादुर कार्कीको साक्षी पुस्तकबहादुर कार्की र बलबहादुर थापाले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू पुष्पबहादुर कार्की र पुण्यप्रसाद प्रधानले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानमा रकम लुटिएको भनी एकै मिलानको बयान गरेका र सोही बयानलाई समर्थन हुने गरी अदालतमा समेत बयान गरेका र प्रतिवादीमध्येका केशवप्रसाद सुवेदी फरार रही सुरु म्याद नै गुजारी बसेका रहेछन् । प्रतिवादीका साक्षीहरूको बकपत्र बेहोरा जाहेरी दरखास्त, वस्तुस्थिति मुचुल्का, घटना विवरण कागज र जाहेरवालाहरू, घटना विवरण कागजमा बस्ने एवं वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने मानिसहरूको बकपत्रसमेतलाई हेर्दा लुटिएको भनिएको रकम वास्तवमा लुटिएको वारदात स्थापित हुन सक्ने नदेखिँदा जाहेरवालासमेतका बाटो निर्माणमा संलग्न मजदुरहरूले भुक्तानी पाउनु पर्ने रकम यी प्रतिवादीहरू केशवप्रसाद सुवेदी र पुष्पबहादुर कार्कीले एक आपसमा बाँडी रूपैयाँ लुटिएको नाटक रचेको देखिन्छ । तसर्थ यी प्रतिवादीहरू केशवप्रसाद सुवेदी र पुष्पबहादुर कार्कीले अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर अपराध गरेकोले निजहरूलाई ठगीको ४ नम्बरबमोजिम बिगो भराई बिगोबमोजिम जरिवाना र १ वर्ष ३ महिना कैद सजाय हुने ठहर्छ । अन्य प्रतिवादीहरूको हकमा ठगीको ५ नम्बरबमोजिम बराबरी सजाय हुन्छ भनी सुरु भोजपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।२।१६ गते भएको फैसला ।

मुलुकी ऐन, ठगीको ४ नं. ले “ठगी गर्नेलाई ठगी लिएको बिगो कायम भएमा हक पुग्नेलाई बिगो भराई बिगोबमोजिम र बिगो कायम नभएमा पाँचहजार रुपैयाँसम्म जरिवाना र पाँच वर्षसम्म कैद हुनेछ” भन्ने उल्लेख छ भने ऐ. का ५ नं. ले “ठगी गर्नेसँग मिली ठगी गरेको धनमाल बाँडी लिने वा ठगी गर्नलाई मद्दत दिने वा ठगी गर्नका निमित्त गरेको कुनै लिखतमा जानी जानी साक्षी हुने व्यक्ति मतियार ठहर्छ । त्यस्तालाई ठगी गर्नेसरह सजाय हुन्छ” भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार ठगीको कुनै वारदातमा ठगीको कसुर गरेको ठहरेमा बिगोबमोजिम जरिवाना वा बिगो कायम नभएमा रु.५०००।- सम्म सजाय र जम्मा ५ वर्षसम्म कैद हुन सक्ने व्यवस्था छ । ठगीको कसुरमा बिगोबमोजिम जरिवाना वा रु.५०००।- भन्दा बढी गर्न पाउने देखिँदैन । उल्लिखित जरिवाना र कैद ठगीको कसुर गर्ने कुनै एक कसुरदारको निमित्त नभई ठगी गरेबापत हुन सक्ने जम्मा सजाय हो । ठगीको कसुर कुनै एक व्यक्तिले मात्र गरेको रहेछ भने उक्त सजाय सोही व्यक्तिलाई मात्र हुन्छ । धेरै जना भई एउटै ठगीको कसुर गरेको रहेछ भने ठगी गर्नमा संलग्न सबैलाई दामासाहीले सजाय हुने कुरा प्रस्ट छ । अतः सुरु अदालतले मिसिल संलग्न प्रमाणको मूल्याङ्कन नै नगरी पुनरावेदकहरूलाई कसुरदार ठहर गरी गरेको फैसलामा प्रमाण कानूनको गम्भीर त्रुटि रहेको र न्यायिक मनको समेत अभाव रहेको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्की र पुष्पबहादुर कार्कीको मिति २०६९।८।१८ मा परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी चन्द्रबहादुर दर्जिले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष बयान गर्दा वारदातस्थलभन्दा केही तल वारदात हुनुभन्दा अगाडि नै अन्य प्रतिवादीहरूसँग यी प्रत्यर्थी प्रतिवादीको भेट भएको, निजकै सामुन्नेमा यो वारदात भएको

र निज उक्त वारदातपछाडि आफ्नो घरमा नगई केदार सुवेदीको घरमा बसेको भन्ने उल्लेख छ । प्रतिवादी चन्द्रबहादुर दर्जिले कहींकतै उजुर गरेको देखिँदैन । अदालतमा आई बकपत्र गर्ने बुझिएका मानिसहरू नारायणबहादुर कटुवाल, तेजबहादुर कार्की, पूर्णबहादुर मगर, महेन्द्रबहादुर कार्की, झुमा मगर, जाहेरवाला विमला कार्की, अर्जुन तामाङ, शंकर सुवेदी, रामबहादुर मगर, सिताराम खत्री, काजी मगर, सृजना मगरसमेतले मौकामा कागज गर्दा र अदालतमा बयान गर्दासमेत स्पष्ट रूपमा यी प्रतिवादी चन्द्रबहादुर दर्जिसमेतको मिलेमतोमा उक्त ठगीको वारदात भएको हो भन्ने लेखाएको देखिन्छ । यसरी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरूबाट कसुर प्रमाणित भइरहेको अवस्थामा समान तहका अन्य प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादी चन्द्रबहादुर दर्जिसमेतलाई अभियोग माग दाबीबाट सफाइ दिने गरेको हदसम्म भोजपुर जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले सो हदसम्म बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०६२।९।२५ मा पेस भएको पुनरावेदन ।

यसमा पुनरावेदक वादी मनबहादुर गुरुङको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध इश्वरी भन्ने इन्द्रप्रसाद नेपालसमेत भएको फौ.पु.नं. २७१२ को मुद्दामा (ने. का.प.२०६३ नि.नं.७७६७, पृ.१२३५) एकजनाभन्दा बढी कसुरदार भएमा सजाय दामासाहीले हुने कुरा निश्चित र स्पष्ट छ भनी प्रतिपादित सिद्धान्तको रोहमा समेत सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ छलफलका लागि पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भनी मिति २०६९।१२।६ मा भएको आदेश ।

यसमा प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्की सडक निर्माणमा संलग्न श्रमिकहरूलाई वितरण गर्ने रकम बैंकबाट झिकन गएको, रकम झिकेर आएको तर

श्रमिकहरूलाई उक्त रकम वितरण नगरिएको भन्ने तथ्य अदालतमा भएको बयानमा स्वीकार गरेको देखिन्छ । श्रमिकहरूलाई वितरण गर्न लिई आएको रकम कारण ४ जना कम्ब्याट ड्रेस लगाएका व्यक्तिहरूले लुटी लगेको देखिन्छ । पन्ध्र लाखभन्दा बढी रकम लुटिएको विषयमा यी प्रतिवादीहरूले प्रहरी कार्यालयमा जाहेरी दिनसमेत गएको देखिँदैन । बैंकबाट झिकिएको रकम लुटियो भन्ने व्यक्तिले लुटिएको तथ्य स्थापित गर्न नसकेको अवस्थामा निजको रकम लिने खाने बदनियत थिएन भन्न मिल्ने देखिँदैन । अतः निजलाई मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १ र ४ नं. बमोजिम १ बर्ष ३ महिना कैद हुने र प्रतिवादीहरू खड्गबहादुर कार्की र पुण्यप्रसाद प्रधानलाई ठगीको कसुरमा पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीसँग मिलेमतो गरेको भन्ने पुष्टि हुन नसकेकोले निजहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने गरी भएको सुरु इन्साफसमेत सदर हुन्छ । जरिवानाको हकमा दामासाहीले गर्नुपर्नेमा जनही सजाय गर्ने गरेको सुरु फैसला केही उल्टी भई बिगो रु.१०,१७,०००।- को २ जना प्रतिवादीहरू पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीबाट दामासाहीले असुल उपर गरी लिने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट मिति २०७०।१।२४ मा भएको फैसला ।

प्रतिवादी चन्द्रबहादुर दर्जीले बयानको क्रममा वारदात स्थलभन्दा केही तल प्रतिवादीहरू पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीसँग भेट भएको हो । निजहरू तीनै जना उकालो जाने र पुण्यप्रसाद प्रधान र खड्गबहादुर कार्की दलगाउँ १ स्थित थपिनी चौतारोमा एकसाथ भेट भएको, निजहरू ५ जनाकै सामुन्नेमा ४ जना व्यक्तिहरूले रकम खोसी लगेको कार्य संयोग नभई योजनाबद्ध हो भन्ने देखिन्छ । वारदातको बारेमा मौकामा सुरक्षा निकायमा जानकारी गराएको नदेखिएको, गाउँमा पुगेपछि गाउँलेहरू भेला जम्मा भएको उल्लेख भए तापनि होहल्ला

नगरी चुपचाप बसेको देखिएको छ । बकपत्र गर्ने व्यक्तिहरूले वारदातका सम्बन्धमा किटानी गरेको अवस्था देखिँदा यी पाँचजना प्रतिवादीको मिलेमतोमा वारदात घटेको मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा प्रतिवादीहरू पुण्यप्रसाद प्रधान, खड्गबहादुर कार्की र चन्द्रबहादुर दर्जीलाई सफाई दिएको पुनरावेदन अदालत धनकुटाको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । साथै मुलुकी ऐन ठगीको ५ नं. ले बिगोको दामासाहीले जरिवाना गर्ने व्यवस्था नगरेको अवस्थामा बिगो दामासाही गर्ने गरी भएको फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०७०।१।१९ मा यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

वारदातको सम्बन्धमा मोबाइल फोनमार्फत सुरक्षा निकायमा जानकारी गराएका थियौं । अनुसन्धानको क्रममा कुनै व्यक्तिहरूले पनि मैले रकम ठगी गरेको भनी लेखाउन सकेको अवस्था छैन । मैले नरबहादुर राईलाई बुझाएको पाँच लाख रुपैयाँको भरपाई मिसिल संलग्न रहिरहेको र त्यसलाई स्वीकार गरी बिगोको अंकसमेत १५,१७,०००।- बाट १०,१७,०००।- बनाइएको अवस्थामा सजाय गर्दा सो मैले तिरी बुझाइसकेको रुपैयाँको भरपाईलाई प्रमाणयोग्य रु.१०,१७,०००।- लिई फरार प्रतिवादीसरह सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत धनकुटाको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्कीले यस अदालतसमक्ष गरेको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री टिका भुषण घिमिरेले प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्कीसमेतले बैंकबाट रुपैयाँ ल्याई

श्रमिकहरूलाई वितरण गर्न उपभोक्ता समितिको चेक लिई बैंक गएकोमा प्रतिवादीहरू साबित रहेका छन्। बैंकबाट झिकिएको पैसामध्ये ३१,६५,५००।- रूपैयाँ भुक्तानी लिएकोमध्ये १०,१७,०००।- केशव सुवेदीले ५,००,०००।- कोषाध्यक्ष रामकुमार कार्कीले लिई आएकोमा १६,४८,०००।- रूपैयाँ वितरण भइसकेको छ। बाँकी रूपैयाँ प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदीले लुटिएको भनी गफलत गरी खाने पचाउने नियत गरेको कुरा प्रमाणित भएको छ। प्रतिवादीहरूले रूपैयाँ लुटिएको भनिए तापनि सो तथ्य प्रमाणित हुन सकेको छैन। रु. १५,१७,०००।- रूपैयाँ लुटिएको भन्नेहरूले कहींकतै जाहेरी दिएको पनि देखिँदैन। श्रमिकहरूको पैसा २ महिनासम्म नदिई आलटाल गरी रहेकाले जाहेरी परेको हो। धेरै श्रमिकहरू भएकोले यी प्रतिवादीहरूले कुनैलाई केही रकम तिरे बुझाएको कारणले मात्र ठगीको कसुर नहुने भन्न मिल्दैन। प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीलाई अन्य अभियुक्तहरूले ठगीको कसुर गर्न सघाएकोले सुरुले सफाई दिएका प्रतिवादी चन्द्रबहादुर दर्जीसमेतलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्दछ। ठगी जस्तो गम्भीर कसुर अपराध एकलैले गरेको भन्दा सामुहिक रूपमा गरेको अपराधमा कसुरको मात्रा र गुरुत्व बढी हुन जाने हुँदा कसुरदारलाई दिइने सजायमा दामासाही गर्न मिल्ने होइन। कानूनमा सजाय दामासाहीले गर्ने भनी स्पष्ट उल्लेख भएकोमा बाहेक जनही सजाय गर्न नै न्यायसम्मत हुने भएकोले बिगोको दामासाहीले जरिवाना गरेको पुनरावेदन अदालत धनकुटाको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्कीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रोहितकुमार डाँगीले प्रस्तुत मुद्दाको वारदातलाई ठगीको कसुर मानी सुरुबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ। ग्रामीण पहुँच कार्यक्रमअन्तर्गत भोजपुर घोडेटार जिल्ला

सडक निर्माण समूहको श्रमिकहरूको काम गरेको पैसा दिनको लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक भोजपुरबाट नगद लिई आउँदा हतियारधारी कम्ब्याट ड्रेस लगाएका व्यक्तिहरूले लुटी लगेको तथ्य समर्थित भइरहेको अवस्थामा ठगीको कसुर भयो भनी भन्न मिल्दैन। पुष्पबहादुर कार्कीबाट जाहेरवालाले मौकैमा ५ लाख रूपैयाँ बुझी भरपाइसमेत गरिदिएको अवस्थामा ठगीको महलको ३ नं. बमोजिम ठगीको कसुर हुन सक्दैन। सुरु अदालतले फैसला गर्दा ठगीको कसुर कायम गरी जरिवानातर्फ बिगोको जनही जरिवाना गरेकोसमेत कानूनसम्मत नरहेको भनी वैकल्पिक जिकिर पनि प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपर्युक्त बहस जिकिरहरू सुनी पुनरावेदनसहितको सुरु मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा यसमा पुनरावेदन अदालत, धनकुटाले प्रतिवादीहरू मध्ये पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीलाई मुलुकी ऐन, ठगीको १ र ४ नं. बमोजिम कसुर गरेको ठहराई १ वर्ष ३ महिना कैदको सजाय गरी बिगोबमोजिम दामासाहीले जरिवाना गरी बाँकी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने गरी फैसला भएकोमा सजाय ठहर भएउपर सफाई पाउँ भनी प्रतिवादी पुष्पबहादुरको र सफाई पाएउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो।

२. प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यलाई नियाल्दा ग्रामीण पहुँच कार्यक्रमअन्तर्गत भोजपुर जिल्लामा सडक बनाउने कार्यक्रम रहेको र सो कार्यक्रम उपभोक्ता समितिमार्फत गराउने भनी प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्कीको अध्यक्षतामा उपभोक्ता समिति गठन भएको रहेछ। त्यसको सचिव केशवप्रसाद सुवेदी र कोषाध्यक्ष रामकुमार कार्की रहेछन्। मिति २०६७।६।२० मा उक्त सडक उपभोक्ता समितिको खातामा सडक निर्माण समूहमा रहेका श्रमिकहरूको पारिश्रमिक दिने प्रयोजनका लागि रु.३१,६५,६४८।- जम्मा गरी

दिएको र सो रकम प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्की, प्रतिवादी केशवप्रसाद सुवेदी र कोषाध्यक्ष रामकुमार कार्कीले चेकमार्फत रु. ३९,६५,०००।- झिकेको तथ्यमा कुनै विवाद देखिँदैन। उक्त रकममध्ये केशवप्रसाद सुवेदी र पुष्पबहादुर कार्कीले रु. १५,१७,०००।- र कोषाध्यक्ष रामकुमार कार्कीले अन्य रूपैयाँ जिम्मा लिएकोमा रामकुमार कार्कीले रकम सकुशल ल्याई श्रमिकहरूलाई वितरण गरिदिएका रहेछन्। प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीले जिम्मा लिएको १५,१७,०००।- रूपैयाँ ४ जना अपरिचित कम्ब्याट ड्रेस लगाएका व्यक्तिहरूले लुटी लगेको भनी प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीले श्रमिकहरूको रूपैयाँ वितरण गर्न इन्कार गरेकोले प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ।

३. ठगीको वारदात स्थापित हुन अर्काको हकको सम्पत्ति लिने खाने उद्देश्यले धोका गफलत परिपञ्च गरेको देखिनु पर्ने हुन्छ। ठगी अपराधको मूलभूत तत्व आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको सम्पत्ति लिने दिने दिलाउने नियतले ललाई फकाई गरी विश्वासमा पार्ने, जाल परिपञ्चमा पार्ने, धोका गफलतमा पार्ने आदि जुनसुकै वा कुनै तत्व अन्तर्निहित हुन सक्दछ। कुनै पनि किसिमको धोकाजन्य व्यवहार गरेर अर्काको हकको चल अचल सम्पत्ति लिने खाने नियत राखेको प्रमाणित हुन्छ भने त्यो कार्य ठगीको कसुरअन्तर्गत पर्दछ। लुटिएको भनिएको रकम श्रमिकहरूको हो भनी प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्कीले स्वीकार गरिरहेको, लुटिएको वारदातका सम्बन्धमा प्रहरीमा कुनै उजुर गरेको छैन भनी बयान गर्दा स्वीकार गरेको र श्रमिकको हकको रकम लुटिएको तथ्य समर्थित हुने कुनै विश्वसनीय प्रमाण पेस गर्न सकेको देखिँदैन। यसबाट निजको कार्य मुलुकी ऐन, ठगीको महलले गरेको परिभाषाभित्र पर्ने नै देखियो।

४. प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्कीसमेत सडक निर्माणमा संलग्न श्रमिकहरूलाई वितरण गर्ने रकम

बैंकबाट झिक्न गएको, रकम झिकेर आएको तर श्रमिकहरूलाई उक्त रकम वितरण नगरिएको भन्ने तथ्य प्रतिवादीहरूले अदालतसमेतको बयानमा स्वीकार गरेको देखिन्छ। श्रमिकहरूलाई रूपैयाँ वितरण गर्न नसक्नाको कारणको रूपमा भोजपुर जिल्लाको सदरमुकामबाट रूपैयाँ लिई आउने क्रममा ४ जना कम्ब्याट ड्रेस लगाएका व्यक्तिहरूले रकम लुटी लगेको भन्ने जिकिर प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्कीको रहेको देखिन्छ। पन्ध्र लाखभन्दा बढी रकम लुटिएको विषयमा यी प्रतिवादीले प्रहरी कार्यालयमा जाहेरी दिनसमेत गएको देखिँदैन। निजले मौकामा तथा अदालतमा बयान गर्दा रकम लुटिएको विषयमा यो यस्तो निकायमा उजुर दिएको छु भनी लेखाउन सकेकोसमेत पाइँदैन। बैंकबाट झिकिएको रकम लुटियो भन्ने व्यक्तिले लुटिएको तथ्य स्थापित गर्न नसकेको अवस्थामा निजको रकम लिने खाने बदनियत थिएन भनी अनुमान गर्न सक्ने अवस्था पनि रहेन।

५. प्रतिवादीहरूले श्रमिकहरूलाई धोका दिने नियतले लुटिएको वारदात भएको होइन। श्रमिकहरूको चार लाख रूपैयाँ असुल गरी बाँकी पछि तिर्ने बुझाउने गरी कागज गराइसकेकोले ठगीको महलको ३ नम्बरबमोजिम ठगीको वारदातमा मुद्दा चलन सक्दैन भन्ने पुनरावेदन जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा मिति २०६७।८।१० गते पुष्पराज कार्की रकम बुझाउने र नरबहादुर राई रकम बुझिलिने व्यक्ति बनी पुष्पराज कार्कीबाट चार लाख रूपैयाँ बुझलिएको भरपाई खडा गरेको देखिन्छ। प्रथमतः उक्त भरपाई ठगिने व्यक्तिले गरेको देखिँदैन भने दोस्रो उक्त भरपाई लिखतलाई भाखा तमसुक भन्न पनि मिल्ने देखिँदैन। कुनै व्यक्तिले एकभन्दा बढी व्यक्तिको हक पुग्ने सम्पत्ति लिने खाने बदनियतले धोखा दिने कार्य गरी चलअचल लिए खाएको अवस्थामा कुनै एक जनासँग भरपाई लिखत गराएकै आधारमा ठगीको कसुरमा मुद्दा नै नचल्ने, ठगीमा सजाय नै नहुने भन्न

मिल्ने देखिँदैन । ठगीने व्यक्तिले ठगी गर्नेलाई पक्री भाखा तमसुक गराई राखेको भन्ने वाक्यांशले ठगिने जति सबैको हकको धनमाल पाउन सक्ने गरी भाखा तमसुकको लिखत भएको भन्ने जनाउँदछ । तर उनाउ व्यक्तिसँग गराई लिएको लिखतलाई ठगीको महलको ३ नम्बरबमोजिमको तमसुक रहेछ भनी मान्न मिल्ने देखिएन ।

६. त्यसैगरी लुटपिट भएको देख्ने प्रतिवादीहरू बाहेक चश्मदिद गवाहहरू कोही नभएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्की, केशवप्रसाद सुवेदी र रामकुमार कार्कीले बैंकबाट रु.३१,६५,०००।- झिकेको तथ्यमा कुनै विवाद देखिँदैन । उक्त रकममध्ये केशवप्रसाद सुवेदी र पुष्पबहादुर कार्कीले १५,१७,०००।- रूपैयाँ जिम्मा लिएको र बाँकी रकम कोषाध्यक्ष रामकुमार कार्कीले जिम्मा लिएको देखियो । रकम बैङ्कबाट भुक्तानी लिएपछि प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदी साथै रहेका र प्रतिवादी रामकुमार कार्कीभन्दा अलग बाटो गरी घर फर्किएको देखिन्छ । रामकुमार कार्कीले उक्त रकम सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई बुझाएको देखियो । एकै साथ, एउटै प्रयोजनको लागि, एउटै बैङ्कबाट रकम झिकी एकै ठाउँमा जानुपर्ने मानिसहरू अलग अलग बाटोबाट फर्किएको अवस्था देखिन्छ । प्रतिवादीहरू पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीले पुण्यप्रसाद प्रधान र खड्गबहादुर कार्कीलाई बोलाएकोमा निजहरू वरदात स्थलमा पुग्नु र अकस्मात लुटेराहरू सोही स्थानमा आई पुग्नु निज प्रतिवादीहरूको लुटिएको भन्ने कथनलाई विश्वसनीय मान्न सक्ने देखिँदैन । त्यसमा पनि रकम लुटिसकेपछि गुहार माग्ने वा रकमको खोजी गर्ने तथा सुरक्षा निकायमा खबर गर्ने कुनै कार्य मौकामा गरेको देखिँदैन भने यी सबै प्रतिवादीहरूले कम्ब्याक्ट लगाएका व्यक्तिहरूलाई नाटक गरी बोलाएको रहेछ भन्ने बयान गरेबाट पनि पुष्पबहादुर कार्कीको बयान खण्डित भएको देखिन्छ । यसबाट पनि ठगीको

वारदातमा निजहरूको प्रत्यक्ष संलग्नता थियो भनी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरू एवं घटनाको प्रकृति तथा निजहरूकै बयान बेहोराबाट देखिँइरहेको छ ।

७. अतः लुटिएको भनिएको रकम श्रमिकहरूको हो भनी प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्कीले स्वीकार गरिरहेको, लुटिएको वारदातका सम्बन्धमा प्रहरीमा कुनै उजुर गरेको छैन भनी बयान गर्दा स्वीकार गरेको र श्रमिकको हकको रकम लुटिएको तथ्य समर्थित हुने कुनै विश्वसनीय प्रमाण पेस गर्न नसकेको अवस्थामा यी प्रतिवादीले श्रमिकहरूलाई धोका दिने नियतले काल्पनिक वारदात खडा गरी रकम लिने खाने नियतले आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको सम्पत्ति लिने दिने दिलाउने नियतले ललाई फकाई गरी विश्वासमा पारी, जाल परिपञ्चमा पार्ने, धोका गफलतमा पारी धोकाजन्य व्यवहार गरेर अर्काको हकको चलअचल लिने खाने नियत राखेको प्रमाणित भएको उपर्युक्त विवेचित कारण र आधारहरूबाट देखिँदा प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्की र सुरु म्याद गुजारी बस्ने केशवप्रसाद सुवेदीलाई मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १ र ४ नम्बरबमोजिमको कसुर गरेको ठहर्‍याई निजहरूलाई ऐ. ४ नम्बर बमोजिम १ वर्ष ३ महिना कैद र बिगोको दामासाहीले सजाय गर्ने ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट भएको फैसला अन्यथा देखिँदैन ।

८. अब सफाइ पाउने प्रतिवादीहरू पुण्यप्रसाद प्रधान, चन्द्रबहादुर दर्जी र राजन भन्ने खड्गबहादुर कार्कीको हकमा विचार गर्दा ठगी गरेर खाएको रकम बाँडी खाएको नदेखिएको, निजहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतमा समेत बयान गर्दा केशवप्रसाद सुवेदीले साथी बोलाएकोले गुम्बासम्म गएको भनी बेहोरा लेखाइदिएको देखिन्छ । थपेनी चौतारामा पुग्दा कम्ब्याक्ट ड्रेस लगाएका चारजना मानिस थिए भनी भनेको तर त्यो यी पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदीको नाटक थियो भनी बताएको देखिन्छ ।

यसबाट लुटिएको वारदात देखाउन केशवप्रसाद सुवेदी तथा पुष्पबहादुर कार्कीले यी तीनै जनालाई वारदात स्थलमा बोलाएको देखिँदा उक्त ठगीको कसुरमा तीनै जनाको कुनै मिलेमतो वा संलग्नता मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट नदेखिएको अवस्थामा निजहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरेको फैसला अन्यथा भन्न सक्ने देखिँदैन। अतः पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट मिति २०७०।१।२४ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर अपराध नगरेको हुँदा आरोपित अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी पुष्पबहादुर कार्कीको पुनरावेदन जिकिर र सजाय दामासाही गर्ने गरेको हदसम्म निज पुष्पबहादुर कार्की र केशवप्रसाद सुवेदी तथा सफाइ पाएका प्रतिवादीहरूका हकमा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारतर्फको पुनरावेदन जिकिर उपर्युक्त आधार कारणहरूबाट पुन सक्ने देखिएन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत श्री यदुराज शर्मा
इति संवत् २०७४ साल फाल्गुण २३ गते रोज ४ शुभम्।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १००९९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
फैसला मिति : २०७५।३।१

०७९-CI-११७६

मुद्दा : जग्गा खिचोला

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला मोरङ टंकिसिनवारी
गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने कुश मगर
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / वादी : ऐ. ऐ. वडा नं. १ बस्ने अशोककुमार
ठाकुर

- स्वामित्वको प्रश्न र भोगाधिकारको प्रश्न एकै नभई अलग-अलग विषय हुन्। कुनै पनि वस्तुमाथिको भोग वस्तुको वास्तविक स्वामीबाहेक अन्य व्यक्तिको विरुद्धमा लागू हुन्छ। अर्थात् स्वामित्व भएको व्यक्तिबाहेक अरूले भोगाधिकारलाई चुनौती दिन नसक्ने।

(प्रकरण नं. ३)

- कसैको भोगाधिकार भएको सम्पत्तिमा अरू कसैले अवरोध सिर्जना गर्न खोजेको अवस्थामा भोगाधिकारमाथि खिचोला गरेको भन्नु पर्ने।
- आफ्नो कुनै पनि प्रकारको हक र भोग नरहेको जग्गामा भोगाधिकार रहेको भनेर जिकिर गर्नुको अर्थ खिचोला गरेको तथ्यलाई स्वीकारेको मानिने।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट :
प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री राजकुमार वन
पुनरावेदन अदालत विराटनगर

सुरु फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री राधाकृष्ण उप्रेती
मोरङ जिल्ला अदालत

फैसला

न्या. तेजबहादुर के.सी.: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ :-

म फिरादीले विपक्षीको हजुरआमा शोभामाया मगर्नीबाट मिति २०३१/३/४ गते मालपोत कार्यालय, मोरङको रजिस्ट्रेशन नम्बर ४४९६ बाट थैली रु.३,१९०।- राखी पिण्डेश्वरी गुठीअन्तर्गतको मोरङ जिल्ला टंकिसिनवारी गा.वि.स. वडा नं. ९(ख) कि.नं. ३ को ससिम ज.वि. ०-२-१०, ऐ. वडा नं.२(क) कि.नं. १३ को ससिम ज.वि. ०-४-० र ऐ. कि.नं ११ को ससिम ज.वि. ०-२-० समेत जम्मा ज.वि. ०-८-१० राजीनामा बेहोराले २०३१ सालको बालीदेखि खाने गरी विपक्षीका बाबु टंकप्रसादसमेतलाई साक्षी राखी लिएको र सो सालदेखि मिति २०६९/२/१९ गतेसम्म म फिरादीले अविच्छिन्न रूपमा जोतभोग गरी बाली लगाई खाई आएकोमा मिति २०६९/२/२० गतेदेखि विपक्षीहरूले सो र.नं. ४४९६ मा उल्लिखित जग्गामध्येको कि.नं. ११ को ०-२-० जग्गामा जोतभोग गर्न नदिई खिचोला गरेकोले उक्त कि.नं.११ को ०-२-

० जग्गा खिचोला मेटाई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्ने बेहोराको मिति २०६९/०४/२६ को फिराद पत्र ।

विपक्षी वादी अशोककुमार ठाकुरले दाबी गरेको जिल्ला मोरङ टंकिसिनवारी गा.वि.स. वडा नं. २(क) कि.नं. ११ को ज.वि. ०-२-० जग्गा मूल्यवान् घडेरी जग्गा रहेको र भोगाधिकारको आधारमा हामीले सुकुम्बासीको हैसियतले हामीले दर्ता गराउन लागेको अवस्थामा लोभ लागी फिराद दर्ता गरेको हो । निजको फिराद दिने हकदैया रहेको छैन । गा.वि.स.को सिफारिस सर्जमिनमा समेत हाम्रो भोगचलन निरन्तर भएको देखिएको अवस्थामा मुलुकी ऐन, जग्गा मिच्नेको महलको १८ नं. को कृत्रिम हदम्याद कायम गरी आएका साथै हाम्रा स्व. बुबा टंकप्रसादको नाउँको दर्ता खेस्तामा ऐलानी भनी उल्लेख भइरहेको र विपक्षी वादीसँग जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा नै नरहेको अवस्थामा विवादित जग्गा विपक्षीको नभएको हुँदा उक्त वादी दाबी खारेज गरी हाम्रो भोगाधिकार स्थापित गराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६६/०६/०४ को प्रतिउत्तर पत्र ।

उक्त कि.नं. ११ को जग्गा २०३१/०२/०४ गतेदेखि नै अशोककुमार ठाकुरले जोतभोग गरिआएको हो । सो जग्गा ऐलानी हो भन्नेसमेत बेहोराको वादी अशोककुमार ठाकुरका साक्षी खड्गनारायण थापाले अदालतमा गरिदिएको बकपत्र ।

विवादित जग्गा मोहियानी जोतभोगको ऐलानी जग्गा हो । सुरुदेखि नै टंकप्रसादले भोग गर्दै आएका थिए । राजीनामा पास गरिलिनुदिनु गरेकोमा मलाई केही थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कुशे मगरसमेतका साक्षी युगेश्वर सिंह राणाले गरिदिएको बकपत्र ।

वादीको स्वामित्व नै स्थापित नभएको ऐलानी भनी उल्लेख भएको र जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा नै नबनेको अवस्थामा ऐलानी दर्ता खेस्ता जग्गालाई उल्लेख गरी राजीनामा पास गरेको आधारमा र व्यक्तिको नाममा

दर्ता नै नभएको स्पष्ट हक सिर्जना नभएको अवस्थामा वादीलाई उक्त जग्गा आफ्नो भनी दाबी गर्ने प्रमाणको अभावमा समेत वादीको फिराद दाबी पुग्न सक्दैन भन्ने बेहोराको मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६९/०२/०७ को फैसला ।

दाबीका जग्गा शोभा मगर्नीबाट टंकप्रसादलाई रोहवरमा राखी रजिस्ट्रेशन पास गरी लिएको जग्गा हो । मालपोत ऐन, २०३४ बमोजिम राजीनामा बेहोराबाट जग्गाको प्रचलित थैली राखी सरकारले दस्तुर लिई रजिस्ट्रेशन पास गरेको जग्गा कच्चा भयो भन्ने अर्थ गरी वादीको सो जग्गामा अस्तित्व छैन भनी वादी दाबी नपुग्ने भन्ने फैसला गरेको न्यायोचित छैन । वादी प्रतिवादीका साक्षी र गा.वि.स. टंकिसिनवारीले समेत पटक पटक गरी दिई आएको सरजमिनसमेतले दाबीको जग्गा पुनरावेदकले जोतभोग गरी आएको भन्ने पुष्टि भएको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा ३ र ५४ बमोजिम स्थलगत सरजमिन र नापनक्सा नगरी भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीका बाबु टंकप्रसादले वादीउपर मोही बेदखली गरे भनी कि.नं. ११ समेतमा दाबी गरेकोमा वादी दाबी छाडी मिलापत्र भएकोमा हाल आएर तिनै टंकप्रसादका छोरा प्रतिवादीहरूले खिचोला गरेको अवस्थामा स्थलगत बुझी निर्णय गर्नुपर्नेमा सोतर्फ नगई वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी फिराद दाबीबमोजिम न्याय पाउँ भन्ने बेहोराको वादीका तर्फबाट पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

मिति २०३९/३/४ गते पुनरावेदकले विपक्षीका हजुरआमाबाट मोरङ गुठी संस्थानअन्तर्गतको रै.नं. १७९ को ३ कित्ता जग्गामध्ये विवादित कि.नं. ११ को जग्गा समेत राजीनामा पास गरी लिएको देखिन आएकोमा विवादको कि.नं.११ को जग्गा ऐलानी जग्गा भनी वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याई सुरुले गरेको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा

फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई र मिति २०३२/०९/१७ गते मिलापत्र भएको मोही बेदखली मुद्दाको मिसिलसमेत झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने बेहोराको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०७०/८/१९ को आदेश ।

प्रतिवादीहरूकी हजुरआमा शोभामाया मगर्नीबाट प्रतिवादीहरूका बाबु टंकप्रसादलाई समेत साक्षी राखी कि.नं. ११ समेतको जग्गा पुनरावेदकले र.नं. ४४९६ बाट मिति २०३९/०३/०४ मा राजीनामा गरी लिएको सो राजीनामा कहाँकतै चुनौती दिएको नपाइएको, भोगमा विवाद पर्दा टंकप्रसादले भूमिसुधार कार्यालय, मोरङमा यी प्रतिवादी अशोककुमारले मोही बेदखली मुद्दा दिएकोमा “**मोही बेदखली गरे भन्ने वादी दाबी छाडी**” मिति २०३२/९/१ मा मिलापत्र गरेको पाइएबाट र भोगमा खिचोला गरेको होइन भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर नहुँदा भोगमा वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याएको सुरु मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६९/०२/०७ को फैसला सो हदसम्म नमिलेकोले केही उल्टी भई प्रतिवादीले भोगमा गरेको खिचोलासम्म मेटाई जग्गा चलनसमेत पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०७१/०५/३१ को फैसला ।

प्रस्तुत कि.नं. ११ को जग्गा साबिकदेखि नै मेरा बाबु टंकप्रसादको भोगचलनमा रही बाबुको मृत्युपछि हकदार छोराहरूको तर्फबाट भोगचलन गरिआएको हो । यो जग्गा पिण्डेश्वर गुठीअन्तर्गतको ऐलानी जग्गा भएको हुँदा सोको भोगचलन मेरो बाबु टंकप्रसादमा रहेको छ भनी २०२५ सालमा नापी स्वेस्तामा कायम भएको देखिएको छ । सोबाट र गा.वि.स. कार्यालयबाट मिति २०६८/११/०२ गतेमा च.नं. १४९७ को सिफारिससमेतबाट प्रतिवादीहरूकै भोगचलनमा रहेको पुष्टि भएकोले वादीको भोगचलन रहेको भनी भन्न मिल्दैन । त्यसैले सुरु फैसला उल्टी

गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलालाई उल्टी गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम सामाहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन ? प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा नै विचार गरी निर्णयमा पुग्न पर्ने देखिन आयो ।

यसमा मैले विपक्षीको हजुरआमा शोभामाया मगर्नीबाट मिति २०३१/३/४ गते रु.३,१९०।- मा पिण्डेश्वरी गुठीअन्तर्गतको मोरङ जिल्ला टंकिसिनवारी गा.वि.स. वडा नं. २(क) कि.नं. ११ को ज.वि. ०-२-० समेतका जम्मा ज.वि. ०-८-१० जग्गा राजीनामा बेहोराले सोही सालको बालीदेखि खाने गरी विपक्षीका बाबु टंकप्रसादसमेतलाई साक्षी राखी लिई सो सालदेखि अविच्छिन्न भोग गर्दै आएकोमा मिति २०६९/२/२० गतेदेखि विपक्षीहरूले उक्त जग्गाहरू मध्येको सो कि.नं. ११ को जग्गामा जोतभोग गर्न नदिई खिचोला गरेकोले खिचोला मेटाई चलन चलाई पाउँ भन्ने फिराद दाबी रहेको पाइन्छ । वादी दाबीको जग्गाको वादीसँग जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा नभई हाम्रा बुवा टंकप्रसादका नाउँको दर्ता स्वेस्तामा ऐलानी भनी उल्लेख भएको र गा.वि.स.को सिफारिस सर्जमिनमा समेत हाम्रो भोगचलन निरन्तर भएको देखिएको अवस्थामा वादीको फिराद दिने हकद्वैया नै छैन । उक्त जग्गा मूल्यवान् घडेरी रहेको र भोगाधिकारको आधारमा सुकुम्बासीको हैसियतले हामीले दर्ता गराउन लागेको अवस्थामा लोभ लागी फिराद दर्ता गरेको हो । विवादित जग्गा विपक्षीको नभएको हुँदा वादी दाबी खारेज गरी हाम्रो भोगाधिकार स्थापित गराई पाउँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर रहेको पाइयो । सुरु जिल्ला अदालतबाट जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा बनी वादीको स्वामित्व नै स्थापित

नभएको ऐलानी भनी उल्लेख भएको ऐलानी दर्ता स्वेस्ता जग्गालाई उल्लेख गरी राजीनामा पास गरेको आधारमा दर्ता भई हक सिर्जना हुन नसक्ने हुँदा उक्त जग्गामा वादीको फिराद दाबी पुग्न सक्दैन भनी फैसला भएको पाइयो । सो फैसलाउपर वादीको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिवादीहरूकी हजुरआमा शोभामाया मगर्नीबाट निजहरूका बाबु टंकप्रसादलाई समेत साक्षी राखी सोसमेतको जग्गा वादीले राजीनामा गरी लिएकोमा सो राजीनामा कहींकतै चुनौती दिएको नपाइएको, भोगमा विवाद पर्दा टंकप्रसादले भूमि सुधार कार्यालय, मोरङमा मोही बेदखली मुद्दा दिएकोमा वादी दाबी छाडी मिति २०३२/०९/०१ मा मिलापत्र गरेको पाइएबाट र भोगमा खिचोला गरेको होइन भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर नहुँदा भोगमा वादी दाबी नपुग्ने ठहर्‍याएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म नमिलेकोले केही उल्टी भई प्रतिवादीले भोगमा गरेको खिचोलासम्म मेटाई जग्गा चलनसमेत पाउने ठहर्छ भनी फैसला भएको पाइयो सो फैसलाउपर प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन परी आज इजलाससमक्ष पेस हुन आएको छ ।

२. निर्णयार्थ विचार गर्दा यसमा विवादित कि.नं. ११ को जग्गा वादी वा प्रतिवादीको नाममा दर्ता भएको भन्ने नदेखिई पिण्डेश्वरी गुठीको नाममा ऐलानी दर्ता रहेको जग्गा हो भन्ने फिराद लेख, प्रतिउत्तर जिकिर, फिल्डबुक उतार र मालपोत कार्यालय, विराटनगरले खुलाई पठाएको पत्रबाट देखिन आएको छ । उक्त कि.नं.११ समेतका जग्गा प्रत्यर्थी / वादीले प्रतिवादीहरूकी हजुरआमा शोभामायाबाट प्रतिवादीहरूका बुबा टंकप्रसादलाई साक्षी राखी मिति २०३१/०३/०४ मा रजिस्ट्रेसन पारित गरी लिएको भन्ने फिराद लेख र राजीनामा लिखतको प्रतिलिपिबाट देखिन आउँछ । उक्त राजीनामाको लिखतलाई यी पुनरावेदक प्रतिवादीले होइन भनी भन्न सकेको देखिन आउँदैन । अधिकारप्राप्त निकायबाट पारित लिखतलाई

अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म होइन भन्न पनि सकिँदैन। सो लिखतमा उल्लिखित अन्य कित्ताहरूको बारेमा विवाद रहेकोसमेत नदेखिएबाट उक्त लिखत झुठा रहेछ भनी भन्न मिल्दैन। यसै मुद्दाको प्रमाणमा आएको मिसिलबाट दाबीको कि.नं. ११ को जग्गाको सम्बन्धमा पुनरावेदक प्रतिवादीका बाबु टंकप्रसादले यी प्रत्यर्थी वादी अशोककुमार उपर मोही बेदखली गरे भन्ने दाबी लिई दिएको मोही बेदखली मुद्दामा निजले वादी दाबी छाडी सो जग्गामा प्रतिवादी तथा यस मुद्दाका प्रत्यर्थी / वादी कुश मगरले भोगचलन गर्न पाउने गरी मिति २०३२/०९/०१ मा मिलापत्र गरेकोसमेत देखिन आएको छ। दाबीको जग्गा वादी प्रतिवादी कसैको नाममा दर्ता नभई कसैको स्वामित्वमा नरहेको तथ्यलाई दुवै पक्षले स्वीकार गरेको देखिन्छ। यसबाट यी पुनरावेदक / प्रतिवादीले उक्त जग्गामा आफ्नो भोगाधिकार रहेको भनी जिकिर गरे पनि उल्लिखित राजीनामाको कागज, पुनरावेदकका बुवा र यी प्रत्यर्थीका बीचमा भएको मिलापत्रको बेहोरालगायतका प्रमाणहरू हेर्दा विवादित जग्गामा यी पुनरावेदकको पुर्खाहरूबाट भोगाधिकार यी प्रत्यर्थी / वादीमा सरी हाल प्रत्यर्थी / वादीको नै भोगाधिकार रहेको स्पष्ट हुन जान्छ।

३. पुनरावेदकले प्रस्तुत जग्गामा साबिकदेखि नै आफ्नो बाबुको भोगाधिकार रहेको भनेपनि साबिकमा रहेको भोगाधिकार अविच्छिन्न रहन सक्छ भनी भन्न सकिँदैन। कानूनअनुसार भोगाधिकार पनि हस्तान्तरण हुने हुन्छ। विवादित जग्गालाई यी पुनरावेदकको हजुरआमाले पुनरावेदकको पितालाई समेत साक्षी राखी रकम लिनुदिनु गरी राजीनामाको लिखत रजिष्ट्रेसन गरी भोगाधिकार प्रत्यर्थी / वादीलाई हस्तान्तरण गरिदिएको देखिएको अवस्थामा अब भोगाधिकार यी पुनरावेदक वादीमा नै निहित रहेको भनी भन्न सकिँदैन। यी प्रत्यर्थी / वादीले आफ्नो भोगाधिकार रहेको जग्गामा पुनरावेदक / प्रतिवादीले खिचोला गरेको भन्नेसम्म मात्र दाबी लिई स्वामित्वको

प्रश्न उठाएको नै देखिँदैन र आफूमा स्वामित्व रहेको भनी यी पुनरावेदकले समेत कहींकतै भन्न सकेको छैन। स्वामित्वको प्रश्न र भोगाधिकारको प्रश्न एकै नभई अलग-अलग विषय हुन्। कुनै पनि वस्तुमाथिको भोग वस्तुको वास्तविक स्वामीबाहेक अन्य व्यक्तिको विरुद्धमा लागू हुन्छ। अर्थात् स्वामित्व भएको व्यक्तिबाहेक अरूले भोगाधिकारलाई चुनौती दिन सक्दैनन्। विवादित जग्गामा पुनरावेदकको पनि स्वामित्वमा रहेको नदेखिएको अवस्थामा प्रत्यर्थी वादीको स्वामित्वमा नरहेकै आधारमा उक्त जग्गामा यी पुनरावेदकको भोगाधिकार रहेको भनी भन्न मिल्दैन र निज पुनरावेदकले प्रत्यर्थीको भोगाधिकारलाई चुनौती दिन पनि सक्ने देखिँदैन। पिण्डेश्वरी गुठीको नाममा ऐलानी दर्ता रहेको जग्गाको स्वामित्व कसमा निहित रहने भन्ने विषयमा प्रश्न उठेका बखत प्रमाण कागज र प्रचलित कानूनका आधारमा निर्णय हुने नै हुन्छ। हाल स्वामित्वको सम्बन्धमा कुनै दाबी नरहेकोले स्वामित्वका सम्बन्धमा निर्णय लिनु र सोको आधारमा भोगाधिकार यसको हो भनी निर्णय लिनु पर्ने नै देखिँदैन। यी पुनरावेदकको भोगमा रहेभएको पनि कागज प्रमाणबाट नदेखिएको र निजले आफ्नो स्वामित्वमा रहेको भनी भन्न पनि नसकेको अवस्थामा केवल प्रत्यर्थी वादीको स्वामित्वमा रहेको जग्गा होइन भन्ने आधारमा मात्र यी प्रत्यर्थीको भोगलाई इन्कार गरी उक्त जग्गा यी पुनरावेदकको भोगमा रहेभएको भन्न नसकिने हुँदा राजीनामा गरी लिएको र यसै जग्गाको विषयमा परेको मुद्दामा प्रतिवादीहरूका बाबुले दाबी छाडी मिलापत्र गरी यी प्रत्यर्थी / वादीको नै उक्त जग्गामा भोगाधिकार कायम हुन आएको देखिएको अवस्थामा हाल आएर सो जग्गाको भोगमा पुनरावेदक / प्रतिवादीले प्रत्यर्थी / वादीलाई अवरोध गर्न कानूनतः मिल्ने देखिँदैन।

४. कसैको भोगाधिकार भएको सम्पत्तिमा अरू कसैले अवरोध सिर्जना गर्न खोजेको अवस्थामा

भोगाधिकारमाथि खिचोला गरेको भन्नु पर्ने नै हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा पनि यी प्रत्यर्थी / वादीको आफ्नो भोगाधिकार रहेको जग्गामा प्रतिवादीहरूले खिचोला गरेको भन्ने दाबी जिकिर रहेको छ । पुनरावेदक प्रतिवादीले पनि खिचोला गरेको कुरालाई अन्यथा भन्न नसकी केवल प्रस्तुत जग्गा आफ्नो भोगाधिकारभित्र रहेको भनेर मात्र जिकिर लिएको देखिन्छ । आफ्नो कुनै पनि प्रकारको हक र भोग नरहेको जग्गामा भोगाधिकार रहेको भनेर जिकिर गर्नुको अर्थ खिचोला गरेको तथ्यलाई स्वीकारेको मानिन जान्छ । भोगाधिकारमा खिचोला गरेको भन्ने मात्र दाबी रहेको उक्त जग्गासमेतका जग्गाहरू यी प्रत्यर्थी वादीले प्रतिवादीहरूको हजुरआमा सोभामाया मगर्नीबाट प्रतिवादीहरूका बाबु टंकप्रसादलाई समेत साक्षी राखी र.नं. ४४९६ बाट मिति २०३१/३/४ मा गरिएको राजीनामालाई अन्यथा भन्न नसकिएको साथै भोगमा विवाद पर्दा टंकप्रसादले भूमि सुधार कार्यालय, मोरङमा मोही बेदखली मुद्दा दिएकोमा “मोही बेदखली गरे भन्ने वादी दाबी छाडी” मिति २०३२/०९/०१ मा मिलापत्र भएको र भोगमा खिचोला गरेको होइन भन्ने पुनरावेदकको जिकिरसमेत रहेको नहुँदा विवादित जग्गामा प्रतिवादीले खिचोला गरेको देखिएकोले खिचोला मेटाई पाउने तहऱ्याई पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलालाई अन्यथा भन्न सकिँदैन ।

५. अतः माथि विवेचित आधार, कारण र प्रमाणहरूबाट विवादित जग्गामा प्रत्यर्थी / वादीको भोगाधिकार रहेको र उक्त जग्गामा पुनरावेदक / प्रतिवादीले खिचोला गरेको देखिएकोले विवादित जग्गामा वादीको फिरोद दाबी पुन नसक्ने तहऱ्याई मोरङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९/२/७ मा भएको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीले भोगमा गरेको खिचोलासम्म मेटाई वादीले जग्गा चलन चलाई पाउने तहऱ्याई पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०७१/५/३१ मा भएको फैसला मिलेकै देखिएकोले

सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. हरिकृष्ण कार्की

इजलास अधिकृत: यदुराज शर्मा
इति संवत् २०७५ साल असार १ गते रोज ६ शुभम् ।

४४४ ७७ ७७

निर्णय नं. १०१००

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
फैसला मिति : २०७४।८।२६

मुद्दा: कुटपिट अङ्गभङ्ग

०७१-CR-११०३

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला धनुषा कनकपट्टी गाउँ
विकास समिति वडा नं.३ बस्ने रामलाल चमार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : बुधनराम चमारको जाहेरीले नेपाल
सरकार

०७१-CR-११०४

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला धनुषा, कनकपट्टी गाउँ
विकास समिति वडा नं. ३ बस्ने जिवछ यादव

विरुद्ध
प्रत्यर्थी / वादी : बुधनराम चमारको जाहेरीले नेपाल सरकार

- कसुरदारलाई सजाय गरी अपराधको रोकथाम र नियन्त्रण गरी समाजमा शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्ने फौजदारी न्यायको उद्देश्य हो। कसुरदारलाई आउदो समयमा अपराधिक कार्य गर्नबाट हतोत्साह गर्ने र आफ्नो कार्य प्रति पश्चातापको सिर्जना गर्नु, कसुरको मात्राअनुसार सजाय गर्नु दण्डप्रणालीको महत्त्वपूर्ण उद्देश्य हो। कसुरदारलाई सजाय तोक्दा दण्ड गरे जस्तो मात्र पनि देखिनु हुँदैन। कसुरको मात्रा र गाम्भीर्यअनुसार दण्ड पाएको अनुभूति गरी पश्चातापको वातावरण सिर्जना हुने किसिमले दण्ड गर्नुपर्ने।
- मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको ६ नं. मा दामासाहीले सजाय गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको पनि देखिँदैन। जब कानूनले दामासाहीले सजाय हुन्छ भनी स्पष्ट नगरेको अवस्थामा प्रस्तुत वारदातको घटनाक्रम, प्रतिवादीहरूको संख्या तथा पीडितउपर परेको घा खतसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रतिवादीहरूलाई जनही सजाय गर्दा नै फौजदारी न्यायको उद्देश्य तथा कुटपिटको महलको ६ नं. को कानूनी व्यवस्थाको मक्सद पूरा हुने।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेवप्रसाद यादव, विद्वान् अधिवक्ता श्री सतिसकुमार झा
प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री विमलप्रसाद ढुङ्गेल
धनुषा जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री द्वारिकामान जोशी
पुनरावेदन अदालत जनकपुर

फैसला

न्या.विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

मिति २०६३।७।३ गतेको राति अं. ८ बजेको समयमा म जाहेरवाला तथा पिता असर्फी राम चमार, जोगिन्दररामसमेत जोगिन्दररामको घर दरबाजामा बसी आफ्नो रोजगारीको सम्बन्धमा कुरा कानी गरिरहेको अवस्थामा एक्कासी विपक्षी जिवछ यादवसमेत हात हातमा खुकुरी, फलामे रड लाठीसमेत बोकी आई हामीलाई चारैतर्फबाट घेराउ गरी हाम्रो शरीरमा जत्र तत्र प्रहार गरी मसमेतलाई अङ्ग भंग पारी घाइते बनाई भागी फरार भएको हुँदा निजहरूलाई खोज तलास गरी कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरी दरखास्त।

जिल्ला धनुषा कनकपट्टी गाउँ विकास समिति वडा नं. ३ स्थित जोगिन्दरराम चमारको घर आँगन दरबाजा रहेको। निजको घरभन्दा पूर्व अगाडि आँगन रहेको, सोही आँगनमा जोगिन्दरराम चमार, असर्फी राम चमार र बुधन राम बसी कुरा गरिरहेको अवस्थामा प्रतिवादी जिवछ यादवसमेतले हात हातमा

खुकुरी, फलामे रड, लाठीसमेत प्रहार गरी घाइते पारेको ठाउँको घटनास्थल मुचुल्का ।

बुधन राम चमार, जोगिन्दरराम चमार, असर्फी राम चमारसमेतको अङ्ग शरीरमा विभिन्न ठाउँमा चोटपटक लागेको हो भन्नेसमेत बेहोराको घाउ जाँच केस फारम रिपोर्ट ।

मिति २०६३।७।३ गते राति अं. ८ बजेको समयमा मलगायत मेरो छोरा बुधन राम र जोगिन्दररामसमेत जोगिन्दररामको दरबाजामा बसी आफ्नो रोजगारीसम्बन्धी कुरा गरिरहेको अवस्थामा प्रतिवादीहरू मिली हात हातमा खुकुरी, रड, लाठीसमेत बोकी आइ मसमेत माथि जथाभावी प्रहार गर्न लाग्दा प्रतिवादी जिवछले प्रहार गरेको लाठीबाट जोगिन्दरको बायाँ खुट्टा भाँचेको, लक्ष्मण यादवले प्रहार गरेको लाठीले जोगिन्दररामको बायाँ हात भाँचेको, राम लखन चमारले प्रहार गरेको लाठीले जोगिन्दररामको दाहिने हात भाँचेको देखी खुकुरी, लाठी, रड प्रहार गर्दा मेरो दाहिने हात भाँचेको, बायाँ खुट्टामा काटेको र टाउको काटेको हो । निज प्रतिवादीहरूको प्रहारबाट मेरो छोरा बुधन राम चमारको बायाँ हात भाँचेको, टाउको हातसमेत काटी घाउ भएको हो भन्नेसमेत बेहोराको असर्फी राम चमारको घटना विवरण ।

असर्फी राम चमारको कागजलाई पूर्ण समर्थन हुने गरी जोगिन्दरराम चमारले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६३।७।३ गते राति अं. ८ बजेको समयमा बुधन राम चमारको निजको बाबु असर्फी राम चमार जोगिन्दरराम चमारको दरबाजामा बसी कुराकानी गरी रहेको अवस्थामा जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित प्रतिवादीहरू मिली हात हातमा लाठी, रड, खुकुरीसमेत बोकी जाहेरवाला लगायत जोगिन्द्र, बुधन राससमेतलाई कुटपिट गरी घाइते बनाएको हो भन्नेसमेत बेहोराको घटना विवरण कागज ।

प्रतिवादीहरू जिवछ यादव, लक्ष्मण यादव,

रमेश यादव, रामलाल चमार, दिलीप कुमार राम चमार, सिकिन्दर चमार, लक्ष्मण राम चमार, श्याम ठाकुर, योगेन्द्र साह, विरेन्द्र साहले मुलुकी ऐन कुटपिटको १, २, ५, १८ नं. को कसुर गरेको देखिन्छ । अतः प्रतिवादीहरू जिवछ यादव, लक्ष्मण यादव, रमेश यादव, रामलाल चमार, दिलीपकुमार राम चमार, सिकिन्दर राम चमार, लक्ष्मण राम चमार, श्याम ठाकुर, योगेन्द्र साह, विरेन्द्र साहलाई कुटपिट महलको ६ नं. अनुसार सजाय गरी ऐ. १८ नं. र जिवछ यादवले वचन दिएकोले कुटपिटको १६ नं. अनुसार थप सजाय हुन साथै उक्त घटना वारदातबाट पीडित घाइतेहरू जोगिन्दरराम चमार, असर्फी राम चमार, बुधन राम चमारले घा खर्चको बिल भरपाइ पेस गरेमा कुटपिटको ६ नं. अनुसार घा खर्च भराई दिनसमेत मागदाबी गरिएको छ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग पत्र ।

मज्वरोको बिरामी भएकोलेमिति २०६३।७।३ गते आफ्नै घरमा थिएँ । जाहेरवालाहरूलाई कसरी घा चोट लाग्यो मलाई थाहा छैन । मैले घटना वारदात गरेको छैन । सो घटनामा गएको पनि छैन । म ज्वरोको बिरामी भएकोले अभियोग दाबीअनुसार सजाय पाउनु पर्ने होइन । अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी सिकिन्दर राम चमारले अदालतमा गरेको बयान ।

मउपरको जाहेरी बेहोरा झुठ्ठा हो । घटना विषयमा मलाई थाहा पनि छैन । म काठ मिस्रीको काम गर्छु । पीडितलाई कसले कुटे त्यो पनि थाहा छैन । मलाई फसाउन झुठ-जाहेरी दिएका हुन् । जाहेरवालालाई कुटपिट गरेको छैन । अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी श्याम ठाकुरले गरेको बयान ।

जाहेरवालालाई कुटपिट गरेको छैन । कुटपिट भएको भनिएको दिन जिल्ला महोत्तरी गाउँ विकास समिति बलेवामा थिएँ । त्यहाँ बिरामी परी उपचार गराई निको भई मिति २०६३।७।८ गते मात्र आफ्नो घर

फर्की आएको हुँ, घटना सम्बन्धमा केही थाहा छैन । अभियोग मागदाबीअनुसार अपराध नगरेकोले सजाय पाउनुपर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी लक्ष्मण राम चमारले गरेको बयान ।

मिति २०६३ साल असोज २८ गते आफ्नो ससुराली यसै जिल्लाको इटहर्वा गई कार्तिक १२ गते घर फर्की आएको हुँ । जाहेरवालालाई कुटपिट गरेको छैन । मउपरको जाहेरी झुठ्ठा हो । मलाई फसाउन झुठ्ठा जाहेरी दिएका हुन् । घटना वारदातको दिन गाउँघरमा थिइन । अभियोग दाबीको कसुर गरेको छैन, अभियोगबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रमेश यादवको बयान ।

यसै जिल्लाको झटियाही गाउँ विकास समितिमा पोखरी ठेकामा लिएकोले माछा मार्न मिति २०६३।७।३ गते बिहानै झटियाही गएको र ऐ. ४ गते २ बजे आफ्नो घर आएको हुँ । जाहेरी बेहोरा झुठ्ठा हो । मैले कुटपिट गरेको छैन । कसले कुटपिट गरे थाहा छैन । अभियोग मागदाबीअनुसार सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराका प्रतिवादी लक्ष्मण यादवले गरेको बयान ।

मिति २०६३।७।१ गते म आफ्नो ससुराली जिल्ला सिरहा तुल्सीपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ मा गएको र ७ गते आफ्नो घर फर्की आएको हुँ । जाहेरी बेहोरा झुठ्ठा हो । मैले जाहेरवालालाई कुटपिट गरेको छैन । घटना वारदात विषयमा केही थाहा छैन । अभियोग बेहोरा झुठ्ठा हो । तसर्थ, अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी विरेन्द्र साहले गरेको बयान ।

यसै जिल्लाको मानसिंहपट्टी गाउँ विकास समिति बस्ने इन्दल नुनीयाको छोरीको छठीयारको निम्तामा मिति २०६३।७।३ गते निजकहाँ गएको हो र भोलि पल्ट बिहान ८ बजे घर फर्की आएको हुँ । घटना सम्बन्धमा केही थाहा छैन । जाहेरी बेहोरा झुठ्ठा हो । मैले कुटपिट गरेको छैन । अभियोग दाबीको कसुर

नगरेकोले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी योगेन्द्र साह गरेको बयान ।

यस अदालतबाट जारी भएको म्यादमा प्रतिवादी जिवछ यादव, दिलीप कुमार राम चमार-१, रामलाल चमार-१ समेत हाजिर नभई सुरु म्याद गुजारी बसेको ।

प्रतिवादी जोगिन्दरका साक्षी इन्दल नोनीया-१, प्रतिवादी लक्ष्मणका साक्षी सोन्फी मण्डल-१, घटनास्थलका राम चन्द्र राम, पीडित जोगिन्दरराम, प्रतिवादी लक्ष्मणको साक्षी दिलीपकुमार महारा, पीडित असर्फी राम चमार, प्रतिवादी रमेशको साक्षी बेचन राम, प्रतिवादी श्याम ठाकुरको साक्षी विन्धनाथ मण्डल, प्रतिवादी लक्ष्मण रामको साक्षी रामविलास महारा-१, प्रतिवादी विरेन्द्र साहको साक्षी जगवीर साहको बकपत्र भई मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीमध्येका जिवछ यादव, रामलाल राम चमार र दिलीपकुमार चमारले सुरु म्यादै गुजारी बसेको देखिँदा निजहरूको हकमा अ.बं. १९० ले मुलतबी रहने ठहर्छ । असर्फी राम र बुधन रामलाई परेको घा खत कुटपिटको २ नं. को परिभाषाबमोजिमको अङ्गभङ्गको परिधिभित्र नपर्ने अवस्था देखिएकाले निजहरूको हकमा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम दुनियावादी फौजदारी कुटपिटतर्फ परिणत हुने ठहर्छ । पीडित जोगिन्दररामको घा जाँच केस फारामबाट निजको देब्रे खुट्टाको Tibia र Fibula र दाहिने हातको Humerus Bone भाँचिएको देखिएको र सो कुरा पीडितको बकपत्रसमेतबाट प्रतिवादी लक्ष्मण यादवसमेतले प्रहार गरी भाँचिएको भनी उल्लेख भएको हुँदा प्रतिवादी लक्ष्मण यादव, रमेश यादव, विरेन्द्र साह, योगेन्द्र साह, श्याम ठाकुर, लक्ष्मण राम, सिकिन्दर रामलाई कुटपिटको ६ नं. ले जनही २/२ वर्ष कैद र रु.५०००।- (पाँच हजार) जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।२८ गतेको फैसला ।

मिति २०६३।७।३ गते राति म आफ्नो गाउँ घरमै थिइन् । टिल्हीमा थिएँ । मैले कुटेको, खुट्टा भाँचेको भन्ने भनाइ झुट्टा हो, अभियोग दाबीअनुसार मैले कुनै कसुर अपराध गरेको छैन, मैले कुटपिट गरेको छैन । म निर्दोष हुँदा अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेतको प्रतिवादी जिवछ यादवको बयान ।

प्रतिवादी जिवछ यादवको साक्षी डोमा यादव र विष्णुदेव साहले बकेको बकपत्र ।

प्रतिवादी रामलाल चमार र दिलिपकुमार चमार वारदातमा संलग्न रहेको कुरा वादीका साक्षीका बकपत्रबाट पुष्टि भएको हुँदा निजहरूलाई जनही २/२ वर्ष कैद र रु. ५ हजार जरिवाना हुने र प्रतिवादी जिवछ यादव कसुरमा इन्कार रहेको र सो कुरा निजको साक्षीबाट पुष्टि भएको देखिँदा निजले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०६७।११।१ गतेको फैसला ।

सुरुले गरेको फैसलामा हाम्रो चित्त बुझेन । जनकपुर अञ्चल अस्पतालबाट जाँच हुँदा पीडित जोगिन्दर रामको खुट्टा र हात पूर्ण काम लाग्ने भनेको छ । यसरी काम लाग्ने वा आंशिक काम लाग्ने भइसकेपछि कुटपिटको २ नं. को परिभाषाबमोजिम अङ्गभङ्ग भन्न मिल्दैन । पीडितले बकपत्र गर्दा हामी प्रतिवादीले निजलाई के कहाँ प्रहार गरेको हो सो कुरा उल्लेख गर्न सकेको छैन । हामीले निजलाई प्रहार गरेको कुरा कुनै प्रमाणबाट पुष्टि नभएको अवस्थामा अन्य प्रतिवादीले २ वर्षका दरले ८ वर्ष कैद काटिसकेकोमा पनि हामीले जनही २ वर्ष कैद र जरिवाना गर्ने गरी सुरुले गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी लक्ष्मण राम र श्याम ठाकुरको पुनरावेदन पत्र ।

अ.बं. १९० नं. बमोजिम वारेन्ट जारी हुने मुद्दा मुलतबी हुने हो । अङ्गभङ्ग मुद्दा वारेन्ट जारी हुने मुद्दा नभएकोमा पनि ३ जना प्रतिवादीको हकमा मुलतबी राख्ने गरी भएको फैसला मिलेको छैन । त्यसै

गरी पीडित असर्फी रामको देब्रे खुट्टाको LB. Fibula को हाडमा Fracture भएको र अर्को बुधन रामको दाहिने पाखुरामा कटाई Gravois प्रकृतिको हो भनी घाउजाँच हुँदा लेखाएकोमा कुटपिटको महलको २ नं. को परिभाषाभित्रको वारदातलाई कुटपिटतर्फ परिणत गरेको फैसला आत्मनिष्ठ छ । पीडितको अङ्ग भाँचिएर सामान्य काम लाग्ने अवस्थामा भएपनि ४ वर्ष कैद गर्नुपर्नेमा २ वर्ष मात्र कैद गरेको र कुटपिटको १८ नं. ले हुल भई कुटपिट भएको तथ्य स्थापित भएकोमा सोतर्फ समेत सजाय गर्नुपर्नेमा सोसमेत नगरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्मको फैसला बदर गरी अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा कुटपिटअन्तर्गत अङ्गभङ्ग मुद्दा वारेन्ट जारी हुने मुद्दा नभएको अवस्थामा फरार रहेका प्रतिवादीहरूको हकमा मुलतबी राखी दिएको, हुल भई कुटपिट गरेकोमा हुलतर्फ सजाय भएको नदेखिएको साथै अङ्गभङ्गतर्फ जनही २ वर्ष कैद हुने ठहर्नाई सुरुबाट भएको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परेको देखिँदा निजहरूलाई अदालतमै म्याद बुझाइदिने र मुलतबी हुने प्रतिवादीहरूलाई ऐनबमोजिम झिकाउने र लक्ष्मण राम चमार र श्याम ठाकुरसमेतको पुनरावेदन परेको सूचना पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय जनकपुरलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६७।१०।१२ गतेको आदेश ।

पीडितहरूको चोटको प्रकृतिबाट धेरैजना हुल भई कुटपिट गरेको तथ्य स्थापित भएको पाइन्छ । सोही बेहोरालाई समर्थन गरी अदालतमा बकपत्र भएको पाइन्छ । धेरै जनाको हुल समूहले घटना घटाएकोमा Principle of common intention र Principle of common object को सिद्धान्त आकर्षित हुन जाने हुँदा सबै प्रतिवादी जिम्मेवार हुनुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा

प्रतिवादीहरू जिवछ यादव, रामलाल र दिलिपसमेतको संलग्नता प्रमाणित भइरहेकोमा समान अवस्थाका प्रतिवादीमध्ये कसैलाई कसुर ठहर र कसैलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुनुको साथै पीडितको दुईवटा अङ्ग भाँचिएको र काम लाग्ने भएपनि कुटपिटको ६ नं. ले ४ वर्ष कैद र हुलतर्फ जरिवाना गर्नुपर्नेमा प्रतिवादी रामलाल र दिलिपलाई जनही २ वर्ष कैद गरेको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादी जिवछ यादवलाई अभियोग दाबीबमोजिम र प्रतिवादी रामलाल र दिलिपलाई जनही ४ वर्षको र रु. ७५,४००।- जरिवाना गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

सुरुले गरेको फैसलामा मेरो चित्त बुझेन । म पुनरावेदकको नाउँको सुरु म्याद रीतपूर्वक तामेल नै नभई मलाई सुनुवाइको मौका दिएको छैन । कुटपिटको २ नं. को परिभाषाबमोजिम अङ्गभङ्ग हुन कुनै अङ्ग बेकम्मा भई काम नलाग्ने भएमा मात्र अङ्गभङ्ग हुन्छ । जोगिन्दररामलाई जनकपुर अञ्चल अस्पतालबाट जाँच हुँदा दाहिने हात पूर्ण रूपमा काम लाग्ने भनेको छ । अर्कोतर्फ दुइवटा अङ्गमाथि काम लाग्ने भएमा अधिकतम ४ वर्ष कैद हुनेमा ९ जनालाई १८ वर्ष कैद गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रामलाल चमारको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी रामलाल चमारको हकमा दोहोरो पुनरावेदन परेकोले दुवै पक्षलाई परस्पर जानकारी गराउने र वादी नेपाल सरकार भएको मिति २०६८।३।१० को पुनरावेदनमा एउटा मुद्दाको समान स्तरका प्रतिवादीहरूको हकमा यसै अदालतबाट मिति २०६७/१०/१२ मा विपक्षी झिकाउने आदेश भइसकेको हुँदा प्रस्तुत पुनरावेदन पनि सोही पुनरावेदनसँग अन्योन्या स्रोत सम्बन्ध भएकोले अ.बं. २०२ नं. समेत बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई पेस

गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६८।१।१९ गतेको आदेश ।

प्रतिवादीमध्येका जिवछ यादवले समेत वारदातमा जोगिन्दररामलाई चोट छाडेको भन्ने पीडित जोगिन्दरराम र प्रत्यक्षदर्शी रामचन्द्र रामले अदालतमा किटानी बकपत्र गरिरहेको अवस्थामा निजलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरेको र कुटपिटको १८ नं. बमोजिम हुल गरेबापत थप सजाय नगरेको हदसम्मको धनुषा जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म केही उल्टी भई प्रतिवादी जिवछ यादवलाई २ वर्ष कैद र ५ हजार जरिवाना हुने ठहर्छ र प्रतिवादीहरूलाई कुटपिटको १८ नं. बमोजिम जनही रु. ३००।- थप जरिवानासमेत हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६९/३/११ को फैसला ।

अभियोग दायर भएपछि मेरो नाममा जारी भएको म्याद मलाई प्राप्त भएको छैन । मलाई कुनै थाहा जानकारी नभएकोले प्रतिरक्षा गर्ने मौका नपाई भएको उक्त फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छ । मेरो हकमा मुलतबीबाट जागेपछि मुद्दामा हाजिर हुन म्याद दिनुपर्नेमा नदिई सजाय ठहर गरिएको छ । पीडित जोगिन्दररामले वारदात अँध्यारो समयमा भएको भनी बकपत्र गरेका छन् । यस्तोमा चिन्न सकिने भनेको अवस्था छ । मैले निजलाई कुटपिट गर्नुपर्ने अङ्गभङ्ग गर्नुपर्ने कारण छैन । मेरो चोटबाट जोगिन्दररामको दाहिने हात भाँचिएको भन्ने आरोप रहेकोमा निजको सो हात पूर्ण रूपमा काम लाग्ने भन्ने जनकपुर अञ्चल अस्पतालको पत्रबाट देखिएको छ । तसर्थ, माथि उल्लिखित आधार कारणबाट मलाई सजाय र जरिवानासमेत गर्ने गरेको धनुषा जिल्ला अदालतको र जनकपुर पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क)(ख) बमोजिम दोहोर्न्याई हेरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रामलाल चमारको निवेदनपत्र ।

वारदात मिति २०६३/७/३ गते ८ बजेको समयमा म मेरो ससुराली जिल्ला धनुषा सोनिगामा गाउँ विकास समिति वडा नं. ९ टिल्ही गाउँमा गएको थिएँ। त्यहाँबाट मिति २०६३/७/५ मा आफ्नो घरतर्फ आएको छु। उक्त कुरा मेरो साक्षीले अदालतमा आई बकपत्र गरी पुष्टि गरिदिएका छन्। पुनरावेदकले आफ्नो फैसलामा नै जोगिन्द्ररामले कागज गर्दा प्रतिवादी जिवछ यादवले बयान दिएको कुरा उल्लेख गरेको देखिँदैन भन्ने स्वीकार गरेको अवस्था छ। यसप्रकार पुनरावेदन अदालत जनकपुरले वादी पीडितको कथन एकतर्फ अविश्वसनीय रहेको भनी प्रमाणित गर्ने अर्कोतर्फ अविश्वसनीय कथनकै आधारमा मलाई सजाय गर्ने गरेको अवस्था छ। म पुनरावेदकउपरको अभियोग प्रमाणित नभएको अवस्थामा मलाई सजायसमेत हुने ठहर्‍याई गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क)(ख) बमोजिम दोहोर्‍याई हेरी निस्सा पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी जिवछ साहको निवेदनपत्र।

यसमा मुलुकी ऐन कुटपिटको महलको ६ नं. मा जनही सजाय गर्ने व्यवस्था नभएको सन्दर्भमा यी निवेदक प्रतिवादीहरूलाई जनही कैद र जरिवानाको सजाय गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६९/३/११ मा भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ तथा अ.बं. १८४क नं. र ने.का.प. २०५५, नि.नं. ६५५६, पृष्ठ ३२८ मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको व्याख्यात्मक त्रुटि भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम दोहोर्‍याई हेरी निस्सा प्रदान गरिदिएको छ। नियमबमोजिम गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७१/११/२० को यस अदालतको आदेश।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक

रामलाल चमारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेवप्रसाद यादवले पीडित बुधनलालले मेरो पक्षलाई चिन्दिन भनेको अवस्था छ। पीडित बुधनको हात पूर्ण रूपमा काम लाग्ने भन्ने Medical Report बाट देखिएको अवस्थामा मेरो पक्षलाई सजाय गर्ने गरेको फैसला मिलेको छैन। तसर्थ, सफाइ पाउनु पर्छ भनी तथा प्रतिवादी जिवछ यादवको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सतिसकुमार झाले मेरो पक्ष वारदातमा उपस्थित भएको अवस्था छैन। उपचार गरी Discharge भइसकेपछि जाहेरी परेको छ। मेरो पक्षप्रति बदनियतसाथ जाहेरी परेको छ। तसर्थ, अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

पुनरावेदक जिवछ यादव र रामलालसमेतका प्रतिवादीहरूले बुधनराम, असर्फी राम र जोगिन्द्ररामलाई कुटपिट गरी हात खुट्टाको जोर्नी भाँचिदिई अङ्गभङ्ग गरी कुटपिटको १, २, ५ र १८ नं. को कसुर अपराध गरेकोले निजहरूलाई कुटपिटको ६ नं. र १८ नं. बमोजिम सजाय गरी प्रतिवादी जिवछ यादवलाई वचनतर्फ ऐ. को १८ नं. बमोजिम थप सजाय गरी पीडितलाई उपचार गराउन लागेको बिलबमोजिमको खर्चसमेत दिलाई भराई पाउन अभियोग मागदाबी भएकोमा असर्फीराम र बुधनरामलाई परेको घा खत कुटपिटको महलको २ नं. को परिभाषाबमोजिम अङ्गभङ्गको परिधिभित्र नपर्ने अवस्थाको देखिँदा निजहरूका हकमा दुनियाँवादी कुटपिट मुद्दामा परिणत गरी प्रतिवादीमध्येका जिवछ साहलाई सफाइ दिने र पीडित जोगिन्द्ररामकोलाई परेको घा खत अङ्गभङ्गको देखिँदा सोबाहेकका अन्य प्रतिवादीहरूलाई कुटपिटको ६ नं. अनुसार जनही २ वर्ष कैद र ५ हजार जरिवाना हुने ठहरी धनुषा जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको र सो फैसलाउपर चित्त नबुझाई प्रतिवादीहरू रामलाल, श्याम ठाकुर,

लक्ष्मण राम र वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन परेकोमा सुरु जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादी जिवछ यादवलाई कुटपिटको ६ नं. बमोजिम २ वर्ष कैद र ५ हजार जरिवाना तथा हुल गरेबापत सबै प्रतिवादीहरूलाई जनही रु.३००१- थप जरिवाना हुने गरी पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट फैसला भएको देखियो । सो फैसलाउपर चित्त नबुझाई प्रतिवादीहरू रामलाल चमार र जिवछ यादवको तर्फबाट मुद्दा दोहोऱ्याई हेरिपाउँ भन्ने निवेदन परेकोमा यस अदालतको मिति २०७१/११/२० को आदेशअनुसार मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रोहमा दर्ता हुन आएको देखियो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहससमेतको आधारमा प्रतिवादीहरू रामलाल चमार र जिवछ यादवको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन? र पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई कुटपिटको ६ नं. र १८ नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला मिले वा नमिलेको के रहेछ सोही विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. अब निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मिति २०६३/७/३ गते राति ८ बजेको समयमा म जाहेरवाला बुधन राम, पिता असर्फी राम र जोगिन्द्रराम पीडित जोगिन्द्ररामको दरबाजामा बसेको अवस्थामा प्रतिवादीहरू हात हातमा लाठी, भाला, खुकुरी, फलामे रडसमेत लिई हामीहरूलाई चारैतिरबाट घेरा हाली प्रतिवादीमध्येका जिवछ यादवले यिनीहरूका हात खुट्टा भाँची अङ्गभङ्ग बनाइदेउ भनी बचन दिई आफूसमेत भई शरीरका विभिन्न भागमा जत्रतत्र जथाभावी प्रहार गरी हात खुट्टा भाँची शरीरमा विभिन्न घा खत पारी अङ्गभङ्ग पारेकोले निजलाई कुटपिटको महलको ६ नं. र १८ नं. बमोजिम थप सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग माग दाबी रहेको देखिन्छ । पीडित असर्फी

राम र जोगिन्द्ररामसमेतले प्रतिवादीहरूको नाम कितान गरी आफूलाई कुटपिट अङ्गभङ्ग गरेको भनी उल्लेख गरेका छन् । प्रत्यक्षदर्शीहरू रामचन्द्र राम, हेमनारायण यादव, फौदार राम चमार र राजेन्द्र राम चमारले सबै प्रतिवादीहरूको नाम उल्लेख गरी क-कसले कुटेको भन्ने बेहोरा उल्लेख गरी जाहेरीको बेहोरालाई पूर्ण समर्थन हुने गरी अदालतमा बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले अदालतमा कसुरमा इन्कार रही बयान गरे तापनि सो इन्कारीलाई कुनै पनि वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेस गरी समर्थन गराउन सकेको देखिँदैन । प्रतिवादीको इन्कारी बयान मात्र सफाइको आधार हुन सक्दैन । प्रतिवादी जिवछ यादव आफू उक्त दिन वारदातस्थलमा नरही अन्यत्रै रहेको जिकिर लिएको देखिन्छ । आफू अन्यत्र रहेको भनी लिएको जिकिर जाहेरवाला तथा प्रत्यक्षदर्शीहरूको कागजबाट खण्डित भइरहेको देखिन्छ । आफू अन्यत्र रहेको जिकिरको प्रमाण यस्तो जिकिर लिनेले नै पेस गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा आफूलाई अन्यत्रै रहेको जिकिर प्रमाणित हुने कुनै सबुद प्रमाण प्रतिवादी जिवछ साहबाट पेस हुन सकेको देखिँदैन ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा पीडितहरू असर्फी राम, बुधन राम र जोगिन्द्र राम रहेको देखिन्छ । पीडितहरू असर्फी राम र बुधन रामको हकमा अङ्गभङ्ग कुटपिटतर्फको दाबी नपुगी दुनियाँवादी फौजदारी मुद्दामा परिणत हुने गरी फैसला भएतर्फ वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट निवेदन परेको नदेखिँदा त्यसतर्फ प्रस्तुत मुद्दाबाट केही बोलिरहनु पर्ने देखिएन । साथै पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट कुटपिटको १८ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई जनही ३०० थप जरिवाना गर्ने गरेतर्फ पनि अन्य प्रतिवादीहरूको पनि निवेदन परेको नदेखिँदा सोतर्फ समेत प्रस्तुत मुद्दामा केही बोलिरहन परेन ।

४. प्रतिवादीहरू मध्येका जिवछ यादव

र रामलाल चमारको मात्र मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी पाउन निवेदन परेको देखियो। प्रतिवादीहरूलाई कुटपिटको ६ नं. मा जनही सजाय गर्ने व्यवस्था नभएको अवस्थामा समेत जनही सजाय गरेको हुँदा सोही आधारमा यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्‍याई हर्ने निस्सा प्रदान भएको देखियो। प्रतिवादीहरूलाई कुटपिटको महलको ६ नं. बमोजिम जनही २ वर्ष कैद र ५ हजार जरिवाना तथा हुलतर्फ कुटपिटको १८ नं. बमोजिम थप सजाय हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला मिले वा नमिलेको के रहेछ सो सम्बन्धमा समेत विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो।

५. प्रतिवादीहरूलाई कुटपिटको महलको ६ नं. अनुसार जनही २ वर्ष कैद र ५ हजार जरिवाना गरेतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत वारदातमा धेरै संख्याका प्रतिवादीहरू भई पीडितलाई कुटपिट अड्गभड्ग गरेको देखिन आएको छ। कसुरदारलाई सजाय गरी अपराधको रोकथाम र नियन्त्रण गरी समाजमा शान्ति सु-व्यवस्था कायम गर्ने फौजदारी न्यायको उद्देश्य हो। कसुरदारलाई आउँदो समयमा आपराधिक कार्य गर्नबाट हतोत्साह गर्ने र आफ्नो कार्यप्रति पश्चातापको सिर्जना गर्नु, कसुरको मात्राअनुसार सजाय गर्नु दण्डप्रणालीको महत्त्वपूर्ण उद्देश्य हो। कसुरदारलाई सजाय तोक्दा दण्ड गरे जस्तो मात्र पनि देखिनु हुँदैन। कसुरको मात्रा र गाम्भीर्यअनुसार दण्ड पाएको अनुभूति गरी पश्चातापको वातावरण सिर्जना हुने किसिमले दण्ड गर्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत वारदातमा धेरै प्रतिवादीहरू भई सामूहिक तवरले पीडितहरूलाई कुटपिट गरेको अवस्था छ। एक व्यक्तिले गर्ने अपराधभन्दा धेरै व्यक्ति मिली सामूहिक तवरले गरिने अपराधमा कसुरको मात्रा र गुरुत्व बढी हुनु स्वभाविक नै हुन्छ। मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको ६ नं. मा दामासाहीले सजाय गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको पनि देखिँदैन। जब कानूनले दामासाहीले सजाय हुन्छ भनी स्पष्ट नगरेको अवस्थामा

प्रस्तुत वारदातको घटनाक्रम, प्रतिवादीहरूको संख्या तथा पीडितउपर परेको घा खतसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रतिवादीहरूलाई जनही सजाय गर्दा नै फौजदारी न्यायको उद्देश्य तथा कुटपिटको महलको ६ नं. को कानूनी व्यवस्थाको मक्सद पूरा हुने देखिन्छ। प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादीहरूको समूह हुल भई कुटपिट गरी पीडित जोगिन्द्र रामको अड्ग भड्गको खत भएको देखिएको छ। तसर्थ मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान हुँदा यस अदालतको मिति २०७१।११।२० को आदेशसँग सहमत हुन सकिएन।

६. पीडितमध्येका जोगिन्द्ररामको बायाँ हातको Humerus Bone Fracture भएको, देब्रे हातको Alan Fracture भएको र देब्रे खुट्टाको Tibia र Fibula Fracture भएको र शरीरभरी घाउ चोट लागेको भन्ने घा जाँच केस फारामबाट देखिएको छ। पीडितलाई लागेको घाउ चोट ठीक भए नभए सम्बन्धमा अस्पतालबाट जाँच गर्दा पीडित जोगिन्द्ररामको देब्रे हातको Alina malunionn भए तापनि काम लाग्ने अवस्थाको देखिन्छ। दाहिने हातको Humerus bone भाँचिई पछि जोडी काम लाग्ने भएको, निजको देब्रे खुट्टाको Tibia र Fibula दुवै जोडिएको अवस्थाको देखिए पनि पूर्ण रूपमा काम लाग्ने अवस्थाको देखिँदैन भनी जनकपुर अञ्चल अस्पतालको मिति २०६५/३/१० को पत्रबाट देखिएको छ।

७. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन, कुटपिटको १, २, ५, १८ नं. को कसुर गरेकोले कुटपिट महलको ६ नं. अनुसार सजाय गरी ऐ. १८ नं. बमोजिम र प्रतिवादीमध्येका जिवछ यादवले वचन दिएकोले निजलाई कुटपिटको १६ नं. अनुसार थप सजाय गरी वारदातबाट पीडित घाइतेहरू जोगिन्द्रराम चमार, असर्फी राम चमार, बुधन राम चमारले घा खर्चको बिल भरपाइ पेस गरेमा कुटपिटको ६ नं. अनुसार घा खर्च भराई पाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी रहेको पाइन्छ।

८. मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको २ नं. मा "...मेरुदण्ड, डडालनु, हात खुट्टा वा यिनैको जोर्नी भाँची फुकाली बेकम्मा पारिदिमा अङ्गभङ्गको खत ठहर्छ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइयो। जनकपुर अञ्चल अस्पतालको रिपोर्टबाट पीडित जोगिन्द्रको देब्रे खुट्टा पूर्ण रूपमा काम लाग्ने अवस्थाको नदेखिँदा उक्त २ नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूले पीडित जोगिन्द्र रामको घाउचोट अङ्गभङ्गको खतभित्र नै पर्ने देखिन आउँछ।

९. मुलुकी ऐन कुटपिटको ६ नं. मा "...एउटै किसिमको काम लिने एउटाभन्दा बढी अङ्ग हुनेमा सो अङ्ग मात्र बेकम्मा पारिदिएको भए माथि लेखिएको सजायको आधा सजाय गर्नुपर्छ। सो खत निको भई काम लाग्ने भएमा दुई वर्ष मात्र कैदको सजाय गर्नुपर्छ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइयो।

१०. वारदातमा संलग्न प्रतिवादीहरूको संख्या १० जनाको रहेको देखिँदा प्रस्तुत वारदात हुल हुज्जतको अवस्थामा भएको देखिन्छ। यसरी हुल हुज्जत गरी पीडितहरूलाई कुटपिट गरेको देखिँदा कुटपिटको १८ नं. समेतका अवस्थामा आकर्षित हुने नै देखियो।

११. अतः उपर्युक्त उल्लिखित आधार कारणबाट प्रतिवादीहरू जिवछ यादव र रामलाल चमारको समेत वारदातमा संलग्न भई पीडित जोगिन्द्ररामको बायाँ खुट्टा भाँची काम नलाग्ने बनाएको पुष्टि हुन आएको देखिँदा निज प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, कुटपिटको महलको ६ नं. को कसुरमा २ वर्ष कैद र ५ हजार जरिवाना तथा ऐ.नं. को १८ नं. बमोजिम थप जरिवाना ३ सय हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६९/३/११ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादीहरू जिवछ यादव र रामलाल चमारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। यस फैसलाको जानकारी पुनरावेदकहरूलाई

दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत

इजलास अधिकृत: केदारनाथ पौडेल
इति संवत् २०७४ साल मंसिर २६ गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं. १०१०१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री वमकुमार श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७४।१।१९

मुद्दा:- अंशचलन

०६६-CI-०९७३

पुनरावेदक / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, मातातिर्थ
गाउँ विकास समिति वडा नं.१ बस्ने नेपी
मिजारसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : काठमाडौं जिल्ला, मातातिर्थ
गाउँ विकास समिति वडा नं.१ बस्ने काली
मिजारसमेत

०६६-CI-१२०१

पुनरावेदक / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, मातातिर्थ
गाउँ विकास समिति वडा नं.१ बस्ने शान्ति
मिजार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : ऐ.ऐ. बस्ने काली मिजारसमेत

०६७-CI-०९०९

पुनरावेदक / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, मातातिर्थ
गाउँ विकास समिति वडा नं.१ बस्ने च्यामिनी
मिजार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : ऐ.ऐ. बस्ने, काली मिजारसमेत

०६७-CI-१११२

पुनरावेदक / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, मातातिर्थ
गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने रामचन्द्र
मिजार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : ऐ.ऐ. बस्ने काली मिजारसमेत

- कुनै अंशियारको नाममा कुनै सम्पत्ति रहँदैमा अंशबन्डाको ३० नं. को प्रयोजनको लागि व्यवहार प्रमाणबाट अंशबन्डा भइसकेको अर्थ गर्न मिल्दैन । व्यवहार प्रमाणबाट अंशबन्डा भएको देखिनका लागि पनि नरम गरम मिलाई अंशबन्डा गरेको, अंशबन्डा गरी भाग शान्ति पाएको सम्पत्ति आ-आफ्नो नाममा दाखिला खारेज भएको पनि देखिनु पर्ने ।
- अंशजस्तो नैसर्गिक हकमा अंशियारले पाउनु पर्ने सम्पत्ति नपाएसम्म वा विधिवत् अंश हक नछोडेसम्म अंश छुट्याई

लिन पाउने हुँदा सानातिना प्राविधिक कारण देखाई अंशहक भएको सम्पत्तिमा अंशियारलाई सो हकबाट वञ्चित गर्नु न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

- सगोलको अंशबन्डा लाग्ने सम्पत्ति भनी दाबी भएकोमा सगोलको सम्पत्ति होइन अंशबन्डा नलाग्ने निजी आर्जनको सम्पत्ति हो भन्ने पक्षले नै त्यसको सबुद गुजार्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- कुनै व्यक्तिले आफ्नो श्रम वा बौद्धिक क्षमताबाट कुनै सम्पत्ति आर्जन गर्दछ भने त्यस्तो सम्पत्तिलाई निजी आर्जन भनिन्छ । अंशबन्डाको विषयमा निजी आर्जन हुनको लागि अंशियारमध्ये कसैले एकाघर सगोलको सम्पत्ति प्रयोग नगरी सगोलको सम्पत्ति नमिसाइकन आफ्नै श्रम र सीपबाट कुनै सम्पत्ति आर्जन गरेको छ भने सो सम्पत्तिलाई स्वआर्जन भन्न सकिने ।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वसन्तराम भण्डारी, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गोपालप्रसाद अर्याल, श्री भोजराज भट्ट, श्री केदार गौतम

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री राजु बस्नेत

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१

सुरु तहमा फैसला गर्ने

मा.अतिरिक्त जिल्ला न्या. श्री वीरसिंह महारा
काठमाडौं जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने

माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
माननीय न्यायाधीश डा. श्री कुलरत्न भुर्तेल
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६/८/१ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

स्व. ससुरा दलबहादुरका ३ श्रीमतीमा जेठीतर्फका नसे मिजार माइलीतर्फका हामी फिरादीका पति तथा पिता मुसे मिजार कान्छीतर्फका दुराङ्गे मिजार, नरबहादुर र सानुभाई मिजार गरी ५ भाइको जायजन्म भएको पति तथा स्व. पिता मुसे मिजारका २ श्रीमतीमा जेठीका तर्फबाट एक मात्र छोरा विपक्षी रामचन्द्रको जन्म भएको र कान्छी म फिरादीका तर्फबाट २ छोरी र एक छोरा कान्छा मिजारको जायजन्म भएको थियो । यसरी हामी सबै परिवार एकासगोलमा बसी आएका र हामीबीच अंशबन्डा नभएकोमा कुनै विवाद छैन । ससुरा दलबहादुरका श्रीमतीहरू र हाम्रा पति तथा पिताको विभिन्न मितिमा मृत्यु भइसकेकोले पछि खान लाउन नदिई घरबाट निकालासमेत गरी अंश माग गर्दा नदिएकोले फिराद गर्न आएको छ । विपक्षीहरूसँग मेरो पति तथा पिताले पाउने ५ भागको १ भाग अंशबाट सौताको मृत्यु भइसकेकोले निजतर्फका छोरा १ हामी फिरादी २ समेत ३ अंशियार भएकोले पतिको भागबाट ३ भाग अंश छोराछोरी ३ जनाको विवाह खर्च पर सारी विपक्षीहरूबाट तायदाती फाँटवारी लिई अंश छुट्याई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको फिराद

पत्र ।

बाबु दलबहादुरको, कुनै पैतृक तथा बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति नभएको, मोही भई कमाएका जग्गाहरू घरसारमा आपसमा सल्लाह गरी भोगचलन गरी आएका हौं । फिरादीका पति तथा पिता मुसे मिजार, २०२० सालमा छुट्टी भिन्न भई बसेका हुन् । मोहियानी जग्गाहरू केही फिरादीहरूले नै कमाई भोगचलन गरी आएका छन् । यस्तो अवस्थामा विपक्षीहरूलाई हामीले अंश दिनुपर्ने होइन, छैन । वादी दाबी झुठा हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी काली चरण, दुराङ्गे, च्यामिनी र शान्ती मिजारको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

बन्डा गर्नुपर्ने पैतृक सम्पत्ति नभएको, भएको चल अचल सम्पत्ति लिई पिता मुसे मिजार २०२० सालमा छुट्टी भिन्न भई बसेका, बाजेका नाउँको मोहियानी रहेका जग्गाहरू घरसारमा एकआपसमा बाँडी भोगचलन गरी आएकोमा आमा तथा बाबुको मृत्युपछि विपक्षी काली मिजारले मलाई सौतेनी व्यवहार गरी घरबाट निकाला गर्नु भएकोले ज्याला मजदुरी गरी खाँदै आइरहेको । यस्तो अवस्थामा मैले अंश दिनुपर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रामचन्द्र मिजारको प्रतिउत्तरपत्र ।

पिता दलबहादुरको मृत्युपश्चात् २०१४ सालभन्दा पछि विपक्षीहरूका पति तथा पिता र अन्य प्रतिवादीहरू समेतसँग छुट्टी भिन्न भई बसेको, बन्डा गर्नुपर्ने पैतृक सम्पत्ति केही नहुँदा बाबुको मोहियानी हकका केही जग्गाहरू अंशबापत लिई भोगचलन गरी आएको र नापीका समयमा जग्गाधनी श्री ५ जेठा कान्छा जिजु मुमा बडामहारानीले त्यागपत्र, गरिदिएका कारण मेरा नाममा दर्ता हुनुपर्ने जग्गा भूलबाट दाजु दुराङ्गेका नाउँमा नापी दर्ता भएकोमा निजले कागज गरी दिएपछि मेरा नाममा दर्ता भएको हो । यसरी व्यवहार प्रमाणबाट २०१६ सालदेखि छुट्टी भिन्न भई बसेको व्यक्तिले अन्य प्रतिवादीहरूसँग २०२० सालमा छुट्टी भिन्न भएका फिरादीका पति तथा पिताका अंशियारालाई

मैले अंश दिनुपर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कुमाले भन्ने नरबहादुर सार्कीको प्रतिउत्तर पत्र।

वादी प्रतिवादीहरू पहिले नै छुट्टी भिन्न भई बसेकोले वादीहरूलाई प्रतिवादीहरूले अंश दिनुपर्ने होइन भन्नेसमेत प्रतिवादीहरूका साक्षी पूर्णबहादुर रोक्का र गणेशबहादुर पुरकारीले गरेको बकपत्र।

प्रस्तुत मुद्दा मिति २०५३।३।१७ मा तामेलीमा रहने आदेश भई मिति २०६२।१।१८ मा तामेलीबाट जागेको।

यसमा यी वादीको सौतेनी कान्छी सासु धनमायाको सन्तान दोराङ्गे मिजारले आफ्नी आमातर्फका भाइ नरबहादुरसमेत उपर दिएको २०६१ सालको दे.नं.३५२९ को अंश मुद्दामा २०२० सालपूर्व नै छुट्टी भिन्न भइसकेको मानी अंश पाउँ भन्ने दाबी नपुग्ने ठहर भई फैसला भएपश्चात् प्रस्तुत मुद्दा तामेलीबाट जागी कारबाही भएकोमा उक्त मुद्दामा प्रतिवादीको कथनलाई आधार, प्रमाण मानी अंशबन्डा अधि भइसकेको ठहर भइसकेकोले प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीको कथनलाई अन्यथा हो भन्न नसकेको हुँदा वादीहरू एकासगोलमा रहे भएको अवस्था नदेखिएको हुँदा अंश पाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न सक्दैन भन्ने मिति २०६२।४।२९ को काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला।

विपक्षीहरूको मिलेमतोमा दायर भएको अंश मुद्दामा हामीहरूलाई नबुझी हामीहरू संलग्न नभएको अंश चलन मुद्दाको फैसला हामी विरुद्ध प्रमाण लगाई अंश नपाउने ठहर गरेको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी सुरु माग दाबीबमोजिम ५ भागको १ भाग विवाह खर्च परसारी ३ भागको २ भाग अंश दिलाई पाउँ भन्ने वादीहरूको पुनरावेदन पत्र।

यसमा यस मुद्दाको २०६२।४।२९ मा फैसला हुँदा प्रमाणमा लिएको २०६१।१०।१५ मा ०६१ सालको दे.नं. ३५२९ को अंश चलन मुद्दाको फैसला बदर गरिपाउँ भनी, यिनै पुनरावेदकले २०६२।५।६

मा फैसला बदर मुद्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दायर गरी विचाराधीन अवस्थामा रहेको कुरा च.नं. २५४४०, मिति २०६३।३।१८ को पत्रसाथ प्राप्त प्रमाणमा आएको २०६२ सालको दे.नं.३६३४ को फैसला बदर मुद्दाको मिसिलबाट देखिएकोले उक्त फैसला बदर मुद्दाको किनारा नभएसम्म प्रस्तुत मुद्दा किनारा गर्न नमिल्ने हुँदा मुद्दा किनारा भई पुनरावेदन परी, आएपछि वा अन्तिम भएपछि यो मुद्दासमेत जगाई कारबाही किनारा गर्ने गरी अ.बं.१२ नं. अनुसार मुलतबीमा राखिदिने भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०६३।३।२० को आदेश।

यसमा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा विचाराधीन २०६२ सालको दे.नं.३६३४ को फैसला बदरसमेत मुद्दा किनारा भएपछि प्रस्तुत मुद्दा जगाउने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६३।३।२० मा मुलतबीमा रहेकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा विचाराधीन बकसपत्र लिखत बदरसमेत मुद्दा मिति २०६३।१२।१९ मा मुलतबी रहेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा जगाई पाउँ भनी उक्त आदेशको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी पुनरावेदकको निवेदन परेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा मुलतबीबाट जगाई दिएको छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६४।२।२० मा भएको आदेश।

यसमा पुनरावेदक वादी पक्षले अंश पाएको कुनै आधिकारिक लिखतबाट पुष्टि भएको अवस्था नदेखिँदा वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२।४।२९ मा भएको फैसला सबुद प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा नमिली फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६४।५।२५ मा भएको आदेश।

वादीहरू २०२२ सालभन्दा पहिले नै छुट्टी भिन्न भइसकेका छन्। आफ्नो नाममा रैकर जग्गा कुनै

नरहेको अवस्थामा मोहीको रूपमा बल बुदीले कमाएको जग्गा रैकर परिणत गरी आ-आफ्नो भागजति दर्ता नामसारी गराएको जग्गामा आँखा गाडी मुद्दा दिएका हुन् भन्ने प्रतिवादीहरूको छुट्टाछुट्टै लिखित प्रतिवाद ।

यसमा पुनरावेदक वादी र प्रतिवादीको नातामा विवाद नभएको पुनरावेदक वादीका पति पिताले कानूनबमोजिम अंश पाएको वा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको ३० नं. बमोजिम व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टी भिन्न भएको देखिने अंशियारको बीचमा जग्गा दर्ता दाखिला नामसारी भएका प्रमाणसमेत नभएको हुँदा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मुलुकी ऐन, अंशबन्डाका २०, २१, २२ र २३ नं. बमोजिम बन्डा गर्नुपर्ने चल अचल सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी वादी प्रतिवादी दुवै पक्षबाट दाखिल गर्न लगाई पेस हुन आउने फाँटवारीमा उल्लेख भएको बिगोको आधारमा नपुग कोर्ट फीसमेत वादीबाट दाखिल गर्न लगाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६४।९।२४ मा भएको आदेश ।

मिति २०६४।९।२४ को आदशानुसार वादी प्रतिवादीबाट पेस भएको तायदाती फाँटवारी मिसिल सामेल रहेको ।

वादीहरू २०१६ सालमै छुट्टी भिन्न भएका हुन् भन्ने सुनेको हुँ । मेरा नाउँमा रहेको कि.नं. ११८७ मा मेरो पति तथा अन्य कुनैको हक छैन भन्ने अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएकी नेपी मिजारको बयान कागज ।

मिति २०६६/४/२६ को आदेशानुसार अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएकी नरबहादुर मिजारकी श्रीमती नेपी मिजारबाट पेस भएको तायदाती मिसिल सामेल रहेको ।

मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट वादीहरूले कानूनबमोजिम अंश लिई पाइसकेको वा भोग बिक्री व्यवहार प्रमाणबाट समेत अंशहक प्राप्त गरिसकेको

भन्ने कुरा मिसिल संलग्न तथ्यगत वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट समर्थित भएको नदेखिँदा अंश नलिएका अंशियारले कानूनबमोजिम अंश हक पाउनु पर्ने नै देखिन आयो । दाबीबमोजिम अंश पाउने ठहर गर्नुपर्नेमा अंशमा दाबी नपुग्ने गरी सुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२/४/२१ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ । मिसिल संलग्न पेस भएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ५ भाग लगाई ५ भागमध्ये १ भाग पति मुसे मिजारको भागबाट दुई छोरीको विवाह खर्च पर सारी ३ भागमध्ये २ भाग अंश पुनरावेदक वादीहरूले पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६/८/१ को फैसला ।

हामीहरूको कानूनबमोजिम अंशबन्डा लाग्ने पैतृक सम्पत्ति नभएकोले परिवारले कमाई आएको मोहियानी जग्गा घरसारमा कमाउने गरी बाँडफाँड गरी भिन्न भएको हो । त्यसरी बाँडफाँड गरिएको मोहियानी जग्गा सम्बन्धित जग्गा कमाउने व्यक्तिको नाउँमा सर्वे नापीमा मोही जनाई नापी भएको छ । छुट्टाछुट्टै मोही दर्ता भई मोही जग्गा भोगचलन गरिएको बेहोराले नै छुट्टी भिन्न भएको प्रमाणित गर्दछ । म नरबहादुर मिजारले ६ वर्षसम्म बाँसबारी छाला जुत्ता कारखानामा काम गर्नुको साथै २०३० सालदेखि काठमाडौंको भोटाहिटीमा जुत्ता व्यवसाय गरी आर्जित रकमबाट काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ख, कि.नं. ६३६ को क्षे.फ. ०-६-० जग्गा स्व. आर्जनबाट खरिद गरेको हुँदा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १८ नं. बमोजिम बन्डा लाग्ने होइन । त्यसैगरी म नेपी मिजारले मेरो माइतीको सम्पत्ति अपुतालीबाट प्राप्त गरेकी, माइतीको दाइजो एवं मेरो स्वआर्जनसमेतबाट प्राप्त रकमबाट काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३१, कि.नं. १३८७ को क्षे.फ. ०-४-१-३ जग्गा खरिद गरी सोमा घरसमेत बनाएकी हुँदा त्यस्तो सम्पत्ति बन्डा लाग्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला

कानूनप्रतिकूल भएकोले उल्टी गरी हाम्रो पुनरावेदन जिकिरबमोजिम न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीहरू नेपी मिजार र नरबहादुर मिजारको संयुक्त पुनरावेदनपत्र ।

मसमेतको नाउँमा कुनै पैतृक, पति, ससुरासमेतको पालाको बन्डा लान्ने सम्पत्ति नभएको मिसिल संलग्न प्रमाण कागज एवं तायदाती फाँटवारीबाट देखिई रहेको अवस्थामा सुरुको फैसला उल्टी हुने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला मुलुकी ऐन, अ.बं. १८ र ३० नं. को प्रतिकूल हुँदा सो फैसला बदर गरी मेरो पुनरावेदन जिकिरबमोजिम न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको शान्ति मिजार र च्यामिनी मिजारको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै पुनरावेदनपत्र ।

म पुनरावेदक रामचन्द्र मिजारले पिताको अंश भाग भनी आजसम्म भोग्न देख्न नपाएको अवस्थामा मैले विपक्षी वादीहरूलाई अंश दिनुपर्दछ भन्ने विपक्षीले पाउने होइन। अन्य प्रतिवादीहरूले अंशबन्डाको ३० नं. बमोजिम व्यवहार प्रमाण भोग बिक्री आदिका आधारमा पिता मुसे मिजारले पहिला नै अंश लिइसकेका छन् भन्नलाई कुन कुन सम्पत्ति कहिले पाए र ती हाल के कुन अवस्थामा छ भनी देखाउने दायित्व अ.बं. ३० नं. को दाबा लिने अन्य प्रतिवादीको हो । त्यस्तो दावा मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा पिता मुसे मिजारले अंश पाउने कुरामा विवाद नहुँदा मेरो पुनरावेदन जिकिरबमोजिम न्याय इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रामचन्द्र मिजारको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा वादी प्रतिवादीहरूसँग पैतृक सम्पत्ति रहेको देखिँदैन । प्रतिवादीहरूका नाममा रहेका जग्गा नापी फिल्डबुकमा मोहीका रूपमा जनिई जग्गाधनी तत्कालीन राज परिवारका सदस्यहरूका नाममा रहेको देखिन्छ । मिति २०२६/६/१३ को नेपाल राजपत्रको सूचनाले तत्कालीन राजदरबारका सदस्यहरूको फरमायसी बिर्ता मोहीको नाममा दर्ता देखिएबाट

अंशबन्डाको ३० नं. को परिप्रेक्ष्यमा समेत प्रस्तुत विवाद विचारणीय देखिन्छ। मानो छुट्टिएको मितिपछिको आर्जन पनि बन्डा गरिदिएको पनि पाइन्छ । वादी काली मिजारको दुई अविवाहिता छोरीहरूलाई पुनरावेदन अदालतले विवाह खर्चसम्म छुट्ट्याएको पाइन्छ । तर मिति २०६६/८/१ मा पुनरावेदन अदालतले फैसला गर्नुपूर्व नै अविवाहिता छोरी अंशियार नै कायम गर्नुपर्ने भएकोमा निजहरूलाई अ.बं. १३९ नं. बमोजिम नुबझी अंशियार कायम पनि नगरी सो फैसलामा कार्यविधिगत त्रुटि भएकोसमेत कारणबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई आएपछि वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८/६/४ को आदेश ।

हामी वादी प्रतिवादीहरू एकै अंशियार भएकोमा विवाद नभएको, प्रतिवादीहरूले समेत हामी छुट्टी भिन्न भएको भन्ने तथ्य पुष्टि हुने कुनै लिखत प्रस्तुत गर्न नसक्नुका साथै अंश भागबापत यो यति सम्पत्ति हामीहरूले बुझी लिएको भनी भन्न र देखाउन नसकेको अवस्था हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६/८/१ मा भएको फैसला कायम राखी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादीहरू काली मिजार र प्रचण्ड रमतेलको संयुक्त लिखित जवाफ ।

यसमा वादी काली मिजारको दुई अविवाहिता छोरीहरू नबुझी भएको फैसलामा कार्यविधिगत त्रुटि भएको भन्नेसमेत आधारमा विपक्षी झिकाउने आदेश भएको देखिँदा वादी काली मिजारको छोरीहरूको नाम, थर, वतन, पुनरावेदक र विपक्षीहरूबाट मुलुकी ऐन, अ.बं. १३३ नं. बमोजिम कागज गराई खुलाउन लगाई खुल्न आएको वतनमा म्याद जारी गरी निजहरू उपस्थित हुन आएमा अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझी लगाउका मुद्दाहरू समेत साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१/१०/१२ को आदेश । आदेशानुसार अ.बं. १३३ नं. बमोजिम कागज

गराई काली मिजारका दुई छोरीहरू सानु रम्टेल र देवकी रम्टेलले हाम्रो विवाह भएको छैन । हामीहरूले नियमानुसार अंश पाउनु पर्छ भनी गरेको बयान मिसिल सामेल रहेको ।

यसमा मुलुकी ऐन, अ.बं. १३९ नं. बमोजिमको म्यादमा हाजिर भई आज यस अदालतमा बयान गर्ने सानु रम्टेल र देवकी रम्टेल कारणीसरह देखिँदा निजहरूलाई तारेखमा राखी नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२/१/१० को आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दा मेलमिलापको लागि पटकपटक सर्वोच्च अदालतको मेलमिलाप केन्द्रमा पठाइए तापनि मिलापत्र हुन नसकेको ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदक / प्रतिवादी नरबहादुर मिजारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वसन्तराम भण्डारी विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गोपालप्रसाद अर्याल र श्री भोजराज भट्टले वादी प्रतिवादीहरूबीच व्यवहार प्रमाणबाट छुट्टी भिन्न भइसकेको देखिन्छ । यिनीहरूले मोहीको रूपमा छुट्टाछुट्टै नापी, सोही जग्गाहरू छुट्टाछुट्टै भोगचलन, छुट्टाछुट्टै घरपछि छुट्टाछुट्टै दर्ता र केही अंशियारहरूले बिक्रीसमेत गरिसकेको हुँदा कानूनतः बन्डा लाग्ने सम्पत्ति नभएको स्थितिमा मेरो पक्षले बाँसबारी छाला जुत्ता कारखानामा केही वर्ष काम गरी पछि आफैँले जुत्ता व्यवसाय गरी स्वआर्जन गरी काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. २२ख, कि.नं. ६३६ को क्षे.फ. ०-६-० जग्गा खरिद गरेकोमा सो जग्गासमेत बन्डा लाग्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०६६/८/१ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी मेरो पक्षको पुनरावेदन जिकिरबमोजिम न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी / वादी प्रचण्ड रम्टेलको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री राजु बस्नेतले वादी प्रतिवादीहरूबीच हालसम्म अंशबन्डा नभएको र नातामा समेत विवाद नभएको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ । विपक्षीहरूले मेरो पक्ष छुट्टी भिन्न भएको भन्ने तथ्य पुष्टि हुने कुनै लिखत प्रस्तुत गर्न नसक्नुका साथै अंशभागबापत यो यति सम्पत्ति मेरो पक्षले बुझी लिएको भनी भन्न र देखाउन नसकेको स्थितिमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला सदर कायम राखी न्याय इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पुनरावेदक / प्रतिवादी रामचन्द्र मिजारको तर्फबाट उपस्थिति विद्वान् अधिवक्ता श्री केदार गौतमले मेरो पक्षको पिताले अंश पाए कि पाएनन् वा लिए खाए कि भन्ने कुरा अनुमानका आधारमा भन्दा पनि पैतृक सम्पत्तिको भोग बिक्री व्यवहार कानूनी तथ्यका आधारमा निरूपण गर्नुपर्ने कानूनी प्रश्न हो । मेरो पक्षको पिताले नै अंश पाएको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि नभएको अवस्थामा मेरो पक्षले विपक्षीहरूलाई अंश दिनुपर्छ भन्नु न्यायोचित नदेखिँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६/८/१ को फैसला सदर कायम राखी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस बुँदालाई समेत मध्यनजर राखी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातको अध्ययन गरी प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६/८/१ को फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदन जिकिरबमोजिम हुनुपर्ने हो वा होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, हामी सबै परिवार एकासगोलमा बसी आएका र हामीबीच अंशबन्डा भएको छैन । दलबहादुरका श्रीमतीहरू र हाम्रा पति तथा पिताको विभिन्न मितिमा मृत्यु भइसकेकोले पछि खान लाउन नदिई घरबाट निकालासमेत गरी अंश माग गर्दा नदिएकोले नियमानुसारको अंश पाउँ भन्नेसमेत

बेहोराको फिराद दाबी भई दलबहादुरको कुनै पैतृक तथा बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति नभएको मोही भई कमाएको जग्गाहरू घरसारमा सल्लाह गरी आपसमा भोगचलन गरी आएका हुँदा विपक्षीलाई हामीहरूले अंश दिनुपर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिउत्तर भएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको सुरु फैसलालाई उल्टी गरी मिसिल संलग्न पेस भएको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ५ भाग लगाई ५ भागमध्ये १ भाग पति मुसे मिजारको भागबाट २ छोरीको विवाह खर्च पर सारी ३ भागमध्ये २ भाग अंश वादीहरूले पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६/८/१ को फैसलामा चित्त नबुझाई प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा पुनरावेदन परी प्रस्तुत पुनरावेदन निर्णयार्थ पेस भएको रहेछ ।

३. मूल पुर्खा दलबहादुरका जेठी श्रीमती काली मिजारको तर्फबाट जन्मेका लक्ष्मण भन्ने कालिचरण मिजार र दलबहादुरकै कान्छी श्रीमती धनमाया मिजारका छोरा प्रतिवादी दोरङ्गे मिजारले वादीहरू काली मिजार र कान्छा मिजार भन्ने प्रचण्ड रम्तेल (मिजार) लाई अंश दिई यस अदालतबाट मिति २०७०/७/१३ मा मिलापत्र गरिसकेको ०६६-CI-११९०, ०६६-CI-११९१ को अंशचलन मुद्दाबाट देखियो ।

४. अब, वादीहरू र बाँकी प्रतिवादीहरूको हकमा सम्म विचार गर्नुपर्ने भएको छ । मूल पूर्खा दलबहादुरका तीन श्रीमतीहरूमा जेठी काली मिजारतर्फ नसे मिजार, माइली जानुका मिजारतर्फ मुसे मिजार र कान्छी धनमाया मिजारतर्फबाट दोरङ्गे मिजार, नरबहादुर र सानुभाइ भन्ने लिलाबहादुर मिजारको जन्म भएको देखिन्छ । मुसे मिजारको दुई श्रीमतीमध्ये जेठीको तर्फ रामचन्द्र मिजार र कान्छी काली मिजारको तर्फबाट दुई छोरी सानु रम्तेल, देवकी रम्तेल र एक छोरा कान्छा मिजार भन्ने प्रचण्ड रम्तेल

देखियो भने सानुभाइ भन्ने लिलाबहादुर मिजारको दुई श्रीमतीमा शान्ति मिजार र च्यामिनी मिजार देखिई प्रस्तुत मुद्दामा नाता पुस्तावलीमा कुनै विवाद देखिएन । मिति २०७०/७/१३ मा यस अदालतबाट वादीहरू र प्रतिवादीहरू मध्ये लक्ष्मण भन्ने कालीचरण मिजार र दोरङ्गेको हकमा सम्म मिलापत्र हुँदा अरु बाँकी अंशियारको समेत अंश हक लाग्ने भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसलामा उल्लेख भएको श्रीसम्पत्तिहरूलाई समेत अरु अंशियारको भाग नलाग्ने आफ्नो अंश भाग रहने भनी सबै अंशियारहरूको बीचमा सहमति मन्जुरी भएको देखिएन । सो मिति २०७०/७/१३ को मिलापत्रले फैसलाअनुसार अरु अंशियारहरूको अंश हकलाई कुनै असर पर्न सक्दैन । सबै अंशियारहरूले सम्पत्ति बाँडफाँड गरेको सहमति नजनाई आफ्नो नाउँमा दर्ता रहेका जग्गाहरू लक्ष्मण भन्ने कालिचरण मिजार र दोरङ्गे मिजारको आ-आफ्नो नाउँमा दर्ता रहेका सम्पत्ति अंशबापत पाउने गरी भएको मिलापत्रबाट फैसलाले ठहर गरेको अरु पुनरावेदकहरूको समेत अंश लाग्ने हकलाई असर पार्न सक्दैन । फैसलाबमोजिम बाँकी सबै अंशियारहरूको अंश हक रहने नै हुन्छ ।

५. कुनै अंशियारको नाममा कुनै सम्पत्ति रहँदैमा अंशबन्डाको ३० नं. को प्रयोजनको लागि व्यवहार प्रमाणबाट अंशबन्डा भइसकेको अर्थ गर्न मिल्दैन । व्यवहार प्रमाणबाट अंशबन्डा भएको देखिनका लागि पनि नरम गरम मिलाई अंशबन्डा गरेको, अंशबन्डा गरी भाग शान्ति पाएको सम्पत्ति आ-आफ्नो नाममा दाखिला खारेज भएको पनि देखिनु पर्ने हुन्छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(२) बमोजिम प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम वादीलाई दिनु वा बुझाउनु पर्ने कुरा सो कानूनबमोजिम दिए वा बुझाएको छु भनी प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीको हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले वादीहरूलाई विधिवत् बन्डापत्र पारित गरी अंश दिएको वा घरसारमा नरम गरम मिलाई भाग शान्ति अंश दिएको

भन्ने कुराको प्रमाण पुऱ्याउन सकेको मिसिलबाट देखिँदैन । अंशजस्तो नैसर्गिक हकमा अंशियारले पाउनु पर्ने सम्पत्ति नपाएसम्म वा विधिवत् अंश हक नछोडेसम्म अंश छुट्याई लिन पाउने हुँदा सानातिना प्राविधिक कारण देखाई अंशहक भएको सम्पत्तिमा अंशियारलाई सो हकबाट वञ्चित गर्नु न्यायोचित हुँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा वादी र प्रतिवादीहरू अंशियार नाता भएको र अंशबन्डा भएको प्रमाण मिसिलबाट देखिँदैन । बाबु बाजेकै पालादेखि भोग गरेको मोहीको जग्गा प्राप्त भएको हुँदा त्यस्ता सम्पत्तिमा सबै अंशियारको अंश हक लाग्ने नै हुन्छ ।

६. काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ३१, कि.नं. ११८७ को क्षे.फ. ०-४-१-३ जग्गा र सोमा बनेको घरसमेत मेरो माइतीको दाइजो एवं मेरो स्वआर्जनबाट खरिद गरेको हुँदा बन्डा लाग्ने होइन भन्ने पुनरावेदक नेपी मिजारको पुनरावेदन जिकिरको सम्बन्धमा विचार गर्दा विवादित सम्पत्ति निजी आर्जनको हो भन्ने यी पुनरावेदक नेपी मिजारको भनाइ प्रमाणित हुने कुनै ठोस प्रमाण कागज निजले पेस गर्न सकेको छैन । निजी आर्जनबाट खरिद गरेको हो भन्ने प्रतिवादीको भनाइ प्रमाणित भएको देखिएन । सगोलको अंशबन्डा लाग्ने सम्पत्ति भनी दाबी भएकोमा सगोलको सम्पत्ति होइन अंशबन्डा नलाग्ने निजी आर्जनको सम्पत्ति हो भन्ने पक्षले नै त्यसको सबुद गुजार्नु पर्ने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा विवादित उक्त सम्पत्ति निजी आर्जनको भनी भन्न मिल्ने देखिएन । सगोलको अवस्थामा आर्जन गरेको सम्पत्तिमा सबै अंशियारहरूको अंश रहने नै देखियो ।

७. पुनरावेदक / प्रतिवादी नरबहादुर मिजारले तायदातीमा उल्लेख गरेको काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. २२ख, बाँसबारी कि.नं. ६३६ को ०-६-० जग्गा र सो जग्गामा रहेको २ तल्ले पक्की घर बाँसबारी छाला जुत्ता कारखानामा काम गरी ऋण लिएर जुत्ता पेसा गरी आर्जन गरेको निजी सम्पत्ति हुँदा बन्डा गर्न

नपर्ने भनी उल्लेख गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा, कुनै व्यक्तिले आफ्नो श्रम वा बौद्धिक क्षमताबाट कुनै सम्पत्ति आर्जन गर्दछ भने त्यस्तो सम्पत्तिलाई निजी आर्जन भनिन्छ । अंशबन्डाको विषयमा निजी आर्जन हुनको लागि अंशियारमध्ये कसैले एकाघर सगोलको सम्पत्ति प्रयोग नगरी सगोलको सम्पत्ति नमिसाइकन आफ्नै श्रम र सीपबाट कुनै सम्पत्ति आर्जन गरेको छ भने सो सम्पत्तिलाई स्वआर्जन भन्न सकिन्छ ।

८. निज नरबहादुर बाँसबारी छाला जुत्ता कारखानामा काम गरेको छैनन् होइन भन्ने अंशियारहरूले कुनै जिकिर लिन सकेको पनि देखिएन । सो कि.नं. ६३६ को घर जग्गा हिमालयन फाइनान्स एन्ड सेभिङ कम्पनी लिमिटेडको फुकुवा गरिदिने भन्ने पत्रबाट देखिन्छ । फाइनान्सबाट लिएको ऋण चुक्ता गर्नमा अन्य अंशियारहरूले समेत सहयोग गरेको कुनै प्रमाण गुजार्न सकेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिँदैन । अतः निज पुनरावेदकले नोकरी गरी कमाई ऋण लिई व्यापार व्यवसाय गरी आर्जन गरेको पुष्टि हुन आएको छ । वादीहरूको पैतृक सम्पत्ति सबै मातातिर्थ गाउँ विकास समितिअन्तर्गत रहेको छ । बाँसबारी छाला जुत्ता कारखानामा काम गरी सोही स्थान बाँसबारीमा पुनरावेदक नरबहादुर मिजारले खरिद गरेको कि.नं. ६३६ नं. को घर जग्गा निजी आर्जनको भई बन्डा लाग्ने देखिएन । सोबाहेक अरु सम्पत्तिमा बन्डा लाग्ने नै देखियो ।

९. मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट वादी काली मिजारका दुई छोरीहरू सानु रमतेल र देवकी रमतेलसमेत अंशियार रहेको देखियो । यसर्थ, मूल अंशियार ५ जनामध्ये वादीको पति पिता मुसे मिजारले प्राप्त गर्ने १ भागबाट वादीहरू काली मिजार-१, प्रचण्ड रमतेल-१, बुझिएका सानु रमतेल-१, देवकी रमतेल-१ र विपक्षी रामचन्द्र मिजार-१ समेत जम्मा ५ जना अंशियार भई सो वादीका पति पिता मुसे मिजारको १ भागबाट वादीहरू काली मिजार र प्रचण्ड रमतेलले ५

भागको २ भाग अंश पाउने ठहर्छ । पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६/८/१ को फैसला केही उल्टी हुन्छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६/८/१ को फैसला केही उल्टी भई नरबहादुर मिजार नाउँ दर्ताको काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २२ख बाँसबारी, कि.नं. ६३६ को ०-६-० जग्गा र सो जग्गामा रहेको २ तल्ले पक्की घर निजको निजी आर्जनको भई बन्डा नलाग्ने ठहरेकाले सोबाहेक अन्य तायदातीमा उल्लिखित सम्पूर्ण सम्पत्तिबाट ५ भाग लगाई मुसे मिजारको १ भागबाट वादीहरू काली मिजार र प्रचण्ड रमतेलले ५ भागको २ भाग अंश छुट्याई लिन पाउने ठहरेको हुँदा नियमबमोजिम अंश छुट्याई पाउँ भनी वादीहरूको दरखास्त परे कानूनबमोजिम छुट्याई चलन चलाई दिनु भनी सुरुमा लेखी पठाउनु ----- १ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु --- २

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. बमकुमार श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत:- विद्याराज पौडेल
इति संवत् २०७४ साल फागुन ९ गते रोज ४ शुभम् ।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १०१०२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश डा. आनन्दमोहन भट्टराई
आदेश मिति : २०७५।४।१६
०७४-WO-०५२०

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : दोलखा जिल्ला, भिमेश्वर न.पा. वडा नं. ११
घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, कागेश्वरी
मनहरा न.पा. वडा नं. ११, काँडाघारी बस्ने
यज्ञप्रसाद सुवेदीको छोरी सान्त्वना सुवेदीसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : सहरी विकास मन्त्रालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- नागरिकको सम्पत्ति अपहरण हुने वा खोसिने विषयमा सरकार संवेदनशील हुनुपर्छ । ऐनबमोजिम तोकिएको कार्यप्रणालीमार्फत क्षतिपूर्ति पाउने कुरा व्यावहारिक रूपमा सुनिश्चित गरिनु पर्छ । यथार्थमा क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने र आयोजना निर्माण विस्तारको कार्य सँगसँगै जान सक्ने ।
- क्षतिपूर्ति कसले कहिले पाउने भन्नेबारेमा आयोजनाले पारेको प्रभावको आधारमा क्षतिपूर्ति पाउने व्यक्तिहरूको वर्गीकरण हुन सक्छ । उदाहरणको लागि घरबास नै गुमाउने वा सम्पूर्ण सम्पत्ति गुमाउनेहरू क्षतिपूर्ति पाउने प्राथमिकतामा पर्न सक्छन् भने न्यूनतम गुमाउने वा आयोजनाबाट

लाभान्वित हुनेहरू प्राथमिकतामा पछि पर्न सक्छन् । त्यस्तै स्थिति सांकेतिक रूपमा क्षतिपूर्ति पाउने अवस्था रहेकाहरूको पनि हुन सक्छ । यसबारेमा सरकारले निर्णय गर्न नपाउने भन्ने हुँदैन र अदालतले त्यसो गर्न पाउँदैन भनेको पनि छैन । सम्पूर्ण आधार र कार्यप्रणाली न्यायपूर्ण हुनुपर्छ भन्नेसम्म यस अदालतको दृष्टिकोण हो । जनताहरू अन्यायमा परेको वा सम्बन्धित निकायले कानूनबमोजिमको दायित्व पूरा नगरेको कारण उपचार विहीनताको स्थिति बनेको दुलुदुलु हेरेर बस्न अदालतले कदापि नसक्ने ।

- आयोजनाको निम्ति जग्गा प्राप्ति ऐनअन्तर्गत जग्गा प्राप्त गर्ने बेलामा के कति जग्गा आयोजनामा पर्छ भन्ने अभिलेखिकरण (Documentation) सम्म नगर्ने वा अभिलेखिकरण वा जग्गा प्राप्तिको निर्णय नै गरेपनि आयोजनाको काम अघि बढेपछि असर परेका जनतालाई बिर्सदै जाने प्रवृत्तिको पक्षमा अदालत कदापि रहन सक्दैन । संविधानले हकहरू प्रत्याभूत गरेको छ भने तिनको हरहालतमा रक्षा गरिनु र तिनको उपभोग सुनिश्चित गरिनु पर्छ । यस विषयमा अदालत दृढ रही आएको र रहने ।
- वर्तमान संविधानद्वारा प्रत्याभूत अधिकारहरूको सन्दर्भमा यसो गर्दा नै अदालतले न्यायको धर्म निभाएको मानिन सक्छ । संविधानले सम्पत्तिको हक प्रत्याभूत गरेको छ भने सार्वजनिक हितको लागि जग्गा प्राप्त गर्दा क्षतिपूर्ति सुनिश्चित गरिनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. १३)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री यदुनाथ खनाल र श्री राजु बस्नेत एवं विद्वान् अधिवक्ता श्री लिलामणी पौडेल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री यमबहादुर वानियाँ, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री रामप्रसाद भण्डारी र श्री रामप्रसाद गौडेल तथा विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री हरेराम तिवारी र श्री नारायणप्रसाद गौडेल

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०७३, नि.नं. १७३५, पृ. २३४४
- ने.का.प. २०७२, नि.नं. ९५०८
- ने.का.प. २०६२, नि.नं. ७५४४, पृ. ६८९
- ने.का.प. २०५८, नि.नं. ६९७०, पृ. २९
- ने.का.प. २०५८, नि.नं. ७०४०, पृ. ५९९

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४
- नगर विकास ऐन, २०४५
- काठमाडौं उपत्यका नगर विकास प्राधिकरण ऐन, २०४५

आदेश

न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई : नेपालको संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

हामी निवेदकहरूको संयुक्त नाममा मोठ दर्ता ख्रेस्ता कायम भएको काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ४ कि.ता नं. १७६ को क्षे.फ.०-२-०-० जग्गामा कुनै सार्वजनिक जग्गा नघुसेको, जि.एल.डि. को बाटोसमेत नभएको र नापी नक्सामा कुनै बाटो जनिएको अवस्थासमेत छैन । हामी टोल छरछिमेकका व्यक्तिहरू मिली ४/४

फिट जग्गा छोडी बाटोको रूपमा प्रयोग गरी आएको अवस्था छ । यस्तो अवस्था हुँदाहुँदै विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ४ को कार्यालयले हामीहरूको जग्गासमेत पर्ने गरी बाटो विस्तार गर्ने भनी कानूनको विधि प्रक्रियासमेत मिचेर जबरजस्ती हाम्रो जग्गासमेत पर्ने गरी बाटो बिस्तार गर्न खोजिएको छ । हाम्रो दुई आना जग्गा मात्र भएको हुँदा जबरजस्ती नगर्नुहोस् भनी अनुरोध गर्दासमेत हामीहरूको कुरा सुनिएको छैन । जबरजस्ती हाम्रो सम्पत्ति (जग्गा) कब्जा गरी बाटो बनाउन लागिएको अवस्था छ । राज्यले व्यक्तिको सम्पत्ति प्राप्त गर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने र त्यसो नगरिएमा वा क्षतिपूर्ति नदिएको भएमा त्यस्तो कार्यलाई संविधानको धारा २५ ले अमान्य गर्दछ । हामी निवेदकहरूको पूर्ण कानूनी हक स्वामित्व भोगमा रहेको कि.नं. १७६ को क्ष.फ.०-२-०-० जग्गाबाट विपक्षीहरूले सडक विस्तार गर्ने वा बाटो निर्माण गर्ने सम्बन्धमा कुनै कानूनी प्रक्रिया पूरा गर्नु भएको छैन । बाटो निर्माणको लागि कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति नदिई गरिएका कार्यहरू नेपालको संविधानको धारा १७ (१) (ड)(च), धारा १८(१) र (२) एवं धारा २५ (१)(२) र (३) तथा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ देखि ११ सम्म र दफा १३, १४, र १६ ले प्रदान गरेका मौलिक हक र कानूनी अधिकारको प्रतिकूल रहेको छ । हाम्रो निजी सम्पत्तिबाट लुट शैलीमा बाटो बनाउने कार्य गर्न कुनै हालतमा मिल्दैन । प्रचलित कानूनबमोजिम जग्गा प्राप्त नै नगरी नागरिकको जग्गा जि.एल.डी. को बाटोमा परेको भनी सार्वजनिक बाटो कायम गर्न र जतिसुकै अत्यावश्यक भएपनि कानूनभन्दा बाहिर गई नागरिकको सम्पत्तिमाथि सिधै हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन । अतः हामी निवेदकहरूको जग्गाबाट बलपूर्वक सार्वजनिक बाटो बनाउने गरी कुनै निर्णय गरेको भए सो निर्णय, आदेश, परिपत्रलगायतका काम कारबाहीहरू (जे जो भएका छन्) कानूनविपरीत एवं नेपालको संविधानको धारा १८ र २५ समेतको प्रतिकूल

भएकाले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी नेपालको संविधान तथा कानूनले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी क्षतिपूर्ति नदिई जबरजस्ती बाटो विस्तारसम्बन्धी कुनै पनि काम कारबाही नगर्नु नगराउनु र जबरजस्ती हाम्रो जग्गामा प्रवेश नगर्नु भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशलगायतको जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश पुर्जी जारी गरी हामी निवेदकहरूको हक सुरक्षित गरिपाउँ । साथै हामीहरूको जग्गामाथि ठाडो हस्तक्षेप गरी बाटो निर्माण विस्तार गर्दा जग्गा पूरै सकिने अवस्था भई हामीलाई अपूरणीय क्षति हुने भएकोले माथि उल्लिखित जग्गामा बाटो निर्माण एवं विस्तारलगायतका कार्य गरी कुनै हस्तक्षेप नगर्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७४।१०।२५ गतेको **सान्त्वना सुवेदीसमेतको रिट निवेदन ।**

यसमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेश माग गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा दुवै पक्षलाई राखी छलफल गराउन उपयुक्त हुने देखिँदा अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि मिति २०७४।११।३ गतेको पेसी तोकियो सो अवधिसम्म निवेदकका नाउँमा दर्ता स्रेस्ता रहेको कि.नं. १७६ को जग्गामा हस्तक्षेप गरी बाटो निर्माण विस्तार जस्ता कार्य नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७४।१०।२६ को **यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश ।**

सार्वजनिक हित र सुविधाका लागि सडक निर्माण गर्ने, सडक विस्तार गर्ने कार्य नेपाल सरकारको हो । यसै सिलसिलामा कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त निकायबाट सार्वजनिक हितका खातिर सडक विस्तारका लागि प्रारम्भिक रूपमा निवेदकहरूको

घर, जग्गाको पर्खालमा चिह्न लगाउने कार्य प्रचलित कानूनबमोजिम नै भएकोले यस कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन। यस कार्यबाट निवेदकहरूको हक अधिकारको हनन नहुने भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको **सहरी विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ।**

रिट निवेदकका नाममा दर्ता रहेको जग्गाका सम्बन्धमा यस प्राधिकरणको कुनै विवाद छैन। विपक्षीले विवाद गर्नु भएको स्थानमा तत्कालीन काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समितिले २०४५/७/२९ र २०४६/५/१२ मा सो क्षेत्रका जग्गाधनी र मोहीहरूसँग छलफल अन्तरक्रिया गरी जग्गाधनी र मोहीहरूको सहमति लिई निर्णय गरी अर्बन प्लानरद्वारा नक्सा तयार गरी प्रस्तावित जि.एल.डी. सडक हो। विपक्षीले विवाद गर्नु भएको ६ मिटरको जि.एल.डी. सडक खोल्ने कार्य सम्पन्न भइसकेको बेहोरा निवेदन गर्दै यसै सडकको सम्बन्धमा राजेन्द्र महर्जनसमेत जना ११ ले पुनरावेदन अदालत पाटनमा २०७३/२/२५ मा ०७२-WO-०८९९ को निषेधाज्ञा परमादेश मुद्दाको रिट निवेदन दर्ता गर्नु भएको र राजेन्द्र महर्जनले ०७२-FJ-०१३३ को अदालतको अपहेलना मुद्दा पुनरावेदन अदालत पाटनमा मिति २०७३/३/६ मा दायर गर्नु भई यस प्राधिकरणबाट सो मुद्दामा लिखित जवाफ फिर्साई सो मुद्दाहरू २०७४/१/१३ मा खारेज हुने आदेश भई सोमा चित्त नबुझाई सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा दोहोर्चाई हेरी पाउँ भनी सम्मानित अदालतमा निवेदन गरी सो ०७४-RI-००५१ को निवेदनउपर सुनुवाइ हुँदा २०७४/४/१६ मा मुद्दा दोहोर्चाउने निस्सा प्रदान नभएको बेहोरा निवेदन गर्दछु। यसै विषयमा राजेन्द्र महर्जनसमेत जना ८ ले श्री काठमाडौं जिल्ला अदालतमा ०७३-CP-०१३९ को मुद्दा २०७४/४/९ मा दर्ता गरी मुलुकी ऐन, अ.बं.१७१(क) नं. बमोजिम रोक्का माग गर्नु भएकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट २०७४/९/२

मा निवेदन मागबमोजिम रोक्का राख्नु पर्ने देखिएन भन्ने आदेश भई हाल उक्त मुद्दा अन्तिम अवस्थामा विचाराधीन रहेको छ। यसै विषयमा एकपटक अन्तिम किनारा लागि सकेको विवादमा पुनः सोही विषयमा पात्र फेरिएर मात्र दायर भएको एवं निवेदक सान्त्वना सुवेदी जन्मनुभन्दा अगाडि नै विवाद गरेको जग्गामा समेत पर्ने गरी जि.एल.डी. सडक प्रस्तावित भएको हुँदा झुठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको **काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणको लिखित जवाफ।**

काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणको लिखित जवाफसँग करिब एकै मिलान हुने गरी **काठमाडौं महानगरपालिका, नगर कार्यपालिका कार्यालय तथा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.४ को कार्यालयले फिर्साएको संयुक्त लिखित जवाफ मिसिल सामेल रहेको।**

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री यदुनाथ खनाल र श्री राजु बस्नेत एवं विद्वान् अधिवक्ता श्री लिलामणी पौडेलले निवेदकसँग जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा छ; नगरपालिकाबाट नक्सा पास गरेर मात्र भौतिक संरचना निर्माण भएको छ; त्यस्ता संरचनाको निर्माण मापदण्डअनुरूप नै भएको भनी प्रमाणपत्रसमेत नगरपालिकाले दिएको छ; मेरा पक्षले मालपोत कार्यालयलाई नियमित रूपमा मालपोत बुझाइरहेको अवस्था छ; यस स्थितिमा बाटो विस्तार गर्ने निहुँमा पूरा गर्नुपर्ने कानूनी प्रक्रिया नै पूरा नगरी क्षतिपूर्ति नै नदिई नागरिकको सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हकलाई नै कुण्ठित पार्ने काम भएको छ; हुँदै नभएको बाटोलाई Guided Land Development (जि. एल.डि) को बाटो भनी आधिकारिकता नै पुष्टि हुन नसकेको नक्सा देखाई जनतालाई तिरिमिरि झ्याङ्ग बनाई प्रहरी प्रशासनको बलमा व्यक्तिगत सम्पत्तिमाथि राज्यले आफ्नो अधिकार सिर्जना गर्न खोजेको हुँदा **निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ**

भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरणको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री हरेराम तिवारी र श्री नारायणप्रसाद गौडेलले GLD बाटो भनी २०४५ सालमा नै निर्णय भएको हो; त्यसको कार्यान्वयन हाल आएर मात्र गरिएको हो; निवेदकले घर बनाउने नक्सा पास गर्दा बाटो देखाउनुभएको छ; सडक विस्तारको क्रममा पर्ने भौतिक संरचनाको क्षतिपूर्ति दाबी गर्नको निमित्त मिति २०७०।११।१४ को कान्तिपुर दैनिकमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरिएको छ; आफ्नो कर्तव्य पूरा नगरी अधिकार मात्र खोज्ने प्रवृत्ति उचित नभएकोले **रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।**

विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिकाको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामप्रसाद भण्डारीले र विपक्षी काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.४ को कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामप्रसाद गौडेलले GLD बाटो हो भन्ने कुरा उच्च अदालतबाट निरूपण भइसकेको हुँदा यो तथ्य प्रतिकूल हुने गरी अन्यथा दाबी गर्न मिल्दैन साथै तल्लो तहमा सुनुवाइ भइरहेको मुद्दालाई रिट क्षेत्राधिकारबाट हस्तक्षेप गर्नसमेत नमिल्ने हुँदा **रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।**

विपक्षी सहरी विकास मन्त्रालयको तर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री यमबहादुर बानियाँले निवेदकले जिकिर लिएका कतिपय कुराहरू जायज देखिए तापनि अदालतले नयाँ jurisprudence हरूको विकास गरी विकासको कार्यहरूमा अवरोध आउन दिनु हुँदैन; **रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।**

उपर्युक्त बहस र मिसिल संलग्न कागजहरूको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सन्दर्भमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. सो सन्दर्भमा विचार गर्दा; प्रस्तुत रिट निवेदन का.म.न.पा. वडा नं. ४ मा गर्न लागिएको बाटो विस्तारको विषयलाई लिएर दर्ता भएको देखिन्छ । निवेदनमा मूलतः आफ्नो कि.नं.१७६ को जग्गामा जि.एल.डि. बाटो नै नभएको, छिमेकीहरू मिली ४/४ फिट जग्गा बाटोको लागि छाडेको र नापी नक्सामा कुनै बाटो नै नजनिएको ठाउँमा कानूनको प्रक्रिया मिची कुनै क्षतिपूर्ति नदिई बाटो विस्तार गर्न लागियो । यस्तो कार्य नेपालको संविधानको धारा १७(२)(ड)(च), धारा १८(१) र (२) धारा २५(१)(२)(३) समेत विपरीत हुँदा हाम्रो जग्गामा सार्वजनिक बाटो बनाउन लागिएको भए सोसम्बन्धी निर्णय, आदेश र परिपत्रहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने नै निवेदकको मुख्य निवेदन जिकिर देखिन्छ । रिट निवेदकले उल्लेख गरेको स्थानमा काठमाडौं उपत्यका नगर विकास समितिले २०४५।०७।२९ र २०४६।०५।१२ मा सो क्षेत्रका जग्गाधनी र मोहीहरूको सहमति लिई निर्णय गरी जि.एल.डि. सडक प्रस्तावित गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

३. लिखित जवाफको बेहोराबाट निवेदिकाहरूको कि.नं.१७६ को जग्गासमेतमा पर्ने गरी बाटो विस्तार गर्न लागिएको रहेछ भन्ने देखिन्छ । बाटो बिस्तार कार्य सार्वजनिक हितको लागि गरिन लागेको कुरालाई निवेदिकाहरूले अस्वीकार गरेको पाइँदैन । बाटो बिस्तारको लागि जग्गा दिन हामी बाध्य छैनौं भन्ने पनि निवेदिकाहरूको भनाइ छैन । यहाँ जिकिर केबल बाटोको लागि जग्गा लिँदा विधिसम्मत प्रक्रियाको अनुशरण गरिएन र आफूलाई क्षतिपूर्ति दिइएन; क्षतिपूर्ति नदिई जग्गा लिई संविधानद्वारा प्रत्याभूत हकको उल्लङ्घन हुन्छ भन्ने नै रहेको पाइन्छ ।

४. तत् सम्बन्धमा विद्यमान कानूनी व्यवस्थातर्फ हेर्दा नेपालको संविधानको धारा २५ लगायतका व्यवस्थाहरू सान्दर्भिक हुने देखियो । धारा

२५ को सान्दर्भिक अंश देहायबमोजिम रहेका छन् ।

२५ सम्पत्तिको हक: (१) प्रत्येक नागरिकलाई कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने, व्यावसायिक लाभ प्राप्त गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुनेछ ।

(२) सार्वजनिक हितको लागिबाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्ने, प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन ।

(३) उपधारा (२) बमोजिम सार्वजनिक हितका लागि राज्यले कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दा क्षतिपूर्तिको आधार र कार्यप्रणाली ऐनबमोजिम हुनेछ ।

५. धारा २५ को उपर्युक्त व्यवस्थाको अतिरिक्त संविधानको धारा ३७ द्वारा प्रत्याभूत आफ्नो स्वामित्वमा रहेको बासस्थानमा हुने अतिक्रमण विरुद्धको हक, त्यस्तैगरी धारा १७(२)(ड) मा वर्णित बसोबास, (च) मा वर्णित पेसा व्यवसाय गर्ने हक र धारा १८(१) मा वर्णित कानूनको समान संरक्षणको हक पनि सम्पत्तिसम्बन्धी हकसँग अन्योन्याश्रित सम्बन्ध भएका हकहरू हुन् । यी हकहरू हनन हुन जाँदा अन्य हकहरू जस्तो शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी एवं सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकहरू समेत प्रभावित हुन पुग्छन् । त्यसैले पनि सडक विस्तारमा निवेदिकाहरूको जग्गा लिन खोजिएको भनी जिकिर लिएको विषय उपर्युक्त संवैधानिक हकहरू समेतको उपभोगसँग सम्बन्धित देखिन आयो ।

६. निवेदकहरूको मुख्य जिकिर क्षतिपूर्ति प्रदान नगरी आफ्नो सम्पत्तिसम्बन्धी हक हनन हुन सक्दैन भन्ने छ । संविधानको धारा २५(३) मा सार्वजनिक हितको लागि सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दा क्षतिपूर्ति प्रदान नगरी अधिग्रहण गरिने छैन नभनी

"क्षतिपूर्तिको आधार र कार्यप्रणाली ऐनबमोजिम हुनेछ" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यसको अर्थ क्षतिपूर्ति नदिई सम्पत्ति अधिग्रहण गर्न मिल्दैन भन्ने नै हुन्छ । किनभने क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हक छ भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेपछि मात्र त्यसको आधार र कार्यप्रणालीको कुरा उठ्न सक्छ । त्यसैले क्षतिपूर्ति प्रदान गरिने छ भनी स्पष्ट रूपमा नलेखिएको कारण सम्पत्तिसम्बन्धी हक खोटा छ भन्न मिल्ने देखिँदैन ।

७. क्षतिपूर्ति शब्दको व्याख्या गर्दै यस अदालतले महन्तलाल श्रेष्ठको मुद्दा (ने.का.प. २०७३ नि.नं.१७३५ पृष्ठ २३४४) मा "वस्तुतः क्षतिपूर्ति शब्दको तात्पर्य जग्गा अधिग्रहण वा प्राप्ति वा सोमा कुनै अधिकार सिर्जना गरिएको कारण हुन गएको क्षतिको पूर्तिमार्फत सरोकारवाला पक्षलाई अधिग्रहणपूर्वको अवस्था (Status quo ante) मा फर्काइनु भन्ने हो । यसको पछि राज्यले सार्वजनिक हितको नाममा कसैलाई गरिब बनाउनु हुँदैन भन्ने मान्यता लुकेको छ । त्यसैले अधिग्रहण वा प्राप्त गरिएको सम्पत्ति खरिद वा बिक्री गरिँदा क्रेता वा बिक्रेताले सामान्यतः के कतिमा खरिद वा बिक्री गर्छन्, त्यस्तैगरी अधिग्रहणको कारण कुनै व्यक्ति पूर्णतः विस्थापित हुने स्थितिमा हाल बसोबास गरी रहेको स्थानमा जीवन निर्वाहको लागि प्रयोग गरी आएको निजी स्वामित्व, भोग वा सार्वजनिक स्वामित्वमा रहेका तर परम्परागत रूपमा भोग गरी आएका के कस्ता स्रोत वा साधन छन्, नयाँ ठाउँमा उसलाई संस्थापित हुन के कति रकम वा के कस्तो तत्कालीन वा दीर्घकालीन सहयोग आवश्यक पर्छ, सो पनि क्षतिपूर्ति निर्धारण गरिँदा विचार गर्नुपर्ने आधार हुन सक्छ" भन्ने राय व्यक्त गरेको छ । क्षतिपूर्ति सम्बन्धमा व्यक्त उक्त अभिमत क्षतिपूर्तिसम्बन्धी सिद्धान्त तथा संविधानको धारा २५ को व्यवस्थाको शब्द र मर्मअनुकूल देखिन्छ । संविधानमा क्षतिपूर्तिको आधार र कार्यप्रणाली ऐनबमोजिम हुनेछ भन्नुको अर्थ

अधिग्रहण गर्न लागिएको सम्पत्तिका मूल्याङ्कन के-कसरी गर्ने र कुन प्रक्रिया एवं कार्यप्रणाली अनुशरण गरी क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने भन्ने कुरासम्म ऐनद्वारा व्यवस्थित गर्न मिल्ने रहेछ । तर क्षतिपूर्ति नतिरी नागरिकको सम्पत्ति प्राप्त गर्न नसकिने रहेछ भनी बुझ्नुपर्ने हुन आउँछ ।

८. विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा र विपक्षीतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहसमा समेत तत्कालका जग्गावाला र मोहीहरूको सहमतिमा जि.एल.डि.अन्तर्गत सडक विस्तार गर्न लागिएको हुँदा क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने होइन भन्ने जिकिर लिइएको छ । सो सन्दर्भमा हेर्दा, जि.एल.डि. सडक विस्तार गर्ने कुरा गर्दा साबिकमा विवादित क्षेत्रमा को को जग्गाधनी र मोही थिए; उनीहरूसँग के-कस्तो बेहोराको सहमति भएको थियो भन्ने कुनै लिखित वा सहमतिपत्र देखाई सो जिकिरको पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन । नत यहाँ साबिकमा नै सडक विस्तार भइसकेको हो भन्न सकिएको छ । यस स्थितिमा साबिकमा सडक विस्तारको प्रस्तावसम्म गरिएको र हाल मात्र सडक विस्तार गर्नको लागि घर, पर्खालमा चिह्न लगाइएको रहेछ भन्नुपर्ने हुन आयो । विवादित क्षेत्रमा साबिकमा नै सडक विस्तार गरिसकेको र सडकमा जग्गा पर्ने व्यक्तिहरूले त्यसको विरोध नगरी चुप लागी बसेको भए एउटा अवस्था हुन्थ्यो । यस्तोमा अदालतले हस्तक्षेप गर्ने कुरा कदापि उचित र न्यायपूर्ण हुँदैन । यसो गरिएमा सामाजिक सम्बन्ध खलबलिने र समाज नै अस्तव्यस्त हुने अवस्था पनि पर्न सक्छ । लामो समयदेखि सडक बनी प्रयोगमा रहेको र कसैले त्यसमा विरोध नगरी चित्त बुझाई बसेको अवस्थामा एक दुई जना व्यक्तिले कानूनको छिद्र समाई विकास निर्माणको कार्यलाई प्रभावित गर्ने कुरालाई अदालतले कदापि प्रोत्साहित गर्दैन । तर विवादित अवस्था त्यस्तो होइन । मिसिलबाट यो त साबिकमा कागजमा सडकको नक्सा कोरिए पनि हाल मात्र कार्यान्वयनको निम्ति रेखाङ्कन गर्ने र चिह्न लगाउनेसम्म कार्य भएको र

सडक विस्तार गर्न बाँकी नै रहेको अवस्था हो भन्ने देखिन्छ । यस्तोमा वर्तमान कानूनअनुसार नै विवादको निरूपण हुनुपर्ने हुन्छ ।

९. जि.एल.डि. सडक विस्तार गर्दा क्षतिपूर्ति तिर्नुपर्दैन र क्षतिपूर्ति दिई सडक विस्तार गर्न सम्भव पनि छैन भनी सम्बन्धित नगर विकास ऐन, २०४५ र काठमाडौं उपत्यका नगर विकास प्राधिकरण ऐन, २०४५ का व्यवस्थाहरूबारे पनि बहसका क्रममा कुरा उठाइएको छ । सो सन्दर्भमा हेर्दा, नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा १२ अन्तर्गत निर्देशित जग्गा विकास कार्यक्रमहरूमा जग्गाधनीहरूको सहभागिता र सहमति जुटाई कार्य गर्न सकिन्छ । तर जहाँ सहमति छैन र जग्गा नै प्राप्त गर्नुपर्ने अवस्था छ त्यस्तोमा सो ऐनको दफा १६ आकर्षित हुने देखिन्छ । अर्थात् **"योजना कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने जग्गा प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त"** गर्नुपर्ने हुन्छ । करिब करिब त्यस्तै व्यवस्था काठमाडौं उपत्यका विकास प्राधिकरण ऐन, २०४५ मा छ । सो ऐनको दफा ११ मा **"नेपाल सरकारले भौतिक विकास योजना कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने जग्गा प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त गरी प्राधिकरणलाई उपलब्ध गराइदिन सक्ने छ"** भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त व्यवस्थाबाट पनि नगरभित्र कुनै विकास निर्माणको लागि जग्गा प्राप्त गर्नुपर्ने भएमा प्रचलित कानूनबमोजिम प्राप्त गर्नुपर्ने देखिन्छ । जग्गा प्राप्त गर्ने सम्बन्धमा प्रचलित कानून जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ नै हो । निवेदकहरूबाट जिकिर लिएका ऐनहरूको सन्दर्भमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०७४।०६।०२ मा सानु श्रेष्ठसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत भएको रिट निवेदन (२०७३-WF-०००३) मा **"उपर्युक्त नगर विकास ऐन, २०४५ र काठमाडौं उपत्यका र विकास प्राधिकरण ऐन, २०४५ समेतले जग्गाधनीको सहमति भएको अवस्थामा बाहेक व्यक्तिको जग्गा प्राप्त गर्न प्रचलित**

नेपाल कानूनबमोजिम जग्गा अधिग्रहण गर्नुपर्ने र सो कार्य नेपाल सरकारले गरी जग्गा उपलब्ध गराउनु पर्ने भनी प्रचलित नेपाल कानून जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को प्रक्रियालाई अनिवार्य रूपमा पालन गर्नेतर्फ निर्देशित गरेको देखिन आयो । उक्त कानूनको व्यवस्था सोअनुरूप भएमा नै व्यक्तिको निजी सम्पत्ति प्राप्त गर्दा क्षतिपूर्ति दिनुपर्छ भन्ने संवैधानिक व्यवस्थाअनुकूल हुन्छ" भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको पाइन्छ ।

१०. संविधानमा व्यक्ति तथा नागरिकको सम्पत्ति र आवासका हकहरू प्रत्याभूत गरिएको छ भने ती हकहरूको हरदम संरक्षण गरिनुपर्छ । यो "धर्मो रक्षति रक्षितः" भने जस्तै कुरा हो । विधिको रक्षा गन्यो भने मात्र हाम्रो रक्षा हुन्छ । तसर्थ, संविधानवादलाई अनुशरण गर्ने लोकतान्त्रिक मुलुकहरूमा संस्थापित हकहरू विरुद्ध जाने अधिकार कसैलाई हुँदैन भन्ने कुरालाई कडाईका साथ पालन गरिन्छ । सरकार वा सो सम्बद्ध निकायहरूलाई आर्थिक वा अन्य कारण देखाई हकहरूको संरक्षण गर्नुपर्ने आधारभूत दायित्वबाट पन्छिने अवसर दिइँदैन । हकहरू सुविधाअनुसार पालन गर्न वा नगर्न सकिने विषय हुँदै होइनन् । प्रत्याभूत हकहरूको उपेक्षा गरी सम्पत्तिउपर सहजै आक्रमण गर्न सकिन्छ भन्ने कदापि सोचिनु हुँदैन । यस्तो सोच, समझ र विश्वास लोकतन्त्र वा विधिको शासनको विरुद्ध हुन्छ ।

११. नगरभित्र सडक निर्माणको कुरा होस् वा राजमार्ग वा अन्य मार्गहरूको निर्माणको कुरा वा अन्य आयोजना विकासको कुरा नै किन नहोस् यस अदालतले सदासर्वदा निर्माण विस्तारको लागि जग्गा प्राप्त गर्नुपर्दा वा अधिग्रहण गर्नुपर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम जग्गा प्राप्त गरी निर्माण विस्तारको कार्य गर्नुपर्छ भन्ने धारणा व्यक्त गरी आएको छ । माथि उल्लिखित सानु श्रेष्ठको रिट निवेदनमा निर्णय हुनुपूर्व यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट "क्षतिपूर्ति नदिई

कसैको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्न सकिने अवस्था नदेखिएको" भनी (ने.का.प. २०५८ नि.नं.६९७० पृष्ठ २१) त्यस्तै गरी "कुनै योजना वा कार्यको निमित्त व्यक्तिले आफ्नो जग्गा स्वेच्छाले प्रदान गर्नु स्वेच्छिक कार्य हो । यस्तो अवस्थामा क्षतिपूर्ति वा मुअब्जाको प्रश्न आउँदैन । तर कसैको जग्गा, निजको इच्छा विरुद्ध प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्थाबाट संविधानले परिकल्पना गरेको देखिन आउँदैन" भनी बट्टीप्रसाद शर्माको रिट निवेदनमा (ने.का.प. २०५८ नि.नं.७०४० पृ.५९१) र "सडक विस्तार गर्नुपर्ने भए प्रक्रिया पूरा गरी प्रचलित कानूनबमोजिम जग्गा प्राप्त गरी गर्नुपर्ने" भन्ने कृष्णराज पाण्डेको रिट निवेदनमा (ने.का.प. २०६२ नि.नं.७५४४ पृ.६९८) सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । जि.एल.डि. सडक विस्तारकै सम्बन्धमा उठेको विवादमा पनि "नेपाल सरकार वा त्यसको कुनै निकायले फराकिलो पार्ने प्रयोजनको लागि लिनुपर्ने भएमा प्रचलित कानूनबमोजिम कारबाही चलाई निवेदकहरूलाई उचित र विधिसम्मत रूपमा क्षतिपूर्ति दिई प्राप्त गर्नुपर्ने" भन्ने भाइकाजी तिवारी वि. चर्तुभुज भट्टसमेत भएको रिट निवेदन (ने.का.प. २०७२ नि.नं.९५०८) मा सिद्धान्त कायम भएको पाइन्छ । यसरी माथि उल्लिखित विवादहरूको सन्दर्भमा हेर्दा, सरकार वा सरकारअन्तर्गतका कुनै निकायले सडक निर्माण वा विस्तारको निमित्त जग्गा प्राप्त गरेको अवस्था होस् वा सार्वजनिक हितमा गरिने अन्य विकास निर्माणसम्बन्धी आयोजनाको निमित्त जग्गा प्राप्त गरेको अवस्था होस्, जुनसुकै अवस्थामा पनि जग्गा प्राप्त वा अधिग्रहण गर्दा वा अन्य कुनै प्रकारको अधिकारको सिर्जना गर्दा क्षतिपूर्तिबेगर सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा अतिक्रमण गर्न मिल्दैन । यसो गर्नु संविधान प्रतिकूल हुन्छ भन्ने नै यस अदालतको स्पष्ट धारणा रही आएको देखिन्छ । सानु श्रेष्ठको माथि उल्लिखित रिट निवेदनमा पूर्ण इजलासबाट व्यक्त अभिमत संविधानको व्यवस्था

र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूकै श्रृङ्खलामा व्यक्त गरिएको पाइएकोले यसबाट कुनै सरकारी निकाय वा पदाधिकारी अन्यायलमा रहनु पर्ने अवस्था र आवश्यकता देखिँदैन।

१२. संविधानको धारा २५ को उपधारा (३) मा क्षतिपूर्तिको आधार र कार्यप्रणाली ऐनबमोजिम हुने भन्ने उल्लेख भएको सन्दर्भमा यस अदालतबाट भएका फैसलाहरूलाई लिएर सार्वजनिक पदाधिकारीहरूबाट कहिलेकाहीँ टिका टिप्पणी हुने गरेको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा पनि विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरूले जग्गा अधिग्रहण गर्नुपर्ने भयो भने सडक बनाउन सम्भव नै हुँदैन। सडक बन्दा र विस्तार गर्दा निवेदकसमेत लाभान्वित हुने हुँदा क्षतिपूर्ति दिनुपर्दैन भन्ने आदि जिकिरहरू पनि लिनु भएको छ। यी तर्क र जिकिरहरू संविधानको शब्द र भावनाविपरीत मात्र होइन भ्रामकसमेत देखिन्छन्। यस अदालतले कहिल्यै पनि अमुक विवादमा निवेदक वा अन्य कसैलाई यो यति रकम क्षतिपूर्ति दिनुपर्छ भनी निर्णय गरेको छैन। क्षतिपूर्ति दिँदा गुमाउनु परेको सम्पत्तिको बजार मूल्य (present market value) र सम्पूर्ण सम्पत्ति गुमी विस्थापित नै हुनुपर्ने अवस्थामा सोही स्थानको वरिपरि पुनर्स्थापित हुन के कति रकम लाग्छ सो मूल्य अर्थात् Replacement value हेरेर क्षतिपूर्ति दिनुपर्छ भन्ने धारणाहरू अदालतबाट व्यक्त गरिएका छन्।^५ तर अमुक सम्पत्ति अधिग्रहण गर्दा यति नै क्षतिपूर्ति दिनुपर्छ भनी यस अदालतले कहिल्यै भनेको छैन। सानु श्रेष्ठको उपर्युक्त रिट निवेदनमा "जग्गा प्राप्त गर्दा सम्पूर्ण जग्गा आयोजनामा परी वा अधिक जग्गा परी कोही जग्गा मात्र बाँकी रही उपयोगिताविहीन हुने, सो ठाउँमा भएको निर्माणबाट अधिकतम लाभ प्राप्त गर्ने वर्गमा विभाजित गरी विस्थापित हुनेहरूको पुनर्वास र पुनर्स्थापनाको हकसमेत सम्बोधन

हुने गरी मुआब्जा र क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्नु" भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको अवस्था छ। यसरी अदालतले आयोजनाबाट लाभान्वित हुने, आंशिक क्षति पुग्ने, पूर्णरूपमा क्षति पुग्ने वा सम्पूर्ण गुमाउने व्यक्तिहरूबीच वर्गीकरण गर्न सकिने कुरा औँल्याएको छ। यसलाई सडक विस्तारको प्रस्तुत सन्दर्भमा अरु स्पष्ट गर्न सकिन्छ। निवेदकले के कति प्रतिशत जग्गा गुमाउनुपर्छ, जग्गा सडकमा परी बाँकी रहेको जग्गा आर्थिक रूपले उपयोगी रहन्छ वा रहँदैन, कम वा बढी मूल्यवान् के हुन्छ, यी सम्पूर्ण कुराहरू क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने विषयमा मान्य आधार वा मापदण्ड बन्न सक्छन्। सडक विस्तारको कारण सडक छेउका व्यक्तिहरूको जीवनमा के कस्तो सकारात्मक परिणाम आउँछ भन्ने कुराहरूलाई पनि आर्थिक परिसूचकको आधारमा मूल्याङ्कन गर्न सकिने हुन्छ। त्यस्तै सामाजिक र वातावरणीय असरलाई पनि मूल्याङ्कन गर्न सकिने नै हुन्छ। आयोजना विकास गर्दा अर्थात् विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (Detailed Project Report) बनाउँदा नै यी कुराहरूबारे मूल्याङ्कन गरी आयोजनाको खर्च र नाफाको अनुपात (Cost-Benefit Ratio) निकाल्न सकिँएमा आयोजनाको आर्थिक पक्ष अरु स्पष्ट हुन्छ। तर यसो नगरिएमा जग्गा प्राप्त गर्ने समयमा अनावश्यक विवाद पर्ने, आयोजनाको अवधि लम्बिई मूल्य पुनरावलोकन (Cost Variation) हुन जाने परिस्थिति पनि उत्पन्न हुन सक्छ। यी पक्षहरूतर्फ सरकार र सम्बद्ध निकायले आयोजना विकास गर्नुपूर्व नै सोच्नुपर्छ। यी पक्षहरूमा सोच्दै नसोच्ने, आयोजनाबाट प्रभावित व्यक्तिहरूमा पर्ने आर्थिक सामाजिक र वातावरणीय असरको मूल्याङ्कन नगर्ने, यसतर्फ कुनै प्रयाससम्म पनि नगर्ने तर व्यक्तिगत सम्पत्ति लिँदा क्षतिपूर्ति तिर्नु पर्दैन भन्ने र क्षतिपूर्तिबारेमा अदालतको फैसलाको आलोचना गर्ने प्रवृत्तिले संविधानका मूल्य मान्यतालाई कुनै

5 (ने.का.प. २०७३, नि.नं.९७३५, पृष्ठ २३४४)

पनि रूपबाट समर्थन गर्दैनन् । सानु श्रेष्ठको माथि उल्लिखित रिट निवेदनमा पूर्ण इजलासले "सम्पत्तिको सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल कार्य गर्न सकिन्छ भनी मान्यता राख्ने हो भनी सरकार र मातहत निकाय वा पदाधिकारीको इच्छा र बहानाले कानूनमाथि शासन गर्न पुग्दछ जो सर्वदा कानूनी शासनको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन जान्छ" भन्ने धारणा व्यक्त गरेको छ । सो धारणामा असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन ।

१३. क्षतिपूर्तिको विषयसँग जोडिएको अर्को प्रश्न क्षतिपूर्ति र आयोजनाको निर्माण विस्तार एकैसाथ जान सक्छन् वा सक्दैनन् भन्ने पनि हो । यस अदालतबाट निर्णय भएका माथि उल्लिखित कुनै पनि रिट निवेदनहरूमा क्षतिपूर्ति दिएर मात्र सडक विस्तार गर्नुपर्छ भन्ने धारणा व्यक्त गरिएको छैन । संविधानको धारा २५ ले पनि क्षतिपूर्ति दिएर मात्र जग्गा प्राप्त गर्नुपर्छ भनेको छैन । ऐनबमोजिम क्षतिपूर्तिको कार्यप्रणाली तोकेर यस विषयलाई निरूपण गर्न सकिन्छ भन्ने संविधानको मत हो । कुरा यति मात्र हो कि नागरिकको सम्पत्ति अपहरण हुने वा खोसिने विषयमा सरकार संवेदनशील हुनुपर्छ । ऐनबमोजिम तोकिएको कार्यप्रणालीमार्फत क्षतिपूर्ति पाउने कुरा व्यावहारिक रूपमा सुनिश्चित गरिनु पर्छ । यथार्थमा क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने र आयोजना निर्माण विस्तारको कार्य सँगसँगै जान सक्छन् । त्यसो गर्नुमा कानूनन् कुनै आपत्ति हुने देखिँदैन । त्यस्तै गरी क्षतिपूर्ति कसले कहिले पाउने भन्नेबारेमा आयोजनाले पारेको प्रभावको आधारमा क्षतिपूर्ति पाउने व्यक्तिहरूको वर्गीकरण हुन सक्छ । उदाहरणको लागि घरबास नै गुमाउने वा सम्पूर्ण सम्पत्ति गुमाउनेहरू क्षतिपूर्ति पाउने प्राथमिकतामा पर्न सक्छन् भने न्यूनतम गुमाउने वा आयोजनाबाट लाभान्वित हुनेहरू प्राथमिकतामा पर्छि पर्न सक्छन् । त्यस्तै स्थिति सांकेतिक रूपमा

क्षतिपूर्ति पाउने अवस्था रहेकाहरूको पनि हुन सक्छ । यसबारेमा सरकारले निर्णय गर्न नपाउने भन्ने हुँदैन र अदालतले त्यसो गर्न पाउँदैन भनेको पनि छैन । सम्पूर्ण आधार र कार्यप्रणाली न्यायपूर्ण हुनुपर्छ भन्नेसम्म यस अदालतको दृष्टिकोण हो । जनताहरू अन्यायमा परेको वा सम्बन्धित निकायले कानूनबमोजिमको दायित्व पूरा नगरेको कारण उपचार विहीनताको स्थिति बनेको टुलुटुलु हेरेर बस्न अदालतले कदापि सक्दैन । आयोजनाको निम्ति जग्गा प्राप्ति ऐनअन्तर्गत जग्गा प्राप्त गर्ने बेलामा के कति जग्गा आयोजनामा पर्छ भन्ने अभिलेखिकरण (Documentation) सम्म नगर्ने वा अभिलेखिकरण वा जग्गा प्राप्तिको निर्णय नै गरेपनि आयोजनाको काम अघि बढेपछि असर परेका जनतालाई बिर्सिँदै जाने प्रवृत्तिको पक्षमा अदालत कदापि रहन सक्दैन । संविधानले हकहरू प्रत्याभूत गरेको छ भने तिनको हरहालतमा रक्षा गरिनु र तिनको उपभोग सुनिश्चित गरिनु पर्छ । यस विषयमा अदालत दृढ रही आएको छ र रहनेछ । वर्तमान संविधानद्वारा प्रत्याभूत अधिकारहरूको सन्दर्भमा यसो गर्दा नै अदालतले न्यायको धर्म निभाएको मानिन सक्छ । संविधानले सम्पत्तिको हक प्रत्याभूत गरेको छ भने सार्वजनिक हितको लागि जग्गा प्राप्त गर्दा क्षतिपूर्ति सुनिश्चित गरिनुपर्छ ।

१४. संविधान प्रदत्त हकहरूको संरक्षणबारे यति कुरा भनेर अब निवेदिकाको जिकिरतर्फ हेर्दा, निवेदिकाहरूको जग्गासमेतमा पर्ने गरी जि.एल. डि. सडक निर्माण गर्न लागिएको भन्ने कुरालाई विपक्षीहरूले स्वीकार गरेको देखिन्छ । सडक विस्तार गर्ने कार्य सार्वजनिक हितको कार्य भई यस्तोमा जग्गा दिन्न भन्ने अधिकार निवेदिकाहरूसँग रहे भएको पाइँदैन । तर विधिसम्मत प्रक्रियाद्वारा जग्गा प्राप्तिबारे निर्णय गरेर सडक विस्तार हुनुपर्ने भन्ने निवेदिकाहरूको जिकिर नेपालको संविधानको धारा २५ अनुकूल नै

देखिन्छ । विपक्षीहरूबाट निवेदिकाहरूलाई क्षतिपूर्ति नदिने भन्ने निर्णय भइसकेको भन्ने नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिरहनु परेन । तसर्थ, क्षतिपूर्तिको विषयमा नीतिगत निर्णय गरेर मात्र सडक विस्तार कार्य गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा

इजलास अधिकृत:- शिवप्रसाद आचार्य
इति संवत् २०७५ साल श्रावण १६ गते रोज ४ शुभम् ।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १०१०३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
फैसला मिति : २०७४।२।२२
०७१-CR-०७९२

मुद्दा:- सवारी ज्यान

पुनरावेदक / वादी : दिपकनाथ भन्ने दिनानाथ योगीको
जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : सल्यान जिल्ला, खलङ्गा
गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने प्रदिप खत्री

- पूर्वानुमान नगरिएको काबूबाहिरको कारण परी हुने दुर्घटनालाई मानवीय गल्ती नै हो भनी किटान गर्नु विवेकसम्मत नहुने ।

(प्रकरण नं. ३)

- कुनै पनि वारदातमा यदि परिणामको पूर्वज्ञान हुँदाहुँदै पनि जोखिम उठाउने तत्परता देखिएको छ भने लापरवाही भएको मान्न पनि सकिन्छ । तर परिणामको इच्छा नभएको, सावधानी अवलम्बन गर्न खोज्दाखोज्दै पनि अनिच्छित परिणाम आएको अवस्थामा लापरवाही गरेको भनी बढी सजाय गर्न मनासिब हुने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
श्री दुर्गा खड्का

प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री
रुद्रप्रसाद पाठक

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने

माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्र अधिकारी
सल्यान जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने

माननीय न्यायाधीश श्री शेषराज शिवाकोटी
माननीय न्यायाधीश श्री मेघनाथ भट्टराई

पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर, दाङ

फैसला

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहोर्चाई हेरी पाउन निवेदन परी यस अदालतको मिति २०७१।०९।१७ को आदेशले निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनसरह दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

जिल्ला सल्यान, खलंगा गा.वि.स. वडा नं. ५ मैसेपानी स्थित श्रीनगर सितलपाटीबाट खलंगा जाने पक्की सडक, उक्त सडकको पिचको भाग १६ फिट रहेको, उक्त सडकको ७ फिट पूर्वदेखि पश्चिममा रा. १ त. ८९७ नं. को ट्याक्टरको एक्सल भाँचिई सडकमा खोस्निएको देखिएको, उक्त ट्याक्टरको ट्रली, टु चेन भाँचिई सडकको पूर्व भागमा घोटो परेको, ट्रलीबाट पश्चिमपट्टि खोस्निएको भाग २५ फिट रहेको, मेन इन्जिनसमेत बायाँतर्फ कोल्टो परेको, सडकको पूर्व भागमा कलभर्डमा विद्यार्थीको जुत्ता चप्पल, कपी, क्लिपबोर्ड छरपस्ट देखिएको, सडक छेउमा रगतको टाटाहरू देखिएको, सल्यान खलंगा-१ बस्ने वर्ष १२ की मिना योगीसमेत उक्त रा १ त ८९७ नं. को ट्याक्टर दुर्घटना भई घाइते भई उपचारका क्रममा मृत्यु भएको र अन्य घाइते भएको भन्ने घटनास्थल प्रकृति विवरण ।

मिति २०६९।१२।०५ गते जिल्ला सल्यान खलंगा गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने प्रदिप खत्री चालक भई रा. १ त ८९७ नं. को ट्याक्टर श्रीनगरतर्फ बालुवा गिट्टी ल्याउन जाँदै गर्दा सो ट्याक्टर खाली भएको र सो दिनको एस.एल.सी. परिक्षासमेत सकिएको अवस्थाले श्रीनगरतर्फ जाने अधिकांश विद्यार्थीहरू सो ट्याक्टरमा बसी श्रीनगरतर्फ जाँदै गर्दाको अवस्थामा ट्याक्टरको एक्सल भाँचिन गई दुर्घटना हुँदा ट्रली फुत्किन गई सो ट्रलीमा बसेका विद्यार्थीहरू घाइते भएका र म जाहेरवालाको छोरी वर्ष १९ की मिना योगीको मृत्यु भएकोले चालक प्रदिप खत्रीलाई सवारी

ऐन, नियमावलीअनुसार कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको दिपकनाथ योगीको जाहेरी दर्खास्त ।

मिति २०६९।१२।१५ मा श्री त्रिभुवन जनता उच्च माध्यमिक विद्यालय, लुहापीड, खलंगामा २०६९ को एस.एल.सी. परीक्षा केन्द्र परेकोले हामीहरू उक्त दिन अनिवार्य विज्ञान परीक्षा दिई रा १ त ८९७ नं. को ट्याक्टर चढी खलंगाबाट सितलपाटी जाँदै गर्दा जिल्ला सल्यान, खलंगा गा.वि.स. वडा नं. ५ मैसेपानी स्थित सडकमा दुर्घटना हुँदा उक्त ट्याक्टरमा यात्रा गरी आएका हामीहरू घाइते भएकाले घाउ जाँच गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको लक्ष्मी बुढाथोकीसमेत २२(बाइस) जनाले जिल्ला प्रहरी कार्यालय सल्यानमा दिएको निवेदन ।

मिना योगीको मृत्यु टाउकोमा लागेको चोट (Head Injury) को कारण भएको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

जिल्ला सल्यान, चाँदे करेन्जी-१ बस्ने ठगेन्द्र बुढाथोकीसमेत २२ जनाको घाउ जाँच केस फारम प्रतिवेदन ।

मिति २०६९।१२।०५ गते बिहान अं. १०.०० बजेको समयमा खलंगा बजारबाट श्रीनगर पेट्रोल पम्पमा तेल हाली खोलाबाट गिट्टी ल्याउन भनी मैले चलाउँदै आएको रा.१.त. ८९७ नं. को ट्याक्टर चलाई लुहापिड स्कुलमा एस.एल.सी. परीक्षा दिन आएका साथी साजन सुनारलाई लिन गएको अवस्थामा श्रीनगरतर्फ जाने विद्यार्थीहरू पनि ट्याक्टरमा चढेका र खलंगा गा.वि.स. वडा नं. ५ मैसेपानी नजिक पुग्दा ट्याक्टरको ठूलो चक्काको बायाँतर्फको एक्सल भाँचिई बायाँ ठूलो टायर उछिट्टिई गएकोले ट्रली फुत्किई घोटिएको र इन्जिनको भाग केही अगाडि पुगी बायाँतर्फ पल्टिएको हो । ट्रलीमा बसेका व्यक्तिहरू ट्रलीले च्यापिएर घाइते भएका हुन् । घाइतेमध्ये १ जनाको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी प्रदिप खत्रीको बयान कागज ।

उक्त दुर्घटनामा मलगायत अन्य साथीहरूसमेत घाइते भएका हौं । उपचारबापतको खर्च सवारी धनीबाट भराई लापरवाहीपूर्ण तरिकाले ट्याक्टर चलाई दुर्घटना गराउने चालकलाई कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको घाइते पारस गिरी, मंगल योगी, तारा योगी, टेकराज कुमाई, यमराज रावत, जितीकुमारी बुढाथोकी, ठगेन्द्र बुढाथोकी, राधा वली, रमेश बुढाथोकी, विष्णु बुढाथोकी, सौगात डि.सी., प्रदिप खड्का, विरेन्द्र बस्नेत, सुशिल थापा, दुर्गा विष्ट, खड्गबहादुर राना, ताराप्रसाद डाँगीले खुलाइदिएको घटना विवरण कागज ।

उक्त दुर्घटनामा मसमेत घाइते भएको हुँ । उपचार खर्चसमेत सवारी धनीबाट दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत एकै मिलान बेहोराको घाइतेहरू टोपबहादुर के.सी., सावित्रा वि.क. र पुष्पा बोहरासमेतले गरी दिएको छुट्टाछुट्टै कागज ।

उक्त दुर्घटनामा छोरी सरिता योगीसमेत गम्भीर घाइते भएको र निज हाल हिँडुल गर्न नसक्ने भएकोले घरमा नै छिन् । निजको उपचारमा लागेको बिल भरपाई यसैसाथ पेस गरेको छु । रु.६८३३।७५ को बिल भरपाईको रकम दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको थम्मन योगीले गरेको कागज ।

मध्यपश्चिमाञ्चल फाइनान्स तुल्सीपुर दाङको नाममा रहेको र ऋणी म भएको रा. १ त ८९७ नं. को ट्याक्टर मिति २०६९।५।२२ गते जिल्ला कैलाली टिकापुर नगरपालिका वडा नं. ९ बस्ने कालु शाहीको छोरा वर्ष ३४ को धिरेन्द्र शाहीलाई उक्त ट्याक्टर ट्रलीसहित रु.१०,५०,०००।- (दश लाख पचास हजार) बुझाउने गरी भरपाई कागजसमेत गरी जिम्मामा दिएको केही रकम बुझाएको र केही रकम बाँकी रहेको थियो । उक्त ट्याक्टर मिति २०६९।५।२२ गतेदेखि निज धिरेन्द्र शाहीको जिम्मामा नै सञ्चालन गर्दै आएकोले मिति २०६९।१२।५ गते भएको दुर्घटनाको मृतकको आफन्त तथा घाइतेलाई उपचारमा लागेको

सम्पूर्ण खर्च निज धिरेन्द्र शाहीबाटै नै दिलाई भराई दिनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको खनान्द कुमार खड्गीले गरिदिएको कागज ।

जाहेरी दर्खास्तमा मेरो नाम दिपकनाथ योगी भए तापनि नागरिकतामा वास्तविक नाम दिनानाथ योगी हो, किरिया खर्च तथा क्षतिपूर्तिसमेत नपाएकोले सवारी धनीबाट दिलाई भराई पाउँ भनी दिनानाथ योगीले गरिदिएको कागज ।

उक्त दुर्घटनाबारे सुनी थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको फत्तबहादुर नेपाली, सर्जनकुमार प्रधान र प्रेम खड्काले गरिदिएको कागज ।

दिनानाथ योगीको जाहेरी दर्खास्त, घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का, लास जाँच प्रकृति मुचुल्का, पोष्टमार्टम प्रतिवेदन, प्रतिवादीको बयान, घाइतेहरूको कागजसमेतका प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी प्रदिप खत्रीले सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) बमोजिमको कसुर गरेको पुष्टि हुन आएकोले निजलाई सोही ऐनको सोही दफा १६१(२) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग पत्र ।

मिति २०६९।१२।५ गते बिहानको करिब १० बजेतिर मैले रा.१ त ८९७ नं. को ट्याक्टर चलाई बालुवा, गिड्डी ल्याउनको लागि श्रीनगरतर्फ जाँदै गर्दा गाउँले भाई साजन सुनारले श्री त्रिभुवन जनता उच्च मा.वि., लुहापीड खलंगा, सल्यानमा २०६९ को एस.एल.सी. परीक्षा दिइरहेकोले उसलाई लिन त्यहाँ पुग्दा ऊ सँगै अन्य एस.एल.सी. दिइरहेका विद्यार्थीहरू करिब १५/२० जना नचढ नचढ भन्दाभन्दै चढे । गाडी रोक्दा पनि झरेनन् । त्यहाँबाट करिब २/३ कि.मि. गइसकेपछि मैसेपानी भन्ने स्थानमा उक्त ट्याक्टरको एकसल भाँचियो र बीचको ठूलो टायरलाई फ्याँदा गाडी पल्टियो । ट्रलीमा बसेका जति विद्यार्थीहरू ट्रली पल्टिएकाले घाइते हुन पुगे भने एकजनाको घटनास्थलमै मृत्यु हुन पुगेको हो भन्नेसमेत बेहोराको

प्रतिवादी प्रदिप खत्रीले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी प्रदिप खत्रीबाट रु.६०,०००।- धरौट वा सो बराबरको जेथा दिए लिई पुर्पक्षको लागि तारिखमा राख्ने भन्ने सल्यान जिल्ला अदालतको आदेश ।

मिति २०६९।१२।५ गते खलंगा गा.वि.स. अन्तर्गत मैसेपानी भन्ने स्थानमा ट्याक्टर दुर्घटनामा परेकी मेरी छोरी वर्ष १९ की मिना योगीलाई मैले सल्यान अस्पतालमा मृत अवस्थामा देखेको हुँ । अन्य घाइते उपचार गरी पछि आ-आफ्नो घर गएका हुन् । उक्त ट्याक्टरको एक्सल भाँचिएको कारण दुर्घटना हुन गएको हो । निजलाई सजाय हुन पर्दैन भन्ने जाहेरवाला दिपकनाथ भन्ने दिनानाथ योगीले गरेको बकपत्र ।

उक्त ट्याक्टरमा हामी आफैँ जबरजस्ती चढेका हौं । चालकलाई सजाय गर्नुपर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको घटना विवरण कागज गर्ने जितीकुमारी बुढाथोकीले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी प्रदिप खत्री मेरो साथी भएको नाताले मेरो एस.एल.सी. को परीक्षापश्चात् मलाई लिन ट्याक्टर रोकेकोले अरू साथीहरूलाई नचढ भन्दाभन्दै जबरजस्ती चढेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीका साक्षी साजन सुनारले गरेको बकपत्र ।

मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीको लापरवाहीबाट घटना घट्न गएको नभई हाँकिरहेको ट्याक्टरको एक्सल भाँचिन गई सोही कारणबाट ट्याक्टरको ट्रली पल्टी दुर्घटना भएको देखिँदा प्रतिवादीको उक्त कार्य सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) को नभई दफा १६१(३) को विपरीत देखिँदा ऐ. को दफा १६१(३) नं. बमोजिम प्रतिवादी प्रदिप खत्रीलाई २४ दिन कैद र रु.२०००।- जरिवानासमेत हुने ठहर्छ भन्ने सल्यान जिल्ला अदालतको मिति २०७०।२।६ को फैसला ।

सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९

को दफा १२ मा एक प्रयोजनको सवारी अन्य प्रयोजनमा प्रयोग गर्न नहुने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोमा सोको विपरीत प्रयोग गरेबाट प्रतिवादीले गैरकानूनी कार्य गरी लापरवाही गरी कानूनको पालना नगरेको पुष्टि भएको अवस्थामा जानी जानी गरेको यस्तो लापरवाहीको कारण ट्याक्टरको एक्सल भाँचिई दुर्घटना भई मृतकको मृत्यु भएकोमा लापरवाही थिएन भनी न्यून सजाय गरेको सुरु सल्यान जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरमा परेको पुनरावेदन ।

चालकको लापरवाहीको कारणबाट दुर्घटना भएको नभई यान्त्रिक गडबडीको कारणबाट दुर्घटना भएको देखिँदा प्रतिवादी प्रदिप खत्रीलाई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(३) को कसुर गरेको ठहर्‍याई २४ दिन कैद र रु.२,०००।- जरिवाना हुने गरी सुरु सल्यान जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।२।६।२ मा भएको फैसला मनासिब नै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्नु सकदैन भन्ने पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरको मिति २०७०।१।२० को फैसला ।

प्रतिवादी प्रदिप खत्रीले एक प्रयोजनको सवारी अन्य प्रयोजनमा प्रयोग गरी ट्याक्टरको ट्रलीमा मानिसहरू राखी चलाएको कारण मिना योगीको मृत्यु भएबाट प्रतिवादीले लापरवाहीपूर्ण कार्य गरेको स्पष्ट भइरहेको अवस्थामा प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय नगरी कम सजाय हुने गरी पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी पाउन परेको निवेदन ।

प्रतिवादीको ट्याक्टर सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा २ परिभाषा खण्डको देहाय (छ), (त) तथा (थ) भित्रको मालवाहक सवारी देखिन्छ । ऐ. ऐनको दफा १२ मा एक प्रयोजनको निमित्त दर्ता भएको सवारी अन्य प्रयोजनको निमित्त प्रयोग गर्न नहुने भनी स्पष्ट उल्लेख भएको पाइन्छ । ऐ. दफा ११७ मा सवारीमा राखिने मानिस र मालसामानको हद तोक्ने व्यवस्था तथा दफा १२३ मा सवारीको अन्य भागमा मानिस राख्न नहुने भन्नेसमेत व्यवस्था रहेकोले ती व्यवस्थाहरूको पालन गरी यी प्रतिवादीउपर सवारी चलाउनु पर्ने दायित्व रहेको देखिन्छ । बेलायतको Road Traffic Act, 1991 को दफा 2A(4) मा "In determining for the purposes of sub-section (2) above the state of vehicle, regard may be had to anything attached to or carried on or in it and to the manner in which it is attached or carried भनी खतरनाक हँकाइ (driving dangerously) भन्ने कसुरको सन्दर्भमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत दुर्घटना प्रतिवादीको लापरवाहीबाट भएको होइन, यान्त्रिक गडबडीको कारणबाट भएको भन्ने पुनरावेदन अदालतको निर्णयाधार रहेकोमा ट्याक्टरमा टूली जडान भएको मिले नमिलेको र सो जोखिमयुक्त रहेको वा नरहेको जस्ता प्रत्यक्षरूपमा (patently) अवलोकन गर्न सकिने हुन्छ । यस्तो कुरामा चालकले उन्मुक्ति पाउने नभई सिर्फ ठम्याउन नसकिने (latent) को लागि मात्र चालक जिम्मेवार नहुने भन्ने सवारी कसुरको मान्य सिद्धान्तको सन्दर्भमा यी प्रतिवादीले सामान दुवानीका लागि प्रयोग हुने ट्याक्टरको टूलीमा धेरै विद्यार्थीहरू राखेर ट्याक्टर चलाएको कार्यको परिणामस्वरूप भएको गम्भीर दुर्घटना यी प्रतिवादीको काबुबाहिरको परिस्थिति परी भएको नभई प्रतिवादीले unjustifiable risk of death लिई मृतकसमेतलाई deliberately put at risk मा पारेको देखिँदा

पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरबाट भएको फैसला ने.का.प.२०७१ अंक ५ पृष्ठ ७१७ मा प्रकाशित नि.नं. ९१६९ को सवारी ज्यान मुद्दा तथा ०६७-CR-००६९ को सवारी ज्यान मुद्दामा २०७१।०५।१० मा भएको फैसलाहरूमा भएको व्याख्याविपरीत समेत देखिई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क)(ख) को अवस्था विद्यमान देखिँदा मुद्दा दोहोर्नाई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।०९।१७ को आदेश ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री दुर्गा खड्काले मालसामान बोक्ने ट्याक्टरले क्षमताभन्दा बढी विद्यार्थीहरू बोकेको कारण एक्सल भाँचिन गई टूली पल्टी एक जना विद्यार्थीको मृत्युसमेत भएको घटनामा चालकको लापरवाही देखिएकोले प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम नै सजाय हुनुपर्नेमा कम सजाय गरेको फैसला मिलेको छैन भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रुद्रप्रसाद पाठकले एस.एल.सी.को परीक्षा दिई घरतर्फ जान लागेका विद्यार्थीहरूलाई नचढ भन्दाभन्दै पनि प्रतिवादीको ट्याक्टरमा चढेका र ट्याक्टरको यान्त्रिक गडबडीको कारण टूलीसमेत पल्टी उक्त दुर्घटना हुनु चालकको काबुबाहिरको परिस्थिति भएकोले चालकले लापरवाही गरेको कारण उक्त घटना घटेको भन्न मिल्दैन । प्रतिवादी निर्दोष हुँदा निजलाई अभियोग मागबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी प्रदिप खत्रीलाई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) बमोजिमको कसुरमा सोही दफाबमोजिम सजाय हुन अभियोग मागदाबी रहेकोमा प्रतिवादीले

उक्त ऐनको दफा १६१(३) को कसुर गरेको ठहर्‍याई सोही दफाबमोजिम २४ दिन कैद र रु.२०००१-जरिवानासमेत हुने गरी सुरु सल्यान जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको देखियो । उक्त फैसला पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरबाट सदर भएउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मुद्दा दोहोर्‍याई पाउन निवेदन परी यस अदालतबाट मिति २०७१।०९।१७ मा निरूसा प्रदान भई पुनरावेदनसरह दायर भई पेस हुन आएको देखिन आयो । प्रतिवादीले लापरवाही गरी एक प्रयोजनको सवारी साधन अर्को प्रयोजनमा प्रयोग गरी क्षमताभन्दा बढी विद्यार्थी चढाएको कारण उक्त दुर्घटना हुन पुगेको भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइन्छ ।

अब पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रदिप खत्री चालक भई रा. १ त ८९७ नं. को ट्याक्टर श्रीनगरतर्फ बालुवा गिट्टी ल्याउन जाँदै गर्दा सो दिनको एस.एल.सी. परीक्षा सकी श्रीनगरतर्फ जाने अधिकांश विद्यार्थीहरू सो ट्याक्टरमा बसी श्रीनगरतर्फ जाँदै गर्दाको अवस्थामा ट्याक्टरको एक्सल भाँचिन गई दुर्घटना हुँदा टूली फुत्किन गई सो टूलीमा बसेका विद्यार्थीहरू घाइते भएका र जाहेरवालाको छोरी वर्ष १९ की मिना योगीको मृत्यु भएकोले चालक प्रदिप खत्रीलाई सवारी ऐन, नियमावलीअनुसार कारबाही गरिपाउँ भन्ने जाहेरवाला दिपकनाथ भन्ने दिनानाथ योगीको जाहेरी दरखास्तको बेहोरा रहेको पाइन्छ । निजले अदालतमा बकपत्र गर्दा उक्त ट्याक्टरको एक्सल भाँचिएको कारण दुर्घटना हुन गएको हो, प्रतिवादीलाई सजाय हुनु पर्ने होइन भनी उल्लेख गरेको पाइयो । उक्त ट्याक्टरको एक्सल भाँचिई सडकमा खोस्निएको देखिएको, टूली, टु चैन भाँचिई सडकको पूर्व भागमा घोप्टो परेको, मेन

इन्जिनसमेत बायाँतर्फ कोल्टो परेको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का रहेको पाइन्छ । मिति २०६९।१२।०५ गते अं. १०.०० बजेको समयमा श्रीनगर खोलाबाट गिट्टी ल्याउन जाने क्रममा लुहापिड स्कुलमा एस.एल.सी. परीक्षा दिन आएका चालकका साथी साजन सुनारलाई लिई जानको लागि रा.१.त. ८९७ नं. को ट्याक्टर चलाई उक्त स्कुलमा गएको अवस्थामा नचढ भन्दा पनि नमानी श्रीनगरतर्फ जाने विद्यार्थीहरू समेत चढेका र श्रीनगरतर्फ जाँदै गर्दा मैसेपानी नजिक पुग्दा ट्याक्टरको ठूलो चक्काको बायाँतर्फको एक्सल भाँचिई बायाँ ठूलो टायर उछिट्टी गएकोले टूली फुत्किई टूली घोप्टिई टूलीमा बसेका विद्यार्थीहरू च्यापिएर घाइते भएका र घाइतेमध्ये १ जनाको मृत्यु भएको भन्ने तथ्य प्रतिवादीले अनुसन्धान तथा अदालतको बयानमा समेत स्वीकार गरेको देखिन्छ । निजको साक्षी साजन सुनारले एस.एल.सी.को परीक्षापश्चात् आफूलाई लिन ट्याक्टर रोकेकोमा अरू साथीहरूलाई नचढ भन्दाभन्दै जबरजस्ती चढेका हुन् भनी प्रतिवादीकै बयान बेहोरा समर्थन हुने गरी बकपत्र गरी दिएको देखियो । घटना विवरण कागज गर्ने जितीकुमारी बुढाथोकीले उक्त ट्याक्टरमा हामी आफैँ जबरजस्ती चढेका हौं, चालकलाई सजाय गर्नुपर्ने होइन भनी बकपत्र गरेको पाइयो ।

३. उपर्युक्तबमोजिमको तथ्यहरूबाट प्रतिवादीले चलाएको ट्याक्टरको एक्सल भाँचिन गई उक्त दुर्घटना भएको भन्ने कुरामा विवाद रहेको देखिएन । प्रतिवादीले श्रीनगर खोलाबाट गिट्टी ल्याउने प्रयोजनको लागि सो खोलातर्फ उक्त ट्याक्टर चलाई जान लागेको भन्ने निजको भनाइ अन्यथा देखिँदैन । एस.एल.सी. परीक्षा दिएका आफ्नो साथीलाई लिन स्कुलसम्म गएको कुरालाई निजको साथी साजन सुनारले समेत स्वीकार गरेको देखिन्छ । यी प्रतिवादीको मनसाय विद्यार्थीहरूलाई समेत ट्याक्टरमा चढाई आर्थिक लाभ लिने भन्ने देखिँदैन । निजले नियमित

रूपमा विद्यार्थीहरूलाई ट्याक्टरमा राखी ल्याउने लैजाने गरेको भन्ने देखिन आएको छैन । आफ्नो साथीलाई ट्याक्टरमा चढाउने क्रममा श्रीनगरतर्फ जाने अन्य विद्यार्थीहरू पनि उक्त ट्याक्टरको ट्रलीमा चढेको देखिन्छ । नियमित सवारी साधन नचल्ने उक्त सडकमा श्रीनगरतर्फ जाने विद्यार्थीहरूले पैदल हिँड्नुभन्दा जुन किसिमको सवारी साधन पाइन्छ सोही साधनको उपयोग गर्नु अस्वभाविक देखिँदैन । चालकले रोक्न खोजे पनि जबरजस्ती चढ्न खोज्नु एस.एल.सी. दिने उमेरका विद्यार्थीहरूको आम प्रवृत्ति पनि हो । घाइतेमध्येकी जितीकुमारी बुढाथोकीले उक्त ट्याक्टरमा हामी आफैँ जबरजस्ती चढेका हौं, चालकलाई सजाय गर्नुपर्ने होइन भनी गरेको बकपत्रबाट पनि सो कुराको पुष्टि हुन्छ । यसरी वैकल्पिक सवारी साधनको रूपमा ट्याक्टरमा यात्रा गर्दा हुन सक्ने जोखिमतर्फ चालक र त्यस्तो साधनमा सवार हुनेसमेत सचेत र सावधान हुनुपर्दछ । तर पूर्वानुमान नगरिएको काबुबाहिरको कारण परी हुने दुर्घटनालाई मानवीय गल्ती नै हो भनी कितान गर्नु विवेकसम्मत हुँदैन ।

४. प्रतिवादीलाई सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(२) को कसुर कायम गरी सोही दफाबमोजिम सजाय हुन मागदाबी लिइएको पाइयो । सो दफा १६१(२) बमोजिमको कसुर कायम हुनको लागि सवारी चलाउँदा कसैको ज्यान मर्न सक्ने ठूलो सम्भावना छ भन्ने जानी जानी वा लापरवाही गरी सवारी चलाएको कारणबाट सवारी दुर्घटना हुन गई त्यसैको कारणबाट कुनै मानिसको मृत्यु हुन गएको अवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ । कुनै पनि वारदातमा यदि परिणामको पूर्वज्ञान हुँदाहुँदै पनि जोखिम उठाउने तत्परता देखिएको छ भने लापरवाही भएको मान्न पनि सकिन्छ । तर परिणामको इच्छा नभएको, सावधानी अवलम्बन गर्न खोज्दाखोज्दै पनि अनिच्छित परिणाम आएको अवस्थामा लापरवाही गरेको भनी बढी सजाय गर्न मनासिब हुने देखिँदैन । प्रस्तुत वारदातमा

प्रतिवादीले परिणामको पूर्वज्ञान हुँदाहुँदै लापरवाही गरेको भन्ने अवस्था मिसिल प्रमाणबाट देखिन आएको छैन । ट्याक्टरको एक्सल भाँचिनु यान्त्रिक कारण हो । यान्त्रिक गडबडीको कारण सिर्जित वारदातलाई चालकको लापरवाही भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन । जाहेरवाला स्वयंले पनि उक्त दुर्घटनामा चालकलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भनी बकपत्र गरेको अवस्थामा प्रतिवादीले गम्भीर लापरवाही गरेको भनी कसुरदार ठहर गर्नु न्यायोचित हुने देखिएन ।

५. सवारी दुर्घटनामा चालकको लापरवाही थियो थिएन भन्ने विषय तत्कालीन परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूको आधारमा निकर्ण हुने हो । विकसित मुलुकको अभ्यासलाई हेरेर हाम्रो जस्तो विकट ग्रामीण परिवेशमा घट्ने घटना, दुर्घटनाहरूको मूल्याङ्कन गर्नु यथार्थपरक दृष्टिकोण हुँदैन । विकसित मुलुकको सडक पूर्वाधार, सवारी साधनको पर्याप्तता तथा कुशल सवारी व्यवस्थापनको तुलनामा नेपालको विकट ग्रामीण क्षेत्रको स्थिति फरक छ । यो सामाजिक सन्दर्भ (social context) प्रति पनि न्याय निरूपणका सन्दर्भमा समुचित हेक्का राख्नु आवश्यक देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा खोलामा पुगी गिटी बालुवा लिन प्रयोजनको लागि चलाएको ट्याक्टरमा एस.एल.सी.को परीक्षा दिएका विद्यार्थीहरू चढ्नु संयोगसम्मत देखिन्छ । बाटोमा उक्त ट्याक्टरको एक्सल भाँचिनु यान्त्रिक गडबडीको स्वभाविक परिणाम हो र ट्याक्टरको ट्रलीसमेत पल्टिई एकजना विद्यार्थीको मृत्यु हुनुका साथै अन्य विद्यार्थीहरू घाइते हुनु एउटा दुःखद् एवं अनिच्छित परिणाम हो । घटनाको समग्र परिस्थितिबाट चालकको लापरवाहीबाट मात्र वारदात घटेको भन्ने देखिन आउँदैन । त्यसैले बेलायतको Road Traffic Act, 1991 को कानूनी व्यवस्थासमेत उद्धृत गर्दै यस अदालतबाट निस्सा प्रदान गर्दा लिइएका आधारहरूसँग सहमत हुन सकिएन ।

६. अतः प्रतिवादी प्रदिप खत्रीले चलाएको

रा. १ त ८९७ को ट्याक्टर बायाँ एक्सल भाँचिन गई टूली पल्टी यान्त्रिक गडबडीको कारणबाट दुर्घटना भएको देखिएको र चालकले जानी जानी लापरवाही गरेको कारणबाट दुर्घटना भएको भन्ने अवस्था देखिन नआएकोले सुरु सल्यान जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी प्रदिप खत्रीलाई स्वारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ को दफा १६१(३) बमोजिम कसुर गरेको ठहर्‍याई २४ दिन कैद र रु.२,०००/- जरिवाना हुने गरी भएको फैसला सदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत तुलसीपुरको मिति २०७०।११।२० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत: महेश खनाल
इति संवत् २०७४ साल जेठ २२ गते रोज २ शुभम् ।

४०४० ७७७

निर्णय नं. १०१०४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
आदेश मिति : २०७५।५।२७
०७५-WH-००१७

मुद्दा: बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : ताप्लेजुङ जिल्ला फाकुम्वा गा.वि.स. वडा
नं.८ हाल मैयाखोला गाउँपालिका वडा नं.६
बस्ने मंगल सिंह लिम्बूसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालय, गौचर,
काठमाडौंसमेत

- भन्सार कार्यालयले अदालतलाई भएसरहको अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने भन्ने कानूनी व्यवस्थाको अर्थ मनासिब आधार र कानूनविना कसैलाई पनि पक्राउ गर्ने र थुनामा राखी अनुसन्धान गर्न पाउने भन्ने कदापि होइन । आरोपित व्यक्तिले कुनै प्रमाण लोप वा नास गर्न सक्ने अवस्थाको विद्यमानता भएको स्थितिमा वा कानूनले थुनामै राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेमा मात्र थुनामा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा थुनामा राख्नु अन्तिम विकल्पको रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री ख्याम
नारायण सापकोटा र श्री दयानिधि पौडेल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री
संजीवराज रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६८, अंक ९, नि.नं.८६८४

सम्बद्ध कानून :

- भन्सार ऐन, २०६४

आदेश

न्या. अनिलकुमार सिन्हा : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा १३३(२), (३) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ:-

म निवेदक मिराक लिम्बूको सहोदर दाजु मंगल सिंह लिम्बू र ल्वाङ घले तथा नृपराज विष्ट चिनजानको व्यक्ति हुन् । मेरा दाजु मंगल सिंह लिम्बू नयाँ बसपार्क स्थित होटलहरूमा गेष्ट पुन्याउने, एयरपोर्टमा लिन जाने गर्नु हुन्थ्यो । मिति २०७५।५।३ गते Malindo Air बाट ल्वाङ घले र नृपराज विष्ट मलेसियाबाट त्यहाँको समयअनुसार ६.२५ मा उडी नेपालमा साँझ ८.५० मा उत्रिनु भएको हो । वैदेशिक रोजगारमा गई फर्केका निजहरूलाई पनि होटलमा राख्ने हिसाबले एयरपोर्टमा लिन जानुभएको अवस्था थियो । ल्वाङ घले र नृपराज विष्ट एयरपोर्टमा आइसकेपछि निजहरूले १००/१०० ग्राम सुनका गहना ल्याएको अवस्था रहेछ । सोबारेमा मेरा दाजुलाई कुनै जानकारी छैन । १००/१०० ग्राम सुन ल्याउँदा भन्सार तिरेर ल्याउन पाउने कानूनी व्यवस्थासमेत छ । सो कुरालाई विपक्षीहरूले नजरअन्दाज गरी उक्त ३ जना व्यक्तिहरूलाई मिति २०७५।५।३ देखि महानगरीय प्रहरी परिसर टेकुमा थुनामा राखी कारबाही गरिरहेको अवस्था छ । उक्त २ जना व्यक्तिलाई तिम्रो एयरपोर्टमा को छ भनी सोध्दा बाहिर हामीलाई लिन आइरहेका छन् भनी भन्दा उनीहरूलाई पक्राउ गरी गेस्ट लिन गएको मेरा दाजुलाई समेत पक्राउ गरी खानपिनसमेत

नदिई शारीरिक तथा मानसिक यातना दिई भेटघाट पनि गर्न नदिएको अवस्था छ । कानूनबमोजिम भन्सार तिरेर लिएर आउन पाउने सुन गरगहनालाई भन्सार तिर्नेसमेत मौका नदिई कानूनमा सुन ल्याउन पाउने भनेको हो, गहना ल्याउन पाउने भनेको छैन भनी उल्टो तर्क गरी थुनामा राखेको गैरकानूनी छ । उनीहरूलाई थुनामा राख्दा के कहाँ मुद्दा चलेको छ, के कहाँबाट म्याद थपिएको छ भनी कुनै जानकारीसमेत दिएको अवस्था छैन ।

मलेसियास्थित नेपाली दूतावासले ल्वाङ घले र नृपराज विष्टलाई वान वे ट्राभल डकुमेन्ट दिई नेपाल फर्काएको र नेपाल फर्कने क्रममा उनीहरूले दशौं वर्ष मलेसिया बस्दा जम्मा गरेको नगदले नेपाल कानूनबमोजिम ल्याउन पाउने १००/१०० ग्राम सुनका गहना लिएर आएको अवस्था हो । भन्सार ऐन, २०६४ को अनुसूची १ दफा २ को उपदफा १ सँग सम्बन्धितको २ को २ मा यात्रुहरूले ल्याउने मालवस्तु सम्बन्धमा भनी व्यवस्था गरेको छ । सोअनुसार विदेशबाट फर्केका यात्रुले आफ्नो साथमा ल्याएको सुनमा पहिलो ५० ग्रामसम्म प्रति १० ग्राम ५२०० रुपैयाँ, ५० ग्रामभन्दा बढी प्रति १० ग्राम रु.६२०० महसुल कायम गरेको छ । १०० ग्रामभन्दा बढी ल्याएमा जफत हुने अवस्था रहेको छ । तसर्थ उनीहरूले ल्याएको परिमाण कानूनी परिधिभित्रै रहेकोमा विपक्षीहरूले भन्सार तिराउनतर्फ कारबाही नगरी सुन जफत गरी गैरकानूनी थुनामा राख्ने गरेको कार्य नेपालको संविधान र भन्सार ऐन, २०६४ विपरीत रहेको छ ।

अतः उपर्युक्त ३ नै जनालाई खान पनि नदिने, कसैसँग भेटघाट गर्न पनि नदिने, चौबिसै घण्टा हत्कडी लगाउने गरी चरम रूपमा ठूलो अपराधीलाई जस्तै गरी कानूनविपरीत विना कारण बन्दी बनाई राखिएको अवस्था छ । विपक्षीहरूको उक्त कार्यबाट निजहरूको संविधान प्रदत्त मौलिक हक अधिकारमा आघात पुगेकोले निजहरूलाई तुरुन्त सम्मानित

अदालतसमक्ष उपस्थित गराई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्न विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मिराक लिम्बूको मिति २०७५।५।१० को निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार र कारण भए सोसमेत साथै राखी यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक ३ (तीन) दिनभित्र बन्दीसहित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नुभनीयो आदेशरनिवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूको नाउँमा म्याद सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७५।५।१२ को आदेश।

विपक्षी रिट निवेदक विरुद्धमा यस कार्यालयमा कुनै किसिमको जाहेरी दरखास्त नपरेको, निजलाई यस कार्यालयबाट पक्राउ गरी गैरकानूनीरूपमा राख्ने कार्य नभएको अवस्थामा पनि रिट निवेदकले कपोकल्पित एवं मनगढन्ते कुराहरू उल्लेख गरी यस परिसरसमेतलाई विपक्षी बनाई सम्मानित अदालतसमक्ष दायर गरेको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन बदर भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने महानगरीय प्रहरी परिसर काठमाडौंको मिति २०७५।५।१८ को लिखित जवाफ।

मिति २०७५।५।३ को बेलुका करिब ९.४० बजे Malindo Air को उडान नं. OD १८२ द्वारा मलेसियाबाट काठमाडौं आएका ट्राभल डकुमेन्ट नं. ११४१८१ बाहक ल्वाङ घले र ट्राभल डकुमेन्ट नं. ११६५४८ बाहक नृपराज विष्ट नाम भएका नेपाली नागरिकलाई त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयको आगमन कक्षमा रहेको वाक-श्रुको एक्सरेमा चेकजाँच गर्ने क्रममा निजहरूले साथमा ल्याएको सुनका सिक्की एक एक थान जनही मूल्य रु. ४,७८,४००/-

बराबरको १००/१०० ग्राम सुन बरामद भएको र निजहरूले ल्याएको सो सुन सवारी चालक अनुमति पत्र नं. ०२-८२३७१ का मंगल सिंह लिम्बूले ल्याउन लगाएको बेहोरा लेखाएकोले निजसहित आवश्यक कारबाही गरिपाउँ भन्ने बेहोराको त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयका प्रमुख भन्सार अधिकृत ठगबहादुर महोत्रासमेतको प्रतिवेदनसाथ बरामद भएको जम्मा २०० ग्राम सुनको गहना र बरामदी मुचुल्काको कागजसहित निजहरू यस कार्यालयमा दाखिला हुन आएका हुन्। निजहरूले यस कार्यालयमा बरामदी मुचुल्काको बेहोराबमोजिम नै बयान गरेका छन्। सो अवैध सुन संकलन गर्न विमानस्थल पुगेको अवस्थामा मंगल सिंह लिम्बूलाई भन्सार कार्यालयले पक्राउ गरेको हो। निज मंगल सिंह लिम्बूले बयान गर्दा मलेसियाबाट केशर राइले ल्वाङ घले र नृपराज विष्टलाई रु. १६,८००/- दिनु भनेका थिए, निजहरूसँग मेरो चिनजान छैन भन्ने बेहोरा लेखाएका छन्।

मिति २०७५।२।१५ मा प्रकाशित नेपाल राजपत्र खण्ड ६८, अतिरिक्ताङ्क ७ को भाग ५ को अर्थ मन्त्रालयको सूचना नं. २ मा विदेशबाट फर्केका यात्रुले १०० ग्रामसम्मको काँचो सुन भन्सार महसुल लिई जाँचपास गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। तर विपक्षीहरूले काँचो सुन नभई सुनका गहना ल्याएको र निज मंगल सिंह लिम्बूले यसअघि पनि LED TV चोरी पैठारी गरेको भन्ने मुद्दा यस कार्यालयमा रहेको अवस्था छ। यसरी विपक्षी नृपराज विष्ट र ल्वाङ घलेबाट कानूनविपरीत लुकाई छिपाई लैजान लागेको सुनको गहना बरामद भएको र विपक्षी मंगल सिंह लिम्बूले अवैधरूपमा उक्त सुन संकलन गर्न खोजिरहेको बखत फेला परेकाले निजहरूलाई भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ४० बमोजिम पक्राउ गरी हाल अनुसन्धानको क्रममा रहेकोले विपक्षीको रिट निवेदनबमोजिम कुनै आज्ञा आदेश जारी नगरी निवेदन जिकिर खारेज भागी रहेकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको त्रिभुवन

विमानस्थल भन्सार कार्यालय, गौचरको मिति २०७५।५।१७ को लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयको लागि यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री ख्याम नारायण सापकोटा र दयानिधि पौडेलले ल्वाङ् घले र नृपराज विष्ट मलेसियाबाट नेपाल फर्कने क्रममा उनीहरूले साथमा ल्याएका १००/१०० ग्राम सुनसहित पक्राउमा परी थुनामा रहेका छन्। निजहरूलाई लिन भनी विमानस्थल गएका मंगल सिंह लिम्बूलाई पनि अवैध सुन संकलन गर्ने व्यक्ति हो भनी भन्सार कार्यालयबाट पक्राउ गरिएको अवस्था छ। भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ९(३) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सरकारले मिति २०७५।२।१५ मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी विदेशबाट फर्केका यात्रुले तोकिएको महसुल तिरी १०० ग्रामसम्म सुन ल्याउन सकिने भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा सोतर्फ ध्यान नदिई निजहरूलाई पक्राउ गरी गैरकानूनीरूपमा थुनामा राखिएको छ। निजहरूले ल्याएको सुनको परिमाण कानूनको परिधिभित्रै रहेकोमा भन्सार महसुल तिर्ने मौकासमेत नदिई सुन जफत गरी गैरकानूनी थुनामा राखिएकोले निजहरूलाई गैरकानूनी मूक्त गरिदिनको लागि विपक्षी कार्यालयहरूको नाउँमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरियोस् भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज रेग्मीले मिति २०७५।२।१५ को नेपाल राजपत्रको सूचनामा १०० ग्रामसम्मको काँचो सुन भन्सार महसुल तिरी ल्याउन पाउने गरी व्यवस्था गरेको हो। सुनका गरगहना ल्याउन पाउने होइन। विपक्षी नृपराज विष्ट र ल्वाङ् घलेले कानूनविपरीत सुनको गहना ल्याएको र अर्का व्यक्ति मंगल सिंह लिम्बूले उक्त अवैध सुन संकलन गर्न खोजिरहेको अवस्थामा भन्सार ऐन, २०६४ को

दफा ४० ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी निजहरूलाई त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयबाट पक्राउ गरिएको र थप अनुसन्धानको लागि म्याद थप गरी थुनामा राखिएको हुँदा निजहरूको थुना गैरकानूनी होइन। अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिसिल अध्ययन गरी विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्त बहस बुँदालाई समेत मध्यनजर राख्दै निवेदन माग दाबीबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, कानूनमा १०० ग्रामसम्म सुन भन्सार महसुल तिरी ल्याउन सकिने भन्ने व्यवस्था रहँदारहँदै मलेसियाबाट नेपाल आउने क्रममा १००/१०० ग्राम सुनसहित ल्वाङ् घले र नृपराज विष्टलाई तथा निजहरूलाई ल्याउन विमानस्थल पुगेका मंगल सिंह लिम्बूसमेतलाई त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयले पक्राउ गरी थुनामा राखेको र सुनसमेत जफत गर्ने गरेको कार्य गैरकानूनी रहेको छ भन्ने मुख्य निवेदन दाबी रहेको देखिन्छ। विपक्षी त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयको लिखित जवाफ हेर्दा, निवेदकहरू नृपराज विष्ट र ल्वाङ् घले नेपाली नागरिक भई मिति २०७५।५।३ मा मलेसियाबाट काठमाडौँ आउँदा १००/१०० ग्राम सुनसहित र यी यात्रुहरूलाई विमानस्थल लिन गएका मंगल सिंह लिम्बूलाई उक्त सुन संकलन गर्न गएको अवस्थामा पक्राउ गरेको हो भन्ने बेहोरा रहेको पाइन्छ। यी निवेदकहरूविरुद्ध चलाइएको सुन चोरी पैठारी मुद्दाको फाइलसमेत प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न रहेको छ।

३. भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ९ को उपदफा (३) मा “नेपाल सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सोही सूचनामा तोकिएका मालवस्तुमा पूर्ण वा आंशिक रूपमा भन्सार

महसुल छुट दिन सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । सोही अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा मिति २०७३।०२।२५ मा निजी गुण्टा, झिटी भारी शीर्षकको सूचना प्रकाशित गरी विभिन्न वस्तुमा आंशिक तथा पूर्ण छुट दिने सम्बन्धमा व्यवस्था गरेकोमा सो सूचनाको दफा १ को उपदफा (६) को खण्ड (छ) पछि खण्ड (ज) थप्ने गरी मिति २०७५।१२।१५ मा अर्को सूचना निकालेको देखिन्छ, जसमा "विदेशबाट फर्केका यात्रुले आफ्नो साथमा ल्याएको १०० ग्रामसम्मको काँचो सुनमा देहायबमोजिम भन्सार महसुल लिई जाँचपास गर्न सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै सोही भन्सार ऐनको दफा ४० ले भन्सार कार्यालयलाई कसैले चोरी निकासी पैठारी गरेको भन्ने शङ्का लागेमा निजलाई पक्राउ गरी अनुसन्धान गर्न सक्ने अधिकार दिएको र दफा ४१ मा पक्राउ परेको व्यक्ति तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट कसुरदार देखिएमा भन्सार अधिकृतले कायम हुन सक्ने बिगो बराबरको रकमसमेतको नगद धरौटी लिई पछि हाजिर हुने गरी छाड्न सक्ने तर त्यस्तो व्यक्तिलाई नगद धरौटीमा छाड्दा निजले प्रमाण लोप गर्न सक्ने आधार देखिएमा भन्सार अधिकृतले कारण खोली त्यस्तो व्यक्तिलाई थुनामा राखी कारबाही अगाडि बढाउन सक्ने भन्नेसमेतको व्यवस्था गरेको छ ।

४. नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको मिति २०७३।१२।२५ र मिति २०७५।१२।१५ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाहरूपश्चात् विधायिकाबाट पारित भएको आर्थिक ऐन, २०७५ मिति २०७५।३।३२ को नेपाल राजपत्र खण्ड ६८ अरि १४ मा प्रकाशित भएको छ । उक्त ऐनको दफा १ (२) हेर्दा भन्सार महसुलसम्बन्धी व्यवस्था तत्काल लागू हुने देखिन्छ । यी थुनामा रहेका यात्रुहरू ल्वाङ्घले र नृपराज विष्ट उक्त ऐन लागू भइसकेपछि मिति २०७५।५।३ मा नेपाल आएको विषयमा विवाद

देखिँदै। उक्त नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित आर्थिक ऐन, २०७५ को अनुसूची-१ भन्सार महसुलको पृष्ठ ३७८ मा दफा २ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (२) मा सुन आयात सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था गरेको देखियो ।

(२) विदेशबाट फर्केका यात्रुले आफ्नो साथमा ल्याएको सुनमा देहायबमोजिम महसुल लाग्नेछ:-

(क) पहिलो ५० ग्रामसम्म प्रति दश ग्राम ५,२००/- रूपैयाँ,

(ख) ५० ग्रामभन्दा बढी थप ५० ग्रामसम्म प्रति दश ग्राम ६,२००/- रूपैयाँ,

माथि उल्लेख भएभन्दा बढी परिमाणमा सुन पैठारी गरेमा बढी भएको परिमाण जति जफत गरिनेछ ।

५. अब कस्तो प्रकृतिको कति परिमाण सुन यात्रुको रूपमा निजी गुण्टा, झिटी भारीसम्बन्धी सूचनाअनुसार विदेशबाट ल्याउन सकिन्छ भन्नेतर्फ विचार गर्दा मिति २०७३।१२।२५ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनामा मिति २०७५।१२।१५ मा केही थप गरी १०० ग्रामसम्म काँचो सुनमा भन्सार महसुल लिई जाँचपास गर्न सक्ने व्यवस्था भएकोमा त्यसपछि मिति २०७५।३।३२ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित आर्थिक ऐन, २०७५ मा १०० ग्रामसम्म विदेशबाट आउने यात्रुले आफ्नो साथमा ल्याएको सुनमा भन्सार महसुल लाग्ने र सोभन्दा बढी सुन ल्याएमा जफत हुने व्यवस्था भएबाट मिति २०७५।५।३ मा आएका यी यात्रुहरूले उक्त आर्थिक ऐन, २०७५ बमोजिम महसुल तिरी प्रति यात्रु १०० ग्रामसम्म सुन पैठारी गर्न सक्ने नै देखिन्छ । आर्थिक ऐन, २०७५ ले 'सुन' भन्ने शब्द मात्र उल्लेख गरेबाट मिति २०७५।१२।१५ को सूचनामा उल्लिखित 'काँचो सुन' मात्र भन्सार महसुल तिरी १०० ग्रामसम्म ल्याउन पाउने भन्ने व्यवस्था यी यात्रुहरूका हकमा लागू हुने देखिएन । पछिल्लो कानून अर्थात् आर्थिक

ऐन, २०७५ ले सोअधिका सूचनाहरूको व्यवस्थालाई प्रतिस्थापन गर्ने हुँदा यसै व्यवस्थाबमोजिमको सुविधा यी यात्रुहरूले पाउने नै देखिन्छ ।

६. यसरी उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम विदेशबाट फर्केका नेपाली नागरिकले भन्सार महसुल तिरी १०० ग्रामसम्म सुन ल्याउन प्रतिबन्ध रहेको देखिएन । त्यस परिमाणसम्म सुनमा आर्थिक ऐन, २०७५ बमोजिम भन्सार महसुल तिरी पैठारी गर्ने सुविधा ऐनले नै दिएको देखियो । यी बन्दी यात्रुहरूसँग भन्सार महसुल माग गरेको र सोबमोजिम तिर्न नसकेको भन्ने वा त्यस्तो महसुल लिनेतर्फ कुनै कारबाही गरेको देखिएन । भन्सार क्षेत्रमा आउँदा यस्ता वैदेशिक रोजगारीबाट फर्कने यात्रुलाई आयात सम्बन्धमा निजहरूका अधिकारबारे र के कार्यविधि सम्पन्न गर्नुपर्छ भन्ने जानकारी दिनु पनि सम्बन्धित अधिकृतको कर्तव्य हुन्छ । भन्सार महसुल तिरी १०० ग्रामसम्म आयात गर्न पाउनेमा थुनामा रहेका प्रत्येक यात्रुले सोभन्दा बढी सुन ल्याएको भन्ने दाबी पनि छैन । अर्कोतर्फ, यदि कसैले चोरी निकासी तथा पैठारी गरेको भन्ने शङ्का लागेमा निजलाई भन्सार कार्यालयले पक्राउ गरी छानबिन गर्न सक्ने, सो क्रममा निजलाई धरौटीमा छोड्दा निजले प्रमाण लोप गर्न सक्ने आधार देखिएमा बाहेक अन्य अवस्थामा निजलाई कायम हुन सक्ने बिगो बराबरको रकम धरौटी लिई छाड्न सकिने भन्ने भन्सार ऐन, २०६४ मा रहेको उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको मनसाय पनि देखिन्छ । कसैले चोरी निकासी पैठारी गरेको भन्ने शङ्का लाग्दा हरेक अवस्था परिस्थितिमा निजलाई अनिवार्यरूपमा थुनामै राखी अनुसन्धान गर्नुपर्छ भन्ने कानूनको मनसाय कदापि होइन । निवेदकहरूले कानूनको सीमा अर्थात् १००/१०० ग्रामसम्म सुन विदेशबाट ल्याएको सन्दर्भमा आर्थिक ऐन, २०७५ बाट जुनसुकै प्रकृतिको सुन ल्याउन पाउने सुविधा दिएपछि काँचो सुनमा मात्र सो सुविधा पाइन्छ भनी कानूनको गलत

अर्थ र प्रयोग गरी यी निवेदकहरूलाई पक्राउ गर्ने र थुनामै राखी अनुसन्धान गर्ने अधिकार विपक्षी भन्सार कार्यालयलाई प्राप्त रहेको भन्न नमिल्ने हुनाले यी निवेदकहरूलाई थुनामा राख्ने गरेको कार्य असल नियत एवं कानूनबमोजिमको रहेको मान्न मिलेन । वैदेशिक रोजगारीबाट एकतर्फी ट्राभल्स डकुमेन्ट लिई फर्केका यी यात्रुहरूलाई भन्सार महसुल तिर्ने सुविधा पनि नदिइएको र ऐनले सहूलियत दिएको सीमाभित्र रही यी निवेदकहरूले सुन ल्याएको तथ्य प्रथमदृष्टिमा देखिएको सन्दर्भ र यी निवेदकहरूले प्रमाण लोप वा नास गर्न सक्ने अवस्थाको विद्यमानता पनि विपक्षीहरूले देखाउन नसकेको अवस्थामा निवेदकहरूले सुन चोरी पैठारी गरेको कसुरमा निजहरूलाई थुनामा राख्नुपरेको भन्ने विपक्षी भन्सार कार्यालयको जिकिर न्यायोचित देखिँदैन ।

७. अवस्था, परिस्थिति र कसुरको प्रकृतिअनुसार अधिकारप्राप्त अधिकारीले न्यायिक मनको प्रयोग गरी कसैलाई थुनामा राखी वा कसैलाई तारेखमा राखीसमेत सुक्ष्मरूपले अनुसन्धान गर्न सक्ने नै हुन्छ, तथापि भन्सार कार्यालयलाई भएको कुनै अनुसन्धानको क्रममा पक्राउ गर्न पाउने अधिकार स्वविवेकीय र अन्तर्निहित भने कदापि होइन । कानून प्रदत्त अधिकार प्रयोग गर्दा वस्तुनिष्ठ र मनासिब आधार र कारण खुलाउनु पर्दछ । अन्यथा सो काम कारबाहीले कानूनी मान्यता पाउन सक्ने अवस्था हुँदैन । त्यसमाथि पनि कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता संकुचित हुने अवस्था देखिएमा अधिकारप्राप्त अधिकारी अझ बढी गम्भीर र सचेत हुनै पर्दछ । नागरिकलाई कानूनले दिएको सुविधाको उपभोग गर्ने मौका दिनु यस्ता अधिकारीको कर्तव्य पनि हो । भन्सार कार्यालयले अदालतलाई भएरहको अधिकार प्रयोग गर्न सक्ने भन्ने कानूनी व्यवस्थाको अर्थ मनासिब आधार र कानूनविना कसैलाई पनि पक्राउ गर्ने र थुनामा राखी अनुसन्धान गर्न पाउने

भन्ने कदापि होइन । आरोपित व्यक्तिले कुनै प्रमाण लोप वा नास गर्न सक्ने अवस्थाको विद्यमानता भएको स्थितिमा वा कानूनले थुनामै राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेमा मात्र थुनामा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा थुनामा राख्नु अन्तिम विकल्पको रूपमा प्रयोग गर्नुपर्छ । थुनामा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्नुपर्ने अधिकार निःसर्त र निरपेक्ष रहेको नभई ससर्त र सापेक्षिक रहेको हुन्छ । प्रारम्भिकरूपमै कसुर गरेको पूर्वावस्था नदेखिएसम्म वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा आँच आउने गरी थुनामा राख्न पाउने भन्न मिल्दैन । कुनै व्यक्तिलाई पक्राउ गरी थुनामा नराखिएमा के कसरी प्रमाण लोप हुने वा अनुसन्धान तहकिकातमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भन्ने वस्तुनिष्ठ आधार र कारण दिई थुनामा राख्नु पर्ने देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा विना कसुर कसैलाई पनि तथ्यगत आधार र कारण नखुलाई थुनामा राख्नु मनासिब एवं कानूनसङ्गत हुँदैन । आर्थिक ऐन, २०७५ को अनुसूची १ को दफा २ को देहाय २ मा १०० ग्रामभन्दा बढी परिमाणमा सुन पैठारी गरेमा बढी भएको परिमाण जफत गरिनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएबाट पनि उक्त परिमाणसम्म सुनको पैठारीको हकमा भन्सार महसुल तिर्न नसके वा नतिरे सुनसम्म नछाडिने हो, तर अन्य प्रकृतिका अपराधको समेत अनुसन्धानको अवस्थामा बाहेक यस्तो परिस्थितिमा थुनामै राख्ने अपरिहार्यता देखिँदैन ।

८. अब विदेशबाट आएका यी यात्रुहरू ल्वाङ्ग घले र नृपराज विष्टलाई विमानस्थलबाहिर लिन आउने भनिएका अर्का बन्दी मंगल सिंह लिम्बूका हकमा विचार गर्दा लिखित जवाफबाट यी मंगल सिंह लिम्बूले सो सुन ल्याउन लगाएको, अवैध सुन संकलन गर्न विमानस्थल पुगेको तथा यी मंगल सिंह LED TV चोरी पैठारी गरेको भन्ने मुद्दा पनि त्रिभुवन विमानस्थल भन्सार कार्यालयमा रहेको भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखियो । आर्थिक ऐन, २०७५ बमोजिम भन्सार महसुल तिरी १०० ग्रामसम्म सुन पैठारी गर्न सक्ने

कानूनी व्यवस्था रहेकोमा लिखित जवाफमा मिति २०७३।२।२५ र मिति २।७।२।१५ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाका आधारमा काँचो सुन मात्र ल्याउने सुविधा रहेको भन्ने व्याख्या गरी अवैध सुन नामकरण गरी उठान भएको यो मुद्दामा उक्त सुनहरू भन्सार महसुल नतिरी भन्सार परिसर बाहिर ल्याइसकेको अवस्था नदेखिएको र यी बन्दी मंगल सिंह लिम्बूबाट कुनै अवैध सुन बरामद भएको नदेखिँदा तथा LED TV चोरी पैठारी मुद्दा उक्त भन्सार कार्यालयमा रहेको भन्ने मात्र आधारमा यस मुद्दाको रोहमा थुनामा राख्नुपर्ने कारणको औचित्य र आधार प्रमाणित हुन सकेको देखिएन । आर्थिक ऐन, २०७५ तथा भन्सार ऐन, २०६४ अन्तर्गतको सूचनाजस्ता कानूनको गलत व्याख्या गरिएको उपर्युक्त कार्यबाट यी बन्दीहरूलाई थुनामै राख्ने प्रवृत्त भावना छैन, थिएन भनी विश्वस्त हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

९. “नेपालको कुनै कानूनको उल्लङ्घन वा अपराधजन्य कार्य नगरेसम्म कसैलाई पक्राउ गर्न, हिरासतमा राख्न वा बन्दी गृहमा राख्न कानूनसङ्गत नहुने” भनी अधिवक्ता लक्ष्मीप्रसाद पोखरेल विरुद्ध प्रधानमन्त्री, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत (ने.का.प. २०६८, अंक ९, नि.नं. ८६८४) भएको बन्दीप्रत्यक्षीकरण मुद्दामा यस अदालतबाट व्याख्या भई सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । प्रस्तुत व्याख्या यस रिट निवेदनका सन्दर्भमा पनि आकर्षित र सान्दर्भिक देखिन आउँछ ।

१०. अतः माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था, सिद्धान्त एवं आधार र कारणबाट निवेदकहरूलाई थुनामा राखी अनुसन्धान तहकिकात नगर्दा प्रमाण लोप हुने वा अनुसन्धान तहकिकातमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भन्ने युक्तियुक्त आधार र कारण देखाउन नसकेको तथा आर्थिक ऐन, २०७५ ले दिएको सुविधा उपभोग गर्ने मौका नै नदिई गलत कानूनको प्रयोग गरी प्रवृत्त भावना लिई निवेदकहरूलाई थुनामा राखेको कार्य

गैरकानूनी देखिँदा निवेदकहरूलाई आजै थुना मुक्त गरिदिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ३७(क) र (ख) बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत: कल्याण खड्का

इति संवत् २०७५ साल भाद्र २७ गते रोज ४ शुभम्।

(फैसला तयार भई प्रमाणीकरण गरिएको मिति २०७५/०६/१९/१५)

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १०१०५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
आदेश मिति : २०७५।२।२३
०७४-WH-००५३

विषय : बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला साबिक सुब्बा गाउँ
गा.वि.स. वडा नं. ३ को हाल पनौती न.पा. वडा नं.
२ घर भई हाल कारागार कार्यालय काभ्रेमा थुनामा
रहेको दीपक कार्की

विरुद्ध

विपक्षी : काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालत, धुलिखेल,
काभ्रेसमेत

- अदालती प्रक्रिया पूरा गरी अन्तिम भएर बसेको मुद्दामा ठहर भएको दण्ड सजायलाई एकातर्फ पन्छाई वस्तुनिष्ठ भरपर्दो आधार विना सुनुवाइको मौका नपाएको भन्ने अर्थ गरी सजाय स्थगन गर्ने वा फैसला कार्यान्वयन हुन नसक्ने गरी आदेश गर्नु कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तको विपरीत हुन जाने।

(प्रकरण नं. ५)

- तायदाती फाराम हेर्दा तामेली म्याद भनी उल्लेख गरेको पनि नदेखिने र मिसिलमा तामेली म्यादसमेत नरहनुले अदालतको काम कारबाही र विश्वसनीयतामा नै प्रश्न चिह्न खडा हुने र न्यायिक जनआस्थामा नकारात्मक असर पर्न जाने हुन्छ। अर्कातिर सुनुवाइको मौका, व्यक्तिको प्राकृतिक न्यायको अधिकार, मौलिक अधिकार तथा Due Process of law को सम्मानसँग जोडिएको महत्त्वपूर्ण अधिकारको प्रयोग र संरक्षणमा समेत असर पर्न जाने देखिन्छ। यसतर्फ अदालत सदैव सचेत रहनुपर्छ। अदालतका काम कारबाही जो सुकैले पनि परीक्षण गर्न सक्ने गरी वस्तुनिष्ठ तवरबाट सम्पादन हुनुपर्छ भन्ने कुरामा दुईमत हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री सुर्दशन थपलिया र श्री अश्विनकुमार राई

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री गोपाल लामिछाने

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. सपना प्रधान मल्ल : नेपालको
संविधानको धारा २०(९) धारा ४६ तथा धारा १३३(२)

र (३) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-

निवेदकको निवेदन बेहोरा

म निवेदक मिति २०७३।१।११।०६ मा प्रहरी चौकी पनौती, काभ्रेबाट फोन गरेर भूकम्प पीडितको रकमका सम्बन्धमा बुझ्न भनी बोलाएर जाँदा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा पुऱ्याएको र काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतले मिति २०७३।१।१६ च.नं.५६१ को पत्रले थुनामा राख्न पत्र दिई निवेदकलाई भ्रष्टाचार मुद्दामा मिति २०५४।३।२३ को फैसलाबमोजिम ३ वर्ष कैद र रु.५०००।- जरिवाना हुने ठहरी फैसला भएकोमा निजलाई लागेको बेरुजु कैद जरिवाना असुलउपर गर्न पठाएको भनी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतबाट थुनामा राख्न कारागार कार्यालय धुलिखेल पठाएकोले हाल म कारागार कार्यालय धुलिखेल काभ्रेमा नियमानुसार सिधा खान दिई थुनामा रहेको अवस्था छ। थुनामा पठाएको सम्बन्धमा बुझ्दै जाँदा मेरा विरुद्धमा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको भन्ने मुद्दा दर्ता गरी सो जिल्ला अदालतबाट मलाई ३ वर्ष कैद र रु. ५०००।- जरिवाना हुने ठहरी मिति २०५४।३।२३ मा फैसला भएको रहेछ। सोही फैसला कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा मलाई पक्राउ गरिएको कुरा थाहा भयो। यस सम्बन्धमा वास्तविक सत्य तथ्य कुरा के हो भने म निवेदकलाई नक्कली प्रमाण पत्रका बारेमा छानबिन अनुसन्धान गर्ने सिलसिलामा विशेष प्रहरी विभागमा बोलाई बयान गराइयो। मैले आफ्नो बयान दिएपछि तपाईंका विरुद्धमा मुद्दा चलाउने नचलाउने निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ, विशेष प्रहरी विभागबाट मुद्दा चलाउने निर्णय भएमा सोको जानकारी सूचना अदालतबाट तपाईंको नाममा आउँछ भनेकाले सोअनुरूप म चुप लागी बसेको र मेरा नाममा कुनै म्याद सूचना नआएपछि मेरा विरुद्ध मुद्दा चलाइएन भन्नेमा दुक्क भई बसेको अवस्था हो।

मेरो विरुद्धमा विद्यालयमा अध्ययन नगरी दशम कक्षा उत्तीर्ण गरेको भनी अन्य विद्यार्थीको चारित्रिक र मार्कसिट लिई त्यसमा भएको नाउँ मेटाई आफ्नो नाउँ लेखिएको स्पष्ट देखिएकोले भ्रष्टाचार निवारण ऐन,

२०१७ को दफा १२ बमोजिम योग्यता ढाँटेको कसुर गरेको हुँदा दीपक कार्कीलाई हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको आरोप पत्र काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा पेस भएको रहेछ। आरोपपत्रमा म निवेदकका नाममा म्याद अदालतबाटै जारी गरिपाउँ भनेकोमा सो म्याद मलाई बुझाएको छैन र मेरा एकाघरका जहान परिवार कसैले पनि बुझेको छैन र घरदैलोमा टाँस पनि भएको छैन। काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसलामा रितपूर्वक तामेल भएको म्याद गुजारी बसेको भने पनि सो म्यादको अभिलेख मिसिलमा देखिएको छैन र तायदाती फाराममा पनि रेकर्ड छैन। सो म्याद नपाएको कारण सुरुमा प्रतिवाद गर्न नपाएको अवस्था हो। सबै कागज प्रमाणको अभिलेख मुलुकी ऐन, अ.बं. २१ नं. को तायदाती फारामको अभिलेखमा छ तर सो अ.बं. २१ नं. को तायदाती फारामअनुसार मेरा नाममा तामेल भएको म्यादको पनि अभिलेख हुन पर्नेमा सो म्यादको अभिलेख नदेखिएकोले मेरा नाममा म्याद जारी भएको मान्न सकिने अवस्था छैन। सुनुवाइको मौका नै नदिई भएको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत रहेको छ। सुनुवाइको मौका नदिई भएको कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसलाको आधारमा कसैलाई पनि सजायको भागिदार बनाउन मिल्दैन। म निवेदकका नाममा म्याद रीतपूर्वक तामेल भएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा म्याद हेर्दा मिसिलमा म्यादै छैन। सो म्यादका बारेमा अभिलेख पनि गरिएको छैन। उक्त मिति २०५४।३।२३ को फैसला कानूनबमोजिम भएको भन्न मिल्ने अवस्था छैन।

म निवेदकले विशेष प्रहरी विभागमा २०५१।१२।२२ मा बयान गर्दा २०३४ सालदेखि श्री खण्डपुरमा कक्षा ४ देखि १० सम्म अध्ययन गरी आएको भनी स.ज. ४ र ५ मा लेखाएको छु। त्यसै गरी स.ज. ७ र ८ मा "मैले कक्षा १० को टेस्ट परीक्षा उत्तीर्ण गरी श्री खण्डपुर मा.वि. काभ्रेबाट २०४४।२।२० मा प्राप्त गरेको शैक्षिक सत्र ०४०/०४१ को मार्कसिट तथा चारित्रिक प्रमाणपत्रको सक्कल बयान साथ पेस गरेको छु" भनी बयान गरेको छु। प्रमाण बुझेर फैसला गर्नुपर्नेमा सो सम्बन्धमा प्रस्ट भए नभएको कुरासमेत फैसलामा उल्लेख छैन। यस्तो

अवस्थामा मुद्दामा सुनुवाइको मौका पाउने कानूनी हकबाट वञ्चित गरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत गरी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतबाट मिति २०५४।३।२३ मा फैसला भएको हुँदा उक्त फैसला र सो फैसलाको आधारमा दिएको मिति २०७३।१।१६ को थुनुवा पुर्जी, मिति २०७३।१।१६ च.नं. ५६१ को थुनामा राख्ने पत्रसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी पुनः निवेदकलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गरी कानूनबमोजिम मुद्दाको कारबाही गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी गरी अब उपरान्त मुलुकी ऐन, अ.बं. २१ नं. को तायदाती फाराममा उल्लेख भएबमोजिम राख्न पर्ने अभिलेखसमेत राख्नु, राख्न लगाउनु भनी उपयुक्त आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदन दाबी।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? आदेश जारी हुन नपर्ने आधार र कारण खुलाई यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक ३ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीलाई म्याद दिई काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको भन्ने मुद्दाको फैसलासहितको मिसिलसमेत झिकाई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७४।१।२३ को आदेश।

विपक्षी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ

संवत् २०५३ सालको स.वा.म.नं. ११३ को वादी ओमरानन्द राजोपाध्यायको जाहेरीले नेपाल सरकार प्रतिवादी दीपक कार्की भएको योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको भन्ने मुद्दामा मिति २०५४।३।२३ मा फैसला भएको र सो फैसलाको सक्कलै हेर्दा प्रतिवादीका नाममा यस अदालतबाट जारी भएको म्याद मिति २०५३।१०।१६।४ मा रीतपूर्वक तामेल भएको र सो म्यादमा हाजिर नभई सुनु

म्याद गुजारी बसेको भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। साथै प्रतिवादीले विशेष प्रहरी विभागमा बयान गर्दा मैले कक्षा १० मा अध्ययन नगरी कक्षा १० को टेस्ट परीक्षासमेत नदिई टेस्ट परीक्षा पास भएको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको हो भनी कसुर गरेको कुरामा साबित भई बयान गरेको देखिएको एवं विशेषज्ञले समेत मार्कसिटमा नाम थपेको भनी बकपत्रसमेत गरेको देखिएबाट प्रतिवादी दीपक कार्की कसुरदार हुन भनी निजलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफाबमोजिम ३ वर्ष कैद र रु. ५,०००।- जरिवाना हुने ठहरी फैसला भएको देखिन्छ।

सम्मानित सर्वोच्च अदालतको ०७३-RE-०२७९ को निवेदक दीपक कार्की विरुद्ध नेपाल सरकार भएको योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको भन्ने मुद्दामा बेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदनमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७४।५।३० गते "यसमा निवेदकका नाउँमा तामेल भएको म्याद बेरीतको भन्ने नदेखिएको, निवेदक प्रतिवादी सुरु अदालतबाट जारी भएको म्यादमा हाजिर नभई म्याद गुजारी बसेको हुँदा अ.बं. २०८ नं. बमोजिम पुनरावेदन लाने अवस्थासमेत नदेखिएको र काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतबाट २०५४ सालमा भएको फैसलाउपर अहिले २०७४ सालमा एकै पटक यस अदालतमा पुनरावेदन गर्न आएकोसमेत देखिँदा निजको पुनरावेदन दर्ता नगरी दरपीठ गरिदिएको यस अदालतका सहरजिस्ट्रारको मिति २०७३।१।२० को आदेश मिलेकै देखिँदा बदर गरिरहन परेन। कानूनबमोजिम गर्नु" भन्ने आदेशसमेत भएको उक्त आदेशको प्रमाणित प्रतिलिपिबाट देखिन्छ। निज प्रतिवादी फरार रहेको असुल उपर गर्न बाँकी रही प्रतिवादी बेरुजु हुँदा असुल गर्नु भनी यस अदालतको तहसिल शाखामा फौ.न.नं. ९०/२९१ मिति २०५४।१।१ मा लागत कायम भएको लागत तथा फैसलाबाट देखिन्छ।

यस काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसला र यस अदालतको लागतबमोजिम लागत असुल तहसिल गर्न खटिएको प्रहरी कर्मचारीले प्रतिवादी दीपक कार्कीलाई मिति २०७३।१।१०।६ मा पक्राउ गरी यस अदालतमा सोही मितिमा दाखिला गरी फैसलाबमोजिम

निज प्रतिवादीलाई रीतपूर्वकको कैदी पुर्जी जारी गरी फैसलाबमोजिम कैदमा बस्नु भनी कैदी पुर्जी दिई कारागार कार्यालय, धुलिखेल काभ्रेपलाञ्चोकमा थुनामा राख्न पठाइएको यस अदालतको कैदी पुर्जीबाट देखिन्छ । अतः यस अदालतबाट भएको काम कारबाही, फैसला, थुनुवा पुर्जीसमेत कानूनबमोजिम भएको हुँदा रिट निवेदकको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन खारेज गरिपाउन सादर अनुरोध छ । साथै सम्मानित अदालतको आदेशानुसार २०५३ सालको स.वा.मु. ११३ को योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको भन्ने मुद्दाको सक्कल मिसिलसमेत यसै साथ संलग्न गरी पठाइएको बेहोरा सादर अनुरोध गरिन्छ भन्नेसमेत बेहोराको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०७४।१०।३ को लिखित जवाफ ।

प्रहरी चौकी, पनौतीको लिखित जवाफ

यसमा सम्मानित काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालत धुलिखेलको फैसला लगत नं. २९१ को काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला, पनौती नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने खड्गबहादुर कार्कीको छोरा दीपक कार्कीलाई भ्रष्टाचार मुद्दामा ३ वर्ष कैद र रू. ५,०००।- जरिवाना हुने गरी बेरुजु भई निज प्रतिवादी भागी फरार रहेको भनी अभिलेखबाट देखिन आएको हुँदा फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा फरार रहेको प्रतिवादीहरूलाई पक्राउ गर्ने क्रममा निज फरार रहेका प्रतिवादी दीपक कार्कीलाई मिति २०७३।११।६ गतेका दिन पक्राउ गरी प्रहरी प्रतिवेदन साथ चौकीको च.नं. ९९ मिति २०७४।११।६ गतेको पत्र साथ सम्मानित काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालत धुलिखेलमा दाखिला गरेको हो । निज विपक्षी रिट निवेदक प्रतिवादी दीपक कार्कीलाई गैरकानूनी रूपमा पक्राउ गर्ने, अदालतमा दाखिला गर्ने जस्ता किसिमका कार्यहरू यस चौकीबाट भए गरेको होइन । रिट निवेदक दीपक कार्कीले यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन दाबी जिकिर आधारहीन, तथ्यहीन, झुठ्ठा एवं कपोलकल्पित मात्र भएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रहरी चौकी पनौतीको मिति २०७४।१०।७ को लिखित जवाफ ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ

रिट निवेदकको निवेदन बेहोराबाट निजलाई काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०५४।३।२३ को फैसलाले भ्रष्टाचार मुद्दामा ठहरेको सजाय ३ वर्ष कैद र रू. ५,०००।- जरिवाना असुल गर्ने अर्थात् उक्त फैसला कार्यान्वयनका सिलसिलामा आफूलाई पक्राउ गरी अदालतकै आदेशबाट थुनामा राखेको भन्नेछ । अदालतले फैसला कार्यान्वयनका सिलसिलामा के कुन कानूनको परिपालना तथा कार्यविधिको अनुशरण नगरी र यस आयोगले फैसला कार्यान्वयनका सन्दर्भमा के कुन गैरकानूनी भूमिका गरी गराई निज थुनामा बस्नु परेको भनी स्पष्ट खुलाउन सकेका छैनन् भने यस आयोगको फैसला कार्यान्वयनको सन्दर्भमा कुनै अधिकार, सरोकार तथा भूमिका नहुने अवस्थामा आयोगलाई विपक्षी बनाइएको छ । सक्षम न्यायिक निकायबाट भएको फैसला तथा आदेश पालना सबैले गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहे भएको र अदालतमा कानूनबमोजिम पेस भएको मुद्दामा फैसला भई ठहरेको सजाय कार्यान्वयनका सिलसिलामा निवेदकलाई थुनुवा पुर्जी दिइएकोमा थुनुवा पुर्जीसमेत स्वीकार गरी निज कारागारमा बसेको अवस्था हुँदा यस्तो कानूनबमोजिमको थुनालाई गैरकानूनी भनी प्रेषित उक्त रिट निवेदन खारेजयोग्य छ । खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७४।१०।९ को लिखित जवाफ ।

यसमा मिति २०५३।१०।१६ मा यी निवेदकको नाममा रीतपूर्वक म्याद तामेल भएको बेहोरा वादी तत्कालीन श्री ५ को सरकार प्रतिवादी यी रिट निवेदक दीपक कार्की भएको योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको मुद्दामा मिति २०५४।३।२३ को काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको फैसलामा उल्लेख भएको देखिएको तर मिसिलमा मिति २०५३।१०।१६ मा प्रतिवादीको नाममा तामेल भएको भनिएको उक्त म्यादको प्रति संलग्न रहेको नदेखिएकोले मिसिलमा नरहनुको कारण खुलाई अन्यत्र राखिएको भए तामेली म्याद वा तामेली भएको अन्य कागजात भए

सोसमेत हेरी मिति २०५३।१०।१६ मा म्याद तामेल भए नभएको के हो ? स्पष्ट जवाफ ७ दिनभित्रै उपलब्ध गराई दिनु भनी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई जवाफ आएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७५।१।१६ को आदेश ।

सम्मानित अदालतका मिति २०७५।१।१६ को आदेशले माग भएको प्रतिवादी दीपक कार्कीका नाउँको म्याद खोज तलास गर्दा हालसम्म पनि फेला नपरेको र मिसिल व्यवस्थापन गर्ने क्रममा भुलवश सडि गएको हुन सक्ने हुँदा सो बेहोरा सादर अनुरोध गरिन्छ । साथै उक्त मिसिल सडाएको टिप्पणी आदेश र मुचल्काको प्रतिलिपि यसै साथ छ भन्नेसमेत बेहोराको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको च.नं. २२३ मिति २०७५।२।१० को पत्र ।

यस अदालतको आदेश

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको मिसिल कागजात अध्ययन गरी निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सुर्दशन थपिलया र श्री अश्विनकुमार राईले निवेदकलाई योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको भन्ने आरोपमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रले तत्कालीन विशेष प्रहरी विभागमा बयानसम्म गराई छाडेकोमा विशेष प्रहरी अधिकृतबाट काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा आरोपपत्र दायर गरेको कुरा यी निवेदक दीपक कार्कीलाई थाहा जानकारी थिएन । आरोपपत्रमा अदालतबाटै म्याद जारी गरिपाउँ भन्ने उल्लेख भएकोमा अदालतबाट रीतपूर्वक म्याद तामेल नगरी फैसला भएको र सोही फैसलाको आधारमा पक्राउ गरी थुनामा राख्ने कार्य विपक्षीबाट भएको र म्याद तामेल भएको भनिएको सो तामेली म्याद सम्बन्धित मिसिल र मिसिलको तायदातीमा समेत उल्लेख छैन । यसरी सुनुवाइको मौका नै नदिई भएको फैसलाको आधारमा राखिएको थुना गैरकानूनी हुँदा निवेदकलाई थुनामुक्त गर्न बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी सो मुद्दामा अब सुनुवाइको अवसर दिई नियमानुसार कारबाही अघि बढाउनु भनी परमादेशसमेत जारी हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री गोपाल लामिछानेले शैक्षिक योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको मुद्दामा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०५४।३।२३ को फैसलाबमोजिम निवेदकका नाउँमा बेरुजु रहेको ३ वर्ष कैद र ५००।- जरिवानाको लगतबमोजिम तहसिल शाखाको पत्रले प्रहरीद्वारा पक्राउ गरी नियमानुसार कैदी पुर्जीसमेत दिई थुनामा राखेको कार्य कानूनसम्मत छ । जहाँसम्म सो मुद्दामा सुनुवाइको मौका नपाएको भन्ने निवेदकको जिकिर छ, सो सम्बन्धमा रिट क्षेत्राधिकार लागू हुँदैन । साधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत म्याद बदर गर्ने कानूनी उपचारको मार्ग हुँदाहुँदै बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनको माध्यमबाट सोसम्बन्धी उपचार माग गर्न मिल्ने हुँदैन । रीतपूर्वक म्याद तामेल भएको भन्ने फैसलामा नै उल्लेख भएकोमा मिसिल धुल्याउने क्रममा म्याद धुलाइएको कारण मिसिलमा म्याद नभएको भन्ने जानकारी पाई सोको फाइदा उठाई निवेदक अदालत प्रवेश गरेको मात्र हो । म्याद बेरीतको भएको भनी निवेदन अदालत प्रवेश गरिसकेको सो निवेदनउपर कारबाही हुँदा सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७४।५।३० मा सो म्याद रीतपूर्वकको भएकोले पुनरावेदन दर्ता नहुने भनी भएको दरपीठ आदेश सादर भएको अवस्था छ । तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उल्लिखित बहस जिकिर र तथ्य रहेको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणसमेतको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, सुनुवाइको मौका नै नदिई भएको फैसलाको आधारमा निवेदकलाई ठेकिएको ३ वर्ष कैद र रु. ५,०००।- जरिवानाबापतमा पक्राउ गरी कैदी पुर्जी दिई थुनामा राखेको विपक्षी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतसमेतको कार्य कानूनसम्मत नहुँदा गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्न बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी सो मुद्दामा सुनुवाइको मौका दिई कारबाही अगाडि बढाउन परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दाबी र निवेदकउपर योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको

मुद्दा चली सो मुद्दामा रीतपूर्वक म्याद तामेल भएको र अदालतको फैसलाअनुसार कसिएको लगतबमोजिम दण्ड जरिवाना असुल तहसिलको क्रममा निवेदकलाई पक्राउ गरी नियमानुसार कैदी पुर्जा दिई थुनामा राखिएको कार्य कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतसमेतको लिखित जवाफ रहेको पाइयो ।

३. यसमा रिट निवेदकउपर योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको भन्ने आरोपमा विशेष प्रहरी विभागबाट मिति २०५१।१२।२२ मा यी निवेदकलाई बयान गराएपछि मुद्दा चलाउने निर्णय भएमा तपाइँको नाउँमा अदालतबाट सूचना आउँछ भनी पठाएको भन्ने बेहोरा निवेदकले आफ्नो निवेदनमा नै खुलाएको देखिन्छ । सो मुद्दामा निजउपर २०५३।१।१८ मा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर भई अदालतबाट निजको नाउँमा जारी भएको म्याद मिति २०५३।१०।१६।४ मा रीतपूर्वक तामेल भएकोमा निज हाजिर नभई सुरु म्याद नै गुजारी बसेको भन्ने बेहोरा उक्त मुद्दामा भएको काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०५४।३।२३ को फैसलामा उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त फैसलाले सो मुद्दामा प्रतिवादी यी निवेदक दीपक कार्कीलाई ३ (तीन) वर्ष कैद र रु. ५,०००।- जरिवाना भएको भन्ने देखिन्छ ।

४. कानूनबमोजिम मुद्दा हेर्ने अधिकार क्षेत्र भएको अदालतबाट गरिएको फैसलामा नै निवेदकका नाउँमा जारी म्याद रीतपूर्वक तामेल भएको भनी उल्लेख भएको कुरालाई हाल सो मिसिलमा तामेली म्याद नरहेकै कारण यी निवेदकलाई म्याद नै जारी भएन होला भनी अनुमान गर्न मिल्ने देखिँदैन । यी निवेदकले अनुसन्धानको क्रममा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा कसुर स्वीकार गरी बयान गरेको र पछि अदालतमा प्रतिवाद नै नगरी मुद्दा फैसला भएको अवस्थामा निवेदकले सुनुवाइको मौका प्राप्त नै नगरेको हो वा म्याद सूचना पाएर पनि प्रतिवाद नगरी बसेको हो भन्ने प्रश्न नै महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष कसुर स्वीकार गरी बयान गरेका यी निवेदकले सो सम्बन्धमा मुद्दा चल्थो वा चलेन, कारबाही भयो वा भएन भनी चासो राखी सम्बन्धित निकायमा

बुझ्न सक्ने एउटा अवस्था रहन्छ भन्ने अदालतबाट जारी भएको म्याद प्राप्त गर्न नसक्नुमा आफ्नो वतन परिवर्तन भएको वा अन्य कुनै कारणले अभियोगपत्रमा उल्लिखित ठेगानामा आफू नरहेको भन्ने जिकिर लिएको अवस्थासमेत देखिँदैन । मिसिलमा तामेली म्याद नरहेको भन्ने कुरालाई मात्र एक आधार बनाई आफूले सुनुवाइको मौका नै नपाएको भनी लिएको जिकिरलाई जिल्ला अदालतको फैसलामा नै रीतपूर्वक म्याद तामेल भएको भनी उल्लेख भएको अवस्थामा अदालती प्रक्रियाको सामान्य समझ भएको व्यक्तिले मनासिब मान्न सक्ने देखिँदैन ।

५. प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार सामान्यतः कसैलाई पनि सफाइको मौका नदिई सजाय नगरिने, पक्राउ भएको कारणसहितको सूचना नदिई थुनामा नराखिने, पक्राउ भएको व्यक्तिले कानून व्यवसायीसँग सल्लाह लिन पाउने, मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष उपस्थित हुन पाउने र निजको आदेश बेगर थुनामा राख्न नपाइने, एउटै कसुरमा एकपटक भन्दा बढी सजाय नगरिने, आफू विरुद्धको कारबाहीको जानकारी पाउने, स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइ पाउने हक जस्ता व्यक्तिका नैसर्गिक अधिकारहरू सन्निहित रहेका हुन्छन् । मानव अधिकार र प्राकृतिक न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तअनुसार कुनै पनि व्यक्तिले आफूलाई लागेको आरोपको खण्डन वा सफाइ दिन नपाउने भन्न मिल्दैन । के कसरी सुनुवाइको मौका दिने भन्ने सम्बन्धमा पनि कानूनले नै निश्चित प्रक्रिया र मापदण्डहरूको निर्धारण गरिदिएको हुन्छ । नेपालको संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले अंगिकार गरेका विषयहरूलाई मौलिक हककै रूपमा सूचीकृत गरेको पाइन्छ । हाम्रो न्यायिक अभ्यासलाई हेर्ने हो भने पनि सुनुवाइको मौका दिने तथा प्रतिरक्षाको अवसर दिने कुरामा न्यायालय उदार रूपमा प्रस्तुत भएको पनि पाइन्छ । तर अदालती प्रक्रिया पूरा गरी अन्तिम भएर बसेको मुद्दामा ठहर भएको दण्ड सजायलाई एकातर्फ पन्छाई वस्तुनिष्ठ भरपर्दो आधार विना सुनुवाइको मौका नपाएको भन्ने अर्थ गरी सजाय स्थगन गर्ने वा फैसला कार्यान्वयन हुन नसक्ने गरी आदेश गर्नु कानून र न्यायका

मान्य सिद्धान्तको विपरीत हुन जाने देखिन्छ ।

६. प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकलाई योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको भन्ने आरोपमा विशेष प्रहरी विभागमा उपस्थित भई बयान दिएको भन्ने मिसिलबाट देखिन्छ । सो आरोपमा निजउपर काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर भएको र सो अदालतबाट निजका नाउँमा जारी भएको म्याद रीतपूर्वक तामेल भएको र सो म्यादमा अदालतमा उपस्थित नभई सुरु म्याद नै गुजारी बसेको भन्ने बेहोरा जिल्ला अदालतको मिति २०५४।३।२३ को फैसलामा नै उल्लेख भएको देखिन्छ । सो म्यादलाई चुनौती दिई परेको निवेदनमा समेत सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०७४।५।३० मा आदेश हुँदा "निवेदकका नाउँमा तामेल भएको म्याद बेरीतको भन्ने नदेखिएको" भन्ने बेहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । रिट निवेदक प्रतिवादी रहेको मुद्दामा यी निवेदकलाई ३ (तीन) वर्ष कैद र ५ हजार जरिवाना हुने ठहरी फैसलाले लागेको कैद र जरिवाना जिल्ला अदालतको लगत नं. २९१ मा कसिएकोमा सो दण्ड जरिवाना असुल तहसिल गर्ने क्रममा पक्राउ गरी च.नं. ५६१ मिति २०७३।१२।१८ को कैदी पुर्जा दिएको देखिँदा अदालतको फैसलाबमोजिम नै राखिएको थुनालाई गैरकानूनी थुना भन्न मिल्ने नदेखिँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नु परेन । निवेदकको माग दाबी पुन सक्दैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

७. साथै रिट निवेदकले म्याद प्राप्त नगरेको कारण आफू विरुद्ध चलेको मुद्दामा प्रतिरक्षा गर्न नपाएको भनी जिकिर लिएको र यस अदालतका आदेशानुसार वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी यी रिट निवेदक दीपक कार्की भएको योग्यता ढाँटी नोकरी गरेको भन्ने मुद्दामा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतबाट मिति २०५४।३।२३ मा भएको फैसलाको मिसिल माग गरी हेर्दा तामेली म्याद मिसिल सामेल रहेको देखिँदैन । सो सम्बन्धमा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतमा पत्राचार हुँदा निज दीपक कार्कीका नाउँको तामेली म्याद खोजतलास गर्दा फेला नपरेको र मिसिल व्यवस्थापन गर्ने क्रममा भुलवश सडी गएको हुन सक्ने भन्ने काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतको च.नं. २२३ मिति २०७५।२।१० को पत्रबाट

लेखी आएको देखिन्छ ।

८. प्रस्तुत विषयमा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको २१ न. मा "मुद्दा दायर भएपछि मुद्दा पिच्छे यसै नम्बरमा लेखिएका नमूनाबमोजिमको तायदाती फाराम खडा गरी दाखिला मितिका नम्बरसँग कागजपिच्छे नम्बर चढाई फाराममा दर्ता गरी सहिछाप गरी मिसिल सामेल राख्नु पर्छ । मुद्दा छिनिएपछि मुलतबी, काम बाँकी मिसिल र पहिला खण्डको कागजबाहेक अरु दोस्रो खण्डमा लेखिएका कागजजति मुद्दा फैसला भई झगडियाले पुनरावेदन दिने म्याद नाघेको पाँच वर्षपछि र तेस्रो खण्डमा लेखिएको कागज जति एक वर्षपछि रद्दि गरी कानूनबमोजिम लिलाम बिक्री गर्नुपर्छ । झगडियाले दाखिल गरेको सक्कल कागजजति लिन आएका बखत फिर्ता दिई भरपाई लिई तायदाती फाराममा समेत कैफियत जनाई राख्नु पर्छ । ऐनका हदम्यादभित्र मुद्दा दायर नभएको घा जाँचको कागज र निवेदन आदेश वर्षको एक पटक तायदाती गरी माथि लेखिएबमोजिम रद्दी गरी लिलाम बिक्री गर्नु पर्छ" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । सो नं. मा कहिल्यै नसडाउने, पाँच वर्षपछि सडाउने र एक वर्ष पुगेपछि सडाउने कागजहरूलाई छुट्टाछुट्टै उल्लेख गरी सोहीबमोजिम कहिल्यै नसडाउने कागजमा ३ नं. मा कारणीका नाउँको तामेली म्याद समाह्वान तथा इतलायनामा रहेको देखिन्छ । तत्कालीन समयमा कागज तायदातीमा चढाउँदा कानूनबमोजिम तत्तत् महलमा चढाई मिसिल धुल्याउँदासमेत सोहीबमोजिम धुल्याउनु पर्नेमा सो व्यवस्थालाई जिल्ला अदालतबाट अवलम्बन गरेको भन्ने देखिन आउँदैन । तायदाती फाराम हेर्दा तामेली म्याद भनी उल्लेख गरेको पनि नदेखिने र मिसिलमा तामेली म्यादसमेत नरहनुले अदालतको काम कारबाही र विश्वसनीयतामा नै प्रश्न चिह्न खडा हुने र न्यायिक जनआस्थामा नकारात्मक असर पर्न जाने हुन्छ । अर्कातिर सुनुवाइको मौका व्यक्तिको प्राकृतिक न्यायको अधिकार, मौलिक अधिकार तथा Due Process of law को सम्मानसँग जोडिएको महत्त्वपूर्ण अधिकारको प्रयोग र संरक्षणमा समेत असर पर्न जाने देखिन्छ । यसतर्फ अदालत सदैव सचेत रहनुपर्छ । अदालतका काम

कारबाही जोसुकैले पनि परीक्षण गर्न सक्ने गरी वस्तुनिष्ठ तवरबाट सम्पादन हुनुपर्छ भन्ने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन । कानूनले स्पष्टसँग अदालती बन्दोबस्तमा व्यवस्था गरेकोमा कानूनबमोजिम कागजात अभिलेख सुरक्षित राख्नु पर्ने जिम्मेवार निकाय तथा फाँटमा दर्ता मितिका क्रमले प्रत्येक लिखतहरूको क्रमसंख्या र विवरण जनाउँदा कहिल्यै नसडाउने, पाँच वर्षपछि सडाउने र एक वर्षपछि सडाउने कागजहरू फरक नपर्ने गरी नछुटाई जनाई ती कागजात धुल्याउँदासमेत सक्षम र दक्ष कर्मचारीद्वारा फरक नपर्ने गरी मात्र धुल्याउनु तथा धुल्याउने प्रबन्ध मिलाउनु भनी विपक्षी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला अदालतका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ । प्रस्तुत विषय सर्वोच्च अदालत र मातहतका न्यायिक निकायसँग सम्बन्धित देखिँदा सर्वोच्च अदालत तथा मातहतका सबै अदालतमा परिपत्र गरी कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी सर्वोच्च अदालतका मुख्य रजिस्ट्रारलाई समेत फैसलाको प्रतिलिपिसहित जानकारी दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत:- ढाकाराम पौडेल
इति संवत् २०७५ साल जेष्ठ २३ गते रोज ४ शुभम् ।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १०१०६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री उम्बरबहादुर शाही
फैसला मिति : २०७५।१।२८
०६९-WO-०५३५

विषय:- उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : का.जि. का.म.न.पा. वडा नं.२ मा कार्यालय रहेको माछापुच्छ्रे बैंक लिमिटेडका अख्तियारप्राप्त ऐ.का नायब महाप्रबन्धक विजयबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध

प्रत्यर्थी : मालपोत कार्यालय कलंकी, काठमाडौंसमेत

- कानूनबमोजिम एउटा उद्देश्यको लागि रोक्का भइरहेकोमा पहिले रहेको रोक्काअनुसारको कार्य समाप्त भई नसकेको ऋण असुली वा मिनाहा नभई कारबाहीको सिलसिला समाप्त भई नसकेको अवस्थामा सोही जग्गा अन्य प्रयोजनको लागि दोहोरो रूपले रोक्का राख्न मिल्ने देखिँदैन । विधिवत् रूपबाट पहिलो ऋणको कार्य सम्पन्न भइसकेको र फुकुवा भइसकेको अवस्थामा दोस्रो कार्यको सिलसिलामा कानूनबमोजिम रोक्का रहेको हुनुपर्ने हुन्छ । एउटै धितो पहिलो ऋणको सिलसिलामा कानूनबमोजिम फुकुवा नभई दोहोरो रोक्का रहन सक्ने अवस्था नदेखिने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री भानुभक्त पोखरेल

प्रत्यर्थीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सतिषकृष्ण खरेल, विद्वान् अधिवक्ता श्री केदार अधिकारी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मालपोत ऐन, २०३४
- जग्गा प्रशासन निर्देशिका, २०५८
- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३

आदेश

न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

निवेदक माछापुच्छ्रे बैंक लिमिटेडको पुतली सडक शाखाबाट विपक्षी कस्मिक अटोमोबाइल्स प्रा.लि. ले ऋण कर्जा लिई चुक्ता नगरी थप धितो लिनु पर्ने भई सो ऋणी कम्पनीका सञ्चालक अनिलबहादुर श्रेष्ठका नाउँको दर्ता कायम रहेको साबिक कालीमाटी वडा नं.३ (क) कि.नं. १३७ को क्षे.फ. २-०-१-० जग्गा र सोमा बनेको घर जग्गा रोक्का राख्न मालपोत कार्यालय कलङ्कीमा लेखी पठाएकोमा सो कार्यालयले नेपाल हाउजिङ एन्ड मर्चेन्ट फाइनेन्स लिमिटेडको नामबाट रोक्का देखिएको र रकम चुक्ता भई फुकुवा भएपछि मात्र त्यहाँ बैंकको पत्रानुसार रोक्का रहने भनी दोहोरो रोक्का राखेको जानकारी मिति २०६३।१०।२३ को पत्रबाट यस बैंकलाई दिएकोमा विपक्षी अनिलबहादुर श्रेष्ठले दोस्रो रोक्का बदर गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालयमा निवेदन गरेकोमा सो कार्यालयले यस बैंकको प्रतिक्रिया माग गरेकोमा साबिकबमोजिम नै रोक्का राख्न अनुरोध गरिएकोमा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ (ख) (३), बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५६ (४) र ५७ (२) तथा जग्गा प्रशासन निर्देशिका, २०५८ को दफा २६८ एवं प्रचलित कानूनी व्यवस्थाविपरीत र हाम्रो सहमति नलिई आफैँले मिति २०६३।१०।२३ मा राखेको दोहोरो रोक्का ०६९।६।१९ मा फुकुवा गरी मिति २०६९।६।२९ मा विपक्षीमध्येका ज्ञानेन्द्रबहादुर श्रेष्ठलाई बिक्री वितरण गरेको जानकारी हुन आएको र सो निर्णय बदर गरी पाउन अर्को वैकल्पिक उपचारको बाटो नहुँदा नेपालको अन्तरिम

संविधान, २०६३ बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन लिई सम्मानित अदालतमा उपस्थित भएको, विपक्षीहरूको मिलोमतोमा विपक्षी मालपोत कार्यालय कलङ्कीबाट भएको मिति ०६९।६।१९ र मिति ०६९।६।२९ मा भएको निर्णय गैरकानूनी भएको र निवेदकको हकमा गम्भीर असर परेको हुँदा उक्त मितिमा मालपोत कार्यालय कलङ्कीबाट भएको निर्णयहरू तथा सोको आधारमा भएका सम्पूर्ण कामकारबाही नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७ (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विवादित कि.नं.१३७ को घर जग्गा निवेदक बैंकको नाममा यथावत् रोक्का राख्न परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ र उक्त जग्गा नामसारी गर्ने वा धितो बन्धक राख्ने प्रवृत्ति सम्भावना रहेको हुँदा निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलाग्नुजेल घर जग्गा यथावत् राख्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने बेहोराको रिट निवेदक माछापुच्छ्रे बैंक लिमिटेडको तर्फबाट दायर हुन आएको निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी नं. १ र २ लाई तथा विपक्षी नं. ३, ४, ५ र ६ लाई आफैँ वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु।

निवेदनमा अन्तरिम आदेशको माग भएको सम्बन्धमा हेर्दा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी हुने अवस्था देखिएन भन्ने यस अदालतको मिति ०६९।८।१० को आदेश।

विपक्षी निवेदकलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम धितो सुरक्षण रही विधिवत् रोक्का रहेको सम्पत्तिमा पुनः थप रोक्का राख्ने र दोहोरो रोक्का राख्ने अधिकार कहींकतै प्रदान नगरेको र दोहोरो रोक्का आफैँमा गैरकानूनी हुने र त्यस्तो रोक्काले

कानूनी मान्यता ग्रहण गर्न नसक्ने र मालपोत कार्यालयले आफ्नो तालुक अड्डा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागबाट राय सहमति माग गरी त्यस्तो गैरकानूनी रोक्का राख्न नमिल्ने भनी रोक्का फुकुवा गर्ने निर्देशन प्राप्त भएपश्चात् रोक्का फुकुवा गरेको देखिएबाट विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी रहेको खम्बिर रूपमा पुष्टि भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी नेपाल हाउजिड एन्ड मर्चेन्ट फाइनान्स लि. डिल्लीबजार काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

दोहोरो रोक्का राख्न नमिल्ने भनी जग्गा प्रशासन कार्यविधि, २०६० को प्रकरण ४.११ (क), ४.८.१ (घ) भइरहेकोमा दोहोरो रोक्का रहन गएको र जग्गा प्रशासन निर्देशिका २०५८ को प्रकरण २६८ मा एउटा कार्यालयले रोक्का राख्न लेखी आएमा दोहोरो रोक्का गर्न नमिल्ने हुँदा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको मिति २०६९।६।१६ को पत्रानुसार दोहोरो रोक्का फुकुवा गरिदिने भनी लेखी आएकोले सोही निर्देशनबमोजिम रोक्का फुकुवा गरिदिएको हुँदा निवेदकले गरेको दाबी खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी मालपोत कार्यालय कलङ्की काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

कस्मिक अटोमोबाइल्स प्रा.लि. ले लिएको ऋण तथा दायित्वको हकमा मेरो निजी सम्पत्ति रोक्का राख्ने तथा हस्तक्षेप गर्ने अधिकार विपक्षी बैंकलाई नभएको, मालपोत कार्यालय कलङ्कीको निर्णय भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको मिति २०६९।६।१६ को पत्रबाट भएको निर्देशनको आधारमा भएकोमा निवेदक बैंकले भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागलाई विपक्षीसम्म पनि बनाउन सक्नु भएको छैन, मैले नेपाल हाउजिड एन्ड मर्चेन्ट फाइनान्स लि.को ऋण तिर्ने प्रयोजनका लागि जग्गा बिक्री गरेको र कुनै पनि कानूनमा वित्तीय संस्थामा धितो राखी रोक्का रहेको सम्पत्ति दोहोरो रोक्का राख्न मिल्ने कानूनी प्रावधान नरहेको तथा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको मिति २०६९।६।१६ को पत्रबाट भएको निर्देशनको आधारमा मालपोत कार्यालय कलङ्कीले रोक्का फुकुवा गर्ने निर्णय गरेको हुँदा रिट निवेदन

खारेजभागी भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी अनिलबहादुर श्रेष्ठको लिखित जवाफ ।

कस्मिक अटोमोबाइल्स प्रा.लि.ले लिएको ऋण तथा दायित्व यस कम्पनीले नै बेहोर्ने हो र विपक्षी बैंकमा अनिलबहादुर श्रेष्ठको सम्पत्ति राखेर ऋण लिएको छैन र अनिलबहादुरको जग्गा रोक्का राख्ने काममा यो कम्पनीले कुनै स्वीकृति तथा सहमति दिएको छैन । अनिलबहादुर श्रेष्ठको सम्पत्ति रोक्का राख्ने तथा हस्तक्षेप गर्ने कुनै अधिकार विपक्षी बैंकलाई नभएको, वित्तीय संस्थामा धितो राखी रोक्का रहेको सम्पत्ति दोहोरो रोक्का राख्न मिल्ने कानूनी प्रावधान नरहेको, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको मिति २०६९।६।१६ पत्रबाट भएको निर्देशनको आधारमा मालपोत कार्यालय कलङ्कीले रोक्का फुकुवा गर्ने निर्णय गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी कस्मिक अटो मोबाइल्स प्रा.लि.को लिखित जवाफ ।

मैले के कुन काम गरेको कारणले विपक्षीले रिट दायर गर्नु भएको हो सो कुरा निवेदनमा प्रस्ट नखुलेको, मैले मिति २०६९।६।२१ मा खरिद गरेको जग्गाको सम्बन्धमा विपक्षीले कुनै दाबी गर्न नसकेको, विपक्षीको कुनै प्रकारले हक पुग्ने जग्गा खरिद गरेको भए वा रोक्का रहेको जग्गा कानून प्रतिकूल खरिद गरेको भए लिखत बदर हक कायमतर्फ फिराद दायर गर्नुपर्नेमा सो नगरी असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत प्रस्तुत रिट दायर गरेको, विपक्षीले दाबी गरेको जग्गा निज अनिल श्रेष्ठले बैंककै धितो तिर्ने प्रयोजनका लागि बिक्री गरेको जग्गा खरिद गरेको हो र सो कुरालाई विपक्षीले चुनौती दिन नसकेको, वित्तीय संस्थामा धितो राखी रोक्का रहेको सम्पत्ति दोहोरो रोक्का राख्न मिल्ने कानूनी प्रावधान नरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी भएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी ज्ञानेन्द्र बहादुर श्रेष्ठको लिखित जवाफ ।

नियमानुसार साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान् अधिवक्ता श्री भानुभक्त पोखरेलले रिट निवेदकको हक हितमा प्रतिकूल अस्सर पर्ने गरी प्रचलित कानूनी

व्यवस्थाविपरीत र निवेदकको सहमति नलिई आफैँले मिति २०६३।१०।२३ मा राखेको दोहोरो रोक्का ०६९।६।१९ मा फुकुवा गरेको कार्य गैरकानूनी हुँदा निवेदन मागअनुसारको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । साथै प्रत्यर्थीमध्ये नेपाल हाउजिड एन्ड मर्चेन्ट फाइनान्स लिमिटेडको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री केदार अधिकारीले विपक्षी निवेदकलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम धितो सुरक्षण रही विधिवत् रोक्का रहेको सम्पत्तिमा पुनः थप रोक्का राख्ने अधिकार कहाँकतै प्रदान नगरेको र मालपोत कार्यालयले आफ्नो तालुक अड्डा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागबाट राय सहमति माग गरी रोक्का राख्न नमिल्ने भनी रोक्का फुकुवा गर्ने निर्देशनबाट रोक्का फुकुवा गरेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी भनी गर्नुभएको बहस र अन्य प्रत्यर्थीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सतिषकृष्ण खरेलले अनिलबहादुर श्रेष्ठको सम्पत्ति रोक्का राख्ने तथा हस्तक्षेप गर्ने कुनै अधिकार विपक्षी बैंकलाई नभएको, वित्तीय संस्थामा धितो राखी रोक्का रहेको सम्पत्ति दोहोरो रोक्का राख्न मिल्ने कानूनी प्रावधान नरहेको, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको मिति २०६९।६।१६ को पत्रबाट भएको निर्देशनको आधारमा मालपोत कार्यालय कलङ्कीले रोक्का फुकुवा गर्ने निर्णय गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्त बहस जिकिर भएको प्रस्तुत रिट निवेदकमा निवेदन माग दाबीबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने कुराको निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निवेदक माछापुच्छ्रे बैंक लिमिटेडको पुतली सडक शाखाबाट विपक्षी कस्मिक अटोमोबाइल्स प्रा.लि. ले ऋण कर्जा लिएकोमा सो कर्जा चुक्ता नगरेको भन्ने आधारमा थप धितो लिन ऋणी कम्पनीका सञ्चालक अनिलबहादुर श्रेष्ठका नाउँको दर्ता कायम रहेको साबिक कालीमाटी वडा नं.३ (क) कि.नं. १३७ को क्ष.फ. २-०-१-० जग्गा र सोमा बनेको घर जग्गा रोक्का राख्न मालपोत कार्यालय कलङ्कीमा लेखी पठाएको र उक्त मालपोत कार्यालयले

नेपाल हाउजिड एन्ड मर्चेन्ट फाइनान्स लिमिटेडको नामबाट रोक्का देखिएको सो रोक्काबापतको रकम चुक्ता भई फुकुवा भएपछि मात्र त्यहाँ बैंकको पत्रानुसार रोक्का रहने भन्ने जानकारी मिति २०६३।१०।२३ को पत्रबाट निवेदक बैंकलाई दिएको देखिन्छ ।

३. सोहीक्रममा विपक्षी अनिलबहादुर श्रेष्ठले रिट निवेदक बैंकले राखेको दोस्रो रोक्का बदर गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालयमा निवेदन गरेको र मालपोत कार्यालयले निवेदक बैंकको प्रतिक्रिया माग गरेकोमा साबिकबमोजिम नै रोक्का राख्न अनुरोध गरी प्रतिक्रिया पठाएको अवस्थामा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ (ख) (३), बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५६(४) र ५७(२) तथा जग्गा प्रशासन निर्देशिका, २०५८ को दफा २६८ एवं प्रचलित कानूनी व्यवस्थाविपरीत र हाप्रो सहमति नलिई आफैँले मिति २०६३।१०।२३ मा राखेको दोहोरो रोक्का ०६९।६।१९ मा फुकुवा गरी गर्ने गरेको निर्णय बदर गरी पाउन भनी जिकिर लिई प्रस्तुत रिट निवेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

४. माछापुच्छ्रे बैंक लिमिटेडको पुतली सडक शाखाबाट विपक्षी कस्मिक अटोमोबाइल्स प्रा.लि. ले ऋण कर्जा लिएको र उक्त कम्पनीको सञ्चालक अनिलबहादुर श्रेष्ठ भए रहेकोमा समेत विवाद देखिँदैन । मौकामा ऋण कर्जा लिँदा रोक्का भएको सम्पत्तिले साँवा ब्याज असुल हुन नसक्ने भन्ने आधारमा थप धितो सुरक्षणबापत कस्मिक अटोमोबाइल्स प्रा.लि. सञ्चालक अनिलबहादुर श्रेष्ठ नाउँमा दर्ता कायम रहेको साबिक कालीमाटी वडा नं.३ (क) कि.नं. १३७ को क्ष.फ. २-०-१-० जग्गा र सोमा बनेको घर जग्गा रोक्का राख्न मालपोत कार्यालय कलङ्कीमा लेखी पठाएको र उक्त मालपोत कार्यालयले नेपाल हाउजिड एन्ड मर्चेन्ट फाइनान्स लिमिटेडको नामबाट रोक्का देखिएको सो रोक्काबापतको रकम चुक्ता भई फुकुवा भएपछि मात्र त्यहाँ बैंकको पत्रानुसार रोक्का रहने भनी मालपोत कार्यालयबाट जानकारी पठाएको मिति २०६३।१०।२३ को पत्रबाट देखिन्छ । उक्त पत्रको बेहोराबाट नेपाल हाउजिड एन्ड मर्चेन्ट फाइनान्स लिमिटेडको नामबाट भएको

रोक्काबापतको रकम चुक्ता भई फुकुवा भएपछि मात्र निवेदक बैंकको पत्रानुसार रोक्का राख्ने भनी बेहोरा उल्लेख भएको देखियो । यसबाट तत्काल नै दोहोरा रोक्का भएको अवस्था नभई नेपाल हाउजिड एन्ड मर्चेन्ट फाइनान्स लिमिटेडबाट फुकुवा भएका बखत रोक्का रहने भन्नेसम्मको अवस्था देखियो ।

५. विपक्षी अनिलबहादुर श्रेष्ठले मालपोत कार्यालयमा निवेदक बैंकले राखेको दोस्रो रोक्का बदर गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालयमा निवेदन गरेको पश्चात् निवेदक बैंकसँग प्रतिक्रिया मागी सहमती प्राप्त नभएको र सहमति नदिन मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ (ख) (३), बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५६ (४) र ५७ (२) तथा जग्गा प्रशासन निर्देशिका, २०५८ को दफा २६८ समेतलाई कानूनी आधार बनाएको देखिन्छ । जुन पहिलो रोक्का फुकुवा भएपछि रोक्का राखिने भनी भएको पत्राचारसम्मका काम कारबाहीले रोक्का नै भइसकेको भन्ने नदेखिएको र दाबीका कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुने आधार पनि देखिँदैन । दोहोरो रोक्का राख्न नमिल्ने भनी जग्गा प्रशासन कार्यविधि, २०६० को प्रकरण ४.११ (क), ४.८.१ (घ) भइरहेकोमा दोहोरो रोक्का रहन गएको र जग्गा प्रशासन निर्देशिका, २०५८ को प्रकरण २६८ मा एउटा कार्यालयले रोक्का राख्न लेखी आएमा दोहोरो रोक्का गर्न नमिल्ने भन्नेसमेतका आधारहरू खुलाई भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको मिति २०६९।६।१६ को पत्रानुसार दोहोरो रोक्का फुकुवा गरिदिने भनी लेखी आएअनुसार मालपोत कार्यालयबाट रोक्का फुकुवा भएको देखिन्छ । यस अवस्थामा निवेदकले मालपोत कार्यालयलाई विपक्षी बनाएको भए पनि उक्त कार्यालयले भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको मिति २०६९।६।१६ को पत्रबाट भएको निर्देशनको आधारमा भए गरेको काम कारबाहीका विषयमा उक्त विभागलाई विपक्षीसमेत बनाएको नदेखिएको र यस विषयमा विभागबाट भएको कार्य र कामलाई स्वीकार गरेको नै देखियो । यसरी बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को कानूनी व्यवस्थाविपरीत भएको रोक्का यथावत् रूपमा कार्य राखिराख्न मिल्ने नदेखिँदै मालपोत

कार्यालय कलङ्कीबाट भएको मिति ०६९।६।१९ र मिति ०६९।६।२१ मा भएको निर्णय गैरकानूनी भनी भन्न मिल्ने पनि देखिएन ।

६. माथि उल्लिखित आधार कारणसमेतबाट पहिले जुन ऋणको प्रयोजनको लागि रोक्का राखिएको हो सो ऋण फरक फरक भए मात्र अन्य वित्तीय संस्थाले आफूले दिएको ऋणबापत कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी रोक्का राख्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत विवादमा नेपाल हाउजिड एन्ड मर्चेन्ट फाइनान्सले निवेदनमा उल्लिखित जग्गा धितो लिई ऋण प्रवाह गरेकोमा सो ऋणको चुक्ताको प्रयोजनको लागि मिति ०६९।६।१९ र मिति ०६९।६।२१ मा फुकुवा भएको देखिएबाट निवेदकले सो रोक्कापश्चात् आफूले पनि रोक्का गर्न खोजेकोसम्म देखिन्छ ।

७. कानूनबमोजिम कुनै वित्तीय संस्थाबाट पहिले रोक्का भइरहेको अवस्थाको जग्गा कानूनबमोजिम फुकुवा नहुँदाकै अवस्थामा पुनः रोक्का राख्ने भनी मालपोत कार्यालयबाट निवेदकलाई जानकारी दिएकोसम्म देखिए पनि कानूनबमोजिम रोक्का नै राखेको अवस्था नदेखिएको र पहिले रोक्का राख्ने नेपाल हाउजिड एन्ड मर्चेन्ट फाइनान्सले लगानी असुली गर्ने उद्देश्यका लागि नै कानूनबमोजिम फुकुवा माग गरी मालपोत कार्यालय कलङ्कीबाट मिति ०६९।६।१९ र मिति ०६९।६।२१ मा रोक्का फुकुवा गर्ने भनी भएको निर्णय गैरकानूनी भनी भन्न मिल्ने देखिँदैन । कानूनबमोजिम एउटा उद्देश्यको लागि रोक्का भइरहेकोमा उक्त पहिले रहेको रोक्काअनुसारको कार्य समाप्त भई नसकेको ऋण असुली वा मिनाहा नभई कारबाहीको सिलसिला समाप्त भई नसकेको अवस्थामा सोही जग्गा अन्य प्रयोजनको लागि दोहोरो रूपले रोक्का राख्न मिल्ने देखिँदैन । विधिवत् रूपबाट पहिलो ऋणको कार्य सम्पन्न भइसकेको र फुकुवा भइसकेको अवस्थामा दोस्रो कार्यको सिलसिलामा कानूनबमोजिम रोक्का रहेको हुनुपर्ने हुन्छ । एउटै धितो पहिलो ऋणको सिलसिलामा कानूनबमोजिम फुकुवा नभई दोहोरो रोक्का रहन सक्ने अवस्था नदेखिँदा मागअनुसारको आदेश जारी गर्नु परेन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत निवेदनको

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख
शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. डम्बरबहादुर शाही

इजलास अधिकृत: डोलनाथ न्यौपाने
इति संवत् २०७५ साल श्रावण २८ गते रोज २ शुभम्।

०६८-CI-१२२८

पुनरावेदक / वादी : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २९ लैनचौर बस्ने
पदमादेवी थपलिया

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २९ लैनचौर बस्ने
सन्तलाल रजक

४४४ ७७७

निर्णय नं. १०१०७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
फैसला मिति : २०७४।१०।२९
०६८-CI-१११६

मुद्दा: हक कायम

पुनरावेदक / प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २९ लैनचौर हाल
काठमाडौं जिल्ला गोलढुंगा गाउँ विकास समिति
वडा नं. २ बस्ने सन्तलाल रजक

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २९ लैनचौर बस्ने
पदमादेवी थपलिया

■ जग्गामा हकको मूल स्रोत भनेको जग्गाको दर्ता
स्रेस्ता नै हुँदा नापीको समयमा जग्गावालाले
भराएको फिल्डबुकको स्रेस्ता कागज जसमा
जग्गाको चारकिल्ला, क्षेत्रफल र जग्गाधनीको
नाम थर वतन उल्लेख भई तयार भएको
हुन्छ। फिल्डबुकको त्यो स्रेस्ता कागजले
जग्गाको स्वामित्वको निर्धारण गरी त्यसैको
आधारमा तयार हुने जग्गाधनी दर्ताको
प्रमाणपुर्जाले जग्गाको हक निश्चित गरेको
हुन्छ। त्यसैले जग्गाको हकको मूल स्रोत
भनेकै जग्गाधनीको फिल्डबुकको आधारमा
तयार भएको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा हुने।

(प्रकरण नं. ६)

■ कसैको जग्गा स्रेस्ताअनुसारको क्षेत्रफलमा
कम पारी अर्कोमा क्षेत्रफलमा बढी देखाई
नरबढी भयो भनी भन्न मिल्ने कुरा पनि
होइन। जग्गाको हकको मूल प्रमाण जग्गाधनी
दर्ता प्रमाणपुर्जा भएकोले त्यसमा तोकिएको
क्षेत्रफल अन्यथा भएको अवस्थामा बाहेक
नघट्ने हुँदा मेरो जग्गा नरबढी भयो भन्ने
वादीको भनाइ आधारयुक्त र युक्तिसङ्गत
देखिँदैन। नरबढी भन्नलाई मुलुकी ऐन जग्गा
पजनीको महलको ८ नं. को अवस्था विद्यमान
हुनु पर्ने।

(प्रकरण नं. १०)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सविता
भण्डारी र विद्वान् अधिवक्ता श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठ
प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
श्यामप्रसाद खरेल
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने
माननीय न्यायाधीश श्री प्रभा बस्नेत
काठमाडौं जिल्ला अदालत
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
मा. न्यायाधीश डा.श्री आनन्दमोहन भट्टराई
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या. बमकुमार श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत
पाटनको मिति २०६७।८।५ को फैसलाउपर न्याय
प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतको
क्षेत्राधिकारभित्र भई वादी पदमादेवी थपलिया तथा
प्रतिवादी सन्तलाल रजकको पुनरावेदन परी दायर भएको
प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

म फिरादीको नाममा कायम रहेको साबिक नगर
वडा नं. २१(ड) कि.नं. १२९ को ०-१-१-० जग्गा हालको
नापीमा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २९ सिट नं.
१०२-१०६४-०५ कि.नं. ६९ को ०,०००७६.१०(०-
२-२-०) जग्गाको मालपोत कार्यालयबाट हाल साबिक
भिडाउँदा जग्गाधनी महलमा म फिरादी पद्मादेवीकै नाम
उल्लेख भई साबिक नगर २१(ड) कि.नं. १२९ हाल
काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २९ सिट नं. १०२-
१०६४-०५ कि.नं. ६९ सँग पूरै भिड्ने भन्ने नापीबाट
भएको फिल्ड निरीक्षणमा उल्लेख भएको अवस्था विद्यमान
रहेको छ । यसरी मेरो नाममा दर्ता तथा नापी भएको मैले
निर्विवाद रूपमा भोगचलन गरी आएको सो जग्गाको
जग्गाधनी प्रमाणपुर्जा पाउनका लागि मालपोत कार्यालयमा

माग गरेकोमा उक्त जग्गा नयाँ नापीमा कि.नं.६९ कायम
भएको तर नापी गोश्वाराको मिति २०५१।१२।१० को
निर्णयले सो जग्गाको क्षेत्रफल सुधार गरी नयाँ क्षेत्रफल
७००३८.८० मात्र कायम भएको तथा कि.नं. ६९
बाट हाल कि.नं. ७१ कायम भई सन्तलाल रजकका
नाममा दर्तासमेत भइसकेको हुँदा निवेदक पद्मादेवीको
मागबमोजिम उक्त कि.नं. ६९ को जग्गाको क्षेत्रफल
भोगबमोजिम ०-२-२-० कायम गरी जग्गाधनी पुर्जा दिन
यस कार्यालयको क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने भनी मिसिल
तामेलीमा राख्ने गरी मालपोत कार्यालयबाट भएको मिति
२०६१।२।१८ को निर्णयले म फिरादीलाई क्षति पुगेको
हुँदा मैले भोगचलन गरी आएबमोजिम उक्त साबिक कि.नं.
६९ को ०,०००७६.१० बमोजिमको क्षेत्रफलमा हक
कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादीको फिराद दाबी ।

म सन्तलालको नाममा दर्ता कायम रहेको
साबिक काठमाडौं जिल्ला नगर वडा नं. २१(ड) हाल
काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २९
कि.नं. ९३ को क्षेत्रफल ०-४-० जग्गामा साबिकदेखि नै
मेरो घर छ । उक्त जग्गा नयाँ नापी हुँदा नक्सा सिट नं.
१०२-१०६४-०५ कि.नं. ७१ क्षेत्रफल ०,०१५७.८०
कायम भई मिति २०६०।१२।१० मा नयाँ जग्गाधनी दर्ता
प्रमाण पुर्जासमेत प्राप्त गरिसकेको अवस्था छ । उक्त नयाँ
नापी हुँदा विपक्षीको कुनै जग्गा मेरो जग्गामा मिसाइएको
छैन, साबिक २०२१ सालको नक्साबमोजिम नै मेरो जग्गा
पुनः नापी भएको हुँदा विपक्षीले गरेको काल्पनिक दाबी लिई
गरेको मुद्दा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिउत्तर
जिकिर ।

कि.नं. ६९ र कि.नं. ७१ को जग्गाको मिति
२०६३।४।१९ मा भएको नक्सा मुचुल्का मिसिल संलग्न
रहेको ।

वादीले टहरा निर्माण गरी बसोबास गरी आएको
जग्गा वादीको साबिक कि.नं. ६९ को जग्गाभित्र रहेको
नभई प्रतिवादीको साबिक कि.नं. ९३ को भित्रको जग्गा
भन्ने भई आएको नक्सा मुचुल्का तथा नापी शाखाबाट
प्राप्त नक्सा ट्रेससमेतबाट पुष्टि भएको देखिएकोले वादीको
भोग मात्रको आधारमा न.नं. ८ को जग्गामा वादीको हक

कायम हुन सक्ने देखिन नआएको हुँदा वादी दाबी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१०।१५ को फैसला ।

म पुनरावेदिकाले नै भोगचलन गरेको भनी नाप नक्सा भएको अवस्था विद्यमान रहँदाहँदै पनि विपक्षी सन्तलाल रजकका नाउँमा दर्तासमेत भइसकेको जग्गाबाट म पुनरावेदिकाको कायम गर्न यस कार्यालयको क्षेत्राधिकारभित्र नभएको भनी निर्णय गरिँदा म पुनरावेदिकाले परापूर्वकालदेखि भोग रहेको जग्गामा हक कायम गराउन काठमाडौं जिल्ला अदालतमा गएकोमा भोग मात्रको आधारमा हक कायम हुन सक्ने देखिन आएन भनी फैसला गरेको र स्वयम् फैसलाले म पुनरावेदिकाको हकभोग भनी पुष्टि गरिरहेको छ । साथै प्राविधिक प्रतिवेदनसमेतले नै मेरो हो भनिरहेको हक भोगमा रहिरहेको छ । जुन प्रमाणको अवमूल्याङ्कन गर्न कानूनबमोजिम मिल्ने होइन, उक्त प्रमाणसमेतको अवमूल्याङ्कन गरी अ.बं. १८४(क), १८५ र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ समेतको बर्खिलाप गरिएको र मेरो टहरालाई घर बनाउनेको महलको म्यादभित्र उजुर बाजुर गरी भत्काउन सकेको अवस्थासमेत नभएको र मेरो भोगको टहरामा कानूनबमोजिम बाहेक मेरो हक हनन् गर्न पाउने होइन । विपक्षीको कुनैपनि उजुर नपरेबाट पनि विपक्षीले मेरो भोगलाई स्वीकार गर्नुभएको छ । तसर्थ सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा बदर गरी पुनरावेदिकाको जिकिरबमोजिम न्याय दिलाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र ।

साबिकदेखिको स्वेस्ता, फिल्डबुक र नापीको कागजातको प्रमाणको आधारबाट पुनरावेदक वादीको कि.नं. ६९ मा ज.रो ०-१-१-० र प्रत्यर्थी प्रतिवादीको कि.नं. ७१ मा ०-४-०-० मात्र रहेको छ । अदालतबाट भई आएको नक्सा हेर्दा न.नं. १० को जग्गा वादीको कि.नं. ६९ भित्रको जग्गा रहेको र सो जग्गालाई प्रतिवादीले पर्खाल बनाई घेरी राखेपनि सो जग्गा सर्वे नक्साको आधारमा वादीको सो कि.नं. ६९ भित्रको देखिँदा न.नं. १० को जग्गामा वादीको नै हक कायम हुन्छ । वादीको कि.नं. ६९ को जग्गाको क्षेत्रफल न.नं. ५ र १० समेतको जग्गाको

क्षेत्रफलबाट ०-१-१-० पुग्ने देखिँदा न.नं. १० को जग्गा वादीको नै ठहर्छ । न.नं. ५ र १० ले वादीको र न.नं. ९ र ११ समेतले प्रतिवादीको जग्गा पुग्ने हुँदा र न.नं. ८ र १८ मा वादीले टहरा बनाई भोग मात्र गरेको र उक्त भोगले जग्गामा पूर्ण कानूनी हक नै प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा न.नं. ८ समेतको क्षेत्रफल ०-०-२-१ को जग्गामा वादीको कि.नं. ६९ भित्रको जग्गा नपर्ने भनी सुरुले गरेको फैसला सो हदसम्म मिलेकै देखियो तर सोही न.नं. ८ को जग्गा भने प्रतिवादीको साबिक कित्ता नं. ९३ भित्रको जग्गाभित्र पर्ने देखिन्छ भनी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले मिति २०६४।१०।१५ मा गरेको फैसला भने नमिलेको हुँदा उक्त फैसला सो हदसम्म उल्टी भई न.नं. ८ समेतको क्षेत्रफल ०-०-२-१ को जग्गा प्रतिवादीको साबिक कि.नं. ९३ र हालको कि.नं. ७१ भित्रको जग्गासमेत पर्ने ठहर्दैन । काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्दैन भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।८।५ को फैसला ।

सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६३।४।१९ को नक्सा मुचुल्काअनुसार न.नं. १० को जग्गा म पुनरावेदकको पर्खालभित्र रहेको र न.नं. ८ को जग्गा विवादित क्षेत्र भनी उल्लेख गरे तापनि सर्वे नापीअनुसार मेरै भएको तथा न.नं. १८ को जग्गा पनि म पुनरावेदककै भएको भनी कितान गरिरहेको अवस्था र साबिक तथा हालको सर्वे नापीबाट पनि उल्लिखित न.नं. का जग्गाहरू म पुनरावेदकको भएको पुष्टि भइरहेको स्थितिमा सो जग्गालाई मेरो जग्गा हो भनी फैसलामा यकिनसाथ उल्लेख गर्नुपर्नेमा नगरी साबिकदेखि मेरो नाममा दर्ता रहेको जग्गालाई असर पर्नेगरी वादीको दाबी नपुग्ने भनी वादी दाबीको विषयमा बोलिसकेपछि न.नं. ८ सम्बन्धी मेरो दर्ता बदर हुन्छ भन्नसमेत नसकी वादीले दाबी गरेको भन्दा बाहिर गई गरेको फैसला कानूनको सिद्धान्त एवम् सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तविपरीत हुँदा उक्त फैसला स्वतः बदरयोग्य हुँदा उक्त फैसला बदर गरी मेरो प्रतिउत्तर जिकिरबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदक सन्तलाल रजकको पुनरावेदन पत्र ।

प्रस्तुत विवादित जग्गाको सम्बन्धमा साँधमा कहिँ कुनै पनि सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा नभएको, प्रतिवादीको जग्गाको क्षेत्रफल घटेको अवस्था नभएको, साथै अन्य कसैले पनि जग्गा मिचेको वा घटको भनी उजुर बाजुरसमेत नगरेको हुँदा नापीको समयमा बढी भएको जग्गालाई अन्यथा भन्न सक्ने अवस्थासमेत नभएको हुँदा जग्गा नापजाँच ऐनअनुसार पनि सो जग्गा म पुनरावेदिकाकै कायम गर्नुपर्नेमा सो नगरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । उक्त जग्गामा पहिलेदेखि नै घर बनाई बसोबास गरी भोगचलन गरी आइरहनुका साथै विपक्षीको हक भोग कायम ठहर नभए पछि म पुनरावेदिकाको हक कायम हुने निश्चित छ । वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको हक कायम नठहर्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी मेरो दाबीबमोजिम हक कायम गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक वादी पद्मादेवी थपलियाको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा वादी तथा प्रतिवादीको समेत पुनरावेदन परेको देखिँदा मुलुकी ऐन अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ पुनरावेदनपत्रको जानकारी परस्पर एक अर्कामा दिई सुनाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०७३।१०।२४ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेलले पुनरावेदक प्रतिवादीको नाममा मालपोत कार्यालय, काठमाडौँमा दर्ता रहेको साबिक काठमाडौँ जिल्ला वडा नं. २१(ड) हाल काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. २९ कि.नं. ९३ को क्षेत्रफल ०-४-० जग्गामा साबिकदेखि नै घरबास रहेको उक्त जग्गा नयाँ नापी हुँदा नक्सा सिट नं. १०२-१०६४-०५ कि.नं. ७१ कायम भई क्षेत्रफल ०,०१२७.८० हेक्टर वर्ग मिटर कायम भई मिति २०६०।१२।१० मा जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा प्राप्त भएको छ । विपक्षी पदमादेवी थपलियाको साबिक कि.नं. १२९ को जग्गाको क्षेत्रफल ०-१-१-० थियो भने हाल कायम भएको कि.नं. ६९ मा पनि सोही क्षेत्रफल कायम भएको छ । विपक्षीले मालपोत कार्यालयमा दिएको निवेदन तामेलीमा राख्ने गरी भएको निर्णयउपर

यस अदालतमा परेको रिट निवेदन मिति २०६२।२।२५ मा खारेज भएको छ । काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।४।१९ मा भएको नक्सा मुचुल्कामा न.नं. ९ र ११ बाट पुनरावेदक प्रतिवादीको जग्गा पुग्ने भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला तथ्यपूर्ण र कानूनसङ्गत छैन । उक्त नक्सा मुचुल्का हेर्दा न.नं. ९ मा ०-३-१-०^१/_३ र न.नं. ११ मा ०-०-०-१ क्षेत्रफल कायम गरेकोमा दुवै क्षेत्रफल जोड्दा ०-३-१-१^१/_३ मात्र भई साबिक र नयाँ दुवै कायम कि.नं. मा उल्लिखित क्षेत्रफलभन्दा कम रहेको छ । मिति २०६३।४।१९ को नक्सा मुचुल्काअनुसार न.नं. ८ र १८ को जग्गा पुनरावेदक प्रतिवादीको हकभोग स्वामित्वको भई हाल कायम कि.नं. ७१ को क्षेत्रफलभित्रको जग्गा भएको पुष्टि हुँदाहुँदै पुनरावेदकको नाममा दर्ता रहेको जग्गालाई असर पर्ने गरी वादीले दाबी गरेको भन्दा बाहिर गई भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी गरी पुनरावेदकको हक कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक वादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सविता भण्डारी र विद्वान् अधिवक्ता श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठले जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ७ बमोजिम जग्गा घटबढ भएमा जग्गाधनीकै हुने व्यवस्था छ । पुनरावेदक वादीको साबिक कि.नं. १२९ को जग्गा नयाँ नापी हुँदा कायम भएको कि.नं. ६९ को जग्गाको क्षेत्रफल नरबढी भई ०-२-२-० कायम भएको छ । मिति २०६३।४।१९ मा भएको नक्सा मुचुल्काअनुसार न.नं. ८ को जग्गामा पुनरावेदक वादीले टहरा बनाई भोगचलन गरिरहेको देखिएको छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३३ बमोजिम भोगचलन कब्जामा रहेको सम्पत्ति सो भोगचलन गर्ने व्यक्तिको स्वामित्वमा रहेको हुन्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । विपक्षीले दिएको निषेधाज्ञा मुद्दा खारेज भएबाट विवादित जग्गामा पुनरावेदक प्रतिवादीको स्वामित्व नरहेको पुष्टि भएको हुँदा न.नं. ८ समेतको क्षेत्रफल ०-०-२-१ को जग्गा पुनरावेदक वादीको कि.नं. ६९ भित्रको जग्गा नपर्ने भनी सुरु जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गर्ने गरी गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला नमिलेको देखिँदा बदर गरी पुनरावेदक वादीको हक कायम

गरिपाउँ भन्ने बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

अब यसमा पुनरावेदन अदालत पाटनले मिति २०६७।८।५ मा गरेको फैसला मिलेको छ, छैन? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्ने हो होइन? सोही विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, पुनरावेदक वादीले म फिरादीको नाममा कायम रहेको साबिक नगर वडा नं. २१(ङ) कि.नं. १२९ को क्षेत्रफल ०-१-१-० जग्गा हालको नापीमा काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २९ सिट नं. १०२-१०६४-०५ कि.नं. ६९ क्षेत्रफल ०,००७६.१० अर्थात् ०-२-२-० कायम भई साबिकदेखि नै घर टहरा बनाई केहीमा पर्खाल लगाई निर्विवाद भोगचलन गरिएकोमा मेरो हकभोग दर्ताभित्रको जग्गा ६ नं. नापी गोश्वाराबाट मिति २०५९।१२।१० मा टिप्पणी सदर गरी कि.नं. ७१ मा नक्सा सुधार गरी सन्तलाल रजकको नाममा दर्ता स्वेस्ता पुर्जा कायम भएको हुँदा गैरकानूनी रूपमा गरिएको नक्सा सुधार बदर गरी मेरो हक कायम गरिपाउँ भन्ने फिराददाबी रहेको देखिन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीले पेस गरेको प्रतिउत्तरपत्रमा मेरो नाममा मालपोत कार्यालय काठमाडौंमा दर्ता भएको साबिक काठमाडौं जिल्ला नगर वडा नं. २१(ङ) हाल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २९ कि.नं. ९३ को क्षेत्रफल ०-४-० जग्गा साबिकदेखि नै भोगमा रहेको छ । उक्त जग्गा नयाँ नापी हुँदा नक्सा सिट नं. १०२-१०६४-०५ कि.नं. ७१ क्षेत्रफल ०,०१५७.८० अर्थात् ०-४-२-० कायम भई सोहीबमोजिम जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा प्राप्त गरिसकेको हुँदा फिराददाबी खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर रहेको देखियो ।

३. उल्लिखित फिराददाबी र प्रतिउत्तर जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१०।१५ मा फैसला गर्दा अदालतबाट भई आएको नक्सा मुचुल्का र नापी शाखाबाट झिकाइएको नक्सा ट्रेससमेतबाट वादीको साबिक कि.नं. ६९ को जग्गा न.नं. ५ मा रहेको र वादीले टहरा बनाई भोग गरेको न.नं. ८ को जग्गा प्रतिवादीको साबिक कि.नं. ९३ को जग्गामा भएको देखिन्छ । वादीले टहरा निर्माण गरी बसोबास गरी

आएको जग्गा वादीको साबिक कि.नं. ६९ को जग्गाभित्र रहेको नभई प्रतिवादीको साबिक कि.नं. ९३ को भित्रको जग्गा भन्ने भई आएको नक्सा मुचुल्का तथा नापी शाखाबाट प्राप्त नक्सा ट्रेससमेतबाट पुष्टि भएको देखिएकोले वादीको भोग मात्रको आधारमा न.नं. ८ को जग्गामा वादीको हक कायम हुन सक्ने देखिन आएन भनी फैसला भएको देखियो । सुरु अदालतले गरेको उक्त फैसलाउपर पुनरावेदक वादीको चित्त नबुझी पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन परेको र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६७।८।५ मा भएको फैसलामा न.नं. ५ र १० मा वादीको र न.नं. ९ र ११ समेतले प्रतिवादीको जग्गा पुग्ने देखिँदा न.नं. ५ र १० ले वादीको र न.नं. ९ र ११ ले प्रतिवादीको जग्गा पुग्ने हुँदा न.नं. ८ र १८ मा वादीले टहरा बनाई भोग मात्र गरेको र उक्त भोगले जग्गामा पूर्ण कानूनी हक नै प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा न.नं. ८ समेतको क्षेत्रफल ०-०-२-१ को जग्गा वादीको कि.नं. ६९ को जग्गाभित्र पर्ने भनी सुरुले गरेको फैसला सो हदसम्म मिलेकै देखियो । तर सोही न.नं. ८ को जग्गा भने प्रतिवादीको साबिक कि.नं. ९३ भित्रको जग्गाभित्र पर्ने देखिन्छ भनी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले मिति २०६४।१०।१५ मा गरेको फैसला भने नमिलेको हुँदा उक्त फैसला सो हदसम्म उल्टी भई न.नं. ८ समेतको क्षेत्रफल ०-०-२-१ को जग्गा प्रतिवादीको साबिक कि.नं. ९३ र हालको कि.नं. ७१ भित्रको जग्गासमेत पर्ने ठहर्दैन भनी भएको फैसलाउपर वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको चित्त नबुझी यस अदालतमा वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको देखियो ।

४. अब पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा साबिक नगर वडा नं. २१(ङ) कि.नं. ११९ को ०-१-१-० जग्गा हालको नापीमा काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २९ सिट नं. १०२-१०६४-०५ कि.नं. ६९ को ०,००७६.१० (०-२-२-०) जग्गाको मालपोत कार्यालयबाट हाल साबिक भिडाउँदा म फिरादीकै नाम उल्लेख भएको र साबिक नगर वडा नं. २१(ङ) कि.नं. १२९ हाल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २९ सिट नं. १०२-१०६४-०५ कि.नं. ६९ को पूरै भिड्ने भन्ने नापीबाट भएको फिल्ड

निरीक्षणबाट देखिएकोमा न.नं. ८ समेतको क्षेत्रफल ०-०-२-१ मा मेरो हक कायम हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो । यसैगरी पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा साबिक कि.नं. ९३ हाल कि.नं. ७१ को क्षेत्रफल ०-४-२-० जग्गा कायम भएकोमा न.नं. ९ र ११ बाट क्षेत्रफल पुग्ने ठहर गर्दै मेरो दर्ता स्वेस्तामा उल्लिखित क्षेत्रफलबाट कम हुने गरी गरिएको फैसला नमिलेको हुँदा नक्सा मुचुल्काबमोजिम न.नं. ८ समेतका क्षेत्रफल ०-०-२-१ मा मेरो हक कायम हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो ।

५. पुनरावेदक वादी पदमादेवी थपलियाको नामको जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पुर्जामा उल्लिखित साबिक नगर वडा नं. २१(ड) कि.नं. १२९ हाल कायम कि.नं. ६९ को क्षेत्रफल ०-१-१-० रहेको भन्ने जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जाबाट देखिएको छ । पुनरावेदक प्रतिवादी सन्तलाल रजकको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा हेर्दा साबिक कि.नं. ९३ हाल कायम कि.नं. ७१ को क्षेत्रफल ०,०१५७.८० कायम भएको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जाबाट देखिएको छ । नापी कार्यालयबाट मिति २०६७।७।११ च.नं. ९६७ को पत्रबाट प्राप्त नक्सा ट्रेस उतार हेर्दा कि.नं. १२९ को क्षेत्रफल ०-१-१-० देखिएको छ भने कि.नं. ९३ को क्षेत्रफल ०-४-२-० देखिएको छ । यसरी हेर्दा पुनरावेदक वादीको कि.नं. ६९ को क्षेत्रफल ०-१-१-० रहेको र पुनरावेदक प्रतिवादीको कि.नं. ७१ को क्षेत्रफल ०-४-२-० रहेको भन्ने कुरा विवादरहित देखियो ।

६. जग्गामा हकको मूल स्रोत भनेको जग्गाको दर्ता स्वेस्ता नै हुँदा नापीको समयमा जग्गावालाले भराएको फिल्डबुकको स्वेस्ता कागज जसमा जग्गाको चारकिल्ला, क्षेत्रफल र जग्गाधनीको नाम थर वतन उल्लेख भई तयार भएको हुन्छ । फिल्डबुकको त्यो स्वेस्ता कागजले जग्गाको स्वामित्वको निर्धारण गरी त्यसैको आधारमा तयार हुने जग्गाधनी दर्ताको प्रमाणपुर्जाले जग्गाको हक निश्चित गरेको हुन्छ । त्यसैले जग्गाको हकको मूल स्रोत भनेकै जग्गाधनीको फिल्डबुकको आधारमा तयार भएको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा हो ।

७. प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा प्रमाण स्वरूप

पेस भई मिसिल सामेल रहेको फिल्डबुकको प्रमाणित प्रतिलिपि हेर्दा कि.नं. ७१ मा क्षेत्रफल ०,०१२७.८० उल्लेख भई जग्गाधनीको महलमा सन्तलाल रजक लेखिएको पाइन्छ । सो फिल्डबुककै आधारमा तयार भएको जग्गाधनी प्रमाणपुर्जामा जग्गाधनी सन्तलाल रजक उल्लेख भई जग्गाको विवरण र क्षेत्रफल उल्लेख भएको पाइन्छ । अब जग्गाधनी प्रमाणपुर्जामा उल्लेख भएको क्षेत्रफल र मिसिल संलग्न रहेको मिति २०६३।४।१९ मा भएको नक्सा मुचुल्कासहितको नक्सा कुन्डलीलाई एकआपसमा भिडाई हेर्ने हो भने न.नं. ९, ११, ८ र १८ समेतका जग्गाहरू जोड्दा जग्गाको क्षेत्रफल ०-४-२-० हुन जाने र सो क्षेत्रफल पुनरावेदक प्रतिवादीको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जामा उल्लेख कि.नं. ७१ को क्षेत्रफलसँग मिल्न भिड्न आएको पाइन्छ ।

८. त्यसैगरी पुनरावेदक वादीको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जामा उल्लेख भएको कि.नं. ६९ को क्षेत्रफललाई नक्सा कुन्डलीसँग तुलना गरी भिडाई हेर्ने हो भने न.नं. ५ र १० मा कि.नं. ६९ को जग्गा उल्लेख भई त्यसको क्षेत्रफल ०-१-१-० उल्लेख भएको देखिँदा उल्लेख भएको सो क्षेत्रफल पुनरावेदक वादीको कि.नं. ६९ को ०-१-१-० क्षेत्रफलसँग मिले भिडेको अवस्था रहेको पाइन्छ । जग्गाको हकको मुख्य प्रमाण जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जामा लेखिएको क्षेत्रफलसँग नक्सामा उल्लेख भएको न.नं. ५ र १० को क्षेत्रफल मिली भिडेको देखिएपछि साँधको जग्गावालाको क्षेत्रफल कम पारी मेरो जग्गा नरबढी भयो भन्ने पुनरावेदक वादीको भनाइ तथ्यपरक देखिँदैन ।

९. मेरो खाली जग्गामा टहरा बनाई वादीलाई बस्न दिएको थिएँ भन्ने प्रतिवादीको भनाइ रहेको र सो भनाइ टहराबाट हटाई पाउँ भनी नगरपालिकामा कारबाही चलाएको कुराले पुष्टि भइरहेको स्थितिमा साँधको प्रतिवादीको जग्गा स्वेस्तामा लेखिएको क्षेत्रफलमा घटाई मेरो जग्गा नरबढी भयो भन्ने वादीको दाबी प्रमाणित भएको अवस्था देखिँदैन । वादीको जग्गा स्वेस्ताअनुसारको क्षेत्रफल पुगेको देखिएको छ । त्यसैले प्रतिवादीको जग्गाको क्षेत्रफल घटाई मेरो जग्गा नरबढी भयो भन्ने वादीको दाबी मनासिब देखिएन । अर्कोतर्फ प्रतिवादीको जग्गा

स्रेस्ताअनुसार न.नं. ९ र ११ मा देखिएको र त्यसको क्षेत्रफल प्रतिवादीको कि.नं. ७१ हुने क्षेत्रफलसँग मिलाई बढी नदेखिएको अवस्थाले विवादित जग्गामा वादीको हक स्थापित हुने अवस्था देखिँदैन।

१०. कसैको जग्गा स्रेस्ताअनुसारको क्षेत्रफलमा कम पारी अर्कोमा क्षेत्रफलमा बढी देखाई नरबढी भयो भनी भन्न मिल्ने कुरा पनि होइन। जग्गाको हकको मूल प्रमाण जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपुर्जा भएकोले त्यसमा तोकिएको क्षेत्रफल अन्यथा भएको अवस्थामा बाहेक नघट्ने हुँदा मेरो जग्गा नरबढी भयो भन्ने वादीको भनाइ आधारयुक्त र युक्तिसङ्गत देखिँदैन। नरबढी भन्नलाई मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको महलको ८ नं. को अवस्था विद्यमान हुनु पर्ने हुन्छ। उक्त महलको ८ नं. को व्यवस्था हेर्दा जग्गामा खोलो पैहो लागी जाँचले वा सरकारी आदेशले तिरो घटाई बन्दोबस्त गरेकोमा सो जग्गा साबुद नभई अरूले तिरो बढे पनि पाउँदैन। जग्गा साबुद भएपछि पनि साबुद तिरो बुझाएको रहेनछ भने र नयाँले सकार गर्न आयो भने साबुद तिरो बुझाउने गरी नयाँलाई दिनुपर्छ। सो जग्गा साबुद भएको दुई वर्ष छोडी पाँच वर्षसम्मको तिरो र सो तिरोबमोजिमको जरिवाना पुरानियाँलाई लाग्छ भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो। पुनरावेदक वादीले साबिक कि.नं. १२९ हाल कि.नं. ६९ को जग्गा खोलो पैहो लागी सरकारी जाँच वा आदेशबाट तिरो घटाई बन्दोबस्त गरेकोमा पछि साबुद हुन आएको जग्गा भन्ने पुष्टि गर्न पनि सकेको देखिएन। केबल नरबढीको दाबी लिएकै भरमा आफ्नो दर्ता स्रेस्ताबमोजिम भन्दा बढी जग्गा दाबी लिन पाउने अवस्था वादीलाई रहने देखिँदैन।

११. पुनरावेदक वादीले नरबढी भयो भन्नलाई सँधियारको जग्गा स्रेस्ताअनुसार पुगेको भए एउटा

अवस्था हुन्थ्यो। तर प्रस्तुत विवादमा विवादित जग्गा प्रतिवादीकोमा मिलाई जोड्दा स्रेस्तामा उल्लेख भएको निजको क्षेत्रफल पुग्ने देखिँई बढी भएको नदेखिँदा यस्तो अवस्थामा विवादित जग्गा वादीको नरबढी भएको जग्गा हो / रहेछ भनी भन्दा न्यायोचित हुने देखिएन। मिसिल कागजबाट विवादित जग्गामा प्रतिवादीले वादीलाई टहरा बनाई भोग गर्नसम्म दिएको भन्ने कुरा नगरपालिकामा प्रतिवादीले वादीलाई विपक्षी बनाई टहरा हटाई पाउँ भनी दिएको उजुरीबाट देखिएको पनि छ। त्यसकारण पनि विवादित जग्गा वादीको नरबढी भन्ने नदेखिँई प्रतिवादीको कि.नं. ७१ भित्रको भन्नेसमेत देखिन्छ।

१२. अतः माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट टहरा रहेको न.नं. ८ र १८ समेतको ०-०-२-१ जग्गा पुनरावेदक वादीको साबिक कि.नं. १२९ हाल कि.नं. ६९ भित्रको जग्गा नदेखिँई पुनरावेदक प्रतिवादीको साबिक कि.नं. ९३ हाल कि.नं. ७१ भित्रको जग्गा देखिएको हुँदा पुनरावेदन अदालत पाटनले मिति २०६७।८।५ मा न.नं. ८ समेतको क्षेत्रफल ०-०-२-१ को जग्गा प्रतिवादीको साबिक कि.नं. ९३ हाल कि.नं. ७१ भित्रको जग्गा नपर्ने ठहर्‍याई गरेको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. टंकबहादुर मोक्तान

इजलास अधिकृत: तारा देवी महर्जन
इति संवत् २०७४ साल माघ २९ गते रोज २ शुभम्।